

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М. В. ЗОСЬ-КІОР

**НАЦІОНАЛЬНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ
УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ
АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Запоріжжя
"Інтер-М"
2015

УДК 338.436:332.33(477)

Рецензенти:

Шубравська О. В. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (м. Київ), заслужений економіст України;

Онегіна В. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та маркетингу Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Шпикуляк О. Г. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії Вінницького національного аграрного університету.

Монографію рекомендовано до друку вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 8 від 29 квітня 2015 р.)

Зось-Кіор М. В. Національні та інтеграційні аспекти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки : [монографія] / Зось-Кіор М. В. – Запоріжжя: ТОВ НВК "Інтер-М", 2015. – 348 с.

ISBN 978-966-2672-34-3

Монографію присвячено теоретичним узагальненням, аналізу та розробці рекомендацій щодо управління земельними ресурсами на макроекономічному рівні. Зокрема розглянуті об'єкти та суб'єкти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України; теоретичний та правовий аспекти розвитку системи управління земельними ресурсами під впливом глобальних деформацій; методика визначення ефективності управління земельними ресурсами за умов паритетності її економічної, соціальної та екологічної складових. Представлена система управління національними земельними ресурсами, що враховує мікро-, макро- та глобальні впливи. Сформовано сучасний концепт оцінки ефективності управління земельними ресурсами, запропоновано авторську методику діагностики процесу управління земельними ресурсами. Надані пропозиції щодо раціоналізації використання земельних ресурсів в умовах децентралізації економіки. Представлено прогноз ефективності управління земельними ресурсами на державному рівні. Визначені засади удосконалення системи управління земельними ресурсами вітчизняного аграрного сектора економіки в контексті глобальних перспектив.

Розрахована на науковців, працівників аграрного сектора економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, фахівців із земельних відносин.

ISBN 978-966-2672-34-3

© Зось-Кіор М.В., 2015

© КПУ, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ.....	7
1.1. Об'єкти та суб'єкти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України.....	7
1.2. Розвиток системи управління земельними ресурсами під впливом глобальних деформацій: теоретичний та правовий аспекти.....	22
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ЗА УМОВ ПАРИТЕТНОСТІ ЇЇ СКЛАДОВИХ.....	57
2.1. Види ефективності управління земельними ресурсами.....	57
2.2. Система показників економічної ефективності управління земельними ресурсами.....	64
2.3. Система показників соціальної ефективності управління земельними ресурсами.....	72
2.4. Система показників екологічної ефективності управління земельними ресурсами.....	78
2.5. Методика визначення інтегральної ефективності управління земельними ресурсами.....	94
РОЗДІЛ III. УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ З УРАХУВАННЯМ МІКРО-, МАКРО- ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВПЛИВІВ.....	117
3.1. Аналіз мікроевпливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки	117
3.2. Аналіз макроевпливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки	162
3.3. Аналіз глобальних впливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки.....	172
РОЗДІЛ IV. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕРСПЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ УКРАЇНИ.....	190
4.1. Сучасний концепт оцінки ефективності управління земельними ресурсами.....	190
4.2. Діагностика процесу управління земельними ресурсами: національні особливості.....	209

4.3. Формування організаційних структур управління земельними ресурсами в контексті глобалізації.....	225
РОЗДІЛ V. ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ КРИЗИ.....	243
5.1. Раціоналізація використання земельних ресурсів в умовах децентралізації економіки.....	243
5.2. Прогнозування ефективності управління земельними ресурсами на державному рівні.....	257
5.3. Удосконалення системи управління земельними ресурсами вітчизняного аграрного сектора економіки в контексті глобальних перспектив.....	265
ВИСНОВКИ	282
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	284
ДОДАТКИ	313

ВСТУП

Україна володіє суттєвою часткою світових природних ресурсів, в т.ч. унікальними за своїми якісними показниками земельними ресурсами. Даний факт має забезпечувати національному аграрному сектору економіки провідне місце серед країн світу в контексті існування і колективних зусиль щодо вирішення продовольчої проблеми. Натомість національне аграрне виробництво, останнім часом будучи локомотивом економіки, забезпечуючи суттєву частку національного ВВП та експортної виручки, годуючи, окрім власного населення, суттєву кількість населення інших країн світу, знаходиться у важкому фінансовому стані, а основні поточні конкурентні переваги отримує від нещадної експлуатації невідновлювального ресурсу – землі. При цьому складається ситуація, коли короткострокові успіхи формуються за рахунок її родючості, добробуту майбутніх поколінь. Даний парадокс, через свою унікальність, є об'єктом даного монографічного дослідження.

Проблемою ефективного управління земельними ресурсами аграрного сектору економіки займалися багато вітчизняних та закордонних вчених, зокрема В.Г. Андрійчук, А.В. Балян, П.С. Березівський, В.А. Голян, О.І. Гуроров, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, О.С. Дорош, О.І. Котикова, М.А. Латинін, Л.В. Молдаван, В.М. Русан, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, F.Eric, I.L. Hale, V. Robertson та ін. Водночас із висвітленням окремих аспектів проблеми не сформовано комплексного вирішення питань даного управління в умовах інтеграційних перспектив України. Недостатньо приділено уваги висвітленню системного місця управління земельними ресурсами в аграрному секторі та впливу технологічної складової на його розвиток. Дискусійним залишається питання щодо характеру, видів, наслідків глобальних впливів на формування та функціонування системи управління земельними ресурсами. Недостатньо відпрацьована методика щодо паритетного залучення показників, критеріїв та видів ефективності.

Потребують вирішення й питання обґрунтування методики прогнозування кількісних і якісних показників ефективності управління земельними ресурсами з урахуванням можливостей їх динаміки в контексті із загальносвітовими тенденціями та закономірностями. Є невирішеність питань гармонізації світового та вітчизняного законодавства, технологій, принципів стандартизації та сертифікації, ідентифікації стосовно землеробської практики, зокрема органічного землеробства. Формування ефективної системи управління земельними ресурсами аграрного сектору економіки України потребує комплексного вирішення зазначених аспектів.

Представлене монографічне дослідження концентрує увагу на:

- теоретичних засадах управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки;
- методиці визначення ефективності управління земельними ресурсами за умов паритетності її складових;
- управлінні національними земельними ресурсами з урахуванням мікро-, макро- та глобальних впливів;
- концептуальних засадах використання прогнозів в управлінні земельними ресурсами України;
- перспективах управління земельними ресурсами аграрного сектора України в умовах глобальної продовольчої кризи.

В цілому результати даного наукового дослідження вирішують важливу наукову проблему щодо методичного забезпечення ефективного управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України з урахуванням її інтеграційних перспектив та претендування на гідне місце у світовому поділі праці.

Видання призначене для наукових співробітників, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів вищих навчальних закладів, а також для керівників і фахівців сільського господарства, органів державної влади та місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

1.1. Об'єкти та суб'єкти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України

В сучасній теорії земельних відносин розвиток системи управління земельними ресурсами розглядається під впливом об'єктивних економічних законів та закономірностей. Водночас умови сьогодення свідчать про необхідність врахування, поряд із класичними, ряду глобальних факторів та внутрішніх драйверів, що їх стимулюють/дестимулюють та навпаки. Тому виникає нагальна необхідність науково виважено дослідити об'єкти та суб'єкти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України з урахуванням даного впливу.

Управління – вплив на процес, об'єкт чи систему для збереження їїньої стійкості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей. Середовище, в якому існує людина, складається з 3 компонентів:

- живої природи;
- неживої природи;
- людського суспільства.

Така характеристика навколишнього середовища дає змогу виокремити 3 типи процесів управління:

- управління (регулювання) в живій природі (біологічній системі);
- управління в неживій природі (технічній системі);
- управління в суспільстві (соціальной системі) [64, с. 289].

Біологічна, технічна та соціальна системи найбільш суттєво поєднані в аграрному виробництві, що обумовлює його статус найскладнішого з точки зору управління виду діяльності.

Кожній сфері соціального буття притаманне своє визначення сутності управління [86; 309, с. 87]. В науковій літературі зустрічається багато варіантів сутності управління як явища в різних сферах суспільного буття (державній, окремій галузі суспільного життя, регіоні, соціальной сфері, політиці, економіці, підприємстві, структурному підрозділі підприємства, окремому працівнику, машині тощо). Наприклад, щодо державної сфери буття суть управління як явища характеризується як оптимальний вплив державних органів на стан суспільного життя; щодо економіки – оптимальний вплив керівників і спеціалістів на виробничі ресурси з метою їх розширеного відтворення [309, с. 88]. Однак системний аналіз наукової літератури демонструє, що поза увагою залишаються деякі види спільного (наприклад,

державно-приватного) та глобального управління, хоча їх вплив на сучасні економічні відносини постійно зростає. На наш погляд, щодо глобальної сфери буття сутність управління як явища характеризується як оптимальне поєднання інтересів всіх агентів глобальних відносин, а державно-приватного – як оптимальне поєднання інтересів держави, приватного бізнесу і громади.

Дані позиції значно розширюють сферу управлінського впливу, в т.ч. щодо використання та розподілу ресурсів.

Ресурси (від фр. *ressourse* – допоміжний засіб) – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку. Система будь-якого рівня охоплює такі ресурси [60; 64, с. 206]:

- природні – частина природного середовища, яка використовується для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства. Найважливішими їх видами є: мінеральні, земельні, водні ресурси, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, сонячна та вітрова енергія та ін.;

- технічні;
- технологічні;
- кадрові;
- просторові;
- часові;
- структурно-організаційні;
- інформаційні;
- фінансові;
- нематеріальні [64, с. 207].

Щодо джерел і засобів (факторів) забезпечення процесу виробництва й розширеного відтворення використовується поняття економічних ресурсів. Основними факторами при цьому є: земля, засоби праці, підприємницькі здібності, НТП, використовувані людьми сили природи, форми й методи організації виробництва, фінансові та інформаційні ресурси, матеріальні і сировинні ресурси. Джерело забезпечення процесу виробництва і розширеного відтворення – людина і людська праця, а також синергійний ефект, що виникає за взаємодії людини з іншими факторами виробництва, передусім із засобами праці [64, с. 206].

Земельні ресурси — сукупні ресурси земної території як просторового базису господарської діяльності і розселення людей, засобу виробництва, її біологічної продуктивності та екологічної стійкості середовища життя [37, 51, 87].

Місце і роль земельних ресурсів як економічного ресурсу важко переоцінити. Так, за даними наукових досліджень, земельні ресурси становлять понад 40% продуктивних сил України [51, 290]. Жодне

підприємство не в змозі уникнути впливу земельних ресурсів на свою роботу прямо або опосередковано. Навіть якщо воно орендує офіс в торговельному центрі, в орендній платі передбачено витрати торговельного центру на плату за землю та можливі фінансові санкції з боку держави щодо порушення екологічного законодавства (в т.ч. відносно земельних ресурсів). Якщо ж даний вплив здається незначним, то такі похідні управління земельними ресурсами як динаміка цін на продовольство та експортна виручка від реалізації продукції аграрного сектора економіки на рівні 30,9% від загальної (2014 р.) досить суттєво впливає на рівень інфляції, валютний курс, а відтак – і результати діяльності будь-якого суб'єкту господарської діяльності.

В аграрній сфері земельні ресурси – найважливіша продуктивна сила, без якої неможливий процес виробництва, предмет і знаряддя праці [51, 88, 139].

Особливого значення управління земельними ресурсами набуває в аграрному секторі економіки, що традиційно поділяють на 4 сфери:

I. Виробництво засобів виробництва (для аграрного сектора економіки).

II. Сільське господарство.

III. Зберігання, транспортування, переробка та торгівля продукцією (аграрного сектора економіки).

IV. Невиробнича інфраструктура (аграрного сектора економіки).

Оскільки нормативно-правовими актами в Україні не закріплено, а серед вчених відсутня єдина думка щодо складу даних сфер, пропонуємо щодо цього власне уявлення (рис. 1.1). На нашу думку, місце управління земельними ресурсами в аграрному секторі економіки – центральне.

В I сфері аграрного сектора економіки – виробництво засобів виробництва – спостерігається взаємна залежність між основними напрямками діяльності в ній та управлінням земельними ресурсами за наступними параметрами:

- кількість;
- якість;
- ціна;
- строки та види постачання;
- асортимент продукції;
- розфасовка продукції;
- форми розрахунків;
- платоспроможність тощо.

Рис. 1.1. Місце управління земельними ресурсами серед сфер аграрного сектора економіки (авторська розробка)

II сфера АПК – сільське господарство:

- рівень розораності;
- рівень освоєння земель;
- відсоток посівної площі від площі землі в обробітку;
- питома вага природних кормових угідь у площі сільськогосподарських угідь;
- наявність тваринництва та інших видів господарської діяльності;
- екологічний стан;
- можливості розширеного відтворення тощо.

III сфера АПК – зберігання, транспортування, переробка, торгівля:

- обсяг закупівель;
- закупівельні ціни;
- строки закупівель;
- система контролю якості продукції;
- асортимент продукції;

- вартість послуг;
 - форми та строки розрахунків тощо.
- IV сфера АПК – невиробнича інфраструктура:

- трудова вмотивованість;
- екологічне виховання;
- ділова культура;
- обсяг і вартість фінансування;
- обсяг і вартість консультування і інвестицій у інновації тощо.

Нашею принциповою позицією є включення до всіх сфер аграрного сектора економіки та взаємозалежному впливові на управління земельними ресурсами технологічної складової. Взагалі, суб'єкти аграрного виробництва за своєю сутністю є науково-виробничими підприємствами. Дане твердження обумовлене рядом причин:

1. Високою наукомісткістю галузі (в ряді арохолдингів є посада директора з науково-технологічного забезпечення компанії).
2. Присутністю сортовипробувальних експериментальних дільниць, племінної справи.
3. Роботою в них експериментаторів через постійне випробування нової техніки, агрегатів, засобів захисту рослин та тварин, насіння та нових видів рослин, порід та видів тварин.
4. Систематичним поглинанням інформаційних потоків наукового спрямування, підвищення кваліфікації спеціалістів та керівників, в т. ч. через відвідування найкращих підприємств, зокрема за кордоном, або представляючи свої надбання на симпозиумах, виставках, ярмарках, заходах обміну досвідом.
5. Роботою з рядом науково спрямованих організацій (високотехнологічними агропереробними підприємствами, НДІ, ВНЗ, конструкторських бюро НВП, органами сертифікації, стандартизації та метрології, представниками клубів аграрного бізнесу).

Розглядаючи місце земельних ресурсів в ресурсах суб'єкта аграрного виробництва, слід зазначити, що вартість землі у складі його основних виробничих засобів нерідко сягає 90 % і визначає землю як один з найважливіших ресурсів в аграрній сфері економіки [51; 89; 331, с. 54]. В такому випадку, на наш погляд, слід проаналізувати схему формування доданої вартості суб'єкта аграрного виробництва (рис. 1.2).

Суттєву питому вагу доданої вартості, поряд з ЗП, А, В, П формуле рента – одна з мотиваторів аграрного виробництва взагалі. На наш погляд, однією з найбільш впливових теорій земельної ренти є теорія ренти Давіда Рікардо.

Теорію ренти Давід Рікардо виклав на основі закону спадної родючості землі, згідно з яким кожна додаткова витрата праці в сільському господарстві приносить меншу, або спадну, віддачу (у

подальшому, зокрема в маржиналізмі, сфера застосування цього закону була поширена на всі без винятку галузі, а сам закон стали називати законом спадної продуктивності факторів виробництва). Спадна родючість ґрунту спричиняє підвищення цін на продовольчі товари, що збільшує ренту землевласників і заробітну плату робітників.

Вид ресурсу	Господарська діяльність	Вид доходу
Земельні ресурси	Господарська діяльність	→ Рента (Р)
Трудові ресурси		→ Заробітна плата (ЗП)
Основні засоби		→ Амортизація (А)
Оборотні засоби		→ Відсоток (В)
Підприємницька здібність		→ Прибуток (П)
		Додана вартість (Р+ЗП+А+В+П)

Рис. 1.2. Схема формування доданої вартості суб'єкта аграрного виробництва (авторська розробка)

Звідси Д. Рікардо робить такий висновок: норма прибутку неухильно знижується (рента + заробітна плата + прибуток = сукупний продукт, де дві перші складові зростають), що спричиняє падіння норми нагромадження та загальну тенденцію до стагнації виробництва. Єдиний протидіючий фактор, здатний загальмувати цей процес, – технічний прогрес виробництва [95, 255].

Оскільки умовою утворення диференційної ренти I є різниця земель за природною родючістю та місцем розташування, а видом додаткового прибутку є різниця між суспільною й індивідуальною цінами виробництва на кращій землі, то додатковий прибуток достається власникові землі.

Оскільки умовою утворення диференційної ренти II є різниця земель за економічною родючістю, а видом додаткового прибутку є різниця між суспільною й індивідуальною цінами виробництва на економічно більш родючій землі, то додатковий прибуток достається в межах строку оренди підприємцю.

Глобалізація посилює дію економічних законів, в т. ч. спадної продуктивності факторів виробництва, але позитивного впливу тут зазнають лише диференційна рента I та заробітна плата. Якщо темп приросту диференційної ренти I та заробітної плати буде вище за темп приросту диференційної ренти II та прибутку, земельні відносини в конкретному випадку землекористування стикаються з конфліктом інтересів споживача, найманого працівника, землевласника та землекористувача. При цьому будь-який диспаритет неприпустимий, тому що, в основному заради збільшення прибутку, породжуються суб'єктивні підходи до формування цін на продовольство, заробітної та орендної плат. В постіндустріальних країнах через державні дотації

дане питання зняте – ціни для споживача штучно занижені, величина ренти та її розподіл, мінімальний розмір заробітної плати, мінімальна норма прибутку жорстко контролюються державою.

В країнах з обмеженим фінансовим впливом держави на процеси в аграрному секторі економіки, до яких відноситься і Україна, дія даного закону ще більш посилена (через значно більший рівень відкритості економіки по відношенню до постіндустріальних країн), але завдяки монополізації галузі агрохолдинговими компаніями (і відповідно лобювання їх інтересів як землекористувачів) відбувається перерозподіл сукупного продукту лише на їх користь.

В даному випадку сільське господарство штучно капіталізується (природно це має відбуватися за рахунок реінвестованих прибутку та диференційної ренти II) не тільки за рахунок завищених цін, заниженої заробітної і орендної плати, тобто втрат споживачів, найманих працівників, власників землі (орендодавців), а й за рахунок зниження якості землі – тобто за рахунок держави і наступних поколінь українців. При цьому користування додатковим інвестиційним ресурсом відбувається безстроково і безоплатно.

Виходом із ситуації є:

- підвищення власного інвестиційного ресурсу землекористувачів за рахунок збільшення маси прибутку (відповідно і його реінвестованої частини) через поступову технологізацію виробництва;
- на цій основі в подальшому підвищення власного інвестиційного ресурсу через збільшення маси диференційної ренти II (що має спрямовуватися в основному на відновлення, а в подальшому – і на підвищення родючості ґрунтів);
- на цій основі (тобто через підвищення якості ґрунтів породжується підвищення диференційної ренти I) формування додаткових можливостей для відповідного рівню розвитку земельних відносин (а саме конкуренції на ринку землі та прав на неї) збільшення виплат орендної плати орендодавцю.

Як варіант, за згодою сторін можна практикувати продовжувати використовувати найманих працівників з заниженою заробітною платою та орендувати землю за заниженою орендною платою за умови надання права участі у капіталі сільгосп підприємства найманих працівників і орендодавців на величину недоданих ресурсів.

Виходячи з вищесказаного, можна представити об'єктно-суб'єктну схему управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (рис. 1.3). При цьому, наприклад ЄС, ЄБРР, Європейська бізнес асоціація є регіональними агентами, а Всесвітній банк, FAO, USAID, Американська торговельна палата в Україні – глобальними агентами. Доречі на сьогодні всі вони є підписанти меморандуму про взаємодію на ринку зерна з Урядом України.

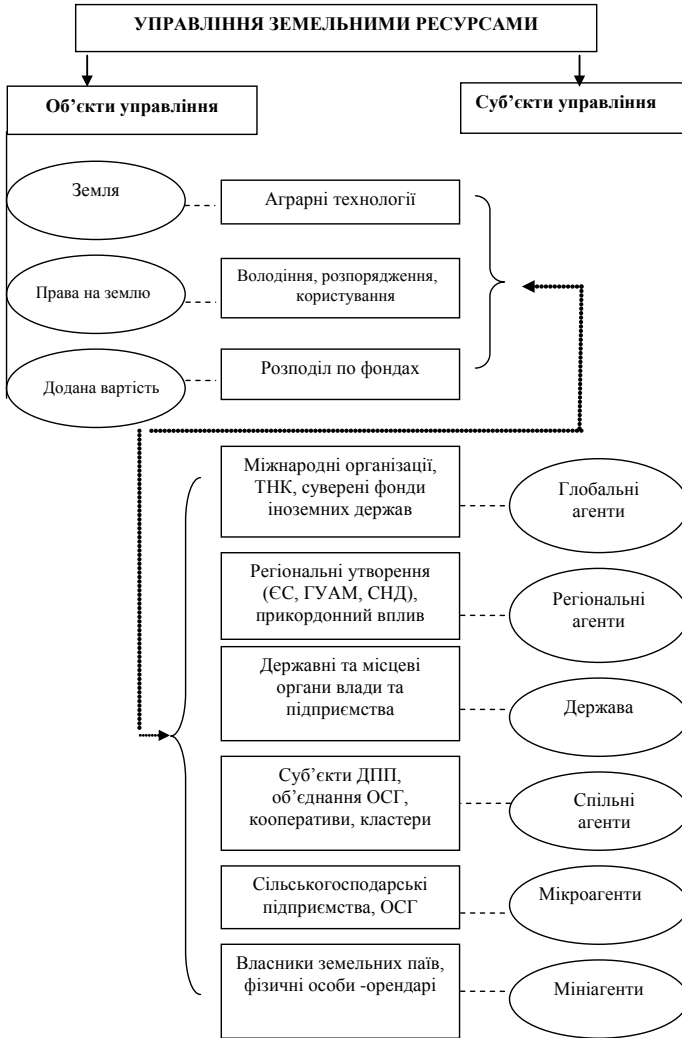

Рис. 1.3. Об'єктно-суб'єктна схема управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (авторська розробка)

Через невирішеність принципів питань земельної реформи управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України значно ускладнюється і важко прогнозується. Розглянемо основні невирішені питання, що потребують наукового обґрунтування.

І. Земля як об'єкт господарювання. В даному питанні слід чітко визначитися щодо відносин власності на землю. При цьому зазначимо, що приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного

бізнесу на землі, ні збереження її родючості. Для цього необхідно сформувати сприятливі макроекономічні умови, за яких більшість господарств зможуть рентабельно вести свій бізнес [93; 180, с. 80]. Формування даних умов має спиратися на теорію стейкхолдерів, в рамках якої слід виділити наступні суб'єкти інтересів на селі: усе суспільство; селянство; працівники сільгосппідприємств; великий позасільський капітал.

Об'єкти інтересів на селі:

- природні (в масштабах сільських територій);
- трудові (в масштабах сільських територій);
- фінансово-матеріальні (поза масштабами сільських територій).

Їх єдність порушена через розосередження між учасниками виробництва, які є представниками різних інтересів [57, с. 12; 91].

Нашою принциповою позицією можна вважати необхідність включення землі (прав на користування землею) в активи підприємства, в т. ч. через те, що засновники підприємств керуються в економічних відносинах поняттям «чий засоби виробництва, того і дохід на ці засоби». При цьому слід зазначити, що 79 % своїх прибутків в сільському господарстві одержують в Україні за рахунок природної родючості землі і лише 21 % – як результат впровадження технологій (дані НДІ Економіки природних ресурсів та екології землекористування) [221, с. 32].

Оскільки науково обґрунтованим (і підтвердженим західною практикою господарювання) є співвідношення між вартістю землі, основного і обігового капіталу 40 %, 40 і 20 % (його досягнення потребує спрямування на потреби галузі за різними оцінками 70-120 млрд. дол.) [260, с. 10; 316, с. 56], земля має бути капіталом, а отже – мати ринкову ціну. Звідси випливає закономірний висновок – приватну власність на землю необхідно розглядати як обов'язкову передумову інвестиційної привабливості аграрного сектора української економіки [289, с. 29].

Надалі маємо дослідити припустимі формати цієї власності. Її параметри знаходять жвавого обговорення як серед класиків економічної наукової думки, так і серед сучасних науковців і практиків.

Так, вбачаючи у домінуванні приватної власності на землю не тільки позитивні аспекти трудової мотивації власника-землекористувача, а і значне завищення собівартості продукції через відносини оренди та купівлі-продажу земельної часток, можна констатувати факт неодмінного відставання у розвитку сільського господарства та зниження рівня продовольчої безпеки країн з незначним рівнем бюджетної фінансової допомоги.

Наприклад, у США 62 % землевласників не пов'язані з сільським господарством, а отримують 13 млрд. дол. рентних платежів (що могли б використовуватися на виробничі цілі) та 2-2,5 млрд. дол. державних

субсидій [180, с. 80]. Відносно досліджуваного питання К. Маркс зазначав, що земельна власність відрізняється від інших видів власності тим, що на певному рівні розвитку вона стає зайвою і шкідливою, навіть з точки зору капіталістичного зору виробництва [184, с. 171-172]. Деякі сучасні вчені і практики теж зазначають, що приватна власність на землю – це рудимент рабовласницького ладу, від якого більшість країн давно відмовилася і перейшла на поняття «право користування землею» [61, с. 30; 133; 290].

Це дещо схоже на право користування іншими природними ресурсами – надрами, водами, лісами, повітрям в комерційних цілях. Практичне усвідомлення даного твердження не рідко стримує амбіційні, комплексні плани нашої держави. Наприклад, необхідні заходи із переведення ріллі у інші види угідь, зокрема залуження, заліснення (на орних землях втрати гумусу в 2,5 рази вищі, ніж на природних кормових угіддях (на прикладі Полтавської області) [175, с. 98]) важко уявити (та мотивувати) при розділенні масивів між багатьма господарями. Приватна власність неминуче протиставляє інтереси окремих осіб загальносуспільним [57, с. 4].

Дані висновки не є безпідставними, доказом чого є надефективна практика застосування даного виду права в Нідерландах, Китаї та Ізраїлі, де домінує державна власність на землю. Наведена теорія і практика заснована на аксіомі, що між державною власністю на землю і власністю на вироблений на ній продукт безпосередній причинно-наслідковий зв'язок відсутній [180, с. 78]. Тому ринковий оборот земель може бути допущений, але за умови власності тільки фізичних осіб [3; 57, с. 5]. У Франції близько 50 % фермерів є власниками землі, у США та інших країнах теж віддають пріоритет приватній власності на землю і засоби виробництва безпосередньо працюючим на землі фермерам [180, с. 82].

При цьому на сьогодні одним з найважливіших аспектів розвитку сільськогосподарського землекористування в сучасних українських умовах є орендні земельні відносини. Орендні відносини зародились в глибокій давнині разом з обміном і купівлею-продажем і належать до числа перших зобов'язальних правовідносин. Тому вони так широко практикуються на певних етапах еволюції національних економік. І, природно, що їх об'єктом, перш за все, стало найцінніше майно, що приносить дохід, а саме – земля [48].

В європейських країнах і Україні досить широко розвинений ринок оренди землі (табл. 1.1).

Що ж стосується європейського досвіду, то останнім часом спостерігається в країнах Європи збільшення частини орендованої землі в загальній площі земель, що використовуються в сільськогосподарському виробництві. Причинами цього явища є укрупнення сільськогосподарського виробництва, банкрутство селян

внаслідок високої конкуренції на ринках збуту. Також відбувається об'єднання землевласника та підприємця в одній особі [82; 90; 129; 254, с. 9].

Таблиця 1.1

Питома вага власних і орендованих земель фермерами ЄС і сільськогосподарськими підприємствами України (у % до загальної сільськогосподарських угідь) (сформовано автором за [321])

Країна	Власні землі	Орендовані землі
Болгарія	87	13
Ірландія	83	17
Данія	76	24
Польща	72	28
Австрія	71	29
Іспанія	67	33
Угорщина	66	34
Італія	63	37
Нідерланди	62	38
Великобританія	59	41
Литва	59	41
Швеція	56	44
Румунія	48	52
Греція	48	52
Латвія	43	57
Естонія	38	62
Фінляндія	35	65
Німеччина	32	68
Бельгія	25	75
Франція	16	84
Чехія	9	91
Україна	8	92
Словаччина	4	96

Розмір орендної ставки у відношенні до вартості землі по країнах

Євросоюзу, незважаючи на загальний економічний простір та однакові умови господарювання, різний. Найбільш дорогою є оренда землі у країнах північної Європи – Швеції і Фінляндії, яка коливається від 5 до 6 % ринкової вартості землі з незначною амплітудою по рокам. У Франції розмір середніх орендних ставок дорівнює 4,5-5 % від вартості землі, що є найвищим значенням для країн Західної Європи. У Польщі спостерігається досить швидке зростання вартості оренди землі – за останні десять років орендні ставки зросли з 2 до 5 % і досягли рівня Франції, з урахуванням того, що вартість землі в Польщі майже в 2,5 рази менше. У Німеччині ставки оренди є досить стабільними і дорівнюють майже трьом відсоткам. Найнижчі ставки в Австрії і Нідерландах, близько 1,5 % (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Ставки оренди землі у країнах Європи (сформовано автором за [321])

Країна	Ставка оренди (% до ринкової вартості землі)		
	мінімальна	максимальна	різниця
Нідерланди	1,49	1,71	0,22
Австрія	1,56	1,91	0,35
Іспанія	2,31	2,39	0,08
Німеччина	2,54	2,81	0,27
Ірландія	3,12	3,12	0
Чехія	3,27	4,13	0,86
Україна*	1,16	4,62	3,46
Франція	4,5	4,89	0,39
Польща	2,83	5,07	2,24
Фінляндія	5,1	5,42	0,32
Швеція	5,1	5,73	0,63
Естонія	4,12	5,98	1,86

*у % до нормативної грошової оцінки 1 га за регіонами

Ставки оренди представлені у відсотках до ринкової вартості землі. У більшості з представлених країн (крім Німеччини, Фінляндії та Ірландії) спостерігається на фоні збільшення вартості землі, більш стрімке зростання розмірів орендної плати. Найбільший розрив у темпах зростання цін в країнах, які змінили політичний устрій і відійшли від соціалістичного шляху розвитку, переорієнтувавши економіку на нові ринкові відносини – у Польщі, Чехії, Естонії [254].

Взагалі, слід зазначити, що на Заході існує поняття «фермерська драбина» – вік фермерів-орендарів – до 30 років, фермерів-землевласників – більше 45 років, землевласників-орендодавців – 60 років і старше [180, с. 82], що дає можливість більш раціонально використовувати земельні наділи, а також тип оренди «батько-син».

Оренда як спосіб економічних відносин, звичайно, має недоліки, але на її боці й суттєві переваги.

Таким чином, слід зазначити, що застосування досвіду європейських країн у сфері підвищення рівня державного регулювання, а також необхідність перегляду механізму оцінки вартості землі дасть можливість Україні вдосконалити орендні земельні відносини [105, 112]. На сьогоднішній момент орендні земельні відносини вимагають формування комплексної системи їх правового регулювання, з чітким дотриманням в умовах виробництва і прийняття довгострокової програми оренди в аграрному секторі. Це дозволить суб'єктам орендних відносин в повній мірі володіти, використовувати і розпоряджатися земельними ділянками. Всі заходи повинні спрямовуватися на максимально можливий захист прав орендодавців і бути прийнятними для орендарів.

Тут виникає закономірне питання інвентаризації всіх земель та її економічної оцінки, яка в Україні останнім часом не проводилася, а самі існуючі методики оцінки дещо застаріли. Це сприяє нееквівалентності відносин між землекористувачами та землевласниками [289, с. 28-29]. Дане твердження підкріплюється тим, що селяни не знають реальної вартості свого паю. Ціну земель сільгосппризначення на сучасному нелегальному ринку визначає покупець, що протирічить самій суті ринкової економіки.

В даній проблемі стикаємося з дуалізмом:

I. Перенесення меж у натуру, роздрібнення полів означатиме втрату безсумнівних переваг великого виробництва [54];

II. Без виділення земельної частки на місцевості із закріпленням персонального індивідуального права приватної власності на них, жодна серйозна банківська установа не буде виступати в ролі заставоутримувачів цих ділянок [289, с. 33].

У таких обставинах беззаставним є на державному рівні вирішення питання щодо консолідації всіх розпайованих земель, формування полів, сівозмін, повноцінних підприємств. Потім – розробка проектів внутрішньогосподарського землевпорядкування, раціональна організація територій, оптимізація сільгоспугідь і реалізація комплексу протиерозійних заходів [166, с. 50]. Але дане завдання, що ззовні здається утопією, може бути вирішено (не тільки як за першої хвили приватизації землі – за принципом поточної соціальної справедливості, але й економічної), на наш погляд, тільки через дольову участь фізичних і юридичних осіб у майнових комплексах, що

світовою практикою встановлюється акціонуванням [57, с. 8; 131; 132]. Зазначена практика виправдала себе і в Україні, зокрема при формуванні агрокомплексу ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», на базі якого було сформовано агрохолдинг «HarvEast».

Слід зазначити, що дане явище не є безперспективним на фоні посилення конкуренції за право оренди земельних ділянок (за інших рівних умов частку грошової форми плати за оренду землі можна вважати критерієм рівня конкуренції за право оренди [318, с. 17]). В Україні вартість оренди в 4-5 разів менша за рівень ЄС (в ЄС обробляють на умовах оренди 40 % сільгоспугідь, орендна плата складає близько 8 ц/га пшениці, переважає довгострокова оренда (9 і більше років) [52, с. 61]). Посилення конкуренції підкріплюється також тим фактом, що у 2014 р. в Україні 50,9 % укладених договорів оренди (замість 10,5 % у 2000 р.) було з суб'єктами, не у яких орендодавці отримали свій пай (з підприємствами, що надали пай, – 35,0 і 85,2 % відповідно, з фермерськими господарствами – 14,1 і 4,3 % відповідно) [52, с. 61]. До того ж 58,3% договорів були заключені на термін 6 років і більше, замість 13,2% у 2001 р. особі. Дані явища означають підвищення значимості українських земель сільгосппризначення не тільки як об'єкту господарювання, але і як засобу виробництва.

II. Земля як засіб виробництва. На перший план слід виділити позицію щодо комплексності показників ефективності використання землі: економічні (наприклад, землевіддача); екологічні (наприклад, динаміка вмісту поживних речовин в орному шарі ґрунту); соціальні (наприклад, кількість працівників на 1000 га угідь) [197, с. 24-25].

Враховуючи глобальний зміст земельної реформи в Україні і необхідність узгодження значень даних показників, концептуальними основами управління земельними ресурсами є:

а) експорт продукції традиційної якості у безмежний ринок країн, що розвиваються (виробленої на інтенсивно оброблюваних землях);

б) експорт у високорозвинуті країни світу і для заможних верств населення (виробленої за технологіями органічного землеробства) [197, с. 22].

Інтенсифікація наштовхується на проблеми недофінансування галузі, як вже зазначалося, в основному через земельне питання. Так, землевіддача в Україні 270-320 євро/га, а в ЄС – понад 2000 [280]. При цьому майбутні доходи, навіть за збільшення обсягу виробництва, мають тенденцію до зменшення через їх «екологічне проїдання». Так, наприклад, щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів становлять 32-33 млн. т (0,6 т/га) – це 9 млрд. грн. збитків за найскромнішими оцінками [280], що майже в 3 рази більше поточних річних прибутків всього сільського господарства України (3,7 млрд. грн. за 2014 р.).

Тому неодмінним атрибутом землекористування має бути його раціоналізація (яка передбачає здатність ґрунтового покриву до самовідновлення й одночасно характеризується високою ефективністю використання [221, с. 28]), що в першу чергу пов'язано з державною політикою в цьому питанні в рамках загальнонаціональної та загальноєвропейською стратегіями розвитку.

III. Роль держави в управлінні землею сільгосппризначення. Оскільки земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва [298, с. 4], роль держави в управлінні земельними ресурсами найсуттєвіша за всіх суб'єктів інтересів на селі.

І тут вихідним пунктом розвитку є конституційне положення, що всі природні ресурси є надбанням українського народу. Власність на землю громадян і організацій – вторинна. Повноваження по використанню земельних ресурсів мають бути чітко розподілені між державними органами та громадами міст і сіл [57, с. 5].

Значення економічної та контрольної функції держави з кожним днем зростає через посилення глобалізаційних процесів та, відповідно, міжнародну інтеграцію України. При цьому слід зазначити, що на сьогодні для світової економіки є характерним синхронний вхід в кризу за рахунок розвинених країн і десинхронний (самостійний) вихід з неї [19, с. 80; 130; 140]. Це потребує застосування додаткових адаптивних механізмів неприпущення хаосу в стратегічно важливих сферах державного впливу, в т. ч. у земельних відносинах.

Наприклад, глобалізація є колосальним стимулом до галузевої консолідації [280], що є однією з причин формування сучасних агрохолдингів. Одночасно з цим, вони займаються монокультурою, а орієнтація на більш вигідні зернові та олійні культури посилює залежність країни від світового ринку [57]. Втрачаючи при цьому перспективні конкурентні переваги, агрохолдинги розвиваються в Україні за моделлю «орендних латифундій», монополізуючи землекористування з усіма витікаючими з цього наслідками.

В даному відношенні світовий досвід вже давно продемонстрував переваги кооперативного і кластерного підходів до організації виробництва, переробки і збуту сільгосппродукції, що в цілому підтримується Європейською економічною комісією ООН з питань управління земельними ресурсами в європейському регіоні. До того ж кооперація може розглядатися як одна з основ формування громадянського суспільства, а державна влада може діяти в загальнонародних інтересах тільки під організованим тиском суспільства.

IV. Соціальні аспекти земельних відносин. Соціальна сторона

відносин землеволодіння пов'язана з приватизацією ренти порівняно невеликою часткою населення, оскільки селяни втратили колишні права співвласників колективних підприємств [57, с. 3].

При цьому соціальна справедливість в процесі приватизації землі зараз стикається з економічною несправедливістю. Так, колгоспники з багаторічним вкладом у сільськогосподарське підприємство мають право пожиттєво одержувати від суспільства додатковий дохід, а ті, хто прийде в сільськогосподарське підприємство, будуть платити за право на це особам (нащадкам колгоспників), не працюючим в сільському господарстві [57, с. 3]. Це серйозний фактор демотивації, в основному для молоді, йти працювати в сільське господарство.

Проблема, на наш погляд, вирішується в двох площинах. По-перше, через акціонування (або отримання паїв з земель запасу), а по-друге, через диверсифікаційні соціальні технології. Так, у країнах ЄС близько 87 % зайнятих і 95 % створеної додаткової вартості в сільській місцевості пов'язано з несільськогосподарськими видами діяльності [16], що формує відхід від сільського господарства – до аграрного та інших видів господарювання у сільській місцевості [104, 105, 142].

Підводячи підсумок вищесказаному, треба зазначити, що вирішенням наведених позицій щодо суспільних відносин з землею як об'єктом господарювання, землею як засобом виробництва, посиленням ролі держави в управлінні землею сільгосппризначення та соціальних аспектів земельних відносин з урахуванням чинника глобалізації, можливо дійти до логічного кінця затяжної земельної реформи в Україні.

1.2. Розвиток системи управління земельними ресурсами під впливом глобальних деформацій: теоретичний та правовий аспекти

Система управління земельними ресурсами є динамічною та такою, що потребує постійної уваги з боку держави в контексті застосування адекватних сьогоднішню та перспективам засобів адаптації до змінних умов зовнішнього середовища, в т.ч. глобального. При цьому останнє залишає для держави варіанти управління з національними особливостями, але в рамках норм міжнародного права та усталеної практики, що є важливим предметом наукових досліджень.

Слід зазначити, що будь-які сучасні економічні перетворення необхідно розглядати з урахуванням чиннику глобалізації. Земельна реформа з цієї точки зору стикається з рядом основних позицій, які можна назвати вихідними.

По-перше, в Україні, площа якої в загальній площі земель світу займає менше 0,5 %, видобувається, переробляється і залучається до виробництва приблизно 5 % світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, що перебувають в господарському обігу [222, с. 2], в тому числі і найцінніших у світі ґрунтів. До того ж дані ресурси використовуються нераціонально і екстенсивно. На нашу думку, недовикористовувані аграрні ресурси на фоні світової продовольчої кризи стають інтересом міжнародних агентів. З цієї точки зору Україна має і гарантовані ринки збуту, і можливість значного підвищення свого міжнародного статусу, з яким не можливо не рахуватися.

По-друге, екстенсивне землеробство, окрім беззаперечних економічних втрат, забезпечує конкурентну перевагу України на світовій арені – не тільки з позицій екологічності продукції, а й більшої їх повноцінності, порівняно з розвиненими країнами, що мають бідніші ґрунти та занадто інтенсифікували землеробство. Даний факт підтверджується не тільки біохімічними аналізами ґрунтів, а й конкуренцією на міжнародному ринку капіталу за право оренди українських чорноземів.

По-третє, для України позитивні наслідки може мати «ефект запізнення», тобто ситуація, коли реформи в країні проходять пізніше за аналогічні в країнах-піонерах. Це дає можливість сформувати більш досконалу економіку з урахуванням чужих помилок.

Дані три фактори є беззаперечними потенційними перевагами аграрного сектора України, але фактично вони є проблемами, які за умов євроінтеграції та децентралізації влади мають вмішуватися оперативно, комплексно і гармонізовано.

Єдиного визначення поняття «глобалізація» не існує. Так, за В.К. Мюллером, семантичне поняття «глобалізація» пов'язано з англійським словом «globe», що найчастіше перекладається як «куля», «небесне тіло» або «глобус». Варіант «the globe» означає «земна куля», тому похідне слово «глобальний» (від лат. global) в буквальному сенсі розуміється в двох значеннях:

- 1) охоплюючий всю земну кулю, всесвітній;
- 2) всебічний, повний, загальний, універсальний [194, с. 322].

Серед найбільш розповсюджених визначень, що характеризує управлінську складову досліджуваного поняття, слід надати таке: «Глобалізація – це складний і неоднозначний процес, обумовлений комплексом технологічних, економічних, політичних і соціально-культурних змін в світовій економіці. Глобалізацію в економіці розглядають як новий етап взаємозалежності країн, регіонів світу, що створює принципово нове зовнішнє середовище діяльності фірм, характеристики якого є відносно універсальними і не пов'язані з діяльністю компаній в окремих країнах і регіонах світу» [160, с. 312].

При цьому взаємозалежність прямо може свідчити про

кооперацію між виробниками і країнами при вирішенні проблем регіонального або планетарного масштабу, що закономірно трансформується в інтернаціоналізм.

Саме тому, на думку А.Г. Грязнової, глобалізація світової економіки (globalization of economies) – новітня стадія інтернаціоналізації господарської діяльності, формування єдиного глобального світового господарства [299, с. 223].

Неминучим наслідком інтернаціоналізації є інтеграція, що можна продемонструвати в наступних визначеннях.

Глобалізація – перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку, зміст якого у посиленні єдності, системної цілісності світового господарства на основі ринкової парадигми та поглиблення планетарних інтеграційних процесів [39, с. 317].

Глобалізація – процес обміну товарами, послугами, капіталом, технологіями та робочою силою, що виходить за межі географічних кордонів певної держави і є причиною усунення відмінностей між національними ринками та їх інтеграції у ринок світовий [69, с. 118].

Ряд вчених розширюють зміст глобалізації до лібералізації, міжнародного поділу праці та міграції [149].

Глобалізація – це об'єктивний процес, основу якого становлять міжнародний поділ праці, міграція капіталу, людських і виробничих ресурсів між країнами світу [226, с. 10].

Слід зазначити, що найбільш популярне визначення глобалізації, яке має в основі формування інформаційного суспільства [149].

На думку А.І. Уткіна, глобалізація – злиття національних економік в єдину, загальносвітову систему, засновану на швидкому переміщенні капіталу, нової інформаційної відкритості світу, технологічної революції, прихильності розвинутих індустріальних країн лібералізації руху товарів і капіталу, комунікаційному зближенні, планетарній науковій революції [42, с. 181].

Новий етап інтернаціоналізації, що проявляється в глобалізації та є результатом здвигів в економіці в умовах НТР, – це позитивний процес, завдяки якому все людство втягується в нову технологічну еру, пов'язану з досягненнями науки і техніки. Так чи інакше, вони розповсюдяться по всьому світові [10, с. 27]. Зміна територіального принципу організації суспільства мережевим, найвагоміша ознака глобального інформаційного суспільства, яке утверджується [39, с. 329].

На думку М.Г. Делягіна, глобалізація – процес стрімкого формування єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору на базі нових, переважно комп'ютерних технологій. В цьому її відмінність від інтеграції, вищою стадією якої вона є [42, с. 185].

Виходячи з наведених визначень, можна запропонувати власне визначення глобалізації.

Глобалізація – вища стадія суспільних відносин, заснованих на лібералізації та мережевому принципі організації, в умовах єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору.

Відмітимо необхідність аналізу саме впливів глобалізації на суспільні відносини. Так, як відмічає А.Г. Грязнова, в процес глобалізації залучені всі виробники і продавці, незалежно чи працюють вони на національному, чи іноземному ринку. Це відобразилось і на конкуренції, і на необхідності дотримання міжнародних правил торгівлі, розрахунків тощо [299, с. 224].

При глобалізації посилюється дія зростаючого впливу різних факторів міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах [157, с. 48]. При цьому складається хибне враження, що глобалізація включає все і всіх на планеті. Специфічним змістом глобальних проблем можна вважати глобальність досліджуваної системи або процесу не стільки в кількісному, скільки в якісному аспекті. При цьому система є глобальною, якщо відсутня система більш високого таксономічного рангу [10, с. 4]. Тобто глобалізація – надання чому-небудь глобальних масштабів, глобального характеру [284, с. 181]. Вона пов'язана з інформаційною трансформацією суспільства, а не масштабами або економічною діяльністю [43]. Дані дослідження означають, що не обов'язково мати найбільшу в світі економіку, щоб вважатися більш або менш інтегрованим в процес глобалізації – важливо інтегруватися в інформаційні глобальні проекти, більшість з яких – саме з управління обмеженими невідновлювальними ресурсами, саме до яких і належать земельні. Це знаходить підтвердження в дослідженнях представників технологічних наук, які з глобалізацією асоціюють техноглобалізм, як злиття технологій, що з'являються в окремих країнах, у єдиний комплекс технічних знань [10, с. 53]. Як зазначають техноглобалісти, наприкінці ХХ ст. виникли метатехнології, що мають особливість – принципова неможливість отримання конкурентних переваг користувачами технологій в порівнянні з їх розробниками. Лідерство в галузі інформаційних технологій дозволяє виграти боротьбу за матеріальні ресурси. Чим держава слабкіша економічно, тим більшу данину вона платить через механізми глобалізації країнам, що володіють інформаційними технологіями [185, с. 4].

На підставі вищесказаного та відповідно до нашого визначення, глобалізація формує основні 6 видів впливів (табл. 1.3).

Глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв'язку зі світовою економікою в цілому [40, с. 205], а роль і вага країн у сучасному світі визначається державною політикою інтеграції [250, с. 28], що дає можливості бути присутніми на більших ринках.

Сьогодні земля – це найбільш обмежений і дефіцитний ресурс,

використання якого вимагає певної технологічної облаштованості, об'єкт життєзабезпечення кожної людини, що потребує постійної охорони. Урахування зазначених вище особливостей землі вимагає особливого підходу до управління використанням земельних ресурсів, ефективного державного регулювання землекористування, необмеженого умовами кон'юнктури [96, 103,107, 135, 138, 290].

Таблиця 1.3

Види глобалізаційних впливів (авторська розробка)

№	Назва		Умовне позначення	Основний вплив на:
	українською	англійською		
1	Соціальний	social	S	соціальні відносини, демографію
2	Економічний	economic	E	економічні відносини, пов'язані з розподілом доданої вартості
3	Політичний	political	P	лобіювання інтересів
4	Організаційний	organizational	O	організацію виробництва та співпраці
5	Фінансовий	financial	F	економічні відносини, пов'язані з перерозподілом доданої вартості
6	Інформаційний	information	I	технологічні відносини, дифузію і провайдинг інновацій

Україна не є виключенням з цих правил. Відповідно схематично продемонструємо дію глобалізаційних впливів конкретно на управління земельними ресурсами вітчизняного аграрного сектора економіки (рис. 1.4).

Так, техніка, насіння, добрива, організація праці в українському землеробстві – європейські, національні – працівники і земля [308], але якраз вони відчувають суттєвий глобальний тиск. Наприклад, щодо придбання вітчизняним суб'єктом аграрного сектора економіки закордонної техніки (зернозбиральний комбайн) ззовні (прямо) проявляється фінансовий та інформаційний впливи (рис. 1.5).

Непрямими ж впливами (на прикладі комбайнера) є:

1. Соціальний – зміна статусу працівника через розподіл праці, його відношення до роботи.
2. Економічний – через розподіл праці збільшення її продуктивності та відповідно – заробітної плати.

3. Політичний – зміна суспільної та економічної складової життя працівника посилює його ліберально-демократичні погляди.

4. Організаційний – для збереження роботи працівник намагатиметься самоудосконалюватися та відповідно удосконалювати аграрну технологію, в т.ч. її організаційну складову.

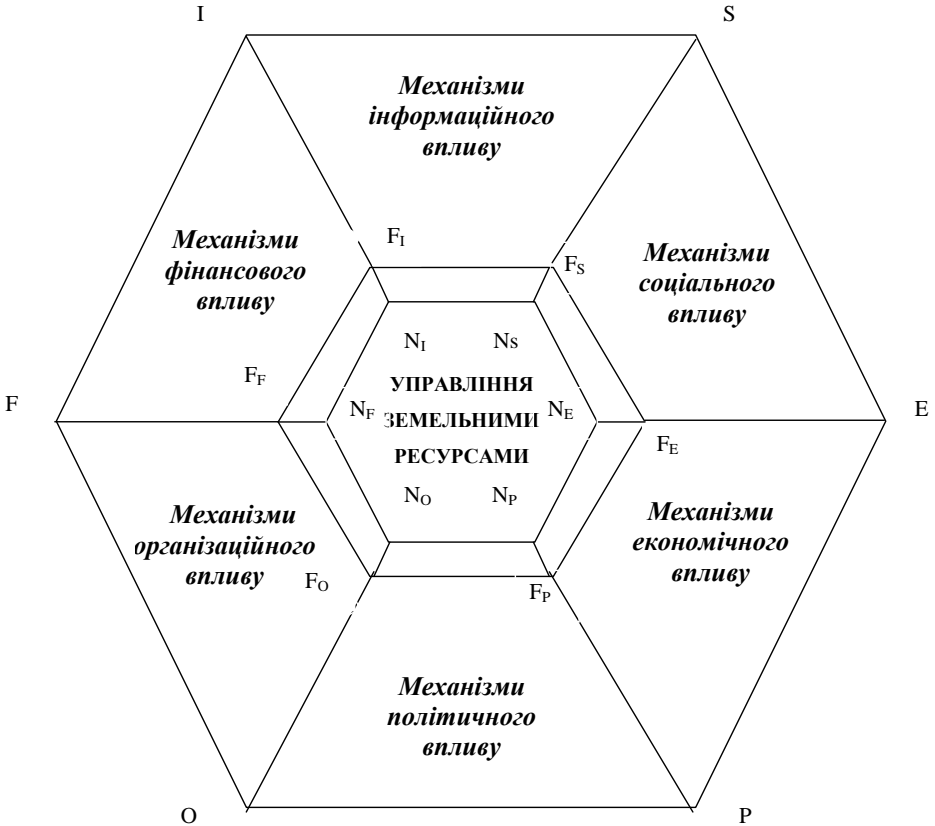

Рис. 1.4. Глобалізаційні впливи на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (авторська розробка)
 де N – національний рівень впливу, $F_j - N_j$ = країновий люфт, або свобода вибору (звідси умовне позначення F - freedom) механізмів країною в умовах глобалізації

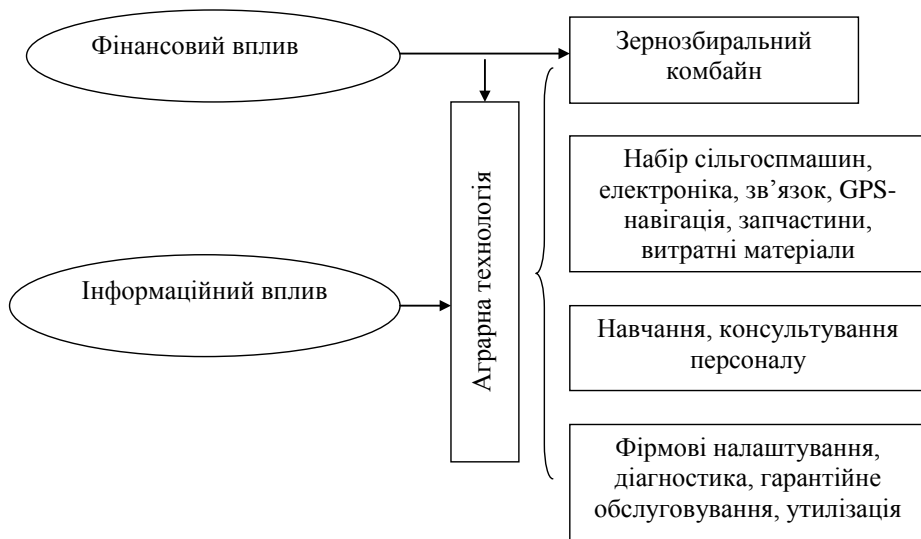

Рис. 1.5. Прямі глобалізаційні впливи суб'єкта аграрного сектора економіки, що придбав зернозбиральний комбайн (авторська розробка)

Подібні впливи можна продемонструвати навіть на земельних відносинах, що є основою управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. Як вже зазначалося, через диспропорції у рості попиту на продовольство (пришвидшений темп) та обсягах його виробництва (пригальмований темп) збільшується абсолютне відхилення між темпами приросту диференційної ренти I ($ДР_I$) і заробітної плати та диференційної ренти I ($ДР_{II}$) і прибутком (що є мотиватором НТП в аграрному секторі економіки). Дисбаланс інтересів основних суб'єктів земельних відносин в даному випадку посилюється глобальними впливами і суттєво деформує земельні відносини на національному рівні (рис. 1.6).

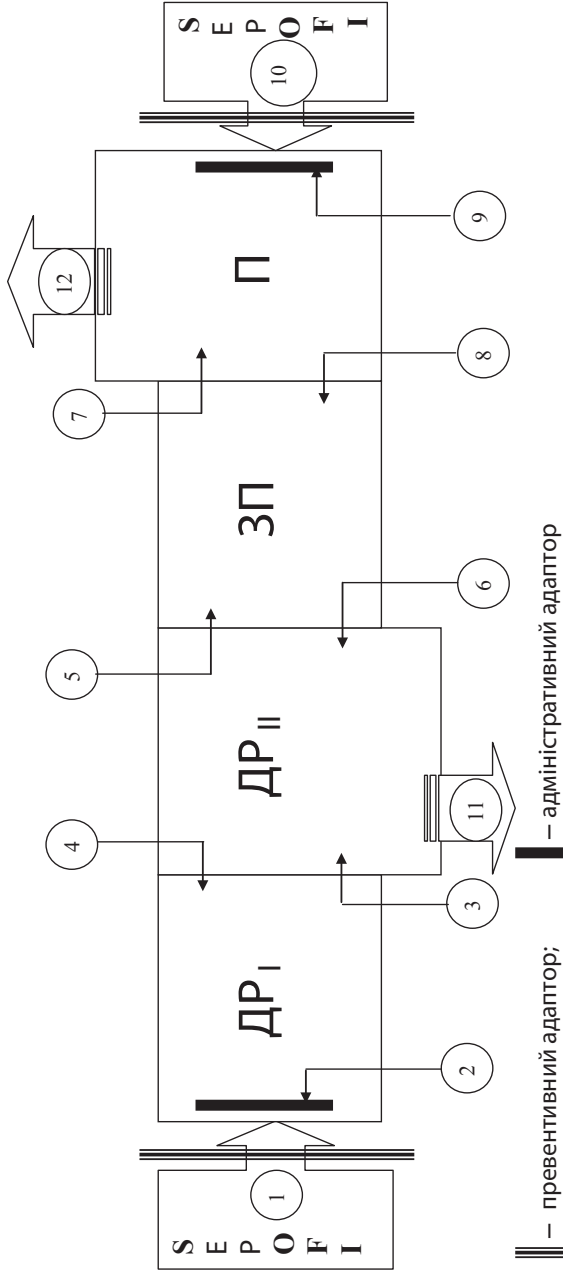

Рис. 1. 6. Деформація земельних відносин на національному рівні від глобальних впливів (авторська розробка)

де 1 – глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів, 2 – державна політика продовольчої та екологічної безпеки, 3 – заходи землевласника зі збільшення/утримання ДР_I, 4 – стимуляторна екологічна політика землекористувача, 5 – заходи землекористувача зі збільшення фондозаброшеності, 6 – заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через удосконалення організації виробництва, 7 – заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через участь в управлінні розподілом доданої вартості, 8 – заход и землевласника з уникнення факторів демотивації серед найманих працівників/орендодавців, 9 – конкурентна політика землекористувача на ринку, 10 – глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку сільськогосподарської продукції, 11 – заходи землекористувача зі збільшення земельного банку (задня «ефекту масштабу») для неприпущення зменшення абсолютної величини ДР_{II}, 12 – заходи землекористувача з формування вертикально інтегрованих структур для неприпущення зменшення абсолютної величини П

Впливи, їх причини та можливі наслідки деформації земельних відносин на національному рівні узагальнено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Впливи, їх причини та наслідки деформації земельних відносин на національному рівні (авторська розробка)

№	Впливи	Причини впливів	Наслідки впливів
1	Глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів	Обмеженість придатних для сільськогосподарського виробництва земель; невисокий рівень управління земельними ресурсами в Україні; лібералізація ЗЕД України; високий попит на родючі землі з боку міжнародних агентів	Оренда близько 10 млн. га сільськогосподарських угідь України компаніями з іноземним капіталом; формування рядом агрохолдингів земельних банків зі спекулятивними цілями; формування спекулятивного лоббі та лоббі іноземних агентів
2	Державна політика продовольчої та екологічної безпеки	Необхідність підтримки і збереження родючості ґрунтів; недопущення дефіциту продовольства в Україні	Обмеження іноземним агентам приймати участь в земельних відносинах; гармонізація екологічного законодавства зі світовим
3	Заходи землевласника зі збільшення/утримання ДР ₁	Побоювання втрати вартості землі як капіталу (за рахунок зменшення природної родючості землі); посилення конкуренції за права на землю	Обговорення з землекористувачем-орендатором позицій щодо якості землі при підписанні договору оренди; підвищення орендної плати
4	Стимуляторна екологічна політика землекористувача	Зацікавленість землекористувача-орендатора в належній якості землі за довготривалих відносин з орендодавцем	Узгодження пропозицій орендодавця щодо підтримки якості землі
5	Заходи землекористувача зі збільшення фондоозброєності	Необхідність уникнення факторів демотивації найманих працівників та виходу з господарства орендодавців з паями	Пропонування гідної заробітної плати; конкретизація прав і обов'язків сторін в трудовому договорі; збільшення фондоозброєності
6	Заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через удосконалення організації виробництва	Бажання отримати більшу заробітну плату через збільшення продуктивності праці	Збільшення норм навантаження; збільшення продуктивності праці

Продовження табл. 1.4

№	Впливи	Причини впливів	Наслідки впливів
7	Заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через участь в управлінні розподілом доданої вартості	Бажання отримати більшу заробітну плату через ускладнення робіт та додаткові витрати працівника на підвищення кваліфікації	Посилення розподілу праці; демократизація процедури управління персоналом та його залучення до розподілу доданої вартості
8	Заходи землевласника з уникнення факторів демотивації серед найманих працівників/орендодавців	Необхідність уникнення факторів демотивації найманих працівників та виходу з господарства орендодавців з паями	Посилення розподілу праці; демократизація процедури управління персоналом та його залучення до розподілу доданої вартості
9	Конкурентна політика землекористувача на ринку	Посилення економічної та неекономічної конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства	Пошук землекористувачем додаткових конкурентних переваг
10	Глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку сільськогосподарської продукції	Випередження темпу приросту попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство над їх пропозицією	Підвищення цін на сільськогосподарську продукцію; експансія на внутрішній ринок міжнародних та іноземних агентів
11	Заходи землекористувача зі збільшення земельного банку (задня «ефекту масштабу») для неприпущення зменшення абсолютної величини ДР _{II}	Побоювання землекористувача зменшення абсолютної величини ДР _{II}	Збільшення земельного банку; отримання «ефекту масштабу»; інвестиції в НТП
12	Заходи землекористувача з формування вертикально інтегрованих структур	Зменшення маси прибутку на 1 га та інших показників економічної ефективності господарювання	Диверсифікація господарської діяльності; формування вертикально інтегрованих структур

Урбанізація, зростаюча взаємозалежність і проблеми, які вони генерують, визначає поле, як вже неодноразово зазначалося, діяльності безлічі нових агентів землекористування і земельного управління, які працюють не на місцевому та національному, а в глобальному масштабі [326].

Глобальні агенти (часто з ними пов'язують суверенні фонди Китаю, країн Південно-Східної Азії, Перської затоки та інших багатих країн [1, с. 16, 46; 228]) взаємодіють з місцевими і національними

організаціями в цілях, які часто мають побічні соціальні і екологічні наслідки, такі як конфлікти через конкуруючі види землекористування або відмову у справедливому спільному використанні угідь [326]. Уряди країн у всьому світі починають усвідомлювати цінність землі, особливо родючої, купуючи її за кордоном (щорічно на 20-30 млрд. дол. Саудівська Аравія - в Ефіопії, Південній Кореї, Судані. Китай вкладає великі кошти в пальмові плантації і транспортну інфраструктуру в Конго [325]. Інвестори не обмежуються урядами країн. Західні банки, такі як Morgan Stanley і Goldman Sachs, і BlackRock Inc., одні з найбільших у світі компаній з управління активами вкладають в африканські сільськогосподарські угіддя [343]. За останні 10 років продано більше 30 млн. га, в т.ч. в Камбоджі – 10, Індонезії – 5, Філіппінах – 3 млн. га. Покупці – США, Великобританія, Італія, Корея, Ізраїль, ОАЕ, Китай, Індія, Малайзія [38, с. 40]. Це нові тенденції в області фінансів створення глобалізованого ринку землі [326]. Тому нами і визначено необхідність превентивних і адміністративних адапторів для забезпечення національної, в т.ч. екологічної та продовольчої, безпеки держави.

Досліджуючи мотиви глобалізації/інтернаціоналізації, експерти, зазвичай, поділяють їх на 2 групи:

- активні – показують, що міжнародна експансія обумовлена бажанням/ініціативою самого підприємства, наприклад, активним розвитком ринків, що розвиваються («emerging markets»);

- реактивні – передбачають, що підприємство вимушено шукати нові ринки та нові можливості під впливом змін у середовищі бізнесу, наприклад, невеликі обсяги домашніх ринків [160, с. 314].

Основними чинниками, які активізують міжнародну діяльність вітчизняних аграрних підприємств є:

- 1) посилення процесів глобалізації/регіоналізації, що проявляється у зниженні бар'єрів міжнародної діяльності, посиленні конкуренції на національних ринках, змінах в очікуваннях споживачів [160, с. 312];

- 2) розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, які прискорюють формування економічно вигідних організаційних структур, активізують діяльність підприємств щодо кращого обслуговування споживачів по всьому світу, а також розповсюдження знань всередині компанії;

- 3) поява нових організаційних форм (в першу чергу мережевих форм міжфірмової кооперації, віртуальних підприємств, кластерів тощо), які мають можливість обмінюватися інформацією, стимулювати інновації, сприяти розробці нових технологій, використовувати досвід та ресурси учасників такої взаємодії з метою освоєння міжнародних ринків;

- 4) зміни в поведінці споживачів. Відбувається процес

раціоналізації поведінки споживача. Широкий доступ до інформації надає споживачу значно більше можливостей з максимізації корисності, спрощує його взаємодію з виробником/споживачем, створює передумови для поступового зміщення інтересів споживача з довгострокового періоду на короткостроковий [160, с. 313].

З позицій мезо- і мікрорівнів економічної ієрархії адаптація сільськогосподарських підприємств є формою відображення підприємством і його структурами механізмів впливу глобалізації міжнародної економіки, що прагне встановити рівновагу у відносинах і зв'язках міжнародного ринку. До механізмів впливу глобалізації відносяться:

- зміни кредитної, цінової, фінансової, ресурсно-сировинної, податкової ситуацій, економічної кон'юнктури;
- послаблення коопераційно-конкурентних переваг аграрних підприємств й впливу держави на вирішення проблем фінансування сільгоспвиробництва, розвиток ринку технологічних інновацій;
- розширення ємності ринкової ніші підприємств;
- втрата адаптаційного статусу та ін.

Фактично всі дослідження глобалізації вказують не просто на ряд комплексних впливів, а й певні зміни суб'єкта, що зазнає глобальних впливів. Це найчастіше вчені характеризують такими визначеннями:

- «агресивний наступ»;
- «зміщення інтересів»;
- «здвиг в економіці»;
- «тиск»;
- «удар» [10, с. 27; 24; 45; 160, с. 313] і т.п.

На наш погляд, і дані визначення, і продемонстровані раніше глобальні впливи на управління земельними ресурсами та земельні відносини взагалі дають підстави ввести новий науковий термін «глобальна деформація».

Глобальна деформація – зміна формату усталених національних суспільних відносин під дією глобальних впливів суспільного, економічного, політичного, організаційного, фінансового, інформаційного характеру, превентивних та/або адміністративних адапторів та країнового люфта.

Слід зазначити, що глобальні впливи на всі країни рівні, тому на національному рівні можливим є формування та розвиток систем:

- превентивних адапторів (від лат. adaptio – пристосовую);
- адміністративних адапторів;
- країнового люфта (від нім. luft – повітря).

Дослідимо дані процеси і системи в управлінні земельними ресурсами з урахуванням основних глобальних проблем сучасності.

Глобалізацію та її вплив на розвиток суспільних відносин варто розглядати в безперервному процесі адаптації конкретних індивідуумів,

їхніх груп, територіальних громад, громадських організацій, підприємств, держав та їх груп на мінливі умови зовнішнього середовища, первісною якого є внутрішні зміни зазначених суб'єктів глобалізації.

В даний час немає сторін абсолютно незалежних від даного процесу, а він, як відомо, має як позитивні, так і негативні наслідки, що формують відповідні перспективи.

Основні проблеми людства даного етапу розвитку суспільства, наслідком яких є розвиток кризових явищ чергового етапу економічного циклу, можна умовно розподілити на кілька центральних груп:

1. Демографічні.
2. Природно-кліматичні (в т.ч. екологічні).
3. Ресурсні (в т.ч. земельні і продовольчі).
4. Інформаційні.
5. Геополітичні [10, с. 27; 106; 111; 347; 348].

Подана класифікація є дещо умовною, але виконує своє завдання, відображаючи джерела виникнення проблем. Кожна з груп є самостійною, але в певній мірі її елементи можуть втілювати наслідки демографічної проблеми [92, 301]. Пропонуємо дослідити більш детально кожен з них з урахуванням сучасних тенденцій управління земельними ресурсами як центральної ланки аграрного сектора економіки. Основним джерелом більшості демографічних проблем сучасності, яке закладено в основу представленої групи, є скорочення часу приросту населення. За прогнозами аналітиків Організації економічного співробітництва і розвитку, МВФ, Світового банку, Національної розвідувальної ради США [15, 19] подібне явище відіб'ється в наступних процесах:

1. Зростання населення планети (до 2025 р. до 8 млрд. чол.), що призведе до перенаселення материкових ділянок планети і викличе посилення міграційних процесів, яке відіб'ється в загостренні міжкультурних взаємодій в багатонаціональних країнах.

2. Зростання питомої ваги населення, яке проживає за межею бідності (до 63 %) позначиться на зниженні якості життя і деградації системи цінностей людини.

3. Зростання питомої ваги міського населення (до 57 %), динаміка якого не відповідає етапам розвитку національної економіки країн на шляху до інформаційного суспільства.

4. Зростання споживання продуктів харчування (на 50 % від рівня 2010 р.) при одночасному зниженні загальної їх якості (широке, нерациональне застосування хімічних засобів консервації продуктів).

Дані прогнози будуть мати такі наслідки для системи землекористування:

1. Зниження частки земель сільськогосподарського призначення, як за рахунок втрати їх продуктивної здатності, так і передачі у

промислове та інфраструктурне користування.

2. Підвищення продовольчого навантаження на землі сільськогосподарського призначення.

3. Підвищення екологічного навантаження на землі сільськогосподарського призначення за рахунок надраціонального використання засобів інтенсивного землекористування.

Перспективним напрямком управління земельними ресурсами в наведених умовах є введення регламенту користування земельними ресурсами та встановлення відповідальності за користування сільськогосподарськими угіддями суб'єктами національної економіки.

Природно-кліматичні проблеми полягають в несприятливих глобальних змінах клімату і навколишнього середовища через космічні, географічні зміни, а також антропогенний вплив. За даними ООН в 2010 р. природні катастрофи обійшлися світовій економіці в 109 млрд. дол. [54].

Наслідком розвитку даних проблем у системі сільськогосподарського землекористування слід визначити:

1. Скорочення площ, придатних для інтенсивного землеробства (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Природні фактори, що обмежують розвиток сільськогосподарського виробництва в світі (складено автором за матеріалами [54])

Вид обмеження, яке перешкоджає використанню земель	Площа, млн. га	Частка від загальної земельної площі, %
Льодове покриття	1490	10
Низькі температури	2235	15
Сухість клімату	2533	17
Крутизна схилів	2682	18
Властивості ґрунту:		
низька продуктивність	1341	9
бідність поживними речовинами	795	5
перезволоження	596	4
Всього	11672	78

2. Необхідність значної трансформації технологічної системи сільського господарства із застосуванням адаптаційних підходів.

3. Значні коливання цін на продовольство через збільшення частоти сезонних несприятливих для сільського господарства погодних умов.

4. Ймовірність масового переселення через посилення дії несприятливих природних явищ, яке стало результатом

антропогенного впливу і відсутності механізмів їх компенсації (вирубка лісів, будівництво гребель тощо).

Загострення глобальної продовольчої кризи, обумовленого постійним зростанням населення планети і виснажливим використанням сільськогосподарських угідь в окремих країнах світу, вимагає максимального залучення у виробничий оборот площ земель, виведених з обробітку в зв'язку зі значними перекосами у відтворювальній структурі національних господарств, які традиційно виступали одними з основних виробників продовольства. До таких країн, до речі належить Україна, де значні площі угідь можуть активно використовуватися у відтворювальному процесі завдяки здійсненню масштабних меліорацій.

Меліоровані землі можуть стати важливим чинником соціально-економічного підйому сільських територій внаслідок формування належного інституційного середовища, яка дозволить максимально використовувати їх потенціал для розвитку сільськогосподарського виробництва, так і інших сфер господарської діяльності [44].

Перспективним напрямом адаптації до змін природно-кліматичних умов є обмеження діяльності або встановлення відповідальності суб'єктів господарювання за дії, які суттєвим чином негативно впливають на природні умови, а також викликають значні несприятливі природні явища (повені, посухи тощо).

Ресурсні проблеми полягають у скороченні невідновлювальних ресурсів, невмілому використанні відновлювальних ресурсів при зростаючому в геометричній прогресії попиту на них, а також значному нехтуванню можливостями утилізації відходів життєдіяльності.

Наслідком розвитку даної проблеми є:

1. Пріоритетне промислове користування земельними ресурсами, які мають високі показники сільськогосподарської продуктивності, що призводить до зниження питомої ваги сільськогосподарських угідь.

2. Дефіцит ініціативи збереження продуктивних якостей земельних угідь, що призводить до зниження господарської цінності земельних ресурсів.

3. Значна забрудненість побутовими відходами переважно урбанізованих територій.

4. Неадекватне використання природних ресурсів, придатних для забезпечення продовольчих потреб окремих територій.

Сьогодні необхідно усвідомити той факт, що продовольство в майбутньому буде відігравати ту роль в світовій політико-економічній ситуації, що сьогодні відіграють нафта та газ. Стрімке зростання населення планети за обмежених ресурсів для його харчування, разом із повсюдними і часто невідворотними процесами деградації ґрунтів, опустелювання, забруднення водних та земельних ресурсів, поряд із виведенням сільськогосподарських угідь під енергетичні рослини надає

найвищої цінності продуктам харчування та найпріоритетнішого значення розвитку агропромислового виробництва. Багато розвинених країн світу з меншим аграрним потенціалом, ніж має Україна, мають сильніші позиції на ринку продовольства і продовжують політику експортної експансії, використовуючи при цьому власні ресурси та, що стало характерною тенденцією сьогодення, ресурси інших країн [116, 117, 258].

Перспективною політикою забезпечення адекватного ресурсокористування є стимулювання розвитку механізмів раціонального природокористування. При цьому слід віддавати перевагу схемам розвитку, що забезпечують не тільки збереження корисних якостей ресурсів, а і способів їх відновлення та альтернативного менш витратного користування.

Інформаційні проблеми полягають у монополізації геоінформаційного ринку представниками «постіндустріального клубу країн» в меркантильних інтересах [112]. Основним джерелом даної проблеми є, більшою мірою, необізнаність багатьох учасників національної економіки з умовами економічного життя в новій інформаційній ері, в яку людство вступило в 21 столітті. Наслідками даних проблем є:

1. Обмеження доступу абсолютної більшості населення планети до достовірних і сучасних інформаційних ресурсів.

2. Інформаційний шпіонаж і війни.

3. Пропаганда мультикультури.

4. Пропаганда і активний, не відповідаючий господарському механізму, розвиток мультимедійної сфери.

5. Маніпуляція громадською думкою.

6. Зміна таких нецінових детермінант попиту і пропозиції як споживчі очікування і очікування зміни цін, що провокують, наприклад, зниження цін закупівель сільськогосподарської сировини і, як наслідок, – рівня рентабельності аграрного бізнесу навіть при високій ефективності управління земельними ресурсами.

Перспективним напрямками управління розвитком інформаційної середовища є визначення відповідальності суб'єктами господарювання за рух інформаційних потоків у своїй діяльності та встановлення контролю прибутковості невиробничих видів діяльності.

Геополітичні проблеми полягають у використанні в абсолютній більшості випадків недобросовісних методів впливу одних держав, їх блоків або міжнародних організацій на інші. Наслідками проблеми можна вважати:

1. Хижацьке ставлення до ресурсів, у т. ч. земельних, «колонізуємої» держави.

2. Штучне зниження (ціновими, демографічними, технологічними, фінансовими факторами) попиту на продукцію місцевого населення і

значущості менш розвиненої країни на міжнародній арені.

3. Систематичне зниження в експорті менш розвинених країн готової продукції з високою доданою вартістю і підвищення питомої ваги сільськогосподарської продукції з низькою доданою вартістю.

У довгостроковій перспективі лише значне та стабільне зростання виробництва продовольчої продукції може послабити напруженість ринків і забезпечити доступну за ціною їжу для всіх. Згідно з матеріалами ФАО, до 2030 року населення Землі потребуватиме додатково 1 млрд. т зернових. Цього можна буде досягти лише у разі впровадження в усьому світі системи відповідних стимулів у рамках належної сільськогосподарської політики, насамперед, у країнах із таким значним потенціалом, як Україна.

Україна є країною із значним потенціалом збільшення виробництва сільськогосподарських культур. Останній звіт ЄБРР/ФАО визначає Україну, Казахстан і Росію як приклади тих нечисленних країн, для яких існує можливість ширшого використання орної землі та значної інтенсифікації виробництва без серйозних екологічних наслідків. Ці країни, як чисті експортери зерна та насіння олійних культур, можуть мати величезний вплив на світову продовольчу ситуацію, і, водночас, отримати значну вигоду від експортних надходжень, економічного зростання та розвитку сільської місцевості. Просторовим базисом протирічних інтересів у даній проблемі, на нашу думку, є земля.

Представивши загальні характеристики і наслідки основних сучасних проблем людства, зв'язок між ними можна представити за допомогою однієї сполучної ланки – системи управління земельними ресурсами (рис. 1.7).

Виходячи з представлених досліджень, перспективне управління земельними ресурсами бачиться нами як:

1. Вирішення проблеми збільшення пустельних земель.
2. Вирішення меліоративних проблем.
3. Удосконалення сівозмін за рахунок адаптивних технологій.
4. Збільшення в структурі сільськогосподарських угідь питомої ваги багаторічних насаджень, більш інтенсивне використання природних кормових угідь.
5. Удосконалення системи добрив і захисту рослин.
6. Екологічно відповідальне ставлення до землі, недопущення її цільового використання, участь громадськості в зміні цільового призначення.
7. Зниження площі посівів під тютюн, хміль, коноплі, мак і т. д. (тобто на лжепотреби), їх переспрямування [100, 104, 112, 177, 191, 333, 349].

Глобальне погіршення, за різних умов, стану сільськогосподарських земель веде до висновку, що раціональне

використання та охорона їх є головним соціально-економічним і екологічним завданням сучасного суспільства [118; 124; 134; 175, с. 98].

Рис. 1.7. Зв'язок між основними сучасними проблемами людства у контексті перспективного управління земельними ресурсами (авторська розробка)

Рішення представлених проблем, безумовно, наштовхується на протилежно спрямовані інтереси учасників суб'єктів навіть національної економіки, що обумовлює необхідність посилювати рівень міжнародної конкуренції в екологічній сфері, відходу від практики подвійних стандартів постіндустріальних країн виробництва на території країн, що розвиваються. Це обумовлює залежність тенденцій розвитку всього світу від стратегій розвитку окремих країн. На наш погляд, стратегія розвитку сільського господарства, зокрема високоефективного землеробства, виглядає для України привабливою та такою, що дозволяє зайняти суттєву нішу в системі міжнародного поділу праці.

Слід також зазначити, що для активізації експортної діяльності для України час обмежений. Адже останнім часом аграрні ринки інших країн дуже активно розвиваються (Китай, країни Південно-Східної Азії, Південної Америки, Росія, Казахстан та ін.) і Україна може не встигнути зайняти свою нішу на світовому ринку [67, 83, 127, 258], що і обумовлює необхідність науково виваженого підходу до обґрунтування адекватної системи управління земельними ресурсами національного аграрного сектора економіки.

Управління земельними ресурсами базується на використанні відомих об'єктивних закономірностей та інформації для забезпечення ефективного використання земельних ресурсів країни в цілому, регіонів і конкретних територій.

На можна вважати ефективним управління земельними ресурсами без чіткого однозначного визначення нормативно-правового забезпечення, що базується на встановлених стандартах, нормах і правилах.

Саме земельне право регулює сферу земельних відносин і є самостійною галуззю права, що включає в себе сукупність встановлених і санкціонованих державою норм, для забезпечення науково обґрунтованого, раціонального використання й охорони земель, створення умов підвищення їхньої ефективності, закріплення законності в галузі земельних відносин.

Наприклад, у таких країнах, як США, Канада, Австралія, Китай, Німеччина, користування землею обмежено жорсткими законодавчими рамками, які забезпечують пріоритет суспільних, державних інтересів і стабільності суспільства. У зв'язку з прогресуючим антропогенним навантаженням на землю і вимогою стійкого розвитку територій екологічні регламенти в землекористуванні стають визначальними. Коридор екологічних регламентів, у межах яких реалізується свобода господарської діяльності суб'єктів землекористування, постійно переглядається і звужується, а землевпорядне адміністрування за їх дотриманням посилюється [290].

Основними джерелами земельного права є законодавчі

(Конституція, Земельний кодекс, закони та декрети Кабінету Міністрів) та підзаконні акти (укази і розпорядження Президента, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів, накази і листи міністерств та установ, правові акти органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади) [80, с. 3].

Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин для забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Згідно ст. 14 Конституції земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону [158].

Згідно з Земельним кодексом України право власності на землю гарантується, але використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Земельні відносини при цьому визначаються як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Слід сконцентрувати увагу на принципах земельного законодавства відповідно Земельного кодексу України:

а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;

б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

в) невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

г') забезпечення гарантій прав на землю;

д) пріоритету вимог екологічної безпеки [81, 98].

Відповідно розроблено систему відповідальності підприємств за дотримання виробничих стандартів:

- попередження про незабезпечення відповідних норм сільськогосподарської діяльності
- адміністративне стягнення у вигляді штрафу;
- зняття з системи пільгового оподаткування;

- позбавлення права займатись аграрним бізнесом в судовому порядку [199, с. 46].

Щодо об'єктів та суб'єктів земельних відносин основоположними є наступні нормативно-правові акти.

Закон України «Про Державний земельний кадастр» визначає, що картографічною основою Державного земельного кадастру є карти (плани), що складають у формі і масштабі, відповідно до державних стандартів, норм та правил, технічних регламентів [231]. На сьогодні дуже важливо, що цим Законом запроваджено реєстрацію прав на земельні ділянки через систему держреєстру.

Для забезпечення обліку земельних ділянок за видами цільового призначення у державному земельному кадастрі застосовують «Класифікацію видів цільового призначення земель». Згідно з класифікацією видів цільового призначення земель, вони характеризуються власним правовим режимом, екосистемними функціями, видом господарської діяльності, типами забудови, типами особливо цінних об'єктів.

Закон України «Про землеустрій», відповідно до якого нормативно-правовими актами з питань здійснення землеустрою встановлюються порядок організації, державні стандарти, норми і правила виконання робіт із землеустрою, їхній склад і зміст [237].

Державні стандарти, норми і правила у сфері землеустрою містять комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що регламентують розробку і реалізацію документації із землеустрою з урахуванням екологічних, економічних, соціальних, природно-кліматичних та інших умов.

Документацію із землеустрою розробляють як програми, схеми, проекти, спеціальні тематичні карти, атласи, технічну документацію.

У галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів установлюють такі нормативи:

- оптимального співвідношення земельних угідь;
- якісного стану ґрунтів;
- гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- показники деградації земель та ґрунтів.

Нормативні документи із стандартизації в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів установлює Кабінет Міністрів України.

У Законі України «Про охорону земель», як і в Земельному кодексі, визначено, що стандартизація і нормування в галузі охорони земель полягають у гарантуванні екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян за допомогою визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель [241].

Нормативи якісного стану ґрунтів установлюють для запобігання їхньому виснаженню і використовують для здійснення контролю за

якісним станом ґрунтів. Завдяки цим нормативам визначають рівень забруднення, оптимальний вміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості тощо. Нормативи оптимального співвідношення земельних угідь установлюють для запобігання надмірному антропогенному впливу на них, у тому числі надмірній розораності сільськогосподарських угідь.

До нормативів оптимального співвідношення земельних угідь належать:

- оптимальне співвідношення земель сільськогосподарського, природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного, рекреаційного призначення, а також земель лісового та водного фондів;

- оптимальне співвідношення ріллі та багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісосмугами в агроландшафтах.

Нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах установлюють для досягнення високих і стабільних урожаїв та запобігання виснаженню і втраті родючості ґрунтів внаслідок ґрунтовоми. Нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах визначають структуру посівних площ для різних природно-сільськогосподарських регіонів та перелік установлених культур для вирощування у цих регіонах.

Нормативи показників деградації земель установлюються для кожної категорії земель, щоб запобігти погіршенню їхнього стану, і використовують для здійснення контролю за використанням та охороною земель.

До нормативів показників деградації земель належать показники гранично допустимого погіршення стану і властивостей земельних ресурсів унаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, а також нормативи інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення.

Використання в сільськогосподарському виробництві сільськогосподарської техніки, питомий тиск ходових частин на ґрунт якої перевищує нормативи, заборонено.

Показники інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення встановлюють з урахуванням даних агрохімічної паспортизації земель.

Установлюючи показники інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення, визначають сільськогосподарські культури, вирощування яких обмежено або заборонено, а також технології та окремі агротехнічні операції щодо їхнього вирощування.

Показники інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення використовують у процесі

складання проектно-технологічної документації на вирощування сільськогосподарських культур.

В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено завдання стандартизації і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища [242].

Відповідно до Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», визначено, що основними завданнями державного контролю за використанням та охороною земель є:

- забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель;

- запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їхнього усунення;

- забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів [232].

Європейське законодавство стосовно правової охорони ґрунтів зосереджено на попередженні, профілактику проблем. У 2006 році Європейський парламент прийняв зміни до Директиви 2004/35/ЄС. З цього часу ґрунт визнано невідновлювальним ресурсом, дуже динамічною системою, яка виконує дуже багато функцій, необхідних для життєдіяльності людини та існування екосистеми [200].

Доречі в 2014 р. вступив у дію Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», що визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини і спрямований на забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, а також на гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні.

На думку вчених, в процесі його виконання має чітко відстоюватися державна політика в сфері органічного виробництва; створені умови для визнання і захисту органічних продуктів; сформуватися національна система сертифікації; задіяти правила, стандарти та ефективна система держпідтримки і стимулювання розвитку органічного виробництва.

Україна – вододефіцитна країна, тому Законом України «Про меліорацію земель» передбачено здійснювати меліоративні заходи, додержуючись державних будівельних, природоохоронних, санітарних

норм і правил, державних стандартів, умов збереження природних екосистем та їхнього відновлення за рахунок власних коштів відповідно до проектів на здійснення цих заходів, затверджених у встановленому законодавством порядку [238].

Експлуатацію меліоративних систем забезпечують згідно з проектною документацією та відповідними правилами, що затверджує центральний орган виконавчої влади, забезпечуючи формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У реформуванні і подальшому розвитку земельних відносин в Україні важливу роль відіграє нормативна грошова оцінка земель, яку вперше в нашій державі запроваджено у липні 1995 року Законом України «Про плату за землю». У цьому ж році здійснено грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення усіх аграрних підприємств України і доведено до власників земельних ділянок та землекористувачів. Починаючи з 2000 р., грошова оцінка земельних ділянок щороку станом на 1 січня уточнюється на коефіцієнт індексації, порядок проведення якої затверджується Кабінетом Міністрів України.

За даними Держземагентства України на 1 січня 2015 року нормативну грошову оцінку проіндексовано на коефіцієнт 1,249. З 1995 року кумулятивне значення коефіцієнта індексації становить 3,997. На нашу думку, потребує вирішення проблема диференціації даної плати в залежності від якості землі. Наприклад, якщо земля погана, то польський фермер звільняється від податку на землю [265]

Відповідно до встановленого в Законі України «Про оцінку земель» порядку, здійснюють нормативно-методичне регулювання щодо проведення оцінки земель, організації і виконання земельно-оцінних робіт, складу і змісту технічної документації та звітів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, вимог до них, порядку їхнього виконання тощо [243].

В Україні для визначення розміру земельного податку, державного мита під час міни, спадкування та дарування земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, через втрати сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, а також під час розроблення показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель здійснюють розрахунок нормативної грошової оцінки земельних ділянок за «Методикою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» [239]. На 01.01.2015 середньозважена оцінка 1 га сільськогосподарських угідь складала 22735 грн.

Щодо відповідальності за недбале використання земельних ділянок законодавством передбачено окремі нормативно-правові акти,

якими визначений розмір покарання, що розраховують відповідно до розроблених методик.

Так, розмір шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам, юридичним та фізичним особам на всіх категоріях земель унаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу визначають відповідно до затвердженої Методики [236].

Натомість власникам землі та землекористувачам відшкодовують збитки, заподіяні вилученням (викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, установленням обмежень щодо їхнього використання, погіршенням якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведення їх у непридатний для використання стан та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок [244].

З 1 січня 2012 р. вступила в дію Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», положенням якої передбачена норма: «для врахування змін у рентному доході, який створюється при виробництві зернових культур, до показників нормативної грошової оцінки ріллі, проведеної станом на 1 липня 1995 р. (з урахуванням індексації)» застосовується коефіцієнт 1,756. На інші види сільськогосподарських угідь дана норма не поширювалась.

Відносини щодо оренди земель регулюються Законом України «Про оренду земель», що визначає оренду землі як засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Починаючи з квітня 2015 року орендна плата справлятиметься виключно у грошовій формі. Проте, за згодою сторін розрахунки щодо орендної плати за землю можуть здійснюватися і у натуральній формі. Згідно до нової редакції статті 22 Закону України «Про оренду земель» розрахунок у натуральній формі має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати.

З 7 квітня 2015 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» № 191-VIII від 12.02.2015 р., яким встановлено мінімальний термін оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства на рівні 7 років. Щодо цього є багато дискусій, оскільки ряд вчених вважає, що здача землі в оренду більше 10 років є «орендозакріпаченням» [6, с. 11]. На нашу думку, це

виникає через недостатню захищеність прав орендодавця. Тому, наприклад, якщо проблема стосується погіршення якості землі по закінченні строку оренди, необхідно поширити практику судових позовів до невідповідальних орендарів, діяльність яких призводить до погіршення якості орендованої землі. Для цього необхідно поширити практику детального вивчення якості сільськогосподарських земельних ресурсів до моменту укладання договорів про їх оренду, а також включення відповідних параметрів у тексти відповідних договорів [182].

Слід зазначити, що для побудови паритетних земельних відносин дуже важливим є розмежування земель за власниками. Так, з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» №5245-VI від 06.09.2012 р. землі державної й комунальної власності вважаються розмежованими. Так, до комунальної власності віднесено: усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності; земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування.

В контексті загальнодержавної політики євроінтеграції, децентралізації та, відповідно, як вже зазначалося дерегуляції актуальним є вирішення проблеми зарегульованості земельних відносин. Тому зокрема за 2015 р. відмінено 20 ліцензій, внесено 50 поправок в нормативно-правову базу щодо регулювання аграрного сектора економіки, зокрема спрощена процедура укладення договорів оренди, а також посилений захист інвесторів в сільському господарстві. Це дало змогу зекономити 400 млн. дол. для сектора [20].

Крім того, аналіз вченими ННЦ «Інститут аграрної економіки» функцій Міністерства аграрної політики та продовольства України (Манагрополітики) на предмет дерегуляції та передачі органам громадського, галузевого або місцевого самоврядування щодо розвитку земельних відносин дав можливість запропонувати:

1) за Манагрополітикою: залишити 11 функцій; частково залишити – 4 функції; ліквідувати – 4 функції;

2) передати у: інші центральні органи виконавчої влади повністю або частково 6 функцій; органи місцевого самоврядування – 15 функцій; саморегулювні об'єднання – 9 функцій;

Щодо євроінтеграції, стоїть питання гармонізації українського та європейського законодавства. Тільки за графіком виконання зобов'язань щодо українського законодавства з нормами ЄС у сільському господарстві необхідно протягом 10 років гармонізувати 44 нормативних акти [65].

Невирішеними також залишаються питання з формування організаційно-нормативного механізму щодо надання юридичного статусу особистих селянських господарств (ОСГ). Існування їх поза

ринком і поза участю в експортних операціях гальмує будь-яке устремління до збільшення зовнішньоторговельного обігу між Україною й світом та, одночасно, підриває позиції гарантій продовольчої безпеки країни. Дана проблем може бути частково вирішена через дозвіл скуповувати землі сільськогосподарським кооперативам. Крім цього край важливою залишається підтримка банківською системою дрібних і середніх господарств на селі [311, с. 16].

Значною проблемою земельних відносин залишається управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення приміських зон. Наприклад, при вартості 1 м² у приміській зоні м. Києва у межах 10-100 дол. США, а сотки – від 1 до 10 тис. дол. США, санкція за перепродаж 1 га в розмірі 21 тис. грн. при вартості 1 га до 1 млн. дол. США, аж ніяк не вплине позитивно на ситуацію. Землі в Київській області перепродаватимуть по 3-5 разів за рік із сплатою мізерних штрафів та санкціонованих платежів такого рівня [311, с. 15], що потребує негайного вирішення, а всі незаконні земельні угоди мають бути анульовані.

Законодавча ж база формується в основному під державні стратегії, програми економічних реформ. Так, на виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» буда затверджена і діє Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Зокрема передбачалася підтримка великотоварного виробництва рослинницької продукції через стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв) та стимулювання ведення органічного сільського господарства. Крім того щодо управління земельними ресурсами значна увага приділялася формуванню агроекологічного іміджу України. Передбачалося:

- здійснити організаційно-правові та економічні заходи щодо впровадження ресурсощадних, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- впровадити механізми стимулювання екологічного розвитку сільського господарства, створення умов для відновлення родючості ґрунтів, водних та інших природних ресурсів;
- сприяти ціноутворенню з урахуванням екологічності продукції;
- створити систему постійного аудиту дотримання технологіко-екологічних вимог і стандартів господарювання;
- розробити проект Національного кодексу сталого агрогосподарювання, забезпечити впровадження базових агроекологічних вимог і стандартів та контролю за їх дотриманням як умови надання товаровиробникам бюджетної підтримки;
- унормувати розвиток органічного землеробства, створити

систему його сертифікації;

- сформувати інформаційний простір для постачання на зовнішній ринок екологічно чистої сільськогосподарської продукції [235]

В програмі щодо реалізації завдання «Охорона та підвищення рівня родючості ґрунтів, екологізація сільськогосподарського виробництва» заплановано на 2008-2015 рр. на площі 39,6 тис. га створення захисних насаджень та полезахисних лісових смуг; забезпечення формування національної екологічної мережі. Щодо завдання «Удосконалення системи моніторингу земель» заплановано на площі 39,89 млн. га проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення. Щодо завдання «Меліорація земель» заплановано на площі 1151 тис. га проведення вапнування ґрунтів. В основному дані завдання не виконані.

Передбачається також надати системності програмам агрострахування, що є дуже поширеними в інших країнах світу (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Основні програми агрострахування зарубіжних країн [3, с. 48-49]

Програми	Короткий зміст
США	Державна підтримка аграрного страхування з 1980 року, прийнято Федеральний акт щодо страхування врожаю (Federal Crop Insurance Act) Структура всіх зібраних страхових премій розподіляється так: за програмами страхування доходів 60% усіх премій; за програмами страхування врожаю – 20%; за програмами індексу доходу – 10%; за програмами індексу врожайності – 3%. Решта 7% страхових зборів становлять страхові премії від спеціальних програм з федеральним субсидуванням на культури
Португалія	Система «державного та приватного партнерства». Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестраховання. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не відшкодованих державою
Іспанія	Комплексна система сільськогосподарського страхування була започаткована в Іспанії в 1978 році з прийняттям Закону «Про комбіноване аграрне страхування». Система, введена цим Законом, розповсюджується на рослинництво, тваринництво та лісове господарство
Німеччина	Розвинений інститут агрострахування, використовує методи прямого державного відшкодування втрат сільськогосподарським підприємствам. Завдяки державним коштам компенсуються збитки внаслідок граду, бурі, повені та інших погодних аномалій
Франція	Уряд сформував особливий державний фонд, що компенсує втрати, завдані рослинництву природними катаклізмами. Вимогою для відшкодування збитку є наявність у фермера договору страхування господарства. У цьому випадку держава компенсує в середньому 45% загального збитку

Продовження табл. 1.6

Програми	Короткий зміст
Іспанія	Надає субсидії фактично за всіма видами сільськогосподарських ризиків (заморозки, засуха, пожежа, буря, град, хвороби і паразити, повінь), але страхуються тільки головні культури
Австрія	50% страхового внеску за полісом виплачує аграрне господарство, а 50% премій страховику виплачує держава на основі заяви сільгосптоваровиробників. Є особливий фонд, що компенсує 25% страхових внесків страхувальникам, місцеві бюджети також оплачують 25%, решту суми сільгоспвиробник виплачує самостійно
Індія	У листопаді 2013 року уряд прийняв Національну програму страхування врожаю, яка об'єднує існуючі системи страхування, такі як Національна система сільськогосподарського страхування (NAIS), страхування врожаю (WBCIS) і національне аграрне страхування (MNAIS). Вона спрямована на раціоналізацію страхових послуг фермерам і стабілізацію доходів, особливо від кліматичних ризиків
Російська Федерація	Сферу регулює Федеральний закон 2011 р. «Про державну підтримку в сфері сільськогосподарського страхування». Існує перелік правил субсидування з коштів державного бюджету на компенсування частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільгоспкультур. Субсидії надаються сільськогосподарським товаровиробникам для фінансування 50% страхових внесків за договорами страхування
Білорусь	Закон про обов'язкове страхування сільськогосподарських ризиків, за яким з 1 січня 2008 р. всі сільськогосподарські підприємства повинні страхувати культури і тварин у державній страховій компанії БелДержСтрах

Указом Президента України № 5/2015 затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», відповідно до якої розроблено Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2020 року. В Концепції зазначено необхідність подолання неможливості використання прав на земельні ділянки в економічних відносинах; сприяння розвитку органічного виробництва. Для цього щодо земельних відносин планується:

- запобігання деградаційним процесам на землях сільськогосподарського призначення;
- впровадження системи моніторингу та контролю якості земель сільськогосподарського призначення;
- агрохімічна паспортизація;
- розширення повноважень органів місцевого самоврядування з розпорядження земельними ділянками;
- вдосконалення механізмів відповідальності та запровадження економічного стимулювання користувача (власника) землі;
- врегулювання порядку розпорядження землями колективної

власності та відумерлої спадщини.

Концепція передбачає наближення законодавства України до вимог законодавства Європейського Союзу. При цьому нові вимоги стратегії 2020 Спільної аграрної політики ЄС передбачають:

1) вирощування фермерами не менше 3 сільськогосподарських культур (обов'язкове дотримання трипільної сівозміни);

2) відведення 7% площ сільськогосподарських угідь під екологічно чисті сільськогосподарські культури;

3) резервація пасовищ [327], тобто орієнтація на екологізацію сільськогосподарського виробництва, що актуальне і для управління земельними ресурсами України.

Із метою ефективного використання земель необхідно забезпечити реалізацію Добровільних керівних принципів із відповідального управління та доступу до земельних, рибних і лісових ресурсів у контексті національної продовольчої безпеки, які розроблені Міжнародною продовольчою організацією ООН та підписані Україною у 2012 р. [346].

Процес реалізації Добровільних керівних принципів відбувається на трьох рівнях: національному, регіональному і міжнародному (Комітет із питань всесвітньої продовольчої безпеки був визнаний як глобальний форум для оцінки прогресу у здійсненні Добровільних керівних принципів) [174, с. 104; 266; 275; 276] – табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Стан та шляхи реалізації Добровільних керівних принципів із відповідального управління та доступу до земельних, рибних і лісових ресурсів (доопрацьовано автором на основі [174, с. 105])

Оригінальна назва	Переклад	Суть принципу	Стан і шляхи реалізації в Україні
Human dignity	Гідність людини	Визнання гідності, рівних та невід'ємних прав усіх індивідів (осіб, людей)	У ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю
Non-discrimination	Відсутність дискримінації	Ніхто не повинен зазнавати дискримінації відповідно до закону та політики держави	Недосконале земельне законодавство України, яке потребує внесення змін у питання захисту вразливих верств населення. Дискримінація у земельному питанні повинна бути відсутня взагалі, в т.ч. щодо ОПФ і форм власності

Продовження табл. 1.7

Оригінальна назва	Переклад	Суть принципу	Стан і шляхи реалізації в Україні
Equity and justice	Рівність та справедливість	Визнання того, що для забезпечення рівності між окремими особами може знадобитися в національному контексті визнання індивідуальних відмінностей (жінки, чоловіки, вразливі верстви населення), включаючи розш. можливостей щодо користування землею	Не реалізується в нашій країні. Необхідна розробка законопроектів та їх прийняття з питань розширення прав і можливостей людей щодо справедливого права володіння й доступу до земель для всіх жінок і чоловіків, молоді (в першу чергу тієї, що не має земельних паїв, але бажає жити і працювати в сільській місцевості) та вразливих верств населення в національному контексті
Gender equality	Гендерна рівноправність	Забезпечення рівних прав жінок та чоловіків, а саме рівними правами на володіння й доступ до земель, незалежно від їх цивільного та сімейного стану	За фактом не завжди в нашій країні жінки мають рівні права порівняно з чоловіками, що склалося історично. Необхідно гармонізувати згідно європейського досвіду даний принцип
Holistic and sustainable approach	Цілісний і сталий підхід	Визнає, що ресурси та їх використання взаємозв'язані й потребують комплексного підходу до управління ними	Часто закони мають суперечливий характер. Необхідно забезпечити комплексний та сталий підхід до ефективного управління земельними ресурсами
Consultation and participation	Консультації та участі	Розвиток зв'язків із власниками земельних ресурсів та створення платформ для обговорення проблем земельного законодавства з метою його удосконалення	Часто в Україні проблеми земель замовчують, кожен вирішує свої питання самостійно, тоді як можна створити безкоштовні консультаційні центри з питань земельного законодавства для громадян. Для цього вже запускається проект створення Центру ринкової інформаційної підтримки

Продовження табл. 1.7

Оригінальна назва	Переклад	Суть принципу	Стан і шляхи реалізації в Україні
Rule of law	Верховенство закону	Прийняття рішень відповідно до чинного законодавства, ознайомлення громадян із законами	Чиновники часто ігнорують міжнародні регламенти стосовно збереження землі. Напрямом держави повинно стати дотримання не лише національних законодавчих норм, але й міжнародних
Transparency	Прозорість	Політика землекористування повинна бути чітко визначена та широко висвітлена громадськості	Розробка наукових видань, інформаційних платформ для забезпечення повного висвітлення земельного законодавства та політики щодо використання сільськогосподарських земель у відповідних мовах і форматах, доступних для всіх, в т.ч. звітування за витрати спільних коштів
Accountability	Підзвітність	Кожна окрема особа, недержавний суб'єкт господарювання чи державна установа, які займаються земельними питан., повинні відповідати кожен окремо за свої дії, одночасно підпорядковуючись керівництву	Проголошується в Україні, але не завжди реалізується на практиці. Діяти ж необхідно відповідно до принципу верховенства закону та підпорядкованості
Continuous improvement	Постійне вдосконалення	Розробка країнами механізму управління землями	Необхідно удосконалити механізм моніторингу й аналізу управління земельними ресурсами

Добровільні принципи мають бути еталоном у створенні системи нормативно-правового забезпечення ефективності використання земель у сільському господарстві. Дотримання їх забезпечить ефективність використання земель [174, с. 104], за умови державно-громадського контролю [199, с. 47].

Наголосимо, на необхідності процесу управління земельними ресурсами за формулою «управління – право», а не навпаки – «право – управління». Іншими словами, мова йде про те, що система управління земельними ресурсами повинна бути «замовником» права, яке дає законні підстави для реалізації земельної політики [224].

У зв'язку з цим розроблено План заходів із виконання Мінагрополітики України та центральними органами виконавчої влади,

діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України і Коаліційної угоди у 2015 році (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

**Завдання, визначені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів
України та Коаліційній угоді**

Завдання, визначені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційній угоді	Зміст заходу
1. Завершення, до 1 січня 2016 року, інвентаризації та розмежування земель сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності. Інвентаризація та розмежування земель сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності	Організація та забезпечення проведення інвентаризації та розмежування земель сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності
2. Законодавче врегулювання питань передачі у комунальну власність земель державної власності, розташованих за межами населених пунктів, крім тих, на яких розташовані об'єкти державної власності. Визначення правового статусу та врегулювання порядку розпорядження землями колективної власності та відумерлої спадщини. Удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері володіння, розпорядження та використання земельних,	Розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з розпорядження земельними ділянками і здійсненням контролю за використанням та охороною земель»
лісових, водних та інших природних ресурсів з метою посилення захисту суспільних інтересів і забезпечення місцевим громадам доступу до них, як до активів локального розвитку	
3. Виключення із законодавства України норм, що надають можливість набувати право оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності на неконкурентних засадах	Розроблення законопроекту щодо змін до Земельного кодексу України щодо прозорих механізмів набуття прав оренди землі
4. Удосконалення орендних відносин. Сприяння згуртуванню та самоорганізації власників земельних ділянок (паїв) з метою консолідації земель для отримання більшої економічної вигоди від їх використання, закріплення права більшості орендодавців, чії земельні ділянки розміщені в єдиному масиві, на визначення єдиного орендаря	Розроблення проекту Закону України «Про зміни до деяких законодавчих актів України щодо обміну земельних ділянок, розташованих у межах одного земельного масиву (поля)»
5. Спрощення процедур реєстрації прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, зокрема, шляхом стимулювання нотаріального посвідчення сторонами договорів оренди земель.	Розроблення законопроекту щодо надання можливості подання заявок на реєстрацію прав оренди в електронному вигляді, надання нотаріусам можливості реєстрації прав оренди земель

Продовження табл. 1.8

Завдання, визначені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційній угоді	Зміст заходу
6. Посилення відповідальності сторін договору оренди землі за невиконання умов договору оренди. Законодавче закріплення мінімального строку договору оренди земель сільськогосподарського призначення, стимулювання середньострокових та довгострокових орендних відносин зокрема розроблення та сприяння прийняттю Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про оренду землі" щодо довгострокової оренди.	Розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку орендних відносин на землю»
7. Проведення у 2015 році загальнонаціональної нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення з наступним проведенням її переоцінки не рідше, ніж один раз на 10 років.	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення»
9. Запровадження ефективних регуляторних механізмів для розвитку ринку оренди земель сільськогосподарського призначення, передбачивши можливість продажу прав оренди та їх заставу.	Розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку земельних орендних відносин»
10. Створення сприятливого регуляторного середовища для відновлення площ зрошувальних земель, зокрема через запровадження поняття єдиного зрошувального земельного масиву, чітке законодавче закріплення прав власності та користування зрошувальними системами.	Розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання меліорованих земель та меліоративних систем» (Земельного кодексу України; Закону України «Про меліорацію земель»; Закону України «Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів»; Закону України «Про трубопровідний транспорт»)

З цього приводу є слушна думка, що для завершення земельної реформи необхідно розробити і прийняти новий Земельний кодекс. Не в останню чергу це пов'язано з тим, що тіньовий оборот земель охоплює половину земельних відносин і заводить у тінь більшу частину земельних платежів [311, с. 13]. Так, рейдерські поглинання в аграрному секторі економіки позбавляють номінальних власників можливостей укладання кредитних і страхових угод, отримання низки інших вигідних послуг. Унаслідок цього девальвується інститут економічної (майнової) відповідальності [271, с. 68]. В країнах з

ринковою економікою «сторонні фірми» (ті, котрі не мають прямого стосунку до аграрного виробництва, у тому числі й іноземні) до привласнення продуктивної землі не допускаються (їм не видають ліцензії). Так, у США і Франції, наприклад, вони можуть вкласти кошти в аграрний бізнес, але тільки на засадах асоційованого членства без права управління [271, с. 69].

В цілому, стандарти, норми та правила, визначені у нормативно-правових актах, що безпосередньо пов'язані з управлінням земельними ресурсами, націлені на однозначність сприйняття і єдиний підхід щодо зазначених в них положень стосовно організації раціонального використання й охорони земель, гарантування екологічної безпеки землекористування та гармонізації складників управління земельними ресурсами зі світовими нормами (як елементу глобалізаційного впливу) з одночасним формуванням системи обговорюваних раніше превентивних та адміністративних адапторів.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ЗА УМОВ ПАРИТЕТНОСТІ ЇЇ СКЛАДОВИХ

2.1. Види ефективності управління земельними ресурсами

Розробка методики визначення показників ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки з метою подальшого використання в якості інструментарію державного управління потребує визначення основних видів ефективності.

Термін «ефективність» є похідним від терміну «ефект», що утворився від латинського «effectus» – виконання, результат причини чи дії. Звідси термін «ефективність» (від лат. «efficientia») можна пояснити як результативність певного проекту, процесу, яким вимірюють відношення між одержаним результатом і використаними при цьому ресурсами [174, с. 102]. В різні історичні періоди і в різних країнах різні механізми досягнення ефективності.

Як наголошує О. Гарнага, ефективне сільськогосподарське землекористування – це процес формування економічно вигідних і екологічно збалансованих напрямів використання земель сільськогосподарського призначення за допомогою дієвих економічних, екологічних, правових і соціальних механізмів [41, с. 43].

Ряд вчених зазначають, що існують різні критерії ефективності державної, регіональної влади і підприємств через існування суспільних, колективних і особистих інтересів [292, с. 214]. Це обумовлює необхідність врахування розгляду ефективності управління земельними ресурсами з двох сторін: народногосподарської і госпрозрахункової (комерційної). Наприклад, показники прибутку і рівня рентабельності, як найважливіші показники маси ефекту і рівня ефективності, для підприємства є надзвичайно цінним аналітичним матеріалом при прийнятті рішень виробничого та фінансового характеру. В той же час вони не враховують витрат, які несе держава на управління земельними ресурсами [292, с. 214], тому на регіональному та державному рівні ці показники є слабоінформативними.

На наш погляд, даний перелік суб'єктів управління слід розширити до обговорюваних раніше, тобто – мікроагенти (micro agents – McA), мініагенти (mini agents – MnA), спільні агенти (general agents – GnA), держава (the state – S), регіональні (regional agents – RA) і глобальні агенти (global agents – GIA). Якщо їх інтереси не

співпадають, то їх взаємовідносини трансформуються з компліментарних до конкуруючих.

Для аналізу ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України слід визначитися з класифікацією земельних ресурсів як об'єкту управління. Узагальнення робіт експертів та власні дослідження дозволили визначити основні види земель за участю у формуванні доданої вартості суб'єктів земельних інтересів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Види земель в Україні за участю у формуванні доданої вартості суб'єктів земельних інтересів (авторська розробка)

Види земель	Суб'єкти земельних інтересів						
	MnA	McA	GnA	S	RA	GIA	
Оброблювані і такі, що числяться в земельному кадастрі	+	+	+	+	+	+	
Оброблювані, але не числяться в земельному кадастрі	+	+	+	+			
Не обробляються і не числяться в земельному кадастрі				+			

* наявність інтересу у суб'єкта

Окрім загального групування земель за представленими ознаками (оброблюваність та зареєстрованість) не менш важливою є конкретизація видів земель державної та колективної власності (табл. 2.2), ефективність використання яких найнижча через як об'єктивні (в основному юридичного характеру), так і суб'єктивні (неформальні стосунки представників влади з підприємцями-землекористувачами) причини.

Таблиця 2.2

Інтерес суб'єктів земельних відносин до видів земель державної та комунальної власності в Україні (розроблено автором з використанням матеріалів [292; 311, с. 17])

Види земель	Суб'єкти інтересів					
	MnA	McA	GnA	S	RA	GIA
Землі запасу і резерву		+	+	+	+	+
Невигорбані землі		+		+		
Землі під дорогами (під'їзди до полів)	+	+		+		
Покинуті (самозаконсервовані) землі	+		+	+		
Відмерлий спадок		+	+	+		

* наявність інтересу у суб'єкта

Серед економістів не склалася єдина думка щодо класифікації ефективності за її ознаками [5, с. 21]. Однак, на думку більшості науковців, ефективність управління земельними ресурсами визначається комплексом пріоритетних її видів: економічною, соціальною та екологічною ефективністю та їх різновидів [5, 224, 257, 292]. Для кожного з об'єктів земельних відносин більш важливим є різний вид ефективності (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Ранжування значення показників видів ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки за об'єктами земельних відносин (авторська розробка)

Об'єкти	Вид ефективності		
	економічна	соціальна	екологічна
Земля	2*	3	1
Права на землю	1	2	3
Додана вартість	2	1	3

* оцінка від 1 до 3 по низхідній (1 – максимальний інтерес, 3 – мінімальний інтерес)

Так, для землі – це екологічна ефективність, для прав на землю – економічна ефективність, а для доданої вартості – соціальна ефективність. Дане ранжування підтверджується тим, що деякі науковці розглядають в Україні навіть типи господарств за інтегрованістю в місцевий розвиток та цілями засновників. Окрім

пріоритетних, вченими досліджуються ще технологічна (враховуючи унікальну особливість сільського господарства, спричинену дією природного фактора) та фінансова (враховуючи інтереси держави як інвестора і розпорядника суспільними фондами) види ефективності [5, с. 21; 292]. Представлена класифікація дає нам підстави схематично представити взаємозв'язок між видами ефективності (рис. 2.1).

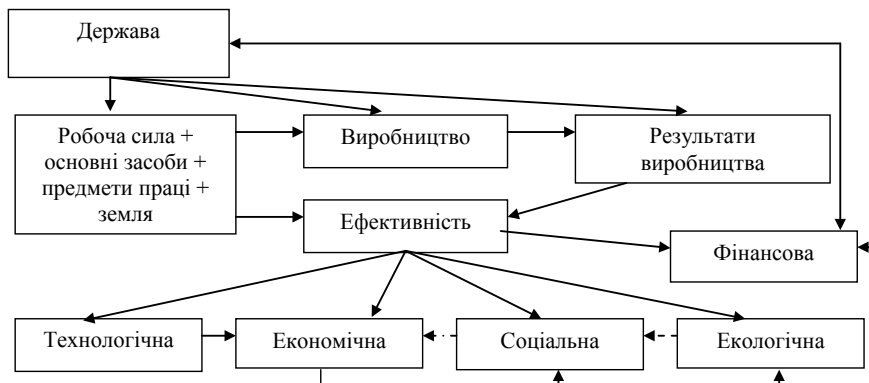

Рис. 2.1. Формування ефективності управління земельними ресурсами та взаємозв'язок між її видами (розроблено автором на основі [5, с. 22; 292])

Дана схема наочно демонструє, що держава впливає на формування ресурсів підприємства (трудове, господарське, земельне законодавство), процес виробництва (антимонопольне законодавство, законодавство про управління якістю), результати виробництва (податкове законодавство). При цьому технологічна ефективність визначає рівень економічної, а остання в свою чергу – всіх інших видів ефективності. При цьому фінансова ефективності є точкою перетину інтересів виробника і держави через те, що пов'язана з державними інвестиціями, в т.ч. у вигляді державної підтримки, та податками.

Серед вчених, практиків, аналітиків питання визначення критеріїв, факторів і показників ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки неоднозначне. Це обумовлено:

- незакінченою гармонізацією «старих» і «нових» систем оцінки ефективності;

- невизначеною базою оцінки;
- невизначеними видами ефективності;
- невизначеними об'єктами управління;
- невизначеними суб'єктами управління.

Тому перед нами стоїть завдання систематизації методичної бази щодо комплексної оцінки ефективності управління земельними

ресурсами аграрного сектора економіки в контексті глобалізації.

Більшість вчених (наприклад, Коваленко Н.Я., Кулішов В.В., Владика А.Д., Мочерний С.В., Прядко В.В., Некорасов В.Н. та ін.) сходиться в думці, що економічна ефективність – це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої й уречервленої праці [5, с. 10-11].

Наприклад, типовою є думка Песчанської І.М. відносно того, що сукупність критеріїв та показників ефективності земельного менеджменту дозволяє сформулювати визначення поняття «ефективність земельного менеджменту» як співвідношення отриманої максимальної кількості сільськогосподарської продукції при мінімумі затрат без шкоди для земельних ресурсів [224]

Слід погодитися із точкою зору Андрійчува В.Г, що в умовах, коли ресурси обмежені, правомірно вести мову в принципово іншому руслі, а саме: досягти максимального ефекту за фіксованих, тобто за наперед визначених обсягах ресурсів, або ж досягти заданого результату (ефекту) за мінімальних витрат ресурсів [5, с. 11].

Саме даний підхід розкриває сутність технічної ефективності, яка разом із аллокативною та загальною економічною є своєрідними формами існування економічної ефективності [5, с. 20]. Так, Фаррелл визначає технічну ефективність як здатність аграрного підприємства досягти за даної кількості факторів максимального обсягу виробництва продукції, що задається граничною функцією виробництва [5, с. 16]. Даний висновок дуже важливий для формування системи показників економічної ефективності, серед яких окремим найбільш популярним висновкам дослідників щодо її оцінки слід приділити більше уваги.

Так, Лєдовська Н.В. вважає, що рівень ефективного використання землі характеризують:

- динаміка урожайності;
- динаміка валової продукції;
- динаміка посівних площ [176, с. 210].

На наш погляд, динамічні показники теоретично зручні для аналізу, але вони можуть бути дещо відірвані від практики та фінансових результатів. Наприклад, якщо врожайність озимої пшениці становила 10 ц/га, а через рік – 20 ц/га, то темп приросту складатиме 100%, але 18,2% від потенційно можливого, або, наприклад, 50% від середнього по району. До того ж, на наше переконання, аналіз має проходити поетапно через визначення:

- абсолютних натуральних показників;
- абсолютних вартісних показників;
- відносних статичних показників;
- відносних динамічних показників;
- мультиплікативних показників (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Приклад аналітичної таблиці для окремого показника
ефективності управління земельними ресурсами аграрного
сектора економіки (розроблено автором)**

Показники	Значення*					Відхилення V року від I
	I рік	II рік	III рік	IV рік	V рік	
Фактичне значення						
У % до попереднього року						
У % до базового року						
У % до потенціалу						
У % до передового господарства регіону (передового регіону, країни)						
У % до середнього значення по Європі						
У % до кращого значення по Європі (підприємству, країні)						
У % до кращого значення по світу (підприємству, країні)						

* кількість років взята для прикладу

Щодо останніх, наприклад, актуальним є визначення приросту витрат, за рахунок якого відбувається приріст 1% урожайності. Так, за стабільних цін, збільшення витрат на 1 га на 101% при збільшенні врожайності на 100% означатиме або наслідок дії спадної віддачі, або зменшення ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки.

У зарубіжній науковій літературі для аналізу будь-якого виду економічної діяльності широко використовуються методичний підхід, який називають методом оцінки технічної ефективності. Вперше таку модель запропонував М. Фаррел [330, с. 253-281], для порівняння ефективності сільського господарства США з іншими країнами. В подальшому А. Чарнс, В. Купер і Е. Родес [320, с. 429-444], реформували її в проблему математичного програмування. Проте така методика застосовувалася і під час статистичного аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств [257, с. 140]. Дану модель [337] доцільно використовувати в сільському господарстві України при визначенні економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь землекористувачами. Суть її полягає в тому, що фактичний показник урожайності сільськогосподарської культури, що вирощується на конкретній земельній ділянці,

порівнюється з максимально можливим. Тобто, для кожної ділянки є певний максимум виробництва (врожайності), а фактичне його значення може відповідати максимуму або бути меншим [257, с. 140-141].

Технічна ефективність визначається як часткове від ділення суми всіх вихідних параметрів (у даному випадку врожайності) на суму всіх вхідних факторів (сукупність виробничих витрат, які необхідні для вирощування сільськогосподарських культур):

$$\text{Технічна ефективність} = \frac{\sum_{\text{вихідних параметрів}}}{\sum_{\text{вхідних параметрів}}} \quad (2.1)$$

Земельну ділянку вважатимуть такою, що використовується ефективно, якщо на даний момент при заданій технології неможливо одержати вищу врожайність певної сільськогосподарської культури. А також за умови, коли:

а) врожайність не може підвищуватися без підвищення одного або кількох вхідних факторів;

б) вплив жодного з вхідних факторів не може бути зменшений без зниження врожайності.

Для кожної агровиробничої групи ґрунтів потрібно вибрати так звані еталонні землі, які з урахуванням комплексу агротехнічних заходів забезпечували б найвищу врожайність. Таким чином «еталонна» земельна ділянка є межею ефективності. Обчислення ефективності передбачає порівняння фактичного рівня врожайності з «еталонним».

Провівши оцінку «еталонної» земельної ділянки з науково обґрунтованими агротехнічними заходами, використовуючи елітні сорти насіння матимемо показник оцінки технічної ефективності цієї ділянки. Така оцінка повинна здійснюватися окремо для кожної сільськогосподарської культури [257, с. 140].

Сільськогосподарське підприємство, здійснивши оцінку технічної ефективності земельної ділянки, проводить порівняння з «еталонною» за допомогою методу лінійного програмування. Результати аналізу зводяться в єдину базу даних «Технічна ефективність використання земельних ресурсів» по кожній агровиробничій групі ґрунтів. Її ведення – об'єктивна потреба [257, с. 149-141]. Така база даних буде аналітичною інформацією для органів державної влади, які виконуватимуть контрольні функції.

Технічна ефективність пов'язана з факторами інтенсифікації (табл. 2.5), що особливо помітно у порівнянні між собою різних видів технологій.

Таблиця 2.5

Оцінка впливу факторів інтенсифікації на формування урожаю сільськогосподарських культур, % [199, с. 12]

Фактори	Технології		
	традиційна	інтенсивна	високоінтенсивна
Ґрунтово-кліматичні умови	60	40	25
Фактори інтенсифікації	40	60	75
у т.ч.:			
сортів і їхня система удобрення	20	20	25
система захисту посіву	17	20	25
система обробітки ґрунту	3	10	10
соціально-економічні чинники	–	10	15

На наше переконання, наведені в табл. 2.5 дані надзвичайно важливі, оскільки, наприклад, при визначенні інтегральних показників ефективності зазвичай застосовуються значення вагомості аналізованих показників-складових. Дані табл. 2.5 чітко свідчать, що з переходом до високоінтенсивної технології вагомість факторів інтенсифікації зростає. Ці ж висновки ми підкреслювали щодо схеми формування та розподілу доданої вартості в аграрному секторі.

2.2. Система показників економічної ефективності управління земельними ресурсами

Розглянемо більш системно показники економічної ефективності управління земельними ресурсами.

Так, на думку Дієсперова В.С., інтенсивність культури характеризується витратами на гектар. Вища ефективність виробництва досягається достатньо великими і раціонально здійсненими витратами на виробництво культури [56, с. 51]. При цьому Дієсперов В.С. замість рівня рентабельності пропонує рахувати співвідношення виторгу до витрат на всю вироблену продукцію – окупність всіх витрат.

Другим визначальним показником ефективності вчений вважає додану вартість на 1 га сільськогосподарських угідь [56, с. 53]. Ми відстоюємо принципову позицію щодо врахування в доданій вартості рентного доходу. Умовно приймаємо, що орендна плата є

відображенням диференційної ренти I; частина прибутку до оподаткування та заробітної плати є відображення диференційної ренти II; частина прибутку до оподаткування є відображенням абсолютної ренти. Адже це є важливими принципами оцінки ефективності управління земельними ресурсами та взагалі оцінки самих земельних ресурсів. Оскільки ми включили додану вартість в об'єкти управління, її величина і розподіл теж може бути одним із показників в першу чергу соціальної ефективності управління земельними ресурсами.

Але і даний показник не є об'єктивним, оскільки висока ефективність сільського господарства досягається через низькі витрати [147, с. 64]. На нашу думку, доцільніше було б вважати витрати не «низькими», а «неповними», «некоректно визначеними», оскільки вони не враховують інфляцію, штучно занижуються низьким рівнем оплати праці, низькою питомою вагою амортизації (через низьку фондозабезпеченість та фондоозброєність, в т.ч. як наслідок їх високої зношеності), виключенням земельних ресурсів з економічного обороту тощо.

Так, за підрахунками Саблука П.Т. та Курило Л.І., через виключення ресурсу землі з економічного обороту селяни щорічно втрачають в середньому 3000 грн. з 1 га сільгоспугідь, що по державі в цілому становить 120 млрд. грн. на рік [259, с. 52], що дорівнює майже половині всієї валової продукції сільського господарства України за 2014 р.

Вчені навіть оцінюють вартість омертвленого капіталу на селі у 400 млрд. грн. [290].

Слід зазначити, що земля, як і будь який інший продукт, має свою ціну, яка повинна враховуватися при розрахунках господарської діяльності та при виробництві певного виду продукції. У зв'язку з цим, в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» НААНУ розроблена методика розрахунку нормативної собівартості та мінімальної (гарантованої) ціни на продукцію рослинництва і тваринництва. Її основою є технологічні карти з урахуванням відповідної продуктивності землі. На їх підставі за статтями витрат, згідно з передбаченими технологією роботами відповідно до ґрунтово-кліматичних умов, діючих у господарстві норм виробітку, затрат праці, матеріальних і інших ресурсів та їх вартості обчислюється загальна сума виробничих витрат виробництва у натуральному та грошовому виразі з розрахунку на гектар площі посіву культур, голову тварин та одиницю відповідної продукції [300, с. 5-6]. Таким чином, товаровиробник самостійно розраховує нормативну собівартість конкретного виду продукції, співставляє її з ринковою ціною, приймає рішення про виробництво продукції, яку можна вигідно продати [257, с. 133]. Наші дослідження досвіду господарювання багатьох

аграрних підприємств України показують, що для аналізу ефективності діяльності вони в багатьох випадках застосовують показники, не рекомендовані офіційними методиками, наприклад, доларову рентабельність. А для «оптимізації оподаткування» доплачують не тільки заробітну, а й орендну плату в «конвертах».

Взагалі деякі фахівці-практики для оцінки управління підприємством пропонують починати від найнижчої ланки – окремої технологічної операції шляхом розрахунку її ефективності, спираючись на те, що, знаючи собівартість кожної технологічної операції, можна легко керувати не тільки рентабельністю окремого виду продукції, а й усього виробничого процесу. Після калькуляції всіх операцій варто провести їх оптимізацію з урахуванням усіх складових та вимог технологічного процесу [4, 66]. Такий підхід особливо актуальний для аграрного сектора і є доцільним для прийняття оперативних управлінських рішень, але не стратегічного характеру [262, с. 101]. Ми лише частково погоджуємося із зазначеною думкою науковця, оскільки даний підхід може бути застосований для окремих галузей аграрного сектора з виявленням слабких місць. Так, якщо, наприклад, в Україні виробничі витрати в сільському господарстві в основному нижчі за витрати основних країн-експортерів продовольства, то логістичні витрати – навпаки, набагато вищі. Їх постатейний аналіз дозволяє приймати в т.ч. і стратегічні рішення. наприклад, щодо введення в експлуатацію додаткових хоперів, елеваторних потужностей, збільшення пропускної спроможності портів тощо.

В даному плані перехід до ринкової економіки, вступ до СОТ, переорієнтація експорту з країн СНД до ЄС змушують вітчизняних фахівців шукати показники, що відображали б реальну картину діяльності за сучасних принципів і реальних процесів ринку. Також необхідно враховувати ту особливість, що показники результативності й ефективності потрібно розглядати з урахуванням зовнішніх умов, які призводять до можливої їхньої зміни. Наприклад, різка зміна курсу іноземних валют може кардинально змінити виручку та витрати і спричинити казус, який описав професор Я.В. Соколов: «прибуток є, грошей немає» [273, с. 66-77]. Дослідження фахівців із приводу адаптивності показників оцінки ефективності управління земельними ресурсами до сучасних умов в основному мають економічний, фінансовий та виробничий підходи [262, с. 101].

Так, якщо фінансовий підхід враховує всі витрати і доходи відповідно офіційних методик, в першу чергу, бухгалтерського обліку, то економічний – враховує альтернативні витрати та відсоток за ризикованість операційної діяльності, наприклад, показник продуктивної вмотивованості. Виробничий же підхід може бути взагалі індивідуальним в кожному окремому господарстві, пов'язаний виключно з прийняттям управлінських рішень через реалізацію

інтересів груп його представників. Так, наприклад, ніхто не заважає орендарю підбирати власний набір показників для демонстрації своїх здобутків окремо перед орендодавцями, засновниками, інвесторами.

Широко застосованими показниками у світовій практиці, що почали використовувати також вітчизняні аграрії, є: EBIT (Earning Before Interest and Taxes – дохід до виплати процентів та податків) і EBITDA (Earning Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization – дохід до виплати процентів, податків та амортизаційних нарахувань на основні засоби й нематеріальні активи), що дають можливість аналізувати окрему виробничу ланку структури та сукупно, а також EVA (Economic Value Added – економічна додана вартість) і MVA (Market Value Added – ринкова додана вартість), які комплексно характеризують ефективність компаній або окремих проектів та є характерними для публічних компаній.

EBIT – характеризується як операційний прибуток, що дає змогу абстрагуватися від структури капіталу й діючої податкової системи, коректно порівняти діяльність різних однорідних підприємств чи структурних одиниць холдингу.

EBITDA – додатково враховує амортизацію як основну монетарну статтю та наближується до грошового потоку. Відображає ефективність технології виробництва і дає можливість порівняти її з альтернативною не тільки в інших господарствах (наприклад, для сільського господарства: No-Till та класичне землеробство), а й в інших країнах, що дуже актуально в умовах глобалізації та, відповідно, дії глобальних агентів.

Варто зазначити, що EBIT та EBITDA чіткої методики розрахунку досі не набули. Відсутнє в науковій літературі чітке визначення щодо значення податку. Більшість практиків під цим розуміють податок на прибуток, інша ж частина враховує також ліцензії й інші бюджетні платежі. Часто спеціалісти по-різному оцінюють суми амортизації, деякі враховують амортизацію, закладену в собівартості реалізованої продукції, інші – нараховану за звітний період. Тобто, часто змішуються принципи побудови звітів про прибутки та збитки (P&L) і бюджету руху готівки (Cash Flow). Ми погоджуємося з Сас О.О. в тому, що дані показники слід розраховувати виключно за принципом P&L та враховувати всі податкові платежі. Загалом EBITDA можна визначити за формулою:

$$EBITDA = IBT + IE + D + A, \quad (2.2)$$

де *IBT* (Income Before Taxes) – прибуток до вирахування податків, у т.ч. дозволів, ліцензій, акцизів за звітний період;

IE (Interest Expense) – нараховані відсотки за залучений капітал у звітному періоді;

D (Deprecation) – амортизація матеріальних активів у собівартості реалізованої продукції (послуг) за звітний період;

A (Amortization) – амортизація нематеріальних активів у собівартості реалізованої продукції (послуг) за звітний період [262, с. 102].

Як бачимо, даний показник за будь-якого способу його розрахунку містить монетарні й немонетарні (амортизацію) статті витрат, тобто відображає частково грошовий потік, частково собівартість виробництва. Абстрагування від податкової системи способом неврахування суми податкових платежів вважаємо неактуальним для аграрного виробництва через його специфіку, що проявляється в територіальній приналежності землі як основного виробничого фактора. Підприємство (організаційна одиниця) територіально належить до відповідної територіально-адміністративної одиниці. У разі використання даного показника як бази для розрахунку бонусів менеджерів, що часто практикується, немає гарантій щодо зловживань шляхом не тільки маніпуляції даними, наприклад, спосіб чи база нарахування амортизації (*D*, *A*), а й невиправданим залученням кредитів (*IE*), інвестуванням у невиправдано дорогу технологію та техніку (*IE*, *D*, *A*). Тому, незважаючи на значне поширення даного показника серед практиків, маємо сумніви щодо його ефективності й значимості як інструменту управління в аграрному бізнесі [262, с. 102].

Для визначення ефективності управління земельними ресурсами *EBIT* та *EBITDA* доцільно розраховувати на 1 га сільськогосподарських угідь.

Для аналізу економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки в Україні все більше використовуються показники економічної доданої вартості (*Economic Value Added – EVA*) і ринкової доданої вартості (*Market Value Added – MVA*).

$$EVA = NOPAT - WACC \times IC \quad (2.3)$$

$$\text{або } EVA = (ROA - WACC) \times IC, \quad (2.4)$$

де *NOPAT* (*Net Operating Profits After Taxes*) – операційний прибуток після сплати податків, але до витрат на фінансування крім амортизації;

WACC (*Weighted Average Cost Of Capital*) – середньозважена вартість капіталу;

IC (*Invested Capital*) – інвестиційні витрати в компанію за час її існування за мінусом амортизації;

ROA (*Return On Assets*) – віддача на капітал підприємства, розраховується як *NOPAT/IC*.

Показник EVA акумулює в собі якості інструменту фінансового аналізу й оцінки компанії. Логіка його розрахунку дає можливість: оцінити ефективність використання капіталу з урахуванням втраченої вигоди (альтернативним інвестуванням капіталу), що є ґрунтовним інструментом управління для власників (акціонерів); приймати ефективніші рішення щодо розширення діяльності та одночасно допомагає визначити неефективне використання ресурсів у проектах, проаналізувати ефективність управління всією компанією й окремими проектами.

Попри важливе фінансово-економічне та управлінське значення, EVA має ряд недоліків: високий рівень залежності показника від первинної оцінки капіталу; не відображає прогноз майбутніх потоків; служить драйвером для запуску проектів зі швидкою віддачею, що не гарантує їхню вищу результативність у довгостроковому періоді.

MVA є пріоритетним показником для публічних компаній, що розмістили акції на фондових біржах.

$$MVA = EV - IC, \quad (2.5)$$

де EV (Enterprise Value) – ринкова вартість капіталу і боргу (ринкова вартість боргу часто упускається через складність розрахунку його величини) [262, с. 103].

Дані показники зазвичай використовуються в основному лише менеджерами публічних компаній, на державному рівні визначити, а тим більше об'єктивно інтерпретувати дані показники фактично неможливо. Також, крім традиційних показників, які представлені в національних підручниках з аграрного менеджменту, Хорунжим М.Й. пропонується розраховувати питому продуктивність землі й рівень її досяжності в різних формах господарювання:

$$\Pi_n = \frac{PB_{en}}{PB_y}, \quad (2.6)$$

де Π_n – питома продуктивності землі;

PB_{en} – питома вага кожної форми господарювання у валовій продукції, %;

PB_y – питома вага форм господарювання у загальній площі угідь, % [303, с. 28].

Даний показник є суттєвим показником з точки зору інвестування в підприємствах певної організаційно-правової форми або їх реструктуризації.

Систематизовані за видом розрахунку та суб'єктами інтересів існуючі показники економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки представлені в Додатку А.

Окрім існуючих, для прийняття управлінських рішень в

землеробстві, на наш погляд, слід більш активно використовувати мультиплікативні показники (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Мультиплікативні (М) показники економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки
(розроблено автором)

Інтерес групи		Показник		Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
RA	GnA	MnA	MnA	1.42M+	Демонструє приривку урожайності у % при збільшенні витрат на 1.0%	Дієвий при прийнятті рішення щодо зміни витрат на 1 га	За різних технологій і витрати, і урожайність є різними
GIA	S	McA	McA				
RA	GnA	MnA	MnA	1.43M+	Демонструє приривку валового збору у % при збільшенні витрат на 1.0%	Дієвий при прийнятті рішення щодо зміни витрат на 1 га. Дозволяє аналізувати окупність витрат продукцією по всій	Не враховує особливості витрат на виробництво окремих культур
GIA	S	McA	McA				
RA	GnA	MnA	MnA	1.44M+	Демонструє приривку прибутку у % при збільшенні витрат на 1%	Є підставою для прийняття рішень щодо капітальних інвестицій в земельні ресурси	Не враховує вартості землі
GIA	S	McA	McA				

* + стимулятор, – дестимулятор

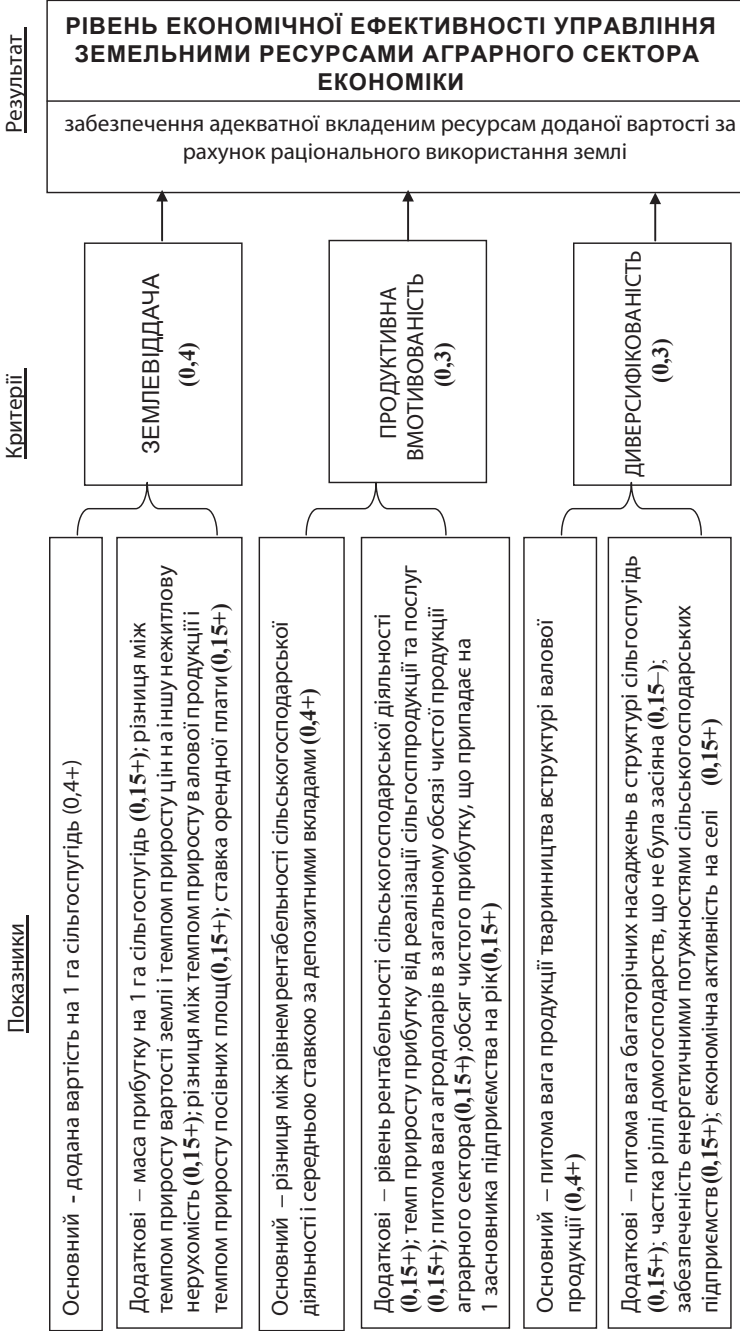

Рис. 2.2. Система критеріїв оцінки рівня економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором на основі результатів експертної оцінки) *

*0,15+ означає, що показник має вагомість 0,15, стимулятор

З урахуванням вищесказаного та зважаючи на власні міркування та експертну оцінку представимо систему критеріїв оцінки рівня економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (рис. 2.2). Не в останню чергу, через брак достовірної інформації, запропоновані для визначення оцінки показники змінювались, але через обмеженість інформації в статистичних збірниках та наявних показниках статистичної звітності аграрного сектора економіки на сайті Державного комітету статистики України (станом на 01.01.2015), деякі з них визначалися теж експертним шляхом.

2.3. Система показників соціальної ефективності управління земельними ресурсами

Окрім економічних, на прийняття рішень, що стосуються технологій, в землеробстві впливають як мінімум 2 категорії соціальних факторів:

- макросоціальні, які відносяться до числа структурних, що знаходяться поза зоною контролю господарника;
- мікросоціальні, безпосередньо ті, що стосуються дій господарюючих суб'єктів [283, с. 108].

До макросоціальних факторів слід віднести:

- демографічна ситуація;
- бідність (фермери будуть використовувати земельні ресурси, отримуючи якомога більше прибутку за короткий період часу; вони опікуються власним виживанням, а не збереженням природних ресурсів);

- державна політика [283, с. 108].

До мікросоціальних факторів (визначальним чином впливають на вибір рішень з приводу використання технологій) слід віднести:

- міра усвідомлення проблеми і здійснюваних дій;
- доступ до інформації;
- економічна ефективність для суб'єкта системи в цілому та її елементів;
- ступінь оволодіння знаннями і навичками, наприклад, з приводу технологій, безпосередньо впливаючих на поведінку господарюючої на землі людини [283, с. 108].

На рівні підприємства соціальну ефективність можна сформулювати як ступінь задоволення потреб колективу підприємства, його власників у засобах і умовах життєзабезпечення. На рівні держави і регіону соціальна ефективність характеризується рівнем зайнятості населення і скорочення безробіття, поліпшення пенсійного

забезпечення тощо [5, с. 26].

Основою формування соціальної ефективності є економічна ефективність. Адже лише створений в процесі економічної діяльності економічний ефект є джерелом задоволення всього спектра соціальних потреб населення. Тому об'єктивно існує така залежність: чим вища економічна ефективність, тим, за однакових інших умов, буде вищою і соціальна ефективність і навпаки. Разом з тим між цими видами ефективності існує і зворотній зв'язок: з підвищенням соціальної ефективності зростає продуктивність праці працівників, а отже, і економічна ефективність виробництва, тобто тут має місце дія мультиплікативного важеля [5, с. 27].

Через це, на думку Дієсперова В.С., особливо важливе і в економічному, і в соціальному плані співвідношення між земельними і трудовими ресурсами. Його зручно виражати показником землемісткості робочого місця, тобто площею угідь із розрахунку на середньорічного працівника, враховуючи зайнятих безпосередньо в рослинництві й тваринництві. Зростання продуктивності праці зумовлює збільшення землемісткості, а інтенсифікація структури виробництва впливає у протилежному напрямі [56, с. 51].

Погоджуємося з думкою Кваші С.М., що критерій соціальної ефективності – сталий розвиток населеного пункту через оптимальне поєднання доходів і вільного часу, найбільша зайнятість сільського населення [18; 154, с. 57]. Так, на думку В.Г. Андрійчука, основним показником даного виду ефективності є питома вага прибутку, спрямованого на соціальні заходи, в загальній масі чистого прибутку на одного середньооблікового працівника [5, с. 27]. За цієї логіки підприємство, що підвищувало заробітну плату, відремонтувало сільський клуб і полагодило дорогу (тобто було соціально активним), але за рік спрацювало зі збитком, є менш соціально ефективним, ніж те, що з прибутком, але обмежилося виплатою зарплати. Даний показник в певній мірі характеризує рівень соціальної ефективності управління земельними ресурсами аграрного підприємства, а для всього аграрного сектора його можливо розрахувати дуже умовно через прийоми розрахунково-конструктивного методу.

Окрім іншого, завдання підвищення соціальної ефективності аграрного сектора економіки України вимагають раціонального використання всіх видів ресурсів. Їх необхідно ефективно використовувати та досліджувати як вони розподіляються між різними суб'єктами діяльності [56, с. 48]. Наприклад, 70% землі у Великобританії належить 1% населення (феодално-монопольний характер землекористування) [1, 324], що призводить не тільки до завищених цін на об'єкти управління земельними ресурсами, але і цін на продовольство. А в нашому дослідженні це визначає необхідність аналізу відповідного показника.

Багаточисленні висновки українських вчених свідчать, що масова латифундація може призвести до соціального колапсу сільських територій і полишити державу джерела поновлення інтелектуального, етнічного та демографічного потенціалу [44]. В той же час, агрохолдинги забезпечують на селі найвищу заробітну і орендну плату, мають найвищу фондоозброєність, а відповідно – і продуктивність праці. На наш погляд, це обумовлює необхідність застосування показника співвідношення темпів її приросту до темпів приросту земельності робочого місця.

Окрім цього існує науково-практична проблема у виявленні факторів, які впливають на зміст рішень і конкретні дії господарюючих суб'єктів з приводу систем землеробства та тваринництва, що ще раз підтверджує важливість виявлення залежності рішень від економічних інтересів [283, с. 107]. Тобто в процесі прийняття і реалізації рішень етапу мотивування має надаватися значна увага.

Основними показниками соціальної ефективності є такі як десоціалізація селян (переїзд у міста); проблема в допуску селян до грошей; питома вага бажаючих займатися самозайнятістю на власній землі, що визначають перспективи розвитку управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України.

Зважаючи на вищесказане та систематизувавши наукові дослідження з показників соціальної ефективності управління земельних ресурсів аграрного сектора економіки України, можливо виокремити основний їх ряд (Додаток Б). Окрім існуючих, для прийняття управлінських рішень в землеробстві, на наш погляд, слід більш активно використовувати мультиплікативні показники (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Мультиплікативні (М) показники соціальної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором)

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
RA	GIA	Співвідношення питомої ваги площі землі до питомої ваги населення, якому вона належить	2.41MF ₉	Демонструє пропорції розподілу земельних ресурсів	Індикатор соціальної справедливості при розподілі землі, як ресурсу і національного багатства	Може бути проявом неорганізованості власників невеликих земельних ділянок
GnA	SA					
MnA	MSA					

Продовження табл. 2.7

Інтерес групи		Показник		Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
RA	MnA	GnA	MсA				
RA	GnA	MnA	GnA	2.42MF ¹⁰	Демонструє розподіл доданої вартості від землекористування	Індикатор соціальної справедливості при розподілі елементів доданої вартості від використання землі	Може бути проявом неорганізованості землевласників
GIA	S	MсA	GIA				
Динаміка вартості споживчого продуктового кошика та доходів населення, %		Питома вага працівників, зайнятих у сільському господарстві, до питомої ваги осіб працездатного віку, що проживають на даній сільській території, %		2.43MF ¹¹	Демонструє як рівень землемісткості робочого місця, так і можливість організації підприємницької діяльності в сільській місцевості	Демонструє співвідношення продуктивної вмотивованості землекористувачів та інших видів господарської діяльності	Може демонструвати неможливість організації підприємницької діяльності у інших видах бізнесу, аніж аграрний, на селі
RA	GnA	MnA	GnA	2.44M—	Демонструє на скільки відсотків зміниться вартість споживчого продуктового кошика від зміни доходів населення на 1 %	Є інструментом оцінки диверсифікації виробництва, наприклад, роботи по нішевим групам сільськогосподарської продукції	Є наслідком не тільки рівня землевіддачі, окупності виробничих витрат, динаміки доходів населення, а й ЗЕД за продовольчими групами сільгоспсировини та продовольства (1-24)
GIA	S	MсA	GIA				

Продовження табл. 2.7

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
RA	GnA	Порівняння співвідношення доходів населення України та цін на продукти рослинного походження та інших країн	2.45M+	Характеризує рівень платоспроможності населення в порівнянні з іншими країнами	Є дієвим в дослідженні можливостей торгівлі продовольством між країнами, закордонного досвіду використання земельних, трудових та матеріальних ресурсів в контексті державної політики продовольчої безпеки	Важкість отримання інформації для розрахунку. Є наслідком не тільки рівня землевіддачі та окупності виробничих витрат, а і конкуренції на продовольчому ринку, в т.ч. за участю глобальних агентів
GIA	S					

* + стимулятор, – дестимулятор; F₉ – максимальне 5; F₁₀ – оптимальне значення 1; F₁₁ – в межах 5-55

З урахуванням вищесказаного та зважаючи на власні міркування та експертну оцінку представимо систему критеріїв оцінки рівня соціальної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (рис. 2.3).

Конкурентоспроможність землекористування в умовах ринкової економіки визначається збалансованістю капітальних витрат, робочої сили, яка об'єднує в єдиний технологічний процес речовину природи (землю), а також сили і засоби (природні та антропогенні), за допомогою яких земельні ресурси ефективно використовуються, а ґрунтова родючість відновлюється за допомогою раціональної організації системи адаптивно-ландшафтного землеробства [229]. Тому наступним кроком до комплексної оцінки ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України є дослідження методичних засад їх екологічної ефективності.

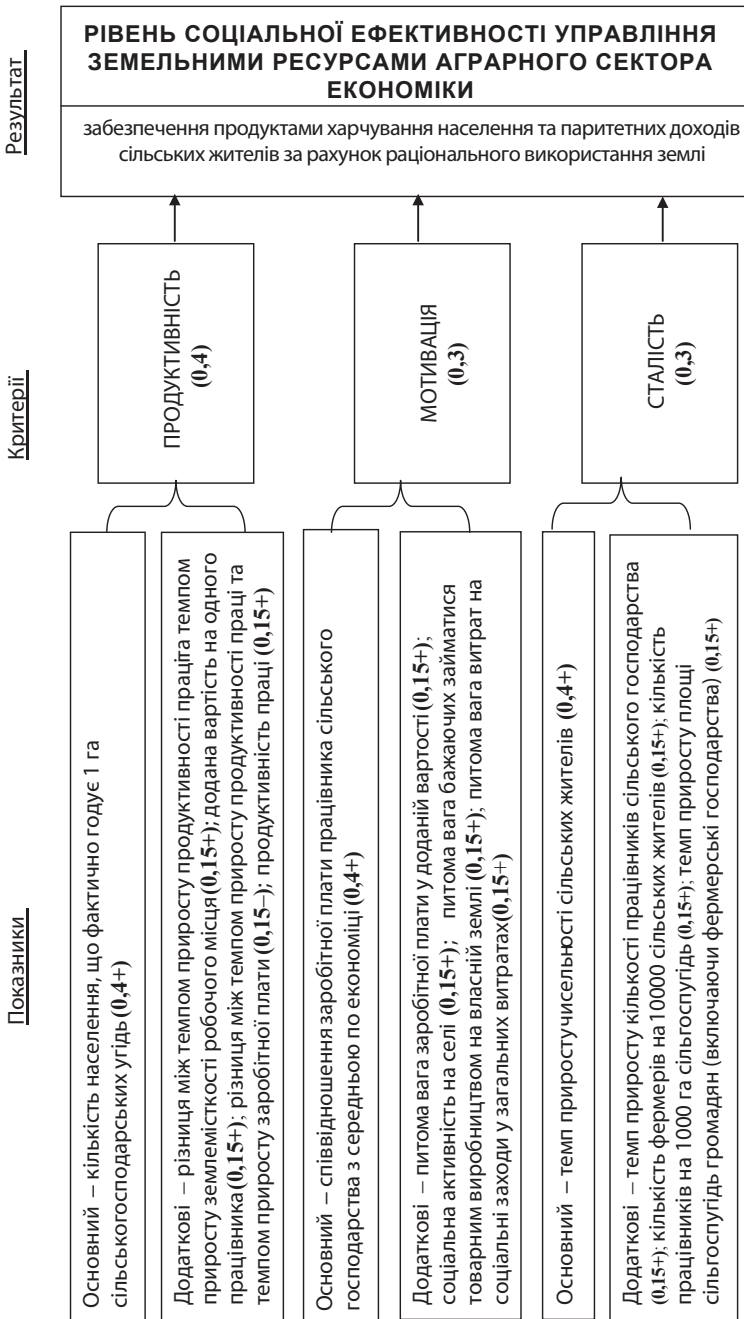

Рис. 2.3. Система критеріїв оцінки рівня соціальної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором на основі результатів експертної оцінки)*

*0,15+ означає, що показник має вагомість 0,15, стимулятор; F₄ – нормативне значення; до 2,5 – стимулятор, більше 2,5 – дестимулятор

2.4. Система показників екологічної ефективності управління земельними ресурсами

Серед інших видів ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки окремо слід виділити екологічну. Її значення простежується у довготривалій перспективі, а наслідки дуже відчутні і на рівні економічної, і на рівні соціальної ефективності. При цьому часткові показники лише в окремих випадках є достатніми для прийняття управлінських рішень. Комплексне ж визначення агрегованої екологічної ефективності потребує розробки відповідної методики, що і стало предметом дослідження в даному підрозділі.

Виділення екологічної ефективності в самостійну форму зумовлене щонайменше двома причинами. Перша – необхідністю створення екологічно безпечного для людей і тваринного та рослинного світу довкілля, за якого зберігається біологічна рівновага і водний баланс території, поліпшується кругообіг органічних речовин, забезпечується розширене відтворення економічної родючості ґрунту, супроводжуване підвищенням вмісту гумусу, здійснюється виробництво екологічно чистої продукції і не допускається забруднення навколишнього середовища хімічними засобами сільськогосподарського призначення. Друга причина – потребою в існуванні індикатора для визначення гармонійного розвитку виробництва [5, с. 27].

Логічно, що вся історія землеробства, відтак, і сучасної цивілізації, – це спроба досягти компромісу між прагненням одержати високий урожай і збереженням родючості землі на майбутнє [201, с. 56; 257]. На рис. 2.4 зображена графічна інтерпретація організаційно-економічного механізму раціонального сільськогосподарського землекористування. На вісі абсцис відкладено сукупну кількість наданих разом екологічних та економічних благ, а на вісі ординат – їх сукупну вартість. Крива АВ відображає кількість екологічних благ, які можна одержати з конкретної земельної ділянки, а крива CD – обсяг економічної продукції, яку можна одержати з неї.

Організаційна складова представлена у вигляді стрілок, спрямованих до точки Е – місця перетину кривих АВ і CD. Графік наочно демонструє, що найбільше екологічних благ земельна ділянка може надати при мінімальній кількості одержаних від неї економічних результатів. Із збільшенням обсягів одержання економічної продукції зменшується екологічна цінність ділянки. У точці Е створюється рівновага між одержаними від земельної ділянки як екологічних, так і економічних благ. Ця точка є показником ефективності організаційно-економічного механізму раціонального сільськогосподарського землекористування [257, с. 44].

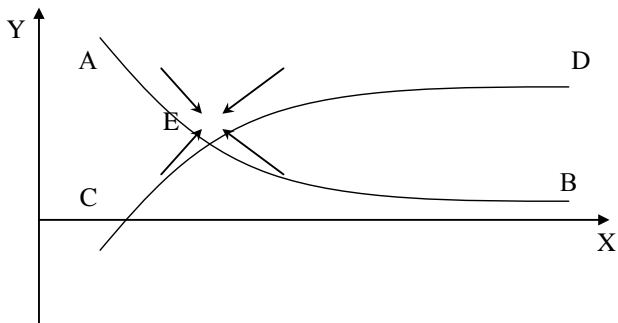

Рис. 2.4. Графічна модель організаційно-економічного механізму раціонального сільськогосподарського землекористування [257, с. 44]

Якщо держава не контролюватиме ефективність землекористування, то сільськогосподарські підприємства здійснюватимуть заходи щодо охорони земельних угідь виходячи з простого порівняння граничних часткових вигод і граничних часткових витрат. Для досягнення ефективності необхідно, щоб граничні суспільні витрати на підвищення родючості ґрунтів були рівними граничним суспільним вигодам. Отже, державна політика у галузі сільськогосподарського землекористування повинна будуватися на основі організаційно-економічного механізму, який поєднує у собі систему ефективного використання земельних ділянок для задоволення потреб суспільства як у продуктах харчування, так і у збереженні землі як природного ресурсу, а отже й підвищення екологічного стану довкілля [257, с. 45]. Серед основних критеріїв, що застосовуються в світовій практиці для визначення впливу країн світу на навколишнє середовище найбільш широко застосовується два: екологічний слід та енергоефективність, як співвідношення ВВП на кількість спожитого умовного палива. Критерій екологічний слід – міра впливу людини на середовище проживання, яка дозволяє розрахувати розміри прилеглої території, необхідної для виробництва споживаних нею ресурсів і зберігання відходів. Цією одиницею вимірювання можна визначити співвідношення між своїми потребами та обсягами наявних екологічних ресурсів. Такий захід дозволяє виміряти тиск на навколишнє середовище будь-якої людини, підприємства, організації, населеного пункту, країни і населення всієї планети [63] (рис. 2.5).

Екологічний слід (гектарів на особу)

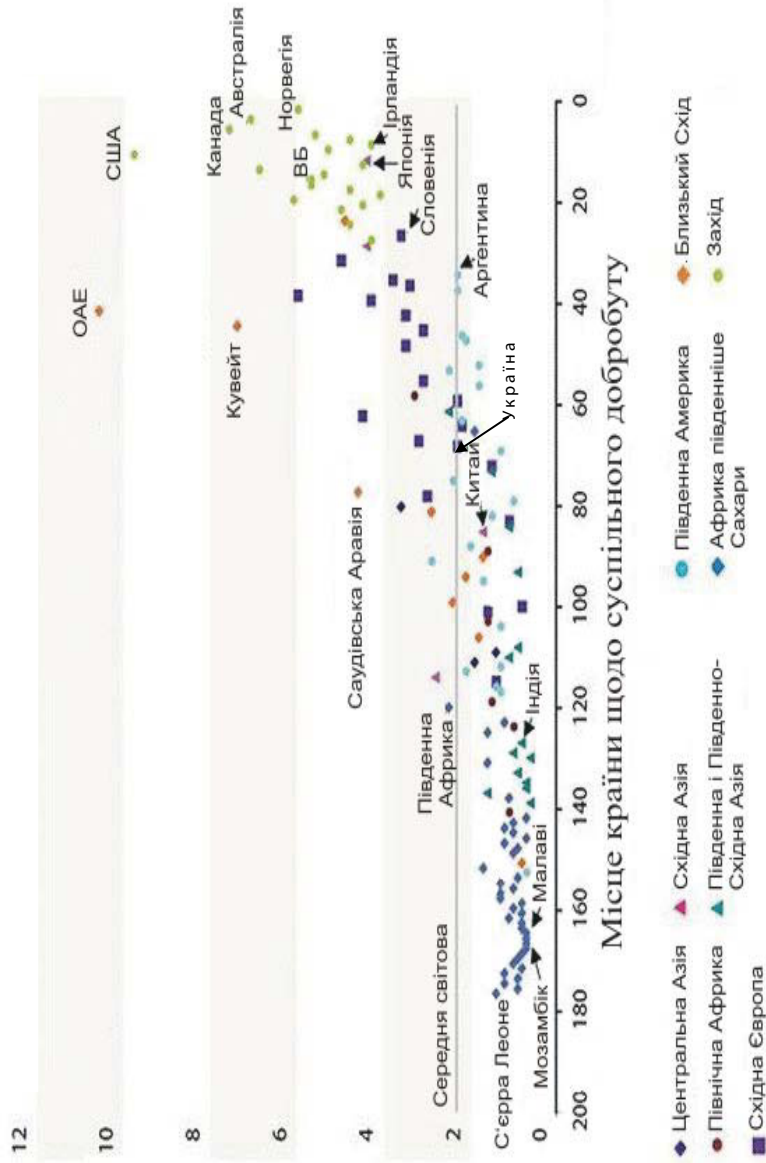

Рис. 2.5. Порівняння добробуту країн світу з екологічним слідом за даними 2014 р. (за матеріалами [63])

Як бачимо місце країни щодо суспільного добробуту зворотно корелює із екологічним слідом. Очолюють перелік найбільш африканські країни, потім йдуть країни Центральної Азії, Східної Азії, Північної Африки, Південної та Південно-Східної Азії, Східної Європи, Південної Америки, Близького Сходу і Заходу. Є країни, де екологічний слід набагато менший за місце країни щодо суспільного добробуту (Аргентина, Словенія, Японія, Ірландія). І навпаки – Південна Африка, Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, екологічний слід яких набагато вищий за їх суспільний добробут, що пов'язано з сировинною орієнтацією економік даних країн.

На наше переконання, вимірюваний при визначенні екологічного сліду тиск (вплив) є прямою демонстрацією в т.ч. глобальних деформацій земельних відносин, що на рис. 1.6 продемонстровано як вплив 1, який відображає конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів. Це пояснюється тим, що надвеликий екологічний слід має компенсуватися наявними природними ресурсами, в т.ч. земельними, через власне виробництво та імпорт, так і через придбання ресурсних активів за кордоном, в т.ч. земельних. Існуючі потенційні впливи з боку регіональних і глобальних агентів підвищують актуальність дослідження екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України. Максимально можливі економічні показники сільськогосподарського землекористування повинні досягатися тільки в рамках забезпечення достатнього рівня відтворення земель, що вимагає збільшення критеріїв і показників економічної та іншої оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування, а також досягнення високої ефективності заходів щодо охорони і використання земель [18].

Розглянемо основні фактори, критерії та показники, що, на наш погляд, є неординарними та потребують наукового обґрунтування.

Слід погодитись з Постолюком В.Д., Неліковою Е.В., Крюковою Н.А., що конкурентоспроможність землекористування в умовах ринкової економіки визначається збалансованістю капітальних витрат, робочої сили, яка об'єднує в єдиний технологічний процес речовину природи (землю), а також сили і засоби (природні та антропогенні), за допомогою яких земельні ресурси ефективно використовуються, а ґрунтова родючість відновлюється за допомогою раціональної організації системи адаптивно-ландшафтного землеробства [229]. Але даний об'єктивний висновок наштовхується на суб'єктивні реалії сучасного землекористування в Україні.

Так, дослідження показали, що в природному середовищі, де існує реальна небезпека втрати родючості ґрунтів, близько 80% господарюючих суб'єктів зорієнтовані насамперед на виживання в сучасному ринковому середовищі. В число їх пріоритетів не входить турбота про збереження ґрунтів для майбутніх поколінь.

Близько 70% слабо володіють знаннями ґрунтозахисних систем землеробства, не усвідомлює всієї небезпеки навіть ерозії, не володіє інформацією про сучасні досягнення науки в цій сфері [283, с. 108].

Наприклад, спалюючи стерню, фермер економить на паливно-мастильних матеріалах, одночасно знищуючи мікрофлору, мікро- та макроелементи ґрунту на набагато більшу суму в еквіваленті недоотриманого врожаю та витрат на відновлення ґрунту (що дуже часто стають вже не індивідуальною, а суспільною проблемою), ніж сума економії. При цьому зниження якості землі є мотивом покинути цей бізнес для безвідповідальних власників ОСГ, фермерів і навіть кон'юнктурних компаній (через непролонгування договорів оренди).

На нашу думку, не в останню чергу це пов'язано з тим, що в сільському господарстві будь-яке нововведення в технологію або організацію виробництва приймається після усвідомлення його корисності організаторами і виконавцями.

Практика показує, що в землеробстві та тваринництві нерідко науково обґрунтовані технології не знаходили широкого розповсюдження тому, що відторгалися на тому чи іншому рівні. Таке відторгнення могло відбуватися як на управлінському щаблі, так і на рівні безпосередніх виконавців [283, с. 107].

В аграрній економіці України, як і в інших галузях, місце в ієрархії пріоритетів визначається економічним результатом підприємства (галузі, регіону, країни) – табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Ієрархія пріоритетів в залежності від економічних результатів національного підприємства (доопрацьовано автором з використанням [283, с. 107])

Пріоритети	Місце в ієрархії пріоритетів			
	стала висока прибутковість виробництва	висока прибутковість виробництва	середня прибутковість виробництва	збитки (рівень виживання)
Виживання, розвиток підприємства, отримання прибутку	5	4	3	1
Задов. потреб ринкових агентів	1*	1	1	2
Задоволення запитів колективу підприємства	2	2	2	3
Охорона прир. ресурсів	3	3	4	Немає серед пріоритетів
Задоволення запитів сільської громади	4	5	Немає серед пріоритетів	Немає серед пріоритетів

*в т.ч. ефективний збут на світовому ринку

У підприємств, що мають низькі доходи, охорона навколишнього середовища в переліку пріоритетів навіть не згадується. Турбуються вони передусім про власне виживання на короткостроковому відрізку часу. Правомірний висновок про те, що господарючі суб'єкти будуть вирішувати суспільно значимі перспективні задачі лише в тому випадку, коли забезпечується їх прибуткова робота, і чим прибуток вище, тим в більшому ступені підприємство зацікавлено і спроможне турбуватися про навколишнє середовище, застосування ґрунтозахисних технологій [283, с. 107]. За цих умов навіть екологічні інвестиції держави здебільшого використовуватимуться не за цільовим призначенням.

При цьому ринково-кон'юнктурні особливості землеробства призводять до некерованості природокористування. Хоча згідно зі ст. 27 Закону України «Про охорону земель» держава здійснює економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами шляхом:

- надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель;

- звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою;

- компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель;

- застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення [241].

Так, на виконання норм даного закону, в найближчі роки необхідно вивести з господарського використання 5-6 млн. га ріллі як перший етап оптимізації земельних ресурсів та раціонального використання ґрунтів [199, с. 10].

На наш погляд, окрім позитивного задуму щодо збереження біорозмаїття, проведення природоохоронних заходів, збільшення рівня лісистості (що вже фактично відбулося на 5 млн. га посівів кормових культур та частки площ пасовищ і сіножатей), тут простежується і елемент конкурентних відносин держави та мікро- та мініагентів. Дані агенти виснажують землю до рівня економічно невігідного господарювання, а потім ідуть на консервацію цих земель, отримуючи

державні компенсації, тобто дохід від користування землею акумулюють у себе, а витрати на відтворення родючості ґрунтів перекладають на державу. Це посилює роль спільних агентів та зумовлює в показниках екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки враховувати інтереси всіх їх груп.

В той же час процес виведення з активного обробітку сільськогосподарських земель вступає в конфлікт з регіональними та глобальними агентами. Так, точка зору багатьох науковців, практиків, державних та міжнародних діячів радикально протилежна попередній. Вона заснована на тому, що загострення глобальної продовольчої кризи, обумовленого постійним зростанням населення планети і виснажливим використанням сільськогосподарських угідь в окремих країнах світу (надмірний екологічний слід), вимагає максимального залучення у виробничий оборот площ земель, виведених з обробітку в зв'язку зі значними перекосами у відтворювальній структурі національних господарств, які традиційно виступали одними з основних виробників продовольства. До таких країн належить Україна, де значні площі угідь активно використовувалися у відтворювальному процесі завдяки здійсненню масштабних меліорацій [44]. Це посилює роль показників меліорованості не тільки для оцінки екологічної, а й інших видів ефективності управління земельними ресурсами.

За нашими дослідженнями, на сьогодні існує багато методик визначення екологічно-економічних втрат від нераціонального господарювання як однієї з найбільших проблем сучасного землекористування в Україні. В більшості з них за основу прийнято твердження, що головна організаційна проблема криється в некоректності методик визначення собівартості сільськогосподарської продукції або маси прибутку, а насправді – економічної ефективності, скоригованої на екологічну ефективність, або еколого-економічну ефективність. Тому наведемо приклад розрахунку реальної маси прибутку на 1 га посіву від реалізації озимої пшениці (табл. 2.9).

Дані розрахунки явно демонструють, що в Україні на всіх рівнях залишається поза увагою аналіз балансу поживних речовин у ґрунті, пов'язаний з їх винесенням з урожаєм сільськогосподарських культур.

У зв'язку з цим, слід погодитися з пропозицією Русана В.М., відносно того, що підприємствам необхідно вести внутрігосподарську статистичну форму «Баланс поживних речовин у ґрунті при чергуванні культур у сівозміні». У ній рядками наводиться фактичне внесення мінеральних добрив по кожному поживному елементу (NPK), нормативні показники їх виносу урожаєм сільськогосподарських культур та загальний баланс протягом року. Така інформація збирається по кожному полю сівозміни та культурі, яка на ньому вирощується певного року. Таким чином, господарства матимуть

задокументоване спостереження за балансом поживних речовин у ґрунті конкретного поля в сівозміні, а отже й інформацію про його якісний стан. Запропонована форма слугуватиме однією із форм господарського обліку, за допомогою яких може здійснюватись облік якості земель як на державному рівні, так і на рівні землекористувачів [257, с. 136].

Таблиця 2.9

**Приклад розрахунку окремих реальних показників еколого-економічної ефективності виробництва озимої пшениці
(за методикою Горлайчука В.В., Стрюченко А.В.)
(розраховано автором з використанням [49])**

Показники	Значення	
	2007 р.	2014 р.
1. Урожайність, ц/га	40	40
2. Втрати гумусу, т/га	0,717	0,717
3. Маса гною необхідна для компенсації втрат 1 т гумусу, т	20	20
4. Необхідна для компенсації фактичних втрат гумусу маса гною, т (2×3)	14	14
5. Вартість гною, грн./т	50	200
6. Загальна компенсаційна ціна гною, грн./га (5×4)	700	2800
7. Додаткові витрати на гній (транспортні та навантажувально-розвантажувальні), грн./га	200	800
8. Загальні витрати на гній, грн./га	900	3600
9. Ціна озимої пшениці, грн./т	600	1870
10. Виручка в розрахунку на 1 га, грн.	2400	7480
11. Собівартість 1 т озимої пшениці за фактичною методикою, грн.	500	1465
12. Загальні витрати на 1 га озимої пшениці, грн.	2000	5860
13. Прибуток від реалізації за фактичною методикою, грн./га	400	1620
14. Рівень рентабельності за фактичною методикою, %	20	27,6
15. Прибуток з урахуванням витрат на компенсацію втрат гумусу, грн./га	-500	-1980
16. Рівень рентабельності з урахуванням витрат на компенсацію втрат гумусу, %	-17,3	-20,9

Проблема негативних балансів гумусу особливо актуально через неоптимальну структуру посівних площ і значне перевищення гранично допустимих норм питомої ваги технічних культур (особливо соняшнику і ріпаку). Так, вченими визначено, що баланс гумусу для соняшнику з урожайністю 8,1 ц/га та 20% у структурі сівозміні, з урахуванням загортання побічної продукції в ґрунт, є від'ємним і становить мінус

0,23 т/га. У свою чергу товаровиробникам доводиться компенсувати хімізацією втрати поживних речовин, що порушує баланс екосистем і поступово погіршує здоров'я людей [304, с. 67]. Тут нами вбачається серйозна проблема виснаження ґрунтів землевласників землекористувачами (орендарями, суборендарями) або третіми особами з метою збагачення без компенсації першим задіяної шкоди.

Так, на думку Р.В. Маркова, найбільш доречно описати дану ситуацію за допомогою основної аграрної продукції – зерна. Так, зазначає дослідник, Україна має істотні міжнародні конкурентні переваги у виробництві зерна, що зумовлює подальший розвиток та експортну орієнтованість цієї галузі; головною конкурентною перевагою вітчизняного виробника зерна є відносно низький рівень витрат (передусім, прямих матеріальних витрат) на одиницю площі посівів; продовження практики застосування екстенсивних технологій виробництва зерна з низьким рівнем внесення мінеральних та органічних добрив призведе до подальшого загострення проблеми деградації орних земель (табл. 2.10).

З точки зору багатьох науковців, для визначення втраченої вигоди від нераціонального використання земельних ділянок слухними є пропозиції щодо використання методу оцінки технічної ефективності. На основі порівняння існуючих показників господарювання з максимально можливим, за умов сталого показника витрат на виробництво певного підприємства, можна оцінити втрачену вигоду та виявити резерви для підвищення доходності від земельної ділянки. Так, у зоні впливу промислових підприємств (залежно від відстані до джерела викидів) урожайність зернових культур зменшується на 20-30%, соняшнику – 15-20%, овочів – 25-30%, кормових культур – 22-28% і плодових – на 15-20% [173].

В даних прихованих збитках криється не тільки руйнівний вплив сучасного землеробства, націленого в першу чергу на задоволення зовнішніх потреб у сільськогосподарській продукції [49], а й вплив третіх осіб на екологічну ефективність управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. Тому дуже важливими показниками можна вважати рівень державного і громадського контролю над цими процесами, в першу чергу над використанням і володінням земельними ресурсами. Звідси обсяг екологічних інвестицій на 1000 грн. сільськогосподарської продукції [306] можна вважати одним із базових умов збереження земельних ресурсів, а введення в звітність підприємств еколого-економічних показників [316, с. 58] – нагальною необхідністю. До того ж в Україні працює Державне агентство екологічних інвестицій України, що сприятиме цьому процесові.

Таблиця 2.10

Баланс гумусу в землеробстві одного з типових господарств Луганської області, в середньому за 2004 - 2008 рр., т [182, 249]

Показники	Сівозміна підприємства										Усього по господарству	У середньому на 1 га ріллі
	озимі пшениця	ячмінь	овес	просо	сorgho	кукурудза на зерно	соняшник	гречка	чистий пар			
1. Площа, га	422	100	100	128	50	111	610	20	180	1721	-	
2. Валовий збір основної продукції	1477	250	200	320	200	666	1098	24	0	-	-	
3. Вихід рослинних залишків	1920,1	300,0	260,0	320,0	300,0	932,4	1866,6	24,0	0,0	5923,1	3,44	
4. Коефіцієнти гуміфікації	0,20	0,22	0,22	0,22	0,22	0,20	0,14	0,17	0,00	-	-	
5. Створення гумусу	384,0	66,0	57,2	70,4	66,0	186,5	261,3	4,1	0,0	1095,5	0,64	
6. Рівень мінералізації гумусу, т/га	0,8	0,7	0,7	0,7	1,0	1,5	1,5	0,8	2,2	-	-	
7. Втрати гумусу від мінералізації	337,6	70,0	70,0	89,6	50,0	166,5	915,0	16,0	396,0	2110,7	1,23	
8. Втрати гумусу від ерозії	47,5	11,3	11,3	14,4	5,6	20,8	114,4	2,3	47,3	274,8	0,16	
9. Загальні втрати гумусу	385,1	81,3	81,3	104,0	55,6	187,3	1029,4	18,3	443,3	2385,5	1,39	
10. Баланс гумусу за культурами	- 1,1	- 15,3	-24,1	-33,6	+10,4	-0,8	-768,1	-14,2	-443,3	-1290	-0,75	
11. Баланс гумусу в розрахунку на 1 га	-0,0025	-0,152	-0,241	-0,262	+0,207	-0,007	-1,256	-0,708	-2,462	-	-0,75	

Окрім цього слід наголосити на тому, що щорічні економічні втрати від недобору продукції внаслідок ерозії ґрунтів, за розрахунками вчених аграрників, у цілому по Україні оцінюються в 1,5 млрд. дол. США, а разом із затратами на їх ліквідацію – близько 2 млрд. дол. США [51]. Це потребує також застосування певного набору показників при визначенні рівня екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки, а для узагальнення факторів, що стимулюватимуть природоохоронну діяльність, слід визначитися в першу чергу з економічними заходами, інструментами та стимуляторами охорони земель (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Економічні важелі охорони земель в Україні [257]

Важіль	Складові	Рівень
Економічні заходи	<ul style="list-style-type: none"> - визначення оцінки землі як національного багатства і економічного ресурсу; - встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання земельних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів; - розвиток пільгового і обмеженого оподаткування на володіння і використання земельних ресурсів; - розвиток екологічного страхування й аудиту 	Загальнодержавні програми щодо використання земельних ресурсів
Економічні інструменти	<ul style="list-style-type: none"> - прями й непрямі субсидії; - позики й кредити під низькі відсотки; - надання режиму прискореної амортизації очисного обладнання та іншої екотехніки; - пільгові ставки за непрямыми податками на продаж екотехніки чи звільнення її від податків; - податкові пільги приватним підприємствам на доходи від природоохоронних програм 	Регіональний рівень державного регулювання використання земель
Економічні стимулятори	<p>Прямі:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рентні платежі; - дотації на виробництво екологічно чистої продукції; - компенсаційні бюджетні виплати на відшкодування екологічних витрат; - штрафи за порушення екологічного законодавства; - страхування екологічних ризиків; - капітальні витрати на поліпшення земель. <p>-</p>	Мікрорівень, на якому місцевий орган здійснює економічний вплив на землекористувачів

Продовження табл. 2.11

Важіль	Складові	Рівень
	Непрямі (ринкові): <ul style="list-style-type: none"> - збільшення нормативної ціни земельних ділянок за рахунок сприятливої екологічної складової; - додатковий прибуток, отриманий за рахунок збільшення ціни на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію, від продажу побічної продукції (наприклад, деревини, ягід, грибів, що вирощуються в лісонасадженнях на сільськогосподарських землях) 	

Зважаючи на вищесказане, для забезпечення екологічної безпеки агровиробництва, розвитку «зеленої» економіки екологами й економістами пропонується застосовувати критерій еко-ефективність, який трактується як збільшення виробництва корисних товарів і послуг з одночасним неперервним скороченням використання ресурсів [220, с. 101].

При аналізі еко-ефективності у різних країнах виникають деякі непорозуміння, пов'язані з термінологічними відмінностями при визначенні поняття органічного землеробства. Наприклад, термін «органічне землеробство» (Organic Farming) офіційно прийнятий в англійських країнах Європейського Союзу (ЄС). Еквівалентним терміном у Франції, Італії, Португалії та країнах Бенілюксу є «біологічне землеробство» (Biological Farming), а в Данії, Німеччині та іспаномовних країнах – «екологічне землеробство» (Ecological Farming) [155]. Так, наприклад, за даними ООН в органічному виробництві майже не використовуються хімічні добрива та засоби захисту рослин і травин, але в середньому на 30% більше затрати робочої сили, ніж у традиційному землеробстві [316, с. 9], але на підставі господарського досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області можна стверджувати, що урожайність збільшується на 30-40%; затрати пального менші в 2-3 рази; через 10 років починається природне відтворення родючості землі; в 3 рази менше часу на обробіток ґрунту; в 10 разів менше мінеральних добрив (тільки азотні в розрахунок 10 кг на 1 т органічних решток) [201, с. 78]. Інші узагальнення мотиваційних міркувань для виробництва органічної продукції теж свідчать відносно зниження використання пального більше, ніж у 4 рази; пестицидів – у 5-8 разів; робочого часу – у 3 рази; собівартості – більш ніж у 6 разів при тому, що врожайність вища на 70-110%.

З огляду на вищевикладене, на наш погляд, найбільш адекватним щодо оцінки динаміки екологічності використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки можна вважати розвиток саме органічного землеробства (organic farming). Взагалі в світі його визначають як

систему сільськогосподарського менеджменту агроєкосистем, що ґрунтується на максимальному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних заходів захисту рослин, а також на виконанні комплексу інших заходів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції й сировини [155, 338, 340, 341].

Окрім кількісних показників розвитку органічного землеробства, в Україні доцільним в практику оцінки екологічної ефективності вводити і визначення мінімальної цінової різниці між органічною та традиційною продукцією, що може бути продемонстровано формулою:

$$d > \frac{p + ab}{b \times (p + 1)}, \quad (2.7)$$

де d – коефіцієнт мінімальної зміни підприємством ціни одиниці продукції при переході до випуску від традиційної до органічної продукції ($C_0/C_1 > d$);

p – рентабельність виробництва традиційної продукції в частках від одиниці [$p = (C_1 - B_{e0})/B_{e1}$];

a – коефіцієнт зміни витрат виробництва при переході до випуску органічної продукції ($a = B_{e0}/B_{e1}$);

b – коефіцієнт зміни обсягу виробництва продажів при переході до випуску органічної продукції ($b = N_0/N_1$) [310, с.125].

Систематизовані за видом розрахунку та суб'єктами інтересів існуючі показники екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки представлені в Додатку В. Окрім існуючих, для прийняття управлінських рішень в землеробстві, на наш погляд, слід більш активно використовувати мультиплікативні показники (табл. 2.12).

З урахуванням вищесказаного та зважаючи на власні міркування та експертну оцінку представимо систему критеріїв оцінки рівня екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (рис. 2.6).

Слід зазначити, що екологічна ефективність формується завдяки здійсненню додаткових вкладень екологічного спрямування, джерелами яких виступає, за аналогією із соціальною ефективністю, економічний ефект, створений у процесі економічної діяльності підприємства. Саме в цьому виявляється вплив економічної ефективності на екологічну ефективність: чим вищий рівень першої з них, тим більше може бути виділено коштів (за однакових інших умов) на заходи екологічної безпеки, а отже, тим вищою буде екологічна ефективність, і навпаки [5, с. 28].

Таблиця 2.12

Мультипликативні (M) показники екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором)

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Валовий збір на одиницю внесених мінеральних добрив	3.36M+	Демонструє абсолютну величину валового збору, отриманих на одиницю внесених мінеральних добрив	Дає можливість порівняти окуніть внесення мінеральних добрив валовим збором, в т.ч. граничну ефективність	Не враховує вплив інших факторів
S					
GIA					
MnA	Валовий збір на одиницю внесених органічних добрив	3.37M+	Демонструє абсолютну величину валового збору, отриману на одиницю внесених органічних добрив	Дає можливість порівняти окуніть внесення органічних добрив валовим збором, в т.ч. граничну ефективність	Не враховує вплив інших факторів
S					
GIA					
MnA	Темп приросту валового збору на питому вагу удобрених органічними добривами площ	3.38M+	Демонструє на скільки зміниться валовий збір через збільшення питомої ваги удобрених органічними добривами площ на 1%	Дає можливість обгрунтувати необхідні зміни площі удобрених органічними добривами площ	Не враховує вплив інших факторів
S					
GIA					
MnA	Темп приросту екологічного сліду в сільському господарстві на питому вагу органічної продукції в загальному виробництві	3.39M –	Демонструє на скільки зміниться екологічний слід через збільшення питомої ваги органічної продукції в загальному виробництві на 1%	Індикатор загальнонаціональної ефективності збільшення питомої ваги органічного виробництва через землеємність життєдіяльності громадян країни та міжнародної діяльності	Не враховує вплив інших факторів
S					
GIA					

Продовження табл. 2.12

Інтерес групи	Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Частка еродованих земель у загальній площі на 1000 грн. екологічних інвестицій	3.40M –	Демонструє на скільки зміниться частка еродованих земель при збільшенні екологічних інвестицій на 1000 грн.	Дає можливість прийняття рішення щодо зміни обсягу економічних інвестицій	Не демонструє структуру екологічних інвестицій, не демонструє частку земель, на якій за рахунок екологічних інвестицій попереджено ерозійні процеси
GnA					
RA					
MnA	Співвідношення питомої ваги вартості виробленої органічної продукції до питомої ваги її загального обсягу	3.41B +	Демонструє умовний відсоток премії за органічність продукції	Зручний аналітичний показник для прийняття рішення щодо виробництва органічної продукції	Включає подвійний рахунок, так як в загальну валову продукцію входить і органічна
GnA					
RA					

* + стимулятор, – дестимулятор

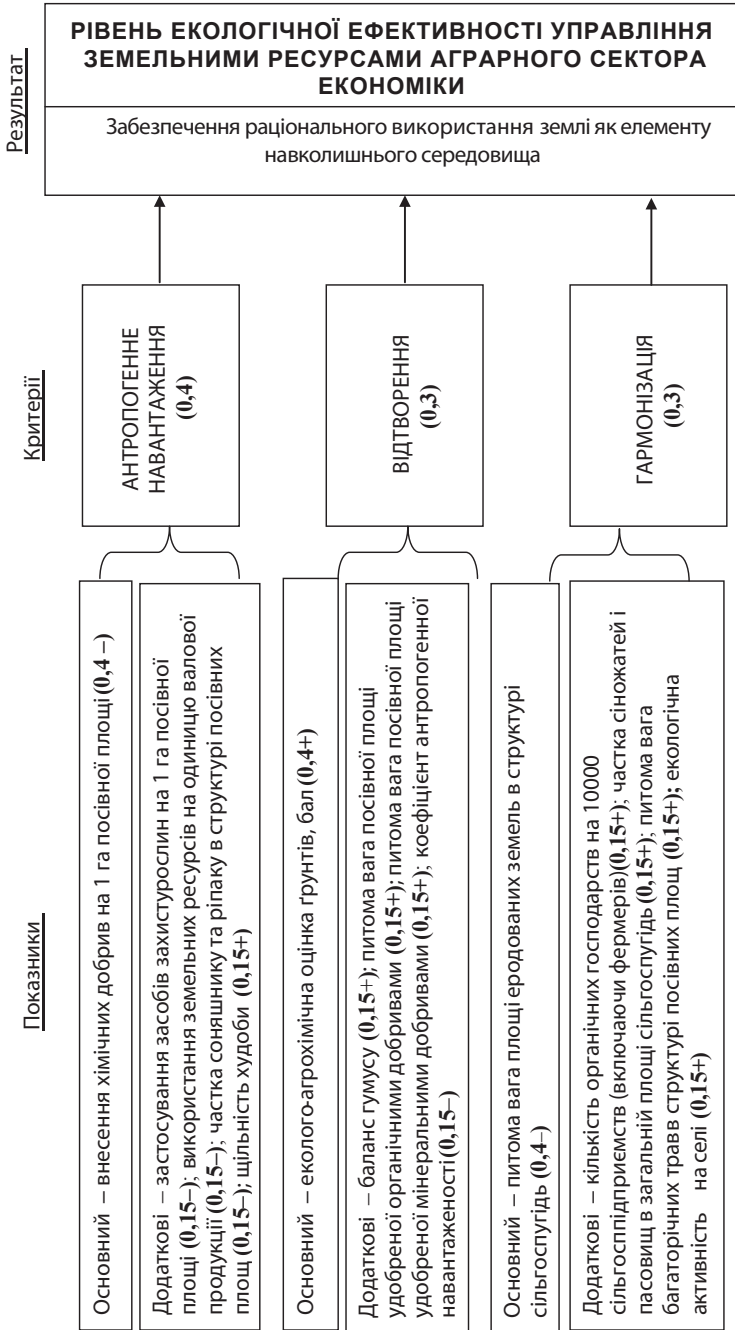

Рис. 2.6. Система критеріїв оцінки рівня екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором на основі результатів експертної оцінки) *

*0,15+ означає, що показник має вагомість 0,15, стимулятор

Екологічна ефективність тісно переплітається із соціальною ефективністю, оскільки створення екологічно чистого довкілля є необхідним чинником, що істотно впливає на формування нормальних умов життєзабезпечення працівників і населення країни в цілому [5, с. 28].

Всі види ефективності повинні розглядатися не ізольовано, а в контексті з орієнтацією на недопущення ситуацій, коли вища економічна ефективність досягається за рахунок порушення екологічної безпеки і згорання соціальних програм [5, с. 27].

Тому наступним кроком до комплексної оцінки ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України є дослідження методичних засад їх інтегральної ефективності.

2.5. Методика визначення інтегральної ефективності управління земельними ресурсами

Оцінка ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки в сучасній теорії і практиці розглядається або на рівні показників, або на рівні її видів. Дані розрахунки й їх значення не дають повної уяви щодо стану інших компонент ефективності як агрегованого показника, елементами якого є різновагові складові. Розробка даної методики паритетного характеру (на основі економічної, соціальної та екологічної ефективності) і є задачею даного підрозділу.

Сукупність критеріїв та показників ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки, систематизована нами в раніше, дозволяє сформулювати визначення поняття «ефективність управління земельними ресурсами» як досягнення такого стану компліментарності, коли сума прямих і непрямих доходів всіх груп земельних інтересів в динаміці позитивна. Результати авторського дослідження завдань, витрат і доходів/результатів груп інтересів систематизовано у табл. 2.13.

Узагальнюючи дані табл. 2.13 та результати попередніх досліджень, можемо констатувати щодо необхідності не просто визначення інтегрального показника ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки, а й конкретної методики його розрахунку (спрощеної і розширеної), а на цій основі дослідити рейтингову оцінку суб'єктів земельних відносин за рівнем даного управління. Для цього треба враховувати, що основні завдання (місії) інституціональних складових системи управління розвитком аграрного сектора економіки суттєво змінюються.

Таблиця 2.13

Основні завдання, витрати і доходи/результати груп інтересів управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (авторська розробка)

Групи інтересів	Завдання групи	Витрати групи	Дохід/результат групи
МПА виробники (ОПГ)	<ol style="list-style-type: none"> самозабезпеченість продуктами харчування; самозайнятість; отримання максимального прибутку від виробничої діяльності; мінімальна плата за оренду землі; максимальна орендна плата за здачу землі в оренду; проживання в стабільному екологічному середовищі і 	<ol style="list-style-type: none"> операційні, в т.ч. орендна плата; фінансові; податки; на заходи, пов'язані із соціальною активністю на селі, в т.ч. на кооперативних засадах та державно - приватному партнерстві 	<ol style="list-style-type: none"> від продажу товарної продукції (в т.ч. прибуток, диференційна рента I (за умови роботи на власній землі) і II, альтернативні витрати неоплачуваної праці); власне споживання; орендна плата; підвищення рівня соціальної ефективності
кінцеві споживачі	<ol style="list-style-type: none"> стабільне отримання якісних та дешевих продуктів харчування; проживання в стабільному екологічному середовищі 	<ol style="list-style-type: none"> на продукти харчування; частина податків, що використовується на екологічні програми 	<ol style="list-style-type: none"> якісна продукція; безпечне природне середовище
працівники	<ol style="list-style-type: none"> стабільне отримання гідної заробітної плати; прийняття участі в розподілі доданої вартості; проживання в стабільному екологічному середовищі 	<ol style="list-style-type: none"> отримання гідної кваліфікації та поточних навичок поза робочим місцем; податки 	<ol style="list-style-type: none"> оплата праці; доходи від участі в капіталі

Продовження табл. 2.13

Групи інтересів	Завдання групи	Витрати групи	Дохід/результат групи
МсА виробники (сільгоспідприємства)	1) виживання, розвиток підприємства, отримання прибутку; 2) задоволення потреб ринкових агентів; 3) задоволення запитів колективу підприємства; 4) охорона природних ресурсів; 5) задоволення запитів сільської громади	1) операційні, в т.ч. орендна плата; 2) фінансові, в т.ч. в об'єкти логістичної інфраструктури; 3) податки; 4) на заходи, пов'язані із соціального активністю на селі	1) від операційної діяльності; 2) від фінансової діяльності; 3) підвищення рівня соціальної ефективності
проміжні споживачі	1) стабільне отримання якісної сировини на переробку та реалізацію	1) операційні; 2) фінансові, в т.ч. в об'єкти логістичної інфраструктури; 3) податки	1) від операційної діяльності; 2) від фінансової діяльності
ГнА	1) забезпечення форми спільного фінансування спільних проєктів МпА, МсА, S, RA, GJA і залучення під них якомога більше партнерів та ресурсів; 2) забезпечення ефективного використання спільного майна та паритетний розподіл доданої вартості від його використання	1) операційні, в т.ч. на організацію спільних проєктів та суб'єктів, тобто економічну, соціальну та екологічну активність на селі; 2) фінансові, в т.ч. в об'єкти логістичної інфраструктури; 3) податки	1) нові робочі місця; 2) додатковий дохід партнерів; 3) синергійний та мультиплікативні ефекти на мікро-, мезо - та макrorівнях; 4) покращення інфраструктурного забезпечення галузі
S	1) забезпечення національної, в т.ч. продовольчої та екологічної безпеки	1) бюджетні на аграрну політику, в т.ч. соціальні виплати, дотації, цільове фінансування, екологічні інвестиції	1) підвищення економічної, соціальної та екологічної ефективності суб'єктів господарювання; 2) плата за землю; 3) інші податкові та неподаткові надходження від землекористування

Продовження табл. 2.13

Групи інтересів	Завдання групи	Витрати групи	Дохід/результат групи
RA	1) забезпечення рівності умов розвитку країн регіону; 2) забезпечення високого рівня продовольчої безпеки; 3) забезпечення екологічної стійкості аграрного сектора економіки	1) бюджетні на аграрну політику, в т.ч. екологічні інвестиції	1) підвищення рівня землевіддачі при дотриманні умов і стандартів регіональних агентів
GIA	1) спрямування надлишку капіталу в проекти з адекватним паритетом доходності/ризик і отримання при цьому найбільшої маржі	1) операційні, в т.ч. орендна плата; 2) фінансові, в т.ч. в об'єкти логістичної інфраструктури; 3) податки	1) прибуток (часто надприбуток через включення частини диференційної ренти II, легальне використання «ефекту масштабу» та вертикальної інтеграції) на капітал; 2) відсоток, дивіденди
суверенні фонди	1) оптимізація операцій з купівлі - продажу землі в різних країнах	1) операційні; 2) фінансові, в т.ч. на купівлю землі	1) від продажу землі; 2) від землекористування на придбаній землі; 3) збільшення землевіддачі на одиницю витрат
міжнародні організації	1) забезпечення високого рівня продовольчої безпеки; 2) забезпечення екологічної стійкості аграрного сектора економіки	1) на формування спільних продовольчих резервів; 2) спільні екологічні інвестиції	1) внески членів (прямі); 2) збільшення кількості осіб, що можуть проголосувати наявні земельні ресурси

Завдання центральних органів державної виконавчої влади з питань аграрної політики обмежуються виконанням функцій по забезпеченню продовольчої безпеки країни в цілому (із зосередженням регулівних функцій в основному по периметрах (кордонах) країни) та розвитку експортного потенціалу галузі. Окрім і завдяки цьому, роль держави – створити необхідні умови для інвестицій в галузь [53, с. 18]. Нами розглядалися для оцінки рівня ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України більше 130 аналізованих показників.

На думку Третяка А.М. та Другака В.М., з погляду врахування суспільних інтересів критерієм ефективності управління земельними ресурсами є величина новоствореного продукту, який показує, наскільки підвищується матеріальний добробут суспільства та збільшується вартість землі. Величина новостворюваного продукту визначається як різниця між сукупним суспільним продуктом і фондом відшкодування і характеризує обсяг національного доходу. За рахунок національного доходу відбувається розширення виробництва і розвиток соціальної сфери, оплачується праця всіх членів суспільства, формуються суспільні фонди споживання. Переваги даного показника в тому, що він акумулює всі види ефективності управління земельними ресурсами – економічну, соціальну і екологічну та характеризує всі стадії суспільного відтворення – власне виробництво, споживання, розподіл і обмін. На відміну від прибутку в його збільшенні зацікавлені і окремий працівник, і колектив та суспільство в цілому. Крім того, додатковий продукт дає можливість вичленити із складу ефективності бюджетну ефективність, тобто ефективність бюджетних капіталовкладень в земельні поліпшення, охорону земель, землевпорядкування та державне управління землекористуванням. Тому він відноситься більше до оцінки соціальної ефективності, ніж до економічної.

Разом з тим показник чистої продукції (валового доходу) має і ряд недоліків. Оскільки він є частиною вартості валової продукції, в ряді випадків рух його розмірів не відбиває динаміку валової продукції. Крім того, питання перерозподілу й обчислення диференціальної ренти, створеної в сільському господарстві, і ролі землі в її формуванні, на переконання вчених, потребують подальшого вивчення. Тому величина чистої продукції повинна доповнюватися іншими характеристиками, зіставлятися з затратами й уточнюватися в міру розвитку теоретичних досліджень і впровадження їх результатів в практику державного управління земельними ресурсами [292, с. 216-217]. На нашу думку, проблема урахування ролі землі (до відміни мораторію на купівлю-продаж) вирішується шляхом включення диференційної ренти I і II до доданої вартості. А щодо інтегрального показника автори не обґрунтовують конкретно його остаточний варіант, методику обрахунку

та можливості застосування на регіональному, державному та міжнародному рівнях, в т.ч. як аргументацію для RA і GIA щодо залучення інвестицій і роботі за спільними програмами. В даному випадку нами вбачається необхідність концентрування уваги на двох аспектах:

1) для RA і GIA важливим є, по-перше, дослідження факторів, що впливають на ефективність управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки, а вже потім – сам поточний рівень його ефективності;

2) оцінка для MnA, McA і GnA не відповідає за методикою оцінці для S, RA і GIA. При цьому S має постійно моніторити фактори, через те, що їх зміна часто має мультиплікативний вплив на сам процес управління земельними ресурсами аграрного сектора та економіки в цілому.

Майже недослідженою в Україні залишається робота спільних агентів, хоча вони є однією з найбільш поширених форм аграрного бізнесу за кордоном, а їх розвиток – визначальний в підвищенні ефективності управління земельними ресурсами на всіх його рівнях. Так, наприклад, змішані форми власності на землю, що дозволяють об'єднати державу, територіальні колективи, професійні органи та приватні капітали, пріоритетні в сучасній Франції [212]. Кооперативи об'єднуються в союзи та федерації, які теж мають статус кооперативу. Система професійних організацій (Національна федерація профспілок землеробів, Національний центр молодих землеробів, Національна конфедерація сільськогосподарської кооперації та взаємодопомоги, Постійна асамблея сільськогосподарських палат) дає французьким землеробам реальну можливість приймати участь у розробці аграрної політики, прийнятті та реалізації аграрних законів і рішень конкретних проблем в рамках мікрорегіону, департаменту, регіону, країни, ЄС [212]. Саме даний зміст нами був закладений в запропоновані до широкого використання показники економічної, соціальної та екологічної активності на селі. Зважаючи на вищесказане, та враховуючи домінування невизначеності та ризику в аграрному секторі економіки України, існує необхідність використання адаптивних методик визначення інтегральної оцінки ефективності використання землі. Тому, актуальним науковим завданням є класифікація чуттєвих до змін факторів, що впливають на ефективність використання земельних ресурсів сільгосппризначення та за рівнем залежності від дій самого об'єкта земельних відносин.

Основні фактори, що визначають ефективність використання земельних ресурсів сільгосппризначення, на думку дослідника, представлені в табл. 2.14.

Прикладне значення даної класифікації можна продемонструвати, наприклад, на визначенні рейтингу

сільськогосподарських підприємств за рівнем впливу факторів, що визначають ефективність використання земельних ресурсів сільгосппризначення. На наш погляд, дану класифікацію та аналіз за нею можна застосовувати не тільки для підприємств, а й для регіонів та країн в динаміці. Дана оцінка може здійснюватися, наприклад, за 100-бальною шкалою, від 1 (найнижчий рівень) до 100 (найвищий рівень) балів, за такими групами: I. Внутрішні об'єктивні фактори. II. Внутрішні суб'єктивні фактори.

Таблиця 2.14

Основні фактори, що визначають ефективність використання земельних ресурсів сільгосппризначення

(узагальнено автором за матеріалами [2, 57, 61, 62, 257, 318, 334, 336])

Фактори	Внутрішні	Зовнішні*
Об'єктивні	Якісні характеристики ґрунтів	Динаміка цін на сільгосппродукцію
	Структура сільгоспугідь за видами	Динаміка цін на насіння, добрива, сільгосптехніку, запчастини, електроенергію і т.д.
	Розміри землекористування	Довжина річкових суднохідних маршрутів
	Можливість органічної орієнтації виробництва	Географічне положення
	Рельєф та конфігурація полів	Стан зовнішньоекономічної діяльності
Суб'єктивні	Фондозабезпеченість	Пропускна спроможність річкових та морських портів
	Органічна структура капіталу	Потужність припортових господарств
	Меліоративний стан	Фондозабезпеченість логістичних систем
	Фондозброєність	Наявність та потужності переробних підприємств
	Стан роботи з агрохімічного аналізу ґрунтів	Монополізація аграрного ринку

* умовно об'єктивні та умовно суб'єктивні

I. Внутрішні:

1.1. Об'єктивні:

1.1.1. *Якісні характеристики ґрунтів* – характеризуються в основному агрохімічними характеристиками: бал бонітету, який враховує природну та штучну родючість ґрунту, вміст амінокислот, макро- і мікроелементів, що практикується в успішних агрокомпаніях України [57].

1.1.2. *Структура сільгоспугідь за видами* – відсоткове співвідношення ріплі, пасовищ та сіножатей, багаторічних насаджень, перелогів до загальної площі сільгоспугідь. На нашу думку, доцільно

аналізувати за показником трансформації сільгоспугідь як співвідношення поточної середньої вартості 1 га сільгоспугідь на попереднє значення.

1.1.3. Розміри землекористування – за дослідженнями науковців та практиків мають відповідати науково обґрунтованим параметрам через дію ефекту масштабу. Залежить від рівня концентрації виробництва та виду сільгоспугідь.

1.1.4. Можливість органічної орієнтації виробництва – відсоткове співвідношення площі досліджуваного об'єкта, на якій потенційно можливо виробництво органічної продукції, до загальної площі сільгоспугідь.

1.1.5. Рельєф та конфігурація полів – оказує прямий вплив на вирівненість посівів, трудомісткість механізованої обробки ґрунтів і відповідно – собівартість продукції.

1.2. Суб'єктивні:

1.2.1. Фондозабезпеченість – недостатній рівень знижує питому вагу амортизаційних відрахувань, але не дозволяє якісно проводити агротехнічні заходи, що зменшує кількість та якість отримуваної продукції.

1.2.2. Органічна структура капіталу, тобто співвідношення основного та оборотного капіталу, – є взагалі на сьогодні методично невірно обраховуваним показником, оскільки вартість основних фондів не враховує вартості земель.

1.2.3. Меліоративний стан – демонструє стан зрошення/осушення у досліджуваному об'єкті.

1.2.4. Фондоозброєність – недостатній рівень свідчить не стільки про недостатність основних фондів, скільки про недосконалу галузеву структуру виробництва, зокрема нерозвиненість трудомістких галузей сільського господарства (насінництво, овоче- та плодівництво, тваринництво тощо).

1.2.5. Стан роботи з агрохімічного аналізу ґрунтів – демонструє стан лабораторної та аналітичної роботи з визначення агрохімічного стану ґрунтів.

II. Зовнішні:

2.1. Умовно об'єктивні (бізнес майже не може оказати на них вплив):

2.1.1. Динаміка цін на сільгосппродукцію завжди позитивна за роками, має незначне коливання за місяцями року. Прогнозована динаміка на коротко-, середньо та довготривалу перспективу – позитивна через значне підвищення обсягу зовнішнього ринку та суттєве вичерпання екстенсивних факторів агровиробництва.

2.1.2. Динаміка цін на насіння, добрива, сільгосптехніку, запчастини, електроенергію і т.д. – завжди позитивна. В Україні має темп приросту більший за темп приросту цін на сільгосппродукцію.

2.1.3. *Довжина річкових суднохідних маршрутів* – дозволяє розвантажити рухомий склад залізної дороги для перевезення сільгосппродукції.

2.1.4. *Географічне положення* – близькість залізної дороги, автодоріг, річкових і морських портів, елеваторів, переробних підприємств, інших об'єктів інфраструктури.

2.1.5. *Стан зовнішньоекономічної діяльності* в першу чергу вплив оцінюється співвідношенням внутрішньої та зовнішньої ціни продажу на сільгосппродукцію та рівнем орендної плати за землю сільгосппризначення в Україні та за кордоном.

2.2. Умовно суб'єктивні (бізнес може оказати на них певний вплив):

2.2.1. *Пропускна спроможність річкових та морських портів* – пропонуємо аналізувати не тільки в натуральних одиницях, а й динамічно – в розрахунку на площу сільгоспугідь.

2.2.2. *Потужність припортових господарств* – пропонуємо доповнити аналізом показників в динаміці в розрахунку на площу сільгоспугідь.

2.2.3. *Фондозабезпеченість логістичних систем* – вартість та потужність основних фондів, обслуговуючих сільгоспвиробництво.

До даних фондів слід віднести: спецавтотранспорт (зерно-, молоко-, борошно-, оліє-, ското-, спиртовози, рефрижератори тощо); рухомий склад спецпризначення залізної дороги для перевезення сільгосппродукції (вагони під зерно, насіння, борошно, олію, спирт тощо); річковий флот; морський флот; елеватори тощо.

2.2.4. *Наявність та потужності переробних підприємств* – пропонуємо доповнити аналіз показниками в розрахунку на площу ріллі/поголов'я худоби в ум. гол.

2.2.5. *Монополізація аграрного ринку* – питома вага на ринку 3-х найбільших виробників. Вплив оцінюється за динамічним та статичним порівнянням співвідношення роздрібною ціни реалізації найважливіших продовольчих товарів до закупівельних цін на сільгоспсировину (хліб/зерно, олія/насіння сояшнику, тваринне масло/молоко, ковбаса/худоба тощо).

Етапи проведення аналізу внутрішні об'єктивні і суб'єктивних факторів ефективності управління земельними ресурсами:

I етап. Дані об'єкти дослідження мають структуруватися за питомою вагою у товарній продукції виручки від реалізації сільгосппродукції, що є визначальним показником при віднесенні до сільськогосподарських чи несільськогосподарських підприємств.

У вибірці необхідно включити всі 4 категорії за рівнем сільськогосподарської спеціалізації, а саме: I категорія – рослинницькі господарства; II категорія – рослинницько-тваринницькі господарства; III категорія – тваринницько-рослинницькі господарства; IV категорія –

тваринницькі господарства. Після групування об'єктів дослідження з дозволу їх адміністрацій необхідно скласти довідки щодо короткого опису даних паспортів полів, технологічних карт, лабораторних даних та необхідної інформації аналітичного характеру з виробничого та економічного стану, що не є комерційною таємницею (II етап).

Наступний III етап – визначення кола експертів, що відповідали б вимогам:

1. Освіченість у діяльності всіх запропонованих об'єктів дослідження.

2. Профіль роботи за спеціалізацією, зокрема на управлінні земельними ресурсами.

3. Неупередженість фахівців, відсутність афілійованих зв'язків з представниками адміністрацій об'єктів дослідження.

Всі обрані експерти попередньо мають заповнити анкету (IV етап), відповідно до якої має бути уточнено остаточне коло об'єктів дослідження (наприклад, 15), перелік та формулювання факторів ефективності (наприклад, 10 факторів – по 5 у 2 блоках). Одночасно необхідно уточнити коло експертів, що дійсно мають наміри плідно співпрацювати в даному напрямку дослідження. Остаточна вибірка експертів має бути структурована, наприклад, за трьома профілями: I оцінка – науковці (наприклад, 5 чол.); II оцінка – практики (наприклад, 5 чол.); III оцінка – держслужбовці (наприклад, 5 чол.). Всі експерти мають отримати чіткі методичні інструкції щодо заповнення бланків (окремих за кожним з 15 об'єктів дослідження).

П'ятим етапом дослідження має бути саме заповнення бланків, а наступним (VI етапом) – їх обробка і підведення підсумків. При цьому заключні параметри оцінювання мають диференціюватися за шкалою, узгодженою з самими ж експертами, наприклад:

1) негативний вплив факторів, що впливають на ефективність, – до 35 балів;

2) відносно позитивний вплив факторів, що впливають на ефективність, – від 36 до 70 балів;

3) позитивний вплив факторів, що впливають на ефективність, – від 71 до 100 балів.

Бали за I-II блоками питань треба оцінювати як позитивні числа. Якщо серед факторів є дестимулятори, то бали за ними треба оцінювати за формулою:

$$O = 10 - B, \quad (2.8)$$

де O – оцінка до розрахунків;

10 – максимально можливий рівень балів;

B – фактичний бал, що виставив експерт.

Таблиця 2.15
Матриця визначення коригувального коефіцієнту перспективного впливу зовнішніх факторів на розвиток об'єкту управління

Основні критерії, за якими здійснюється оцінювання (за номером)	Бальна оцінка*					Усього балів (+,-)**
	L	ML	M	MH	H	
	1	2	3	4	5	
Блок I. Умовно об'єктивні зовнішні фактори						
2.1.1						+
2.1.2						-
2.1.3						+
2.1.4						+
2.1.5						+
Сума балів						
Рівень значимості блоку						0,40
Усього (бальна оцінка за блоком I)						
Блок II. Умовно суб'єктивні зовнішні фактори						
2.2.1						+
2.2.2						+
2.2.3						+
2.2.4						+
2.2.5						-
Сума балів						
Рівень значимості блоку						0,60
Усього (бальна оцінка за II блоком)						
Бальна оцінка → усього (БО)						
Коригувальний коефіцієнт						
*нижче значення (L), значення нижче середнього (або нижче та вище нормативного) – ML, середнє (або нормативне значення) – M, значення вище середнього (MH), високе значення (H)						
** + стимулятор, - дестимулятор, 0,40, 0,60 – вагомість блоків, 50 – максимально можлива оцінка за обома блоками						
						БО/50

Дослідження доцільно провести повторно у наступних роках. Отримані дані необхідно усереднити з визначенням певних закономірностей. Заключним етапом (VII) має бути ознайомлення експертів і адміністрації об'єктів дослідження з його результатами та визначення пріоритетних напрямків наукових розробок для впровадження в практику управління земельними ресурсами [115,139].

Для проведення відповідного дослідження в аналізованому році з генеральної сукупності підприємств аграрного сектора економіки регіону, за методикою Маркіної І.А., необхідно виокремити, наприклад, 20 за такими критеріями: площа сільгоспугідь 1000-10000 га, кількість працівників не менше 10 чол., виручка та собівартість не менше 1000 тис. грн., підприємство не має бути вузькоспеціалізованим, достовірність даних форми 50-сг. не викликає сумнівів. Подальший аналіз має проводитися поетапно.

Використання ж зовнішніх факторів можливе, наприклад, при виборі стратегічних альтернатив розвитку суб'єкта управління та найчастіше ставиться в залежність від ринкової кон'юнктури та інтенсивності його розвитку (N):

$$N = \bar{Q} \times K, \quad (2.9)$$

де \bar{Q} – темп приросту доходу об'єкту управління, %;

K – коригувальний коефіцієнт потенціалу розвитку об'єкту управління (табл. 2.15).

K можна визначати методом експертних оцінок з урахуванням, в т. ч. зовнішніх факторів (див. вищенаведену класифікацію).

Таким чином визначені як внутрішні, так і зовнішні фактори мають неабияке практичне значення.

Запропонована класифікація дає змогу визначити вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на розвиток ефективності землекористування аграрних підприємств. Їх поточне та ретроспективне значення може посилюватися перспективним аналізом за результатами експертних оцінок та прийняття, в т.ч. колегіальних, рішень щодо впливу факторів, які зазвичай неможливо відобразити частковими чи інтегральним значенням. Зміст дослідження посилюється їх групуванням на суб'єктивні та об'єктивні. Це дозволяє оцінювати вплив факторів підконтрольних та непідконтрольних суб'єкту господарювання, відповідно градууючи алгоритм реалізації управлінських рішень на макро-, мезо- та мікрорівні.

Рис. 2.7. Основні фактори впливу на стан земельних ресурсів [224]

З урахуванням вищезазначених досліджень, методом експертних оцінок нами були визначені основні зовнішні драйвери, що дають змогу забезпечити економічну ефективність управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. При цьому серед драйверів, що забезпечують високе значення показників економічної ефективності, слід зазначити як стимулятори, так і дестимулятори (табл. 2.16).

Найбільш динамічні зміни за 2012-2014 рр. відбулись щодо драйверу «Розвиток логістичної інфраструктури», що збільшив свою вагомість з 0,11 до 0,21 і продовжує (хоча і з рівнем нижче середнього) поступово покращуватись. До того ж даний драйвер по значимості посів перше місце серед 10 найзначніших, що впливають на ефективність управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України станом на 2014 р. Це обумовлює наш висновок відносно існування потенційних можливостей аграрного сектора економіки, в першу чергу землеробства, і його реалізації саме через розбудову об'єктів логістичної інфраструктури. Даний феномен терміновий та буде актуальним до досягнення точки граничної віддачі від фінансування у об'єкти логістичної інфраструктури аграрного сектора економіки України, що визначається його фондозабезпеченістю.

Таблиця 2.16

ТОП-10 драйверів ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України в 2012 і 2014 рр.
(розроблено автором на основі результатів експертної оцінки)

Фактори	Відношення до стимуляторів/дестимуляторів	Рівень/тенденція		Вага фактору	
		Україна	ЄС	2012	2014
Розвиток логістичної інфраструктури	+	ML** ↗	H ↗	0,11	0,21
Захищеність приватної власності на землю, інших прав на неї та доданої вартості від користування нею	+	ML →	H ↗	0,25	0,17
Доступність дешевих фінансових ресурсів для ведення бізнесу	+	L →	H →	0,06	0,11
Рівень монополізму	-	H →	L →	0,12	0,10
Легкість ведення аграрного бізнесу	+	ML ↗	H →	0,08	0,10
Рівень корупції	-	H →	L →	0,11	0,07
Система державних стандартів якості	+	ML ↗	H ↗	0,05	0,06
Розвиток державно-приватного партнерства	+	L ↗	H ↗	0,05	0,06
Децентралізація влади	+	L ↗	H →	0,05	0,05
Система державного протекціонізму	+	L →	H ↗	0,12	0,05

* низький рівень - L; нижче середнього ML; середній рівень - M; вище середнього – MH; високий рівень – H

При цьому доцільно застосувати покроковий варіант, коли узагальнюючий коефіцієнт розраховується за формулою:

$$C_{\text{мас}} = \frac{\pm A_1 B_1 \pm A_2 B_2 \pm \dots \pm A_n B_n}{[\max A_i B_i] \times n} = \frac{\sum_{i=1}^n (\pm A_i B_i)}{[\max A_i B_i] \times n}, \quad (2.10)$$

де $C_{\text{мас}}$ – коефіцієнт впливу факторів внутрішнього середовища;

A – експертна оцінка важливості фактора;

B – експертна оцінка впливу фактора;

n – кількість факторів впливу.

Щодо застосування на практиці запропонованих нами ТОП-10 факторів, то група експертів, що приймала участь в авторському дослідженні, з 15 чол. могла максимально дати 61,95 балів (B_{max}), а в

2014 р. дали фактично 9,87 балів ($B_{\text{факт}}$). Відповідно фактична складова коригувального коефіцієнту за 2014 р. складає:

$$K_1 = \frac{B_{\text{факт}}}{B_{\text{макс}}} = \frac{9,87}{61,95} = 0,159, \quad (2.11)$$

Значення 0,159 означає, що фактори зовнішнього середовища використані на 15,9 %, або знижують рівень ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України на 84,1%. Якщо, наприклад, перспективна складова коригувального коефіцієнту (на наступний рік, K_2) складе 0,170, то відповідно коригувальний коефіцієнт (K) становитиме:

$$K = \frac{K_2}{K_1} = \frac{0,170}{0,159} = 1,104 \quad (2.12)$$

Значення 1,104 означає, що за рахунок факторів впливу зовнішнього середовища на наступний рік можна буде очікувати підвищення рівня ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки на 10,4% і коригувати на цю величину очікуваний внутрішній фактор ефективності.

Щодо конкретного інтегрального показника цікавим є литовський досвід визначення інтегрального показника стійкості ферми – він рівнозначно залежний від економічних, соціальних та екологічних показників певного набору (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Показники, що впливають на стійкість ферми в Литві [350, с. 94]

Показники	Вагомість показника
Економічні показники	
продуктивність землі (валова додана вартість при базовій ціні на гектар)	0,16
продуктивність праці	0,15
інвестиції в довгострокові активи на 1 га	0,15
рівень диверсифікації (несільськогосподарський дохід на загальний дохід)	0,15
ризик-менеджмент (премії агрострахування на змінні витрати)	0,12
фондовіддача	0,09
платоспроможність	0,09

Продовження табл. 2.17

Показники	Вагомість показника
дохід на 1 працюючого	0,09
Екологічні показники	
використання хімічних добрив (на 1 га)	0,24
застосування пестицидів (на 1 га)	0,12
викиди парникових газів	0,12
щільність худоби	0,12
гармонія з природою (органічне виробництво, зелений туризм тощо)	0,09
енергоємність (на додану вартість)	0,08
біорізномаяття	0,07
частка лук і пасовищ	0,06
Соціальні показники	
ставлення селян до роботи на фермі	0,24
робочі місця на фермі (в еквіваленті повної зайнятості)	0,20
зарплата на фермі у співвідношенні до всієї економіки	0,18
безперервність землеробства	0,12
вік працівника (до 35 років, від 35 до 65 років, 65 років і більше)	0,12
багатофункціональність (дохід від несільськогосподарських видів діяльності)	0,08
перевищення навантаження на 1 працівника нормативного значення в 1,5 рази	0,06

Дана методика дозволяє чітко зрозуміти ефективність інвестування у галузь на перспективу оскільки по мірі формування основ інформаційного суспільства, безпрецедентного в своєму динамізмі, трансформаційні процеси, які раніше були епізодом в житті підприємства, мають стати основою його діяльності. Саме вони забезпечують лідуучі позиції в сучасному світі і є залогом стійкого розвитку на основі постійного підвищення ефективності [187].

Тому оперативний варіант, коли є показники і є необхідність динамічних порівняльних оцінок, для розрахунку інтегрального індексу ефективності управління (I_{em}) пропонуємо застосовувати формулу:

$$I_{em} = \sqrt[3]{I_{eme} \times I_s \times I_{ege}}, \quad (2.13)$$

де I_{eme} – індекс економічної ефективності;
 I_s – індекс соціальної ефективності;
 I_{ege} – індекс екологічної ефективності (вираз під знаком радикала невід’ємний).

Індикатори ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України розраховуються індексним методом (табл. 2.18). За 1 приймається найвище за роками значення. Інтегральний індекс визначається за формулою (2.10) (методика Залізко В.Д. [70, с. 24]).

Таблиця 2.18

Матриця індексів ефективності управління земельними ресурсами (авторська розробка)

Індикатори	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2013 р.	2014 р.
Індекс економічної ефективності					
Індекс соціальної ефективності					
Індекс екологічної ефективності					
Індекс ефективності управління земельними ресурсами					

Щодо практичного застосування даного індексу, то нами вбачається як регіональне і динамічне порівняння, так і прогнозування на його основі перспектив землекористування в Україні. На міжнародному рівні дані оцінки можуть бути використані при складанні рейтингових оцінок за аналогією з Індексом продовольчої безпеки (The Global Food Security Index), Індексом екологічної ефективності (The Environmental Performance Index) та Індексом рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization). Дані рейтингу позначатимуться на інвестиційній привабливості/непривабливості країн для інвестицій в землеробство.

Певним чином практичне застосування даної методики знаходимо у масштабному дослідженні ефективності використання земельних ресурсів в Україні, що провели українські експерти та представники відповідних установ українського уряду. Координатором дослідження виступив Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «АгроІнвест», а здійснювалося воно за методикою «Модуль оцінки управління землями» (LGAF), розробленою Світовим банком. Аналогічні дослідження були проведені в багатьох країнах світу, що дозволило їм значною мірою удосконалити свої підходи до управління земельними ресурсами.

Загалом до участі в дослідженні було залучено близько 40 провідних українських експертів, урядовців, юристів, представників неурядового сектора, котрі працюють у сфері управління земельними ресурсами.

Перший етап полягав у збиранні вихідної інформації за згаданими вище тематичними напрямками. Цю роботу виконали п'ять провідних українських експертів спільно з відповідними урядовими організаціями, які надали інформацію для аналізу.

Другий етап включав презентацію результатів попередніх досліджень. Обговорювалися зроблені висновки та вироблялися оцінки різних аспектів управління землею за 96 показниками, передбаченими методологією LGAF. Всього було проведено 9 тематичних панельних сесій, після чого всі залучені експерти зібралися разом, щоб обговорити отримані результати і узгодити сформовані експертні висновки і рекомендації.

Під час третього етапу буде доопрацьований фінальний звіт дослідження, а також проведене широке громадське обговорення. З цієї метою влітку відбудеться серія регіональних заходів, на яких будуть зібрані думки місцевих фахівців і посадових осіб, а також представників громадянського сектора [167].

Таке дослідження дозволяє країнам домогтися низки важливих результатів. По-перше, сформувані власне бачення і визначити цілі в галузі управління земельними ресурсами. По-друге, оцінити поточну ситуацію в країні, її сильні та слабкі сторони. І, по-третє, розробити узгоджений план конкретних заходів для поліпшення системи управління земельними ресурсами і визначити засоби для моніторингу досягнутого прогресу.

Методика LGAF ґрунтується на комплексному та цілісному підході до оцінки системи управління земельними ресурсами. Вона охоплює питання, пов'язані з:

- 3) правовою та інституційною базою,
- 4) плануванням землекористування,
- 5) оподаткуванням,
- 6) управлінням земельними ресурсами державної і комунальної власності,
- 7) доступом до інформації про земельні ресурси,
- 8) вирішенням спорів та розв'язанням конфліктів,
- 9) також управлінням великими масивами землі.

Усі ці складові аналізувалися як для земель сільськогосподарського призначення, так і для несільськогосподарських земель і земель лісового фонду.

Їх підтримка державою може стати хорошим сигналом для міжнародного співтовариства та донорів, що довів приклад Грузії, яка завершила початковий етап оцінки за методикою LGAF [25].

Цей методичний підхід полягає в тому, що група експертів здійснює оцінку стану організації використання та охорони земель за такими критеріями: задовільний – 71-100%; недостатньо задовільний – 41-70%; незадовільний – 11-40%; практично відсутній – 0 до 10%. У таблиці 2.19 наведено середньозважене значення оцінки за вказаним методичним підходом, що характеризує недостатнє інституціональне забезпечення існуючої організації використання та охорони земель сільських територій.

Таблиця 2.19

Оцінка інституціонального забезпечення існуючої системи організації використання та охорони земель в Україні в 2012 р.

[167,258]

№ з/п	Назва складових системи управління	Стан забезпечення	Оцінка, %
1.	<i>Визначення земельної політики у галузі земельних відносин щодо:</i>	Недостатньо задовільний	60
1.1.	Повноважень Верховної Ради України, обласних рад, Київської міської ради, районних рад, районних у містах рад, сільських, селищних, міських рад	Недостатньо задовільний	65
1.2.	Повноважень органів виконавчої влади	Недостатньо задовільний	55
2.	<i>Визначення земельної політики у галузі використання та охорони земель щодо:</i>	Недостатньо задовільний	30
2.1.	Встановлення та зміни цільового призначення земель	Недостатньо задовільний	60
2.2.	Встановлення та зміни меж адміністративно-територіального устрою	Незадовільний	30
2.3.	Планування використання земель	Незадовільний	15
2.4.	Землеустрою	Незадовільний	35
3.	<i>Механізми реалізації земельної політики</i>	Незадовільний	22
3.1.	Загальнодержавна та регіональні програми використання та охорони земель	Практично відсутній	10
3.2.	Загальнодержавна та регіональні програми розвитку земельних відносин	Незадовільний	25
3.3.	Природно-сільськогосподарське та інші види районування земель	Незадовільний	30
4.	<i>Регулювання земельних відносин</i>	Недостатньо задовільний	68
4.1.	Розподіл земель за формами власності	Недостатньо задовільний	65
4.2.	Розподіл земель за формами землекористування (господарування)	Задовільний	75
4.3.	Обмеження та обтяження (земельні сервітути) прав на землю	Незадовільний	15
4.4.	Нормування розміру власності на землю	Задовільний	85

Продовження табл. 2.19

№ з/п	Назва складових системи управління	Стан забезпечення	Оцінка, %
4.5.	Вирішення земельних спорів	Недостатньо задовільний	60
5.	Організація використання та охорони земель	Незадовільний	20
5.1.	Розподіл земель за цільовим призначенням	Недостатньо задовільний	45
5.2.	Встановлення територіальних обмежень у використанні земель	Практично відсутній	10
5.3.	Нормування землекористування	Практично відсутній	10
5.4.	Обмеження у використанні земель	Практично відсутній	10
5.5.	Економічне стимулювання землекористування	Практично відсутній	10
5.6.	Визначення угідь	Незадовільний	30
5.7.	Методи використання земель	Незадовільний	20

Зокрема, стан земельної політики в галузі використання та охорони земель оцінюється експертами як недостатньо задовільний і оцінюється в межах 30 %. Значно гірша ситуація щодо механізмів реалізації земельної політики. Тут забезпечення складає 22 % і стан оцінюється як незадовільний. Стан інституціонального забезпечення організації використання та охорони земель оцінюється теж як незадовільний (забезпечення в межах 20 %) [167].

На нашу думку, застосування пропонованої нами методики визначення інтегрального показника ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки покращило б даний методичний підхід оцінки управління землями, оскільки, як це чітко видно з табл. 2.20, GIA не сильно враховують при реалізації своїх інтересів національними проблемами соціального (12,8%) та екологічного (44,7%) - проти 72,5% економічної - ефективності.

Таблиця 2.20

Питома вага інтересів групи за видами ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України у 2014 р., % (авторська розробка)

Вид ефективності	Інтереси групи					
	MnA	McA	GnA	S	RA	GIA
Економічна	70,0	90,0	22,5	60,0	67,5	72,5
Соціальна	53,8	53,8	25,6	79,5	51,3	12,8
Екологічна	92,1	92,1	39,5	73,7	47,4	44,7

Визначені методики мають одну характерну особливість – трудомісткість. На практиці дуже часто виникає необхідність миттєвого порівняння рівня ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки в просторі (наприклад, між регіонами та країнами) та часі. Це потребує додаткового методичного забезпечення.

Наприклад, на думку Залізко В.Д., помилковим є вибір за інтегральний показник ефективності використання сільгоспугідь масу прибутку на 100 га (або масу прибутку на 1000 грн. вартості земельних угідь). Даний показник має бути розрахований в динаміці (тобто за інтегральний показник доцільніше приймати, наприклад, абсолютний приріст прибутку на V рік після досліджуваного) [70, с. 21].

На наш погляд, єдиним показником даної ефективності за спрощеною процедурою можна вважати основний пропонування нами показник соціальної ефективності за критерієм «продуктивності» - кількість населення, що фактично годує 1 га сільгоспугідь (зокрема ріллі, як це прийнято в закордонній практиці) – H_{num} .

Важливість даного показника зумовлена його змістовністю (окрім соціальної, враховує ще економічну та екологічну складові; незалежний від цінних коливань і витрат виробників) та легкість розрахунку. Ми частково погоджуємося з точкою зору Будзяк В.М. [18], відносно розрахунку такого показника через кількість вирощеної сільгосппродукції в сільгоспідприємствах на 1 га наявних у них земель, а з іншого – норми споживання тих чи інших сільгоспкультур на 1 особу, що є найбільш вживаною методикою розрахунку даного показника. На наш погляд, дана методика не враховує міжнародні особливості виробництва і споживання продуктів харчування, використовуються дані тільки по сільгоспідприємствам, а не по всьому аграрному сектору.

Тому нами пропонується власна методика розрахунку даного показника через урахування впливу зовнішнього світу. Її сутність полягає і тому, що приймається припущення – якщо існує чистий експорт продукції аграрного сектора – країна на 100% годує власне населення і частину населення зовнішнього світу. Для розрахунку нами розроблена формула:

$$H_{num} = \frac{1 + \frac{(E - I)}{ВП}}{S} \times H, \quad (2.14)$$

де E – обсяг експорту продукції аграрного сектора за продовольчими групами сільгоспсировини та продовольства (1-24), тис. дол. США;

I – обсяг імпорту продукції аграрного сектора за продовольчими групами сільгоспсировини та продовольства (1-24), тис. дол. США;

$ВП$ – валова продукція сільського господарства, тис. дол. США;

H – населення країни, чол.;

S – площа ріллі, тис. га.

Відповідно по Україні за 2014 р. даний показник складає:

$$H_{num} = \frac{1 + \frac{(13572644,9 - 3457471,4)}{21202665,1}}{29832,7} \times 43073120 = \frac{1 + 0,477}{29832,7} \times 43073120 = \frac{63622050}{29832,7} =$$

$$= 2133 \text{ чол. на } 1000 \text{ га ріллі}$$

Розрахунки демонструють, що Україна годує 63,6 млн. чол., що на 1 га ріллі складає 2,1 чол. Якщо за підрахунками у Нідерландах даний показник складає 16,5 чол./га, то, за системи землекористування Нідерландів, потенціал України використаний на 12,7 % (для порівняння за результатами розрахунків по табл. 2.17 фактори зовнішнього середовища використовувалися в 2014 р. в Україні на 15,9 %), а це означає водночас можливість збільшення землевіддачі майже у 8 разів, а відповідно – і кількості потенційно нагодованих людей.

Даний підхід має методичне обґрунтування на прикладі методу DEA (Data envelopment analysis, в перекладі – аналіз оболонки даних). Суть методу DEA полягає в зіставленні фактичного показника ефективності через показник виходу продукції з максимально можливим за даної кількості ресурсів. При цьому за еталон беруться підприємства (регіони, країни), що забезпечують найбільший (максимальний) рівень виробництва продукції на одиницю ресурсів, і з ними порівнюються всі інші підприємства (регіони, країни). За допомогою розробленого математичного апарату на базі цих кращих підприємств (регіони, країни) будується так звана оболонка даних, яка задає «межу виробничих можливостей», тобто максимально можливий за даних умов вихід продукції за будь-якої комбінації ресурсів [5, с. 14].

Критерієм для виявлення ефективності при DEA є досягнення оптимуму Паретто, за якого стосовно до сільськогосподарських підприємств вважається, що вони лише тоді можуть бути ефективними на 100 %, коли по-перше, виробництво будь-якого продукту (вихідного параметра) не може бути збільшеним без збільшення одного або кількох факторів виробництва (вхідних параметрів) або зменшення виробництва інших продуктів (зниження інших параметрів), по-друге, будь-який фактор виробництва (вхідний параметр) не може зменшуватись без зменшення одного або кількох продуктів (вихідних параметрів) або ж підвищення інших вхідних факторів. Проте це визначення є прийнятним лише до поняття відносної ефективності, яка варіює в межах від 0 до 1 [5, с. 15].

Однак ефективність земельного менеджменту є похідною від

впливу не тільки факторів макрооточення (економічного, науково-технологічного, політико-правового, соціально-культурного, інформаційного стану та інше) та внутрішнього оточення (організаційна та виробнича структура, функції, методи, стиль земельного менеджменту, якість прийняття рішень, імідж та ін.), але й таких факторів антропогенного впливу, як сільськогосподарське виробництво, культура землеробства, промисловість, енергетика, транспорт тощо [224], тому при подальшому дослідженні проблем ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України доцільно використовувати Матрицю соціальних рахунків (МСР). МСР – це підсумкова таблиця, яка відноситься до визначеного періоду, представляє процес виробництва, розподіл і перерозподіл прибутку, який відбувається між секторами, факторами виробництва, гравцями в економічній системі і рештою світу (РС), що означає, що всі гравці поза даною економічною системою також беруться до уваги. Так як МСР представляє всю економічну систему, вона відображає взаємозв'язки і круговий потік платежів та надходжень між різними складовими системи, такими як товари, послуги, фактори та інституції.

МСР має три основні мети: 1) систематизувати інформацію по соціальній і економічній сфері країни за даний період; 2) забезпечити наглядний вигляд потоку надходжень і платежів в економічній системі; 3) сформувати статистичну основу для побудови моделей економічної системи, з метою використання її для моделювання соціально-економічного впливу при зміні управлінської політики [14]. Наприклад, факторами, що впливатимуть на прогнозні дані можуть бути:

1. Зняття мораторію на купівлю-продаж землі сільгосппризначення.
2. Посилення агроекологічного іміджу України.
3. Посилення іміджу України як суб'єкта міжнародного права.
4. Втілення ідеї формування резервів зерна ООН на території України.
5. Виконання програм зрошуваної меліорації України.
6. Посилення присутності на китайському ринку кукурудзи на зерно.
7. Закріплення на китайському ринку свинини.

Підводячи підсумок вищесказаному, зазначимо, що оцінка впливу факторів зовнішнього середовища, визначення інтегрального показника ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки та на їх основі – рейтингу відповідної ефективності – є аналітичним матеріалом для сценарного моделювання та короткострокового прогнозування, що і є предметом наших подальших досліджень.

РОЗДІЛ III

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ З УРАХУВАННЯМ МІКРО-, МАКРО- ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВПЛИВІВ

3.1. Аналіз мікровпливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки

На управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України, як вже зазначалося в розділі 1, чинять вплив різні фактори, в т.ч. і макрорівня. Дані впливи оказують міні- та мікроагенти, що намагаються децентралізовано формувати попит і пропозицію (на проміжні та кінцеві товари аграрного сектора економіки, технології, інформацію, фінанси тощо). Їх аналіз є важливою ланкою комплексного дослідження впливів на національну систему управління земельними ресурсами.

Загальна площа території України – 60354,9 тис. га. За 2014 р. площа земель (суші) скоротилася на 3,5 тис. га до 57928,5 тис. га, а площа територій, покритих поверхневими водами, відповідно збільшилася на такий самий показник до 2426,4 тис. га (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка площі видів основних земельних угідь України (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії і кадастру)

Види основних земельних угідь	1994 р.		2005 р.		2008 р.		2014 р.	
	площа, тис.га	%	площа, тис.га	%	площа, тис.га	%	площа, тис.га	%
Сільськогосподарські угіддя	41890,4	69,4	41763,8	69,2	41650,0	69,0	41511,7	68,8
Лісовкриті площі	10331	17,1	10475,9	17,3	10556,3	17,5	10630,3	17,6
Забудовані землі	2386,2	4,0	2458,3	4,1	2476,6	4,1	2550,4	4,2
Відкриті заболочені землі	920,8	1,5	957,1	1,6	975,8	1,6	982,6	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву	1105,6	1,8	1039,0	1,7	1038,2	1,7	1015,8	1,7
Інші землі	1301,2	2,2	1239,6	2,1	1236,3	2,1	1237,7	2,1
Води	2419,6	4,0	2421,1	4,0	2421,6	4,0	2426,4	4,0
Всього	60354,8	100,0	60354,8	100,0	60354,8	100,0	60354,9	100,0

За 2014 рік площа сільськогосподарських земель в Україні зменшилася на 13000 га і склала на 01.01.2015 р. 42731,5 тис. га проти 42744,5 тис. га на початок 2014 р. (Додаток Г). Питома вага площі сільськогосподарських земель в загальній площі (території) України не змінилася і склала 70,8%. Найбільше скорочення площ пройшло по таких категоріях: перелоги (зменшення на 11,8 тис. га до 239,4 тис. га), пасовища (на 5,8 тис. га до 5441 тис. га) та сіножаті (зменшення на 1,5 тис. га до 2407,3 тис. га) – табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Земельний фонд України станом на 01.01.2015 р. та динаміка його змін в порівнянні з 01.01.2014 р. (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії і кадастру)

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Станом на 01.01.2015		Станом на 01.01.2014		Динаміка, тис.га
	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	
Сільськогосподарські землі	42731,5	70,8	42744,5	70,8	-13
у тому числі:					
сільськогосподарські угіддя	41511,7	68,8	41525,8	68,8	-14,1
з них: рілля	32531,1	53,9	32525,5	53,9	5,6
перелоги	239,4	0,4	251,2	0,4	-11,8
багаторічні насадження	892,9	1,5	893,5	1,5	-0,6
сіножаті	2407,3	4,0	2408,8	4,0	-1,5
пасовища	5441	9,0	5446,8	9,0	-5,8
інші сільськогосподарські землі	1219,8	2,0	1218,7	2,0	1,1
Ліси та інші лісовкриті площі	10630,3	17,6	10624,4	17,6	5,9
у тому числі:					0
вкриті лісовою рослинністю	9695,2	16,1	9691,0	16,1	4,2
не вкриті лісовою рослинністю	217,3	0,4	217,8	0,4	-0,5
інші лісові землі	313,5	0,5	310,7	0,5	2,8
чагарники	404,3	0,7	404,9	0,7	-0,6
Забудовані землі	2550,4	4,2	2542,6	4,2	7,8
у тому числі: під житловою забудовою	487,7	0,8	483,5	0,8	4,2
землі промисловості	224,1	0,4	223,4	0,4	0,7

Продовження табл. 3.2

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Станом на 01.01.2015		Станом на 01.01.2014		Динаміка, тис.га
	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	
землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами	156,3	0,3	155,1	0,3	1,2
землі комерційного та іншого використання	54,9	0,1	55,1	0,1	-0,2
землі громадського призначення	281,7	0,5	280,8	0,5	0,9
землі змішаного використання	29,3	0,0	29,7	0,0	-0,4
землі, які використовуються для транспорту та зв'язку	496,7	0,8	496,0	0,8	0,7
землі, які використовуються для технічної інфраструктури	74,4	0,1	73,5	0,1	0,9
землі, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі	745,3	1,2	745,9	1,2	-0,6
Відкриті заболочені землі	982,6	1,6	981,6	1,6	1
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,9	0,0	17,9	0,0	0
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1015,8	1,7	1021,0	1,7	-5,2

Продовження табл. 3.2

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Станом на 01.01.2015		Станом на 01.01.2014		Динаміка, тис.га
	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	
Всього земель (суша)	57928,5	96,0	57932,0	96,0	-3,5
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2426,4	4,0	2422,9	4,0	3,5
Разом (територія)	60354,9	100,0	60354,9	100,0	0

Ліси та інші лісовкриті площі збільшилися на 5,9 тис. га – до 10630,3 тис. га. На них припадає 17,6% від загальної площі країни. Площа забудованих земель збільшилася на 7,8 тис. га до 2550,4 тис. га, в т. ч. під житловою забудовою – на 4,2 до 487,7 тис. га. Землі промисловості збільшилися на 0,7 тис. га до 224,1 тис. га. Скоротилася площа земель комерційного використання (на 0,2 тис. га до 54,9 тис. га), змішаного використання (на 0,4 тис. га до 29,3 тис. га) та на 0,6 тис. га зменшилися площі земель, які використовувалися для відпочинку, та інших відкритих земель.

Слід звернути увагу на те, що за 20 років в розподілі земельного фонду України між основними землекористувачами та власниками землі відбулися принципові зміни. Так, площа земель, які знаходяться у власності чи користуванні сільськогосподарських підприємств, зменшилася на 23903,9 тис. га (39,6 %). Площа земель, які фактично використовуються громадянами, навпаки збільшилась на 14881,6 тис. га (24,7 %). Площа земель, якими володіють або користуються заклади, установи, організації, промислові та інші підприємства, підприємства та організації транспорту, зв'язку, частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони, майже не змінилася і станом на 01.01.2015 р. становила 2309,8 тис. га, що на 28,0 тис. га менше, ніж станом на 01.01.1995 р. Площа земель, які знаходяться у лісгосподарських підприємств, збільшилася на 1666,0 тис. га (2,8 %); площі земель запасу – збільшилися на 7421,8 тис. га (12,3 %) і становлять 10775,7 тис. га. Решта земель – 863,7 тис. га знаходяться у власності або користуванні інших землекористувачів (майже незмінною порівняно з 1994 р.).

Для нашої держави характерним є надзвичайно високий рівень освоєності земельного фонду і розораності сільськогосподарських угідь. Більше ніж 90% території України залучено до господарського

використання. Приблизно 8% її площі знаходиться у первісно-природному стані, тобто річки, озера, гори, ліси. Таке становище характеризує структурну незбалансованість земельного фонду або розбалансування агроландшафту. Наслідки від цього дуже негативні. Стратегічними напрямками розвитку сільського господарства України на перспективу (за загальнодержавними програмами) передбачено значну частину сильноеродованих і деградованих земель, які підлягають поліпшенню, трансформувати у природні кормові угіддя. Крім того, на територіях поширення вітрової ерозії ґрунтів будуть проводитися заходи додаткового заліснення, насадження полезахисних лісових смуг, що дозволить збільшити частку лісів у загальному земельному фонді до 30% (агроландшафтний норматив, діючий у країнах Євросоюзу [108, 145].

Слід зазначити, що сумарна вартість українських природних ресурсів становить 1,6 трлн. дол. США, що майже прирівнюється до відповідного показника промислово розвинених країн (Японія – 0,3 трлн. дол. США; Німеччина – 0,3; Франція – 0,5; Великобританія – 0,3; Італія – 0,2 трлн. дол. США). Загальна вартість земельного капіталу в аграрному секторі економіки України дорівнює 714,8 млрд. грн., у тому числі природна складова – 566,7 та інтелектуальна – 148,1 млрд. грн. Разом з тим вартість омертвленого капіталу на селі – близько 400 млрд. грн.

Сьогодні в сільському господарстві переважає використання природної складової земельного капіталу (79%), а не інтелектуальної. І якщо б удалося впорядкувати систему земельних відносин та оптимізувати сільськогосподарське землекористування в середньому по Україні до рівня, наприклад, Вінницької області, то величина земельного капіталу зросла б на 88,7 і дорівнювала 803 млрд. грн. – табл. 3.3-3.5.

Як показали дослідження Третяк А.М. та Третяк Н.А., вартість земельного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь у 2011 р. коливалася в розрізі регіонів від 9466 грн. у Закарпатській області до 31710 грн. – у Полтавській і в середньому по Україні становила 20487 грн. [290]. Дане коливання визначає неможливість застосування однакових підходів до управління земельними ресурсами різної природної та економічної якості.

За даними НДІ «Економіки природних ресурсів та екології землекористування», аграрії України одержують 79% своїх прибутків за рахунок природної родючості землі й лише 21% – як результат впровадження технологій. Через це спостерігається висока землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічні показники у країнах Євросоюзу [221, с. 32].

Таблиця 3.3

Валова продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України, тис. грн.*

Територіально-адміністративні одиниці	Валова продукція			У тому числі					
				рослинництва			тваринництва		
	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.
Україна	691,4	708,3	102,4	483,6	500,6	103,5	207,8	207,7	100,0
Вінницька	967,9	1076,6	111,2	684,4	751,2	109,8	283,5	325,4	114,8
Волинська	750,5	798,9	106,4	414,4	450,9	108,8	336,1	348,0	103,5
Дніпропетровська	680,7	640,0	94,0	479,1	434,4	90,7	201,6	205,6	102,0
Донецька	625,7	582,0	93,0	402,2	400,1	99,5	223,5	181,9	81,4
Житомирська	637,7	671,4	105,3	419,9	459,5	109,4	217,8	211,9	97,3
Закарпатська	1036,2	1032,7	99,7	511,4	527,3	103,1	524,8	505,4	96,3
Запорізька	443,4	429,1	96,8	340,3	326,0	95,8	103,1	103,1	100,0
Івано-Франківська	1106,6	1177,7	106,4	515,4	570,1	110,6	591,2	607,6	102,8
Київська	966,9	1024,2	105,9	601,6	658,8	109,5	365,3	365,4	100,0
Кіровоградська	636,3	625,0	98,2	529,1	517,4	97,8	107,2	107,6	100,4
Луганська	378,4	302,2	79,9	270,4	218,3	80,7	108,0	83,9	77,7
Львівська	842,6	899,2	106,7	491,0	549,6	111,9	351,6	349,6	99,4
Миколаївська	515,5	485,4	94,2	414,5	381,8	92,1	101,0	103,6	102,6
Одеська	508,0	495,2	97,5	408,3	402,3	98,5	99,7	92,9	93,2
Полтавська	845,2	824,9	97,6	647,3	622,0	96,1	197,9	202,9	102,5
Рівненська	780,9	852,1	109,1	502,3	560,5	111,6	278,6	291,6	104,7
Сумська	635,2	698,6	110,0	493,6	556,7	112,8	141,6	141,9	100,2
Тернопільська	834,5	947,4	113,5	600,3	707,5	117,9	234,2	239,9	102,4
Харківська	659,8	682,6	103,5	501,0	532,3	106,2	158,8	150,3	94,6
Херсонська	527,8	557,7	105,7	403,0	417,9	103,7	124,8	139,8	112,0
Хмельницька	771,8	891,9	115,6	534,0	647,7	121,3	237,8	244,2	102,7
Черкаська	1128,4	1114,0	98,7	681,6	662,3	97,2	446,8	451,7	101,1
Чернівецька	989,6	1035,7	104,7	610,6	663,7	108,7	379,0	372,0	98,2
Чернігівська	538,3	575,9	107,0	403,4	445,9	110,5	134,9	130,0	96,4

Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Дані по Донецькій та Луганській областях за 2014 р. можуть бути уточнені

Таблиця 3.4

**Валова продукція сільського господарства в
сільськогосподарських підприємствах у розрахунку на 100 га
сільськогосподарських угідь за регіонами України, тис. грн.***

Територіально- адміністративні одиниці	Валова продукція			У тому числі					
				рослинництва			тваринництва		
	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.
Україна	653,9	688,0	105,2	495,5	522,1	105,4	158,4	165,9	104,7
Вінницька	828,4	966,3	116,6	634,2	697,4	110,0	194,2	268,9	138,5
Волинська	829,9	970,1	116,9	421,9	520,3	123,3	408,0	449,8	110,2
Дніпропетровська	643,5	590,0	91,7	432,7	372,9	86,2	210,8	217,1	103,0
Донецька	506,7	454,1	89,6	300,6	282,3	93,9	206,1	171,8	83,4
Житомирська	651,5	731,1	112,2	568,1	648,8	114,2	83,4	82,3	98,7
Закарпатська	400,0	470,9	117,7	263,8	343,5	130,2	136,2	127,4	93,5
Запорізька	350,2	347,0	99,1	285,5	282,4	98,9	64,7	64,6	99,8
Івано-Франківська	1283,7	1540,4	120,0	615,5	810,1	131,6	668,2	730,3	109,3
Київська	1057,9	1118,2	105,7	620,1	682,2	110,0	437,8	436,0	99,6
Кіровоградська	584,5	558,5	95,6	548,6	522,7	95,3	35,9	35,8	99,7
Луганська	390,2	337,8	86,6	303,8	281,8	92,8	86,4	56,0	64,8
Львівська	1093,5	1224,3	112,0	699,4	842,1	120,4	394,1	382,2	97,0
Миколаївська	499,6	489,0	97,9	472,6	452,3	95,7	27,0	36,7	135,9
Одеська	491,0	492,6	100,3	463,9	464,5	100,1	27,1	28,1	103,7
Полтавська	753,3	720,1	95,6	597,4	556,8	93,2	155,9	163,3	104,7
Рівненська	718,4	821,3	114,3	532,1	634,1	119,2	186,3	187,2	100,5
Сумська	605,8	668,2	110,3	529,9	590,6	111,5	75,9	77,6	102,2
Тернопільська	755,5	971,3	128,6	649,9	845,8	130,1	105,6	125,5	118,8
Харківська	652,7	706,0	108,2	522,1	575,7	110,3	130,6	130,3	99,8
Херсонська	445,0	500,3	112,4	361,9	384,9	106,4	83,1	115,4	138,9
Хмельницька	759,2	943,3	124,2	578,3	744,1	128,7	180,9	199,2	110,1
Черкаська	1127,7	1112,9	98,7	666,8	642,6	96,4	460,9	470,3	102,0
Чернівецька	806,8	996,1	123,5	537,2	719,6	134,0	269,6	276,5	102,6
Чернігівська	587,0	657,1	111,9	486,0	558,5	114,9	101,0	98,6	97,6

Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Дані по Донецькій та Луганській областях за 2014 р. можуть бути уточнені

Таблиця 3.5

Валова продукція сільського господарства в господарствах населення в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами України, тис. грн.*

Територіально-адміністративні одиниці	Валова продукція			У тому числі					
				рослинництва			тваринництва		
	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2013 р.
Україна	741,9	735,2	99,1	467,4	472,2	101,0	274,5	263,0	95,8
Вінницька	1284,6	1324,0	103,1	798,3	872,0	109,2	486,3	452,0	92,9
Волинська	718,3	727,8	101,3	411,4	422,1	102,6	306,9	305,7	99,6
Дніпропетровська	750,1	729,4	97,2	565,6	544,3	96,2	184,5	185,1	100,3
Донецька	821,9	793,2	96,5	569,6	594,6	104,4	252,3	198,6	78,7
Житомирська	627,2	627,2	100,0	307,2	319,3	103,9	320,0	307,9	96,2
Закарпатська	1135,8	1122,8	98,9	550,2	556,8	101,2	585,6	566,0	96,7
Запорізька	610,4	575,3	94,2	438,5	403,7	92,1	171,9	171,6	99,8
Івано-Франківська	1041,5	1048,7	100,7	478,6	484,8	101,3	562,9	563,9	100,2
Київська	818,9	871,0	106,4	571,5	620,6	108,6	247,4	250,4	101,2
Кіровоградська	763,9	782,6	102,4	481,2	504,8	104,9	282,7	277,8	98,3
Луганська	364,4	264,0	72,4	230,6	150,2	65,1	133,8	113,8	85,1
Львівська	757,4	789,1	104,2	420,3	450,5	107,2	337,1	338,6	100,4
Миколаївська	537,6	480,7	89,4	334,0	290,4	86,9	203,6	190,3	93,5
Одеська	529,4	498,4	94,1	337,7	327,5	97,0	191,7	170,9	89,1
Полтавська	1100,2	1095,4	99,6	785,8	790,3	100,6	314,4	305,1	97,0
Рівненська	809,3	867,0	107,1	488,8	525,2	107,4	320,5	341,8	106,6
Сумська	698,5	765,2	109,5	415,6	482,9	116,2	282,9	282,3	99,8
Тернопільська	919,8	922,4	100,3	546,9	562,3	102,8	372,9	360,1	96,6
Харківська	669,0	653,3	97,7	474,0	477,7	100,8	195,0	175,6	90,1
Херсонська	631,1	627,4	99,4	454,3	457,9	100,8	176,8	169,5	95,9
Хмельницька	789,5	816,8	103,5	471,6	507,0	107,5	317,9	309,8	97,5
Черкаська	1130,7	1117,6	98,8	728,4	723,3	99,3	402,3	394,3	98,0
Чернівецька	1063,7	1051,0	98,8	640,4	642,0	100,2	423,3	409,0	96,6
Чернігівська	476,0	470,1	98,8	297,6	299,1	100,5	178,4	171,0	95,9

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Дані по Донецькій та Луганській областях за 2014 р. можуть бути уточнені

За результатами кореляційного аналізу взаємозв'язку між рівнем рентабельності та індикаторами результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва України виявлено, що несуттєвий зв'язок спостерігається з показниками:

- продуктивність праці;
- площа ріллі з розрахунку на 1 трактор;
- виробництво зернових культур на 1 зернозбиральний комбайн.

Обернений зв'язок, що свідчить про невикористання інновацій спостерігається з показниками:

- наявність тракторів на 1000 га ріллі;
- наявність зернозбиральних комбайнів на 1000 га посівної площі зернових культур;
- валова продукція на 1000 га [314, с. 82].

Джерелами ж підвищення продуктивності аграрного сектора, наприклад, в Німеччині є:

- 1) земля (яка забезпечує 20 % його росту);
- 2) праця (0,2 %);
- 3) капітал (6,4 %);
- 4) добрива (4,8%);
- 5) науковість технологій і інновації (68,6%).

Так, в Україні можливою є економія при застосуванні нових технологій близько 200 дол./га, що дозволяє отримати прибуток незалежно від погодних умов і регуляторних обмежень [148]. Інший приклад – мінімальні втрати (втрачена вигода) господарств за рахунок неефективного управління пасовищами становить 137 євро/га на рік [17; 183, с. 14].

Наприклад, в диспетчерській аграрної компанії «Дружба-нова» Чернігівської області відслідковують всі маневри сільгосптехніки, що працює на відстані 100-200 км від офісу. Трактори і комбайни оснащені GPS-пристроями, що дозволяють диспетчерам контролювати роботу механізаторів або дистанційно керувати «безпіотною» технікою. У кожній з кількох тисяч операцій є свій код [148, с. 166].

Після збору врожаю пожнивні рештки використовують для підкормки ґрунту. Використання пожнивних решток дозволяє знизити обсяг добрив на 30%. Впроваджується strip-till, що передбачає одночасне виконання 3 основних операцій: обробка ґрунту, внесення добрив і сівби. Це економить час і зберігає вологу і ґрунт. Технологія нульової обробки впроваджується на експериментальних 1000 га.

Завдання спеціалістів з землеробства – як без шкоди для ґрунту вирощувати більше економічно привабливих культур. Підприємство завдяки точному землеробству відійшла від традиційної сівозміни і вирощує те, що в ціні. Не на самих родючих землях Чернігівської, Сумської та Полтавської областей вдалося створити цілісний земельний банк і мінімізувати кліматичні ризики [148, с. 169].

На озброєності підприємства енергозберігаючі технології: збереження родючості ґрунтів, збалансована підпитка ґрунту, застосування широкозахватної техніки і системи точного землеробства.

З 2002 р. застосовується технологія mini-till (мінімальна обробка ґрунту), при якій розрихлюють ґрунтовий покрив всього на 10-12 см. В перший же сезон через економію на пальному, техніці та зарплатах виробничі витрати скоротилися на 30 %, а урожайність при цьому збільшилась на 20%.

Землі холдингу поділені на 1200 полів від 30 до 300 га, кожне з яких має свою карту та технологічний план, складений на основі хімічного аналізу ґрунту.

Зразки ґрунту збирають машини, обладнані автоматичними пробовідбірниками і бортовими комп'ютерами, кожна з яких за день здатна обстежити 1000 га. Зразки ґрунту зберігаються в лабораторному архіві близько 3 років. На ринку ця послуга коштує 22 грн. на 1 га, а компанії вона обходиться в 2,20 грн./га. Ціль моніторингу – виділити однорідні за родючістю зони і розрахувати кількість добрив і хімікатів, яке необхідне внести на ту чи іншу ділянку. Завдяки диференційованій обробці ґрунту на 40% знизилися витрати на добрива [148, с. 168].

З цього випливає, що недооцінка земельних ресурсів України, невключення їх в капітал підприємств вививає з аграрного сектора кошти, необхідні для його технологізації, а відповідно – і забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. При цьому глобальні деформації нікуди не зникають і оказують вплив на всі складові доданої вартості, і більш негативно на ті, представники інтересів яких менш організовані – землевласників і працівників.

Використання сільгоспугідь нині при зовсім слабкій державній політиці вирішальною мірою визначається поведінкою землевласників і землекористувачів, склад яких нестабільний. Для переважної частини власників пайв земля являє інтерес не тільки як робоче місце і джерело трудових доходів, а й як надійний капітал, який за зручних обставин набуває грошової форми [291, с. 55]. Однак, на підставі опитування, проведеного соціологічною службою центру Розумкова в 2012 роках, продати свій пай бажають 7,2% власників [193].

Для розвитку аграрного сектора країни, на думку громадян, держава повинна насамперед сприяти соціальному розвитку села (розвиток мережі шкіл, лікарень, інфраструктури тощо), подоланню корупції, забезпеченню дотацій з держбюджету аграрним виробникам та більш доступних кредитів для сільськогосподарських виробників. Запровадження вільного ринку землі згадується серед необхідних заходів найрідше.

Ставлення громадян до приватної власності на землю сільськогосподарського призначення, розвитку ринку таких земель,

права їх вільної купівлі-продажу є суперечливим, у т. ч. й через те, що значна їх частина не ототожнює ці поняття. Часто прихильність до ідеї приватної власності на землю сільськогосподарського призначення пов'язана з переконанням, що вона не передбачає запровадження вільного ринку таких земель і права на її купівлю-продаж.

Відносна більшість громадян вважають, що ринкові відносини в сільськогосподарському секторі можливі за умови переважання державної чи комунальної власності на землю, та виступають за те, щоб віддати перевагу державній і комунальній власності на землю сільськогосподарського призначення з правом її довгострокової оренди приватними особами.

Більшість опитаних вважають, що на цей час не створені передумови для запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні, і відносна більшість громадян – позитивно ставляться до чинного мораторію на продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Негативне ставлення до купівлі-продажу землі значною мірою зумовлюється тим, що третина опитаних ототожнюють купівлю-продаж землі зі спекуляцією нею.

Сільські жителі більш обережно, ніж міські, ставляться до купівлі-продажу землі. Це може бути пояснено тим, що сільські жителі, рівень доходів яких є нижчим, ніж міських, побоюються, що на земельному ринку вони виявляться неконкурентоспроможними.

Більшість опитаних вважають, що питання про запровадження вільного ринку землі має бути винесене на всеукраїнський референдум, відносна більшість – мають намір проголосувати на цьому референдумі проти запровадження ринку. Найчастіше громадяни України вважають, що від ухвалення Закону про ринок земель найбільше виграють олігархи, державні чиновники, великі сільськогосподарські підприємства, колишні керівники колективних сільськогосподарських підприємств, які стали орендарями земельних паїв колишніх членів цих підприємств.

Підсумовуючи уявлення громадян про те, що саме повинен передбачати Закон про ринок земель, можна вирізнити найголовніші позиції, які вони відстоюють. Насамперед – це домінуюче негативне ставлення до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення.

А за умов, якщо ринок сільськогосподарських земель все ж буде впроваджений, Закон повинен забезпечувати насамперед захист прав дрібних і середніх власників, тих, хто самостійно обробляє землю; повинен створювати перепони для спекуляції земельними ділянками, їх нецільового та хижацького використання, для появи великих землеволодін; забезпечувати прозорість функціонування ринку землі; сприяти зменшенню його забюрократизованості та викоріненню корупції.

Загалом, результати дослідження дозволяють стверджувати, що ставлення громадян до проблем розвитку ринку землі значною мірою формується й надалі формуватиметься залежно від того, наскільки послідовними і прозорими є дії влади в цій сфері та інтереси яких соціальних груп насамперед при цьому враховуються. На сьогодні в Україні переважає негативна оцінка земельної політики влади [193, с. 19].

Більшість із нових власників (60%) – це непрацевдатні особи пенсійного віку [290], які ні фізично, ні матеріально не в змозі обробляти свій пай. З соціальної точки зору це вирішує ряд державних проблем із соціального захисту людей похилого віку через переорієнтацію на землекористувача виплат у вигляді орендної плати. З економічної точки зору дана земля не проходить через фільтр критерію «продуктивна вмотивованість», а відповідно – вартість прав на неї знижується.

На сьогодні в Україні укладено майже 4,8 млн. договорів оренди земельних паїв загальною площею понад 17 млн. га. В грошовому еквіваленті за 2014 р. орендна плата за цими угодами склала 12,5 млрд. грн.

Середня вартість оренди землі в Україні на квітень 2015 р. складає 727,6 грн./га на рік (табл. 3.6). Найвищі ставки – в Полтавській області, де орендувати 1 га землі сільськогосподарського призначення можна в середньому за 1327 грн. на рік. Також в ТОП-3 регіонів з найдорожчою сільськогосподарською землею в оренді входить Черкаська (1121,7 грн./га на рік) та Рівненська (1068,8 грн./га на рік) області.

Таблиця 3.6

Оперативна інформація щодо середнього розміру орендної плати в Україні станом на 01.04.2015 року (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії і кадастру)

Адміністративно-територіальна одиниця	Укладено договорів оренди земельної частки (паю)	Площа земель, переданих в оренду за договорами, тис. га	Плата за оренду земельних часток (паїв) в грошовому еквіваленті на один рік, тис.грн	Плата за 1 га на рік, грн.
Закарпатська	9042	13,2	3923,1	296,6
АР Крим*	138383	623,7	242356,0	388,6
Донецька	177265	970,5	500143,0	515,4
Луганська	126097	752,9	409165,0	543,5

Продовження табл. 3.6

Адміністративно-територіальна одиниця	Укладено договорів оренди земельної частки (паю)	Площа земель, переданих в оренду за договорами, тис. га	Плата за оренду земельних часток (паїв) в грошовому еквіваленті на один рік, тис.грн	Плата за 1 га на рік, грн.
Тернопільська	261822	477,9	260977,0	546,1
Херсонська	134168	804,2	443805,0	551,9
Запорізька	172116	1168,1	667497,0	571,4
Миколаївська	147388	859,9	514164,0	597,9
Чернігівська	244246	796,1	476422,0	598,4
Одеська	249227	1069,5	683305,0	638,9
Житомирська	173087	485,4	310926,0	640,6
Київська	203066	570	368132,0	645,8
Львівська	157298	238,3	154901,0	650,0
Івано-Франківська	122472	94,7	64095,7	676,8
Вінницька	422530	1028,4	697848,0	678,6
Волинська	92078	194,9	138573,0	711,2
Хмельницька	325265	729,6	532055,0	729,2
Дніпропетровська	224263	1267,5	946308,0	746,6
Сумська	206482	696,6	548871,0	787,9
Харківська	192649	1038,2	899052,0	866,0
Чернівецька	94079	114,1	99084,6	868,4
Кіровоградська	212933	1052,5	934814,0	888,2
м. Севастополь*	484	0,8	772,0	965,0
Рівненська	99071	231,5	247467,0	1068,8
Черкаська	296714	789,1	885163,0	1121,7
Полтавська	299625	1100,5	1460868,0	1327,0
Україна	4781850	17168,0	12490686,1	727,6

*за даними орендарів

Найдешевше можна орендувати землю на Закарпатті – 296,6 грн./га на рік. На другому місці з кінця за вартістю оренди – АР Крим (за винятком м. Севастополя) – 388,6 грн./га на рік. В Донецькій і Луганській областях через об'єктивні причини, в т.ч. проведення АТО, середня вартість оренди складає 515,4 грн./га на рік.

Загалом ставки оренди в Україні можуть відрізнятися в залежності від регіону в 4,5 рази або на 1000 гривень на кожному гектарі. Дані коливання відображають не стільки нормативну грошову оцінку землі, скільки об'єктивну вартість земельного капіталу, яка формується через об'єктивні та суб'єктивні фактори ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки.

Щодо останніх, слід виокремити трансформацію, яка докорінно змінила земельні, в т.ч. і орендні, відносини на селі. І хоча власники землі (паїв) ще не можуть безперешкодно позбавитися від неефективного господаря – орендаря [121; 128; 137; 141; 146; 148; 179, с. 31], орендні відносини формують економічну складову конкурентоспроможності землекористувача (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Кількість договорів оренди в Україні за 2011-2014 рр., тис. шт.*

Рік	Всього укладено договорів оренди земельної частки (паю)	Із загальної кількості договорів укладено з		
		господарствами, де отримано земельний пай, або їх правонаступниками	фермерськими господарствами	іншими суб'єктами
2011	4641,8	1762,2	659,1	2220,5
2012	4723,4	1730,8	660,0	2332,7
2013	4767,5	1670,4	671,2	2425,1
2014 (на 01.01.2015 р.)**	4781,9

* за даними статистичних звітів Держземагенства України

**Державна служба України з питань геодезії, картографії і кадастру

Процес капіталізації землі можливий за умови тривалих земельних відносин, що є стимулом для інвестицій у сільське господарство та банківського кредитування. Це проявляється у збільшенні питомої ваги довгострокових договорів оренди (6 і більше років) з 13,1% у 2001 р. до 58,3% у 2014 р. При цьому слід констатувати, що ринок прав власності на землю сьогодні рівнозначний ринку землі [71], а відповідно, збільшення орендної плати і питомої ваги довгострокових договорів – проявом посилення конкуренції на ринку землі.

Оскільки сільського населення в країні багато, а сільське

безробіття сягає небезпечних розмірів, необхідні відновлення та розвиток, насамперед, виробництва трудомістких аграрних галузей. Але вони для однозначно орієнтованих на прибуток власників підприємств не вигідні, й у результаті в середньому по країні землемісткість робочого місця зростає [56, с. 51]. Тому соціальна, а також і екологічна складові конкурентоспроможності, що знаходяться на початковому етапі трансформації, мають зазнавати не тільки, як прийнято традиційно вважати державного впливу, а впливу спільних агентів, активізація яких має бути наслідком, в т.ч. і глобальних деформацій.

Так, переважна більшість нинішніх хазяїв не рахуються з інтересами селян, суспільства в цілому [56, с. 50; 164]. Але серед інших, збільшується кількість соціально відповідальних компаній. Наведемо окремі показники інвестицій в соціальну сферу села за окремими агрохолдингами (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Окремі показники ефективності використання земельних ресурсів агрохолдингами України за 2014 р.

(розраховано за матеріалами сайтів компаній)

Агрохолдинги	Кількість працівників на 1000 га, чол.	Сума, витрачена на соціальну інфраструктуру села, грн./га
AgroGeneration	13	50
Індустріальна молочна компанія	15	15
Група компаній VITAGRO	50	75
Кернел Груп	15	52
Сварог Вест Груп	30	
ДК «Агропросперіс»	20	27
Астарта-Київ	...	114
АПК-Інвест	10	...
МХП	...	80

Як бачимо, в середньому кількість працівників на 1000 га складає 20 чол., а сума, витрачена на соціальну інфраструктуру села, – 30 грн./га. Якщо прийняти середню сім'ю із 3 чол., то на село у 200 осіб наведені агрохолдинги витрачають в середньому 100000 грн. на рік ($[(30 \text{ грн./га} \times 1000 \text{ га}/20 \text{ чол.}) / 3 \text{ чол.}] \times 200 \text{ осіб}$), що є суттєвою сумою.

Через недовикористання інтелектуального капіталу як найбільш суттєвого елементу країнового люфту в Україні суттєво погіршилася

структура посівних площ. Так, якщо посівні площі зернових та зернобобових культур, овочів відкритого ґрунту у 2014 р. у порівнянні з 1990 р. (який можна вважати еталонним) збільшились на 1,5%, то цукрового буряку, картоплі та кормових культур – зменшилась на 79,4%; 5,7 і 82,5% відповідно. Дане зменшення відбулося в основному за рахунок збільшення площі посіву соняшнику – на 221,3%, що не відповідає нормативам через порушення балансу гумусу і хімічних елементів в ґрунті.

Концентруємо увагу на тому, що зменшення площі кормових культур, особливо багаторічних трав, призводить до суттєвих еколого-економічних втрат. Так, досвід американських вчених показує, що люцерна здатна фіксувати з атмосфери до 463 кг/га азоту на рік. За даними українських вчених, на Півдні України метровий шар ґрунту після вирощування люцерни упродовж 3 років збагачується за рахунок післяквісних решток та коріння на 244 кг/га д. р. азоту; 39 – фосфору; 134 – калію; 102 кг/га д. р. – кальцію. Отже з кожного 1 га зменшеної площі під трави ще у 2012 р. одержували 753 грн. втрат тільки азоту [7, 305, 345].

Треба сказати, що низька культура вітчизняного землеробства і явно недостатній рівень його матеріально-технічного забезпечення не дають змоги отримати повного ефекту від реалізації генетичного потенціалу українських сортів і змін в агротехнічних заходах, щоб досягти рівня розвинених країн Європи [13, 162-163; 168; 188; 192].

Фактична урожайність у сільськогосподарських виробників України знаходиться в межах 25-40 ц/га. При таких межах реалізація генетичного потенціалу вітчизняних сортів зерна складає приблизно 25-35 %. Внесення досить суттєвих технологічних змін щодо виробництва зерна в нашій державі дає можливість додатково отримувати біля 5-7 млн. т зерна на рік.

Так, застосування досягнень науково-технічного прогресу, стандартних технологій вирощування сільськогосподарських культур дозволило забезпечити найбільший збір зернових культур у 2014 р. (рис. 3.1).

На наш погляд, в першу чергу це відбулося за рахунок внесення добрив (у кількості 82 кг д. р. на 1 га). Треба оговоритися, що в 1990 р. валовий збір зерна 51 млн. т було здобуто при внесенні 141 кг діючої речовини у розрахунок на 1 га. Окрім добрив, досягнення стало можливим завдяки підвищенню генетичного потенціалу сільськогосподарських культур, як результату селекційної роботи. В той же час за 2014 р. прибуток аграрного сектора економіки склав 3,7 млрд. грн. проти 12,3 млрд. грн. за 2013 р.

Валовий збір, млн. т

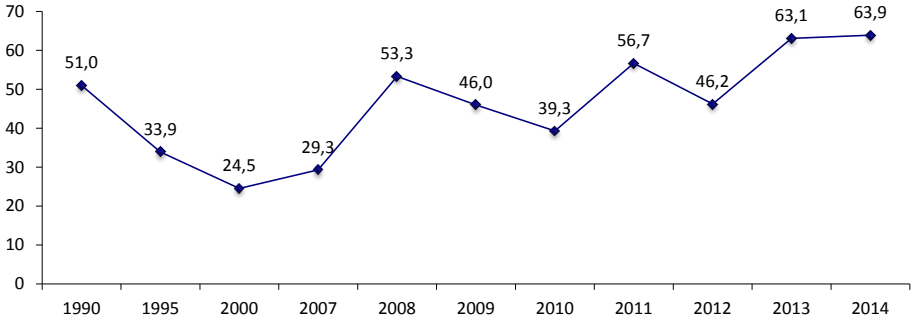

Рис. 3.1. Динаміка валового збору зернових і зернобобових культур в Україні за 1990-2014 рр. (джерело [213])

Так, науково-дослідницькими випробуваннями вітчизняних сортів озимої пшениці на українських сортостанціях було підтверджено, що урожайність даної культури в умовах виробництва сягає 65-70 ц/га. А генетичний потенціал озимої пшениці в 2011 р. піднявся до рівня 105-110 ц/га проти 60-65 ц/га у 1976 р. [13] (рис. 3.2).

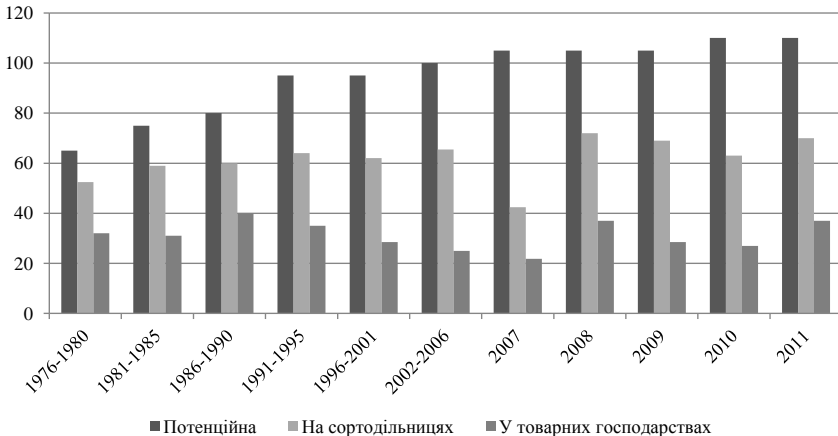

Рис. 3.2. Ступінь реалізації генетичного потенціалу озимої пшениці в Україні за 1976-2011 рр. (урожайність, ц/га) (джерело [13])

Розглянемо динамічну картину зі співвідношення фактичного внесення мінеральних добрив, охопленням посівної площі та

фізіологічних потреб в них з метою реалізації генетичного потенціалу вирощуємих сільськогосподарських культур [13] (рис. 3.3).

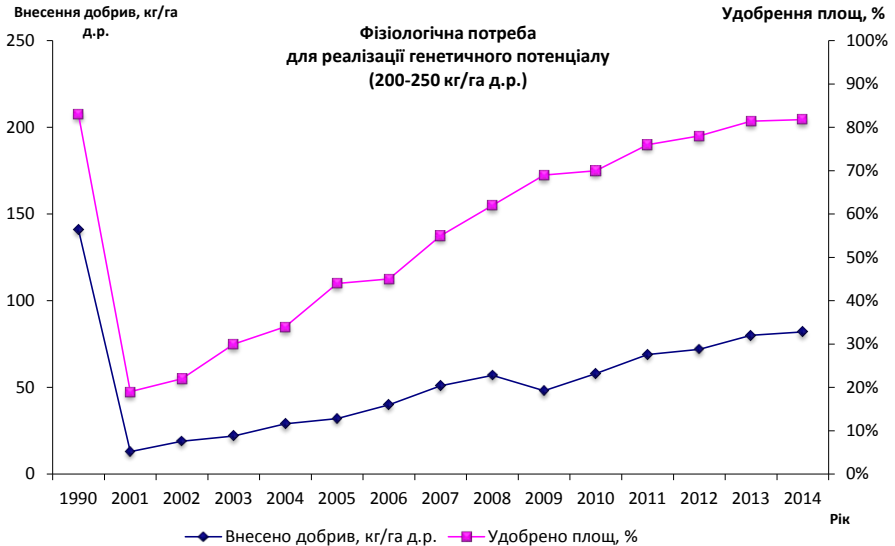

Рис. 3.3. Застосування мінеральних добрив в сільському господарстві України за 1990-2014 рр. (джерело [30-34])

Таким чином, при наявності цілком позитивної тенденції щодо удобрення посівних площ фізіологічна потреба внесення мінеральних добрив для повної реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських культур, яка змінюється в різних природно-кліматичних зонах України від 200 до 250 кг д. р. в розрахунку на 1 га, задовольняються тільки на 25-30 %.

Складна ситуація в аграрних підприємствах із внесенням органічних добрив, в той час коли органіка являє собою фундаментальну основу збагачення ґрунтів, відтворення їх родючості (рис. 3.4).

При цьому зазначимо, що наприклад, в Польщі органічними добривами удобрюють 100 % посівних площ, а надлишки гною скуповують муніципальні підприємства за кошти державної цільової програми для виробництва біогазу, що суттєво збільшує землевіддачу.

Використання незначної площі органічних добрив на незначній площі сільгоспугідь значно знижує ефективність використання земельних ресурсів в Україні, в т.ч. через зниження їх якості, а відповідно – і вирощеної на них продукції. Це обмежує можливості переходу від «звичайного» сільського господарства до альтернативного. До того ж обмеженість фінансових ресурсів потребує

від виробників поряд з традиційним сподіванням на державну підтримку також прийняття рішень щодо зміни асортименту і технологій виробництва [174].

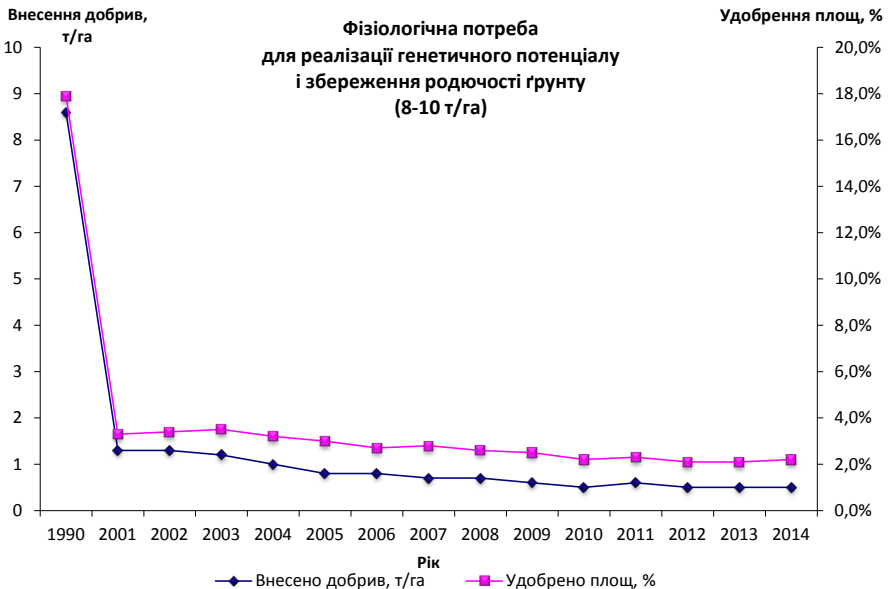

Рис. 3.4. Застосування органічних добрив у сільському господарстві України за 1990-2014 рр. (джерело [30-34])

Так, якість продукції, наприклад, зерна в Україні має тенденцію до зниження – тобто кількість домінує над якістю [216].

Яскравим підтвердженням сказаного є порівняння результатів господарювання трьох агропідприємств – агрохолдингу Група компаній «Агро-Агротон», СТОВ АФ «Должанська» Свердловського району і СТОВ ім. Енгельса Новопсковського району Луганської області (табл. 3.9). Господарства обрано за принципом різної питомої ваги продукції тваринництва у структурі товарної продукції.

Так, основною галуззю Групи компаній «Агро-Агротон» є рослинництво та переробка сільгосппродукції, допоміжне – товарне птахівництво; СТОВ АФ «Должанська» – рослинництво (2/3 вартості товарної продукції) і тваринництво (1/3); СТОВ ім. Енгельса – тваринництво (2/3) і рослинництво (1/3) [46, 47, 126].

При цьому Група компаній «Агро-Агротон» має низький рівень рентабельності сільського господарства не в останню чергу через реалізацію своєї продукції за трансфертними цінами вертикально інтегрованим підприємствам.

Використання землі агрохолдингом Група компаній «Агро-

Агротон» (порушення сівозмін, майже повна відсутність органічних добрив – тваринництво представлено птахівництвом, до цього – було ліквідовано галузь свинарства, до того – було ліквідовано галузь скотарства) призвело до зменшення вмісту в орному шарі гумусу, водночас в СТОВ АФ «Должанська» і СТОВ ім. Енгельса цей показник зріс. Аналогічна картина спостерігається і з вмістом в орному шарі хімічних елементів.

Таблиця 3.9

Результати сільськогосподарської діяльності трьох аграрних підприємств, в середньому за 2010-2013 рр.*

Показник	ХК «Агро-Агротон»	СТОВ АФ «Должанська»	СТОВ ім. Енгельса
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	118,229	5,985	5,301
Середньорічна чисельність працівників зайнятих у сільському господарстві, чол.	1910	113	374
у т.ч. з розрахунку на 1000 га сільгоспугідь	16,2	18,9	70,6
Обсяг продажу сільськогосподарської продукції, млн. грн.	223,9	26,9	36,4
у т.ч. продукція рослинництва	186,7	20,6	12,8
з них: зернові	64,0	7,1	8,8
соняшник	115,5	9,6	4,0
продукція тваринництва	37,2	6,3	23,6
Ціна 1 ц зерна, грн.	109,94	153,35	85,49
Ціна 1 ц соняшника, грн.	352,37	311,48	305,39
Обсяг продажу сільгосппродукції з розрахунку на 1 га угідь, тис. грн.	1,89	4,49	6,87
Операційний прибуток від реалізації сільгосппродукції, млн. грн.	16,0	5,4	-1,0
у т.ч. з розрахунку на 1 га сільгоспугідь, грн.	135	901,2	-192,7
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	7,7	25,1	-2,7

*Розраховано автором за матеріалами річних звітів господарств, дані за 2014 р. через розташування ряду активів підприємств на невідконтрольній території представити не можливо

Але занижка ціна на молоко та м'ясо ВРХ та їх щорічне та щосезонне коливання з незначної до меншої ціни (що робить неможливим розширене відтворення) спонукають сільськогосподарські підприємства відмовлятися від скотарства, а відповідно – звільняти працівників і погіршувати якість землі і перспективи землекористування взагалі.

Уточнимо, що «звичайне» сучасне сільське господарство (conventional agriculture) – аграрне виробництво, що використовує

досягнення науково-технічного прогресу: хімізацію, механізацію, біотехнології та ін.

До альтернативних методів ведення сільського господарства можна віднести біоінтенсивне міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming), біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture), ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies), маловитратне стале землеробство (LISA – Low Input Sustainable Agriculture) та інші. Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі, спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів. Саме до таких систем агровиробництва належить й органічне землеробство (Organic Farming) [341].

В Європі ведення органічних господарств пов'язане з підвищеними працевитратами, що підвищує собівартість в середньому на 25%, в Україні дана стаття витрат набагато нижче, тому і подорожчання такого немає [27]. Навпаки, мотивацією для виробництва органічної продукції в Україні є такі міркування:

- врожайність вища на 30-110%;
- зниження використання пального у 2-4 рази;
- мінеральних добрив (вносяться тільки азотні в розрахунку 10 кг на 1 т органічних решток) – у 10 разів;
- пестицидів – у 5-8 разів;
- робочого часу – у 3 рази;
- собівартість – нижча більш ніж у 6 разів;
- через 10 років починається природне відтворення родючості землі [201].

І навіть маючи певне уявлення про згадані переваги, в Україні недостатньо застосовують такі технології як no-till, комбінування різного гібридного насіння, сіялки прямого посіву, системи GPS, біотехнології [147, с. 64].

Серед проблем розвитку органічного землеробства слід відмітити те, що в Україні за органіку дуже низька питома вага преміальних (2006 р. – 1%, 2011 р. – 10%, 2014 р. – 25%) [35, с. 70]. До того ж зазвичай найбільший попит на готові продукти, тому навіть найпотужніший в Україні Центр органічного землеробства Полтава-Органік («Агроекологія»), що не має переробки, продає продукцію як звичайну. Тому постає питання вже до переробних підприємств щодо необхідності наявності сертифікатів на продаж органічної продукції.

Навіть зважаючи на значні темпи зростання виробництва органічної продукції, вона продовжує залишатися нішевою, хоча й дуже перспективною для експорту та сприяння розвитку малих форм агрогосподарювання, однак несумірною за масштабами з продукцією традиційного сільського господарства в умовах підвищення глобального продовольчого попиту і посилення ролі України в його

задоволенні [316, с. 10]. Так, компанія «Шестерня» Дніпропетровської області вийшло на європейський ринок з органічним просом, компанія «Сумифітофармація» – з лікарськими травами, багато дрібних ферм Закарпаття – з сушеними ягодами, фруктами, варенням [35, с. 70]. Взагалі споживання фруктів в Україні зростає скоріше, ніж внутрішнє виробництво. Тому неприпустимим вважається занедбаність в Україні садівництва та ягідництва, яку треба долати передусім створенням виробничих потужностей для зберігання й переробки плодоовочевої продукції [56, с. 49]. Так, наприклад, за 1985-1989 рр. площа виноградників в Україні скоротилася на 13 %, а з 1990 року – на 60 %. З 54 господарств, що вирощують лозу залишилось 4 (3 державні та 1 – приватне господарство «Придунайське»). А в 2010-2013 рр. в садівництво і вирощування овочів в невеликі та середні фермерські господарства прийшли серйозні інвестиції, їх рентабельність досягла 70-80% [147, с. 65]. Наприклад, за планом на 2014 р. ТОВ «Екоіллічагро» – ДП «Екоіллічпродукт» у Володарському та Тельманівському районах Донецької області мало закласти яблуневі та грушеві сади. ПП Ежи Коніка планувало до 2016 р. у Станично-Луганському районі Луганської області на площі 500 га закласти яблуневі сади.

Суттєві інвестиції потребує і тепличне господарство. За 2014 р. в Україні вироблено 482 тис. т овочів закритого ґрунту, з них 114 – сільгоспвиробники (400 га), та 368 тис. господарств населення (4,1 тис. га) [317]. 10 найбільших із тепличних комбінатів сертифіковані для роботи на європейському ринку:

- ПАТ «Комбінат «Тепличний» (Київська область);
- ТОВ «Мир» і «АПК-Зерноресурс» (Донецька область) – на сьогодні в зоні проведення АТО;
- ПрАТ «Тепличний» (Київська область);
- ФГ «Агрофьюжн» (Миколаївська область);
- ТОВ «Едем-Ф» (Тернопільська область);
- ПрАТ «Зміївська овочева фабрика» (Харківська область);
- Уманський тепличний комбінат (Черкаська область).

Суттєві інвестиції потрібні і в зрошення. Так, наприклад, в 2014 р. система крапельного зрошення була розташована в Україні всього на площі 75,5 тис. га, хоча і в 1,5 рази більше, ніж 2010 р.

Конкурентні позиції України по витратах на ринку зерна досягаються переважно за рахунок більш низьких витрат на оплату праці, орендну плату та амортизацію [6, 344]. Так, якщо проаналізувати собівартість та її структуру, наприклад, в Україні та США (табл. 3.10-3.11), то наочно бачимо суттєву різницю також не тільки елементах доданої вартості, а й в насінні, добривах, паливі, мастильних матеріалах і електроенергії.

Таблиця 3.10

Собівартість зернових у США і Україні в 2013 р., дол./ц [344]

Культури	Україна	США	Відхилення	Темп росту, %
Пшениця	16,76	29,50	12,74	76,0
Ячмінь	18,01	29,86	11,85	65,8
Кукурудза на зерно	14,84	16,99	2,15	14,5
Овес	16,66	38,36	21,7	130,3

Слід зазначити, що в сучасних умовах в Україні суттєво підвищилася орендна плата, що працює на користь великому капіталу, який відбирає землі в маси малоспоможних орендарів. В рослинництві підприємств, наприклад, Кагарлицького району Черкаської області плата за землю становила в 2013 р. 11-26% усіх виробничих витрат. Вона значно перевищувала кошти навіть на оплату працівників [56, с. 53].

Таблиця 3.11

Витрати на 1 га пшениці в Україні та США у 2013 р. [344]

Елементи витрат	Витрати, дол./га		Структура, %	
	США	Україна	США	Україна
Операційні витрати	316,67	338,49	41,1	65,0
Насіння	39,69	53,90	5,1	10,4
Добрива	114,04	107,58	14,8	20,7
Хімічні препарати	35,14	0,00	4,6	0,0
Витрати на митні операції	26,17	0,00	3,4	0,0
Паливо, мастильні матеріали і електроенергія	47,89	66,20	6,2	12,7
Ремонт	52,07	0,00	6,8	0,0
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	0,00	43,97	0,0	8,4
Інші змінні витрати	1,53	66,84	0,2	12,8
Відсотки по операційній діяльності	0,15	0,00	0,0	0,0
Розподілені накладні витрати	454,38	181,95	58,9	35,0
Наймана праця	5,39	35,16	0,7	6,8
Альтернативні витрати неоплачуваної праці	42,97	0,00	5,6	0,0
Витрати на землю (орендна плата)	157,41	0,00	20,4	0,0
Податки і страхування	15,99	12,76	2,1	2,5
Загальногосподарські витрати (інші розподілені накладні витрати)	27,63	102,80	3,6	19,8
Всього витрат	771,04	520,44	100,0	100,0

Тобто в США окрім більш ресурсощадних технологій, ціни на основні оборотні засоби менші. Дане явище ми пов'язуємо з монополізацією аграрного ринку в Україні.

Причина таких можливостей у набагато більших показниках ефективності використанні землі великих і відокремлених дрібних господарств в Україні (табл. 3.12-3.13).

Таблиця 3.12

Порівняння показників великих і дрібних господарств за урожайністю основних сільськогосподарських культур у 2014 р.

[213]

Культура	Господарства з площею до 50 га (дрібні)			Господарства з площею більше 3000 га (великі)*			Темп приросту урожайності великих і дрібних господарств, %
	питома вага господарств, %	питома вага валового збору, %	урожайність, ц/га	питома вага господарств, %	питома вага валового збору, %	урожайність, ц/га	
Зернові та зернобобові	54,8	1,9	24,7	1,4	29,0	60,4	144,5
в т.ч. озима пшениця	54,1	3,6	28,7	0,3	9,3	45,3	57,8
ярий ячмінь	71,0	13,4	22,8	0,0**	2,6	47,2	107,0
кукурудза на зерно	50,2	2,3	38,2	1,0	25,2	79,4	107,9
Соняшник	53,7	3,8	12,4	0,4	9,8	21,6	74,2
Цукровий буряк	45,0	3,1	479,6	2,5	31,8	485,5	1,2

* за ярим ячменем та цукровим буряком – до 2000 га

** 6 господарств

Більш детальне дослідження щодо ефективності використання сільгоспугідь в залежності від їх площі, яка задіяна у виробничому процесі, свідчить, що найбільш ефективними серед типових є підприємства з площею сільгоспугідь переважно більше 1000 га (за продуктивністю праці, землевіддачею, прибутком на 1 га сільгоспугідь та рівнем рентабельності). При цьому в невеликих господарствах (з площею сільгоспугідь не більше 1000 га), де показники ефективності менші, процеси нарощування доходів за рахунок екстенсивних факторів обмежені, тому їх власники намагаються вдосконалити процес виробництва на основі інтенсифікації. В даному випадку обмеженість земельними ресурсами є об'єктивною основою прогресивного розвитку господарств, що створює умови для пошуку раціональних технологічних рішень, сприяючих мінімізації питомих витрат [110, 136, 143, 145]. Саме цей підхід ми вбачаємо основою технологічного напряму екологізації землеробства.

Таблиця 3.13

Динаміка урожайності і посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні [213]

Роки	Зернові та зернобобові культури		Цукрові буряки (фабричні)		Соняшник		Картопля		Овочі відкритого ґрунту		Кормові культури, тис. га
	урожай-ність, ц/га	посівні площі, тис. га	урожай-ність, ц/га	посівні площі, тис. га	урожай-ність, ц/га	посівні площі, тис. га	урожай-ність, ц/га	посівні площі, тис. га	урожай-ність, ц/га	посівні площі, тис. га	
1990	35,1	14583	276	1607	15,8	1636	117	1429	149	456	11999
1991	26,5	14671	234	1558	14,6	1601	95	1533	128	477	11555
1992	27,9	13903	194	1498	13,0	1641	119	1702	110	500	11707
1993	32,1	14305	220	1530	12,7	1637	137	1552	130	474	11287
1994	26,8	13527	192	1485	9,1	1784	105	1532	115	457	11881
1995	24,3	14152	205	1475	14,2	2020	96	1532	120	503	10898
1996	19,6	13248	183	1359	10,5	2107	119	1547	112	476	11026
1997	24,5	15051	176	1104	11,5	2065	106	1579	114	480	9720
1998	20,8	13718	174	1017	9,3	2531	102	1513	123	459	9236
1999	19,7	13154	156	1022	10,0	2889	82	1552	111	497	8653
2000	19,4	13646	177	856	12,2	2943	122	1629	112	538	7063
2001	27,1	15586	183	970	9,4	2502	108	1604	123	490	6375
2002	27,3	15448	189	897	12,0	2834	104	1590	124	479	5858
2003	18,2	12495	201	773	11,2	4001	116	1585	139	480	5074
2004	28,3	15434	238	732	8,9	3521	133	1556	149	476	4243
2005	26,0	15005	248	652	12,8	3743	128	1514	157	465	3738
2006	24,1	14515	285	815	13,6	3964	133	1464	171	469	3277
2007	21,8	15115	294	610	12,2	3604	131	1453	152	451	3028
2008	34,6	15636	356	380	15,3	4306	139	1413	174	458	2750
2009	29,8	15837	315	322	15,2	4232	139	1409	183	451	2658
2010	26,9	15090	279	501	15,0	4572	132	1408	174	462	2599
2011	37,0	15724	363	532	18,4	4739	168	1439	195	498	2477
2012	31,2	15449	411	458	16,5	5194	161	1440	199	494	2475
2013	39,9	16210	399	280	21,7	5051	160	1388	200	483	2289
2014	43,7	14801	477	331	19,4	5257	176	1348	208	463	2101
2014 р. до 1990 р., %	124,5	101,5	172,8	20,6	122,8	321,3	150,4	94,3	139,6	101,5	17,5

Таким чином, перспективним напрямом організаційного розвитку суб'єктів сільськогосподарського виробництва, поряд з розвитком великих господарств, ми бачимо у застосуванні заходів щодо захисту від небажаних поглинань та стимулюванні розвитку невеликих господарств для «швидкої» інтенсифікації виробництва. В подальшому можливим є формування їх кооперативних об'єднань для використання конкурентних переваг великих господарських утворень та особистого підприємницького інтересу.

За нашими дослідженнями, агрохолдинги, які в 2005-2010 рр. створювали вертикально інтегровані структури, з 2011-2015 рр. – агресивно акумулювали ресурси і підвищували ефективність виробництва. При цьому мотивами створення агрохолдингів є:

- самозабезпечення сировиною;
- доступний вхід та вихід з агробізнесу;
- можливість диверсифікувати виробництво на засадах вертикальної інтеграції;
- зниження трансакційних витрат;
- досягнення ефекту масштабу;
- більша доступність до капіталу, ресурсних і товарних ринків;
- висока очікуваність одержання великих прибутків через світову продовольчу кризу і значне підвищення цін на сільгосппродукцію [6, с. 8].

При цьому закономірно, що до 2013 р. агрохолдинги нарощували свій земельний банк (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Земельний банк агрохолдингів в Україні за 2007-2015 рр.
(на початок року), млн. га (розраховано за матеріалами сайтів компаній)

Роки	Земельний банк агрохолдингів	Абсолютний приріст за рік
2007	1,70	...
2008	2,73	1,03
2009	3,09	0,36
2010	4,00	0,91
2011	5,10	1,10
2012	5,60	0,50
2013	6,04	0,44
2014	5,85	-0,19
2015	5,60	-0,25

Окрім власних коштів, агрохолдинги виручені від IPO кошти витрачали, в т. ч. для нарощування земельних банків. З 2014 р. через тимчасову анексію АР Крим, проведення АТО на Сході України та реалізацію своїх активів в Російській Федерації – її зменшували. Так, наприклад, у HarvEast холдингу з 170000 га землі залишилось 81000 га (56000 га в зоні проведення АТО в Донецькій області, 20000 га – в тимчасово окупованій АР Крим). При цьому орендну плату сплачують незалежно від діяльності і розташування. Втратили земельні угіддя та інші активи «Агротон» та UkrLandFarming PLC. В компаніях порушена логістика (насінневі станції, переробні підприємства, елеватори, мозаїка з полями і сівозмінами).

А МХП обміняв свої зерновиробничі активи ТОВ «Воронеж Агро Холдинг» у Воронізькій області РФ на активи ТОВ «Агрокультура» (Російська Федерація) у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях [189].

Щодо формування земельних банків, агрохолдинги діють за двома варіантами: або заключають договори оренди з власниками земельних паїв (Миронівський хлібопродукт – близько 100000 договорів), або через купівлю середньої за розмірами компанії, що вже володіє пакетом орендованих договорів [307, с. 61]. Таким чином в Україні вже працює близько 300 великих (понад 10 тис. га землі) і до 30 дуже великих (понад 50 тис га сільськогосподарських земель, з них понад 100 тис. га – 14 од.) агрохолдингів [38, с. 39], деякі з яких входять до найбільших в світі (Додаток Д), активи яких найбільше представлені в Київській, Черкаській та Чернігівській областях (табл. 3.15). За даними нашого аналізу суттєвої залежності між землевіддачею та землемісткістю робочого місця і кількістю представництв агрохолдингів в областях України не спостерігається.

Перспективним, на наш погляд, вбачається не збільшення земельного банку, а співробітництво великих агрохолдингів для співробітництва по реалізації спільних проектів; диверсифікація їх діяльності (в т. ч. на виробництві нішевих культур – спельти, квасолі, льону, тикви тощо); розвитку зернової логістики (наприклад, Кернел груп нарощує потужність з перевалки до 5 млн. т/рік); подальшу технологізацію виробничих процесів (наприклад, автопілоти на сільгосптехніці); більш суттєву орієнтацію на точному землеробстві. При запровадженні ринку землі в залежності від вартості землі в регіоні та родючості ґрунту агрохолдинги або куплять, або продовжать оренду при допуску на ринок землі [307, с. 62].

Зважаючи на значні відмінності в якості ґрунтів, загальному ресурсному потенціалі аграрних виробників та їх місцерозташуванні, механізм управління земельними ресурсами може включати різні підходи для уникнення диспаритету в реалізації земельних інтересів їх групами. Дана проблема актуалізує дослідження адаптаційних

механізмів управління земельними ресурсами з інтересами споживачів.

Таблиця 3.15

Наявність агрохолдингів та/або їх філій в областях України станом на 2014 р. (систематизовано автором за матеріалами офіційних сайтів агрохолдингів, [213])

Області	Наявність агрохолдингів/філій, од.	Землевіддача, тис. грн./га	Землемісткість робочого місяця	
			га/чол.	у % до середнього рівня по країні
Київська	22	14,023	36,1	150,4
Черкаська	20	12,542	35,9	149,6
Чернігівська	20	8,611	22,7	94,6
Вінницька	19	9,616	31,7	132,1
Полтавська	19	10,741	32,6	135,8
Харківська	19	8,597	21,8	90,8
Хмельницька	17	9,330	18,2	75,8
Житомирська	16	7,786	22,7	94,6
Дніпропетровська	14	7,380	23,7	98,8
Донецька	14	6,642	21,6	90,0
Кіровоградська	14	7,706	20,1	83,8
Сумська	14	8,904	19,6	81,7
Тернопільська	14	12,819	24,2	100,8
Миколаївська	11	6,871	20,7	86,3
Херсонська	11	7,263	21,3	88,8
Івано-Франківська	9	23,521	26,5	110,4
Запорізька	8	5,275	19,6	81,7
Луганська	8	3,130	11,7	48,8
Львівська	8	17,283	23,9	99,6
Одеська	8	5,535	19,4	80,8
АР Крим	6	x
Чернівецька	5	14,537	46,5	193,8
Волинська	4	9,087	38,3	159,6
Рівненська	4	12,825	26,8	111,7
Закарпатська	1	9,961	85,1	354,6

Питання ускладнюється тим, що з кожним роком зменшується в

ґрунті та сільськогосподарській продукції відповідно вміст мікроелементів, амінокислот і т. п. Причини цього у тому шляху розвитку сільського господарства, яким йшли і йдуть країни ЄС, Північної Америки, а в останні десятиріччями – й багато країн, що розвиваються. Цей шлях – нарощування врожайності культур і продуктивності тварин за рахунок збільшення внесення мінеральних добрив, застосування пестицидів, досягнень селекції, вдосконалення годівлі худоби та птиці й т.п. [197, с. 20-21]. Він забезпечує значний ріст виробництва продукції рослинництва і тваринництва. При цьому продукцію одержують дедалі нижчої якості, бо ріст урожайності забезпечується, насамперед, внесенням у ґрунт високих норм мінеральних добрив. Але рослини з урожаєм виносять з ґрунту не тільки NPK але й десятки мікроелементів, амінокислот тощо, які фермери практично не компенсують. Їх у ґрунті та в сільськогосподарській продукції з кожним роком стає все менше і менше.

Є й інший шлях розвитку сільського господарства – виробництво високоякісної, екологічно чистої продукції за рахунок, як вже зазначалося, освоєння органічного сільського господарства. Слід зазначити, що з кожним роком у розвинутих країнах світу зростає виробництво і споживання біопродукції. Зокрема, у Франції таку продукцію вирощують на 2 % площі сільськогосподарських угідь. У першу чергу вона іде на харчування дітей. За рішенням мерій в усіх школах введено обов'язкове харчування дітей екологічно чистою продукцією 2-3 дні, а в окремих – і всі дні тижня. У Данії близько 10% молочних ферм екологічно чисті. На цих фермах корови повинні одержувати органічний корм, мати достатньо простору для руху й у літній період утримуватися на пасовищах. Корови на екологічно чистих фермах дають приблизно на 1500 л молока менше, ніж на звичайних фермах, через більш вищу питому вагу грубого корму, що вимагає закон [197, с. 21].

В Україні вже також існує категорія людей (за деякими оцінками до 5% населення), передусім у великих містах, які мають мотивацію до споживання органічних продуктів і готові платити за них вищу (на 40-50%) ціну [315].

Мотивацією для споживання органічної продукції є такі міркування:

- екологічна безпека харчування, висока якість та свіжість продуктів;
- вищі смакові якості органічної продукції;
- збереження природного середовища у процесі виробництва;
- відсутність генетично модифікованих організмів [190].

Про ефективність виробництва екологічно чистої продукції переконливо свідчать і порівняння цін на звичайні та екологічно чисті

продукти харчування в магазинах Франції (табл. 3.16). Різниця становить майже два рази. Звичайно, собівартість цієї продукції за рахунок нижчої врожайності культур і продуктивності худоби дещо вища, але темпи її росту значно нижчі за ріст цін.

Таблиця 3.16

**Ціни на продукцію різної якості у магазинах Франції,
січень 2009 р., євро. [197, с. 21]**

Продукція	Супермаркети			Магазин біопродуктів	Ціни біопродуктів, % до найнижчих цін
	торгівля через дистриб'юторів	великі	біопродукти		
	звичайна продукція				
1. Олія рослинна оливкова чиста, екстра 0,75 л	3,70	5,68	5,83	7,47	202
2. Йогурти натуральні вагою по 125 г	0,65	0,86	1,31	1,60	246
3. Шість яєць великого розміру	1,19	2,02	2,20	2,27	191
4. Сир «Емменталь» 100 г (45% жирності)	0,90	1,10	1,35	1,82	202
5. Сир «Камамбер» 250 г 45% жирності	1,80	2,03	2,03	2,95	164
6. Два стейки свинячі порізані прохолодні, 200 г (вміст жиру 5%)	2,17	2,17	3,00	3,95	182
7. Сік (джус) помаранчевий, 1 л (100%)	1,75	2,35	2,27	3,28	187
Усього	12,16	16,21	17,99	23,34	192
%	100,0	133,0	148,0	192,0	X

Ми погоджуємося з думкою Нелепа В.М., Бойко Л.В., що в Україні треба йти обома шляхами [197, 217]. Перший забезпечуватиме експорт продукції традиційної якості у безмежний ринок країн, що розвиваються, а другий – у високорозвинуті країни світу і для заможних верств населення. Причому на перших порах перевага буде за першим шляхом, а з накопиченням досвіду органічного сільського господарства – за другим. Формування системи органічного сільського господарства повинно стати для України пріоритетним у середньостроковій перспективі. Про це переконливо свідчить досвід розвинутих країн світу, де сектор екологічних товарів і послуг стає інвестиційно привабливим, динамічнішим та прибутковішим сегментом внутрішнього ринку й високорозвиненого сегменту зовнішньої торгівлі [197, с. 22].

Хоча виробництво органічної продукції у світі стало об'єктивною

реальністю, в аграрному секторі економіки України воно розвивається стихійно та без належної державної підтримки. Його значення істотно зросло зі вступом України до СОТ з огляду на необхідність забезпечення конкурентоспроможності продукції агропромислового виробництва на світовому ринку. Цей напрям виробництва як явище є не лише реакцією виробників на дедалі зростаючу потребу споживачів у безпечній продукції харчування, що передбачає пошук компромісів між її кількістю і якістю. Виробництво органічної продукції зорієнтовано на дотримання міжнародних вимог щодо управління станом навколишнього природного середовища, спрямованих на природоохоронне збалансування економічних та екологічних пріоритетів на всіх етапах послідовної зміни стану продукції – від сировини до утилізації продукції [142, 312]. Відповідно до міжнародних зобов'язань України щодо природокористування, цей напрям в агропромисловому виробництві потребує державної підтримки та відповідного наукового забезпечення, тобто наукових засад управління виробництвом органічної продукції. В Україні є кілька груп суб'єктів господарювання, які виробляють органічну продукцію: фермерські господарства, розташовані на придатних для вирощування органічної продукції землях; великі за розмірами та проінспектовані за міжнародними вимогами сільськогосподарські підприємства; господарства Асоціації «БЮЛан Україна», що виробляють органічну продукцію [36]. Але дана продукція в Україні поки що не знайшла системної популяризації і майже 100 % торговельних мереж пропонують покупцю декілька її видів в 4 і більше разів дорожче відповідних аналогів. При цьому на продовольчих ринках більшу частину продукції з ОСГ теж можна віднести до органічної. Останнім часом не тільки переробні підприємства, а й окремі особисті підсобні та фермерські господарства облаштовують стаціонарні торговельні точки під власну продукцію (частково беруть на реалізацію за принципом обслуговуючого кооперативу), активно позиціонуючи її як органічну («здорову», «корисну», «домашню», «живу», «еко», «зелену», «біо» тощо).

У вирішенні питання задоволення споживачів продукцією високої якості необхідно використати одну із переваг України в процесів інтеграції – так званий ефект затриманого розвитку: не слід повторювати весь шлях проб і помилок інших країн. І наші недоліки (низька врожайність, пов'язаний з цим низький винос з урожаєм поживних речовин із ґрунту) можуть і повинні стати нашими перевагами [197, с. 22]. Практично у всіх областях України є досить великі площі орних земель (і пасовищ та луків), на яких можна одержувати екологічно чисті продукти харчування, конкурентоспроможні на світовому ринку [313].

При цьому головною конкурентною перевагою

сільськогосподарської продукції України у перспективі буде не тільки її екологічність, а й повноцінність вмісту в ній 90 елементів харчування, потрібних для здоров'я людини. Для цього терміново потрібно провести серйозні науково-експериментальні дослідження, які мають включати такі послідовні етапи щодо порівняльної оцінки вмісту мікроелементів, вітамінів, амінокислот і жирних кислот у типових ґрунтах України, інших основних експортерах продовольства; їхній рослинницькій та тваринницькій продукції [197, с. 22].

Крім екологічності, слід зазначити, що надмірна концентрація аграрного капіталу та формування надвеликих земельних банків породжують цілий ряд негативних аспектів, не в останню чергу пов'язаних з інтересами споживачів продукції аграрного сектора економіки (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

**Вплив надмірної концентрації аграрного капіталу
(в т.ч. земельного) на інтереси споживачів продукції аграрного
сектора економіки (розроблено автором)**

Вид інтересів	Вимоги споживача	Пропозиції виробника
Якість продукції	Високий рівень, що заснований на: - біологічному землеробстві; - біологічному тваринництві; - використанню натуральних інгредієнтів при переробці продукції; - дотримання норм системи управління якістю продукції при її виробництві, переробці, транспортуванні, зберіганні та реалізації (НАССР)	Стандартний рівень, що заснований на: - інтенсивному землеробстві; - інтенсивному тваринництві; - використанню штучних інгредієнтів для подовження терміну реалізації продукції та покращення її смакових характеристик; - формальне дотримання НАССР (для внутрішнього ринку з серйозними порушеннями)
Ціна продукції	Невисокий середній рівень, широкий діапазон цін на фасовану та нефасовану продукцію; стабільність цін за часом та регіонами країни	Рівень світового ринку, уніфіковані формати фасування; повна залежність від кон'юнктури світового ринку
Асортимент продукції	Широкий	Широкий з певною уніфікацією до міжнародних вимог
Обсяг продукції	Достатній для споживання без формування великих сезонних обсягів запасів у споживачів	Максимальний При певній кон'юктурі світового ринку – перехід на товари-замінники, імпортні товари, перехід у інший ціновий сегмент. Швидке реагування на зміни у детермінантах попиту на споживчому ринку

Обговорення даної проблеми в контексті організації раціонального використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки знайшло своє відображення в результатах масштабного соціологічного дослідження автора через анкетування представників домогосподарств 8 областей (Луганська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Черкаська, Київська, Кіровоградська, Полтавська) 58 районів сільськогосподарських підприємств України (всього у 2012 р. – 456, в 2013 р. – 468, а в 2014 р. – 462 анкети). Вибірка репрезентативна (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Характеристика респондентів – представників домогосподарств (мініагенти) за результатами анкетування у 2012-2014 рр.
(проведено автором)

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Місце проживання:		100,0	100,0	100,0
	а	місто	6,9	6,8	6,3
	б	селище	24,1	26,2	25,5
	в	село	69,0	67,0	68,2
2	Відстань до обласного центру:		100,0	100,0	100,0
	а	до 10 км	28,2	27,1	26,2
	б	10-50 км	26,6	26,1	30,1
	в	50-100 км	24,1	25,5	21,6
	г	більше 100 км	21,1	21,3	22,1
3	Чи є можливість працевлаштуватися в Вашій місцевості крім сільгоспідприємства?		100,0	100,0	100,0
	а	так	15,9	11,1	10,9
	б	ні	71,4	77,6	75,6
	в	за кілька кілометрів	5,9	5,1	6,4
	г	за кілька десятків кілометрів	6,8	6,2	7,1
4	Стать:		100,0	100,0	100,0
	а	чоловіча	45,4	44,1	43,9
	б	жіноча	54,6	55,9	56,1
5	Ваш вік:				
	а	18-29 років	15,9	14,1	14,5
	б	30-54 років	29,8	32,1	33,8

Продовження табл. 3.18

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
	в	55-60 років	16,1	17,9	14,8
	г	більше 60 років	38,2	35,9	36,9
6	Зайнятість, сфера діяльності:		100,0	100,0	100,0
	а	робітник, зайнятий у сільському господарстві	30,4	28,1	27,9
	б	спеціаліст, зайнятий у сільському господарстві	8,2	7,1	6,8
	в	не зайнятий у сільському господарстві	8,9	8,1	9,4
	г	пенсіонер	42,2	45,5	45,4
	д	інше (вказіть, будь ласка)	10,3	11,2	10,5
7	Освіта:		100,0	100,0	100,0
	а	вища	10,4	10,5	9,6
	б	середня спеціальна	45,9	40,1	50,4
	в	середня	43,7	49,4	40,0
8	Щомісячний дохід на 1 члена сім'ї:		100,0	100,0	100,0
	а	до 1000 грн.	38,1	39,9	28,1
	б	1000-2000 грн.	47,1	45,2	35,4
	в	2000-3000 грн.	10,6	13,0	29,6
	г	більше 3000 грн.	4,2	1,9	6,9

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Щодо місця проживання вибірка розподілилася у 2014 р. так: село – 68,2%; селище – 25,5; місто – 6,3%, що відповідає рівням 2012-2013 рр. та характеризує вибірку як таку, що охоплює представників домогосподарств з усіх видів населених пунктів.

Респонденти представлені також з усіх географічних куточків областей пропорційно, зокрема в 2014 р. на відстані до обласного центру до 10 км – 26,4%; 10-50 км – 30,1; 50-100 км – 21,6; більше 100 км – 22,1%.

Питання щодо місця проживання та відстані до обласного центру дозволяють констатувати, що анкетуванням охоплені домогосподарства з різними за природними характеристиками земельними ділянками та паями, враховуючи таку характеристику як місце розташування.

На питання щодо можливості працевлаштування відповіді

розподілилися наступним чином: є можливість працевлаштування в місцевості проживання, окрім сільгосп підприємства – 10,9%; ні – 75,6%; за кілька кілометрів – 6,4; за кілька десятків кілометрів – 7,1%. Результати цієї відповіді (із певним збільшенням питомої ваги респондентів, що не можуть працевлаштуватися окрім як в сільгосп підприємстві, за 2012-2014 рр.) демонструють суттєві соціальні проблеми в сільській місцевості.

Більша частина респондентів – жінки (56,1% у 2014 р.), люди похилого віку (за даними 2014 р. 36,9% мають вік більше 60 років). Щодо сфери діяльності, то представлені: робітники, зайняті в сільському господарстві (27,9% за даними 2014 р.), спеціалісти, зайняті в сільському господарстві (3,8%), особи не зайняті в сільському господарстві (9,4%), пенсіонери (45,4%) та інші – 10,5% (в основному самозайняті особи). Серед опитуваних 9,6% осіб (за даними 2014 р.) з вищою освітою; 50,4 – із середньою спеціальною та 40% - із середньою. Щодо щомісячних доходів на 1 члена сім'ї: 28,1% - до 1000 грн.; 35,4 – 1000-2000 грн.; 29,6 – 2000-3000 грн.; 6,9% - більше 3000 грн. питома вага останніх збільшилася за 2014 р. на 5%, що є наслідком збільшення не реальних, а номінальних доходів.

Щодо характеристики земельних відносин, у які вступають представники домогосподарств (мініагенти) за 2012-2014 рр., результати опитувань різняться в динаміці (табл. 3.19). Так, із Земельним кодексом ознайомлені всього 16,4% респондентів, і хоча це на 5,9% вище за рівень 2013 р., 5 із 6 землевласників не знають основних положень земельного законодавства України. За нашим дослідженням, в оренду свій пай здавали в 2014 р. на 7,2% менше респондентів, ніж в 2012 р. При цьому не правонаступнику – на 4,3% більше, що свідчить про присутність конкуренції на ринку оренди землі та проходженні реструктуризаційних процесів на селі. Односельчанам здіють свій пай 10,1% респондентів, фермерові – 7,2%. Не обробляють і не здають в оренду 1,4% селян (самозаконсервовані землі), інше – 3,2% (в основному надали право користуватися землею своїм родичам на безоплатній основі).

Самі обробляють свої паї лише 5,5% домогосподарств, що є наслідком низької фондозабезпеченості на фоні дорожнечі кредитних ресурсів, суттєвим старінням села, низькою вмотивованістю до товарного виробництва.

Серед тих, хто здає свій пай в оренду 62,4% умови договору оренди влаштовують, хоча більше третини – ні. Серед останніх основними проблемами вважаються: нехтування технологічними екологічнобезпечними нормативами землекористування, натуральна орендна плата за завищеними цінами, затримки виплат орендної плати.

Таблиця 3.19

**Характеристика земельних відносин, у які вступають
представники домогосподарств (мініагенти) за результатами
анкетування у 2012-2014 рр. (проведено автором)**

№	Питання		Питома вага позитивних від., %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Чи відомі Вам основні положення Земельного кодексу України?		100,0	100,0	100,0
	а	так	10,9	10,5	16,4
	б	ні	89,1	89,5	83,6
2	Ви здаєте в оренду пай?		100,0	100,0	100,0
	а	правонаступнику господарства, де отримав пай	45,9	43,1	38,7
	б	не правонаступнику господарства, де отримав пай	29,6	29,1	33,9
	в	здаю односельчанам	10,1	10,5	10,1
	г	здаю фермерові	5,6	5,8	7,2
	д	обробляю сам	5,9	5,6	5,5
	е	не обробляю і не здаю в оренду	1,6	1,5	1,4
	ж	інше (вказіть, будь ласка)	2,3	4,4	3,2
3	Якщо Ви здаєте в оренду земельний пай, чи влаштовують Вас умови договору оренди?		100,0	100,0	100,0
	а	так	59,6	58,4	62,4
	б	ні	40,4	39,4	35,1
	в	частково	0,0	2,2	2,5
4	Яка нормативна вартість Вашого паю?		100,0	100,0	100,0
	а	до 10000 грн.	15,6	16,1	3,0
	б	10000-20000 грн.	5,6	5,9	8,6
	в	20000-50000 грн.	2,9	3,1	10,3
	г	більше 50000 грн.	1,2	1,3	16,0
	д	не знаю	74,7	73,6	62,1
5	Якщо б запрацював ринок землі Ви продали б свій пай?		100,0	100,0	100,0
	а	продали б свій пай негайно	2,9	2,7	1,8
	б	продали б свій пай на протязі року	4,8	6,1	4,2
	в	не поспішав би з продажем свого паю	42,1	44,3	41,1
	г	ні, не продав би свій пай	31,1	28,1	36,1
	д	придбав би ще паї	8,2	7,8	7,5
	е	не визначився	10,9	11,0	9,3

* за виключенням Донецької та Луганської областей

На 2014 р. 62,1% представників домогосподарств не знають вартості власного земельного паю, що менше на 12,6% від рівня

2012 р., але є суттєвою проблемою формування цивілізованих земельних відносин. Враховуючи те, що нормативна оцінка за 2012-2014 рр. не змінювалася і складала 20635 грн./га ріллі, то маючи пай навіть у 2 га, можна стверджувати, що насправді не знають вартості власного паю 73,7% респондентів (у 2012 р. – 95,9; 2013 р. – 95,6%). Суттєве збільшення інтересу до вартості власного майна пояснюється погіршенням соціально-економічної ситуації на селі і підвищенням частки доходів від розпорядження земельним паєм у сукупних ресурсах домогосподарств.

Важливою є думка щодо розпорядження власним паєм при запровадженні ринку землі. Так, за даними 2014 р. продали б свій пай негайно 1,8% (в основному пенсіонери, щоб матеріально допомогти своїм родичам в місті). Продали б свій пай на протязі року – 4,2%. Не поспішали б з продажем свого паю – 41,1%, що скоріш за все є поміркованим прошарком респондентів, що чекають на цивілізоване завершення земельної реформи. Не продали б свій пай 36,1%, що на 8% більше, ніж у 2013 р. (в основному люди похилого віку, частка орендної плати в сукупних ресурсах яких досить суттєва, та люди середнього віку, що планують надати своїм нащадкам можливість самозайнятості на власній землі). Суттєвим є прошарок респондентів (7,5%), що мають бажання та можливості придбання паїв для ведення товарного господарства.

В плані раціоналізації землекористування вбачається за необхідне дослідження відношення представників домогосподарств до земельної реформи (табл. 3.20). І хоча за завершення земельної реформи виступають 70,2% респондентів, при цьому 22,2% не визначилися через незрозумілість її мети та програми, недовіри до державних органів, що її проводять.

Майже однозначно є думка респондентів щодо проведення земельної реформи в інтересах великих аграрних формувань – 60,4% (що на 10,3% більше, ніж у 2013 р.), ще 38,5% в основній більшості вказують на реформи в інтересах чиновників.

При цьому 2/3 респондентів мають позитивне ставлення до приватної власності на землю фізичних осіб, а 33,4% – негативне і їх кількість постійно зменшується. Хоча це питання стосується інтересів безпосередньо респондентів, більшість з цих 33,4% вважають неприпустимим віддавати у приватну власність загальнодержавне майно, вважаючи, що таким чином воно буде сконцентроване у земельних латифундистів.

Щодо приватної власності на землю юридичних осіб, то 72% виказали негативне ставлення щодо цього і лише 15,9% – позитивне, що пов'язано, в першу чергу з індивідуальним досвідом господарювання та попередніми висновками щодо загальнодержавної власності.

Таблиця 3.20

Відношення представників домогосподарств (мініагенти) до земельної реформи за результатами анкетування у 2012-2014 рр. (проведено автором)

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Чи потрібно проводити земельну реформу в Україні?		100,0	100,0	100,0
	а	так	74,0	75,2	70,2
	б	ні	10,0	8,4	7,6
	в	не визначився	16,0	16,4	22,2
2	В чиїх інтересах робиться земельна реформа?		100,0	100,0	100,0
	а	великих аграрних формувань	52,6	50,1	60,4
	б	типових середніх сільгоспприємств	5,2	3,0	1,1
	в	малих аграрних формувань	2,2	1,2	0
	г	інше (вкажіть, будь ласка)	40,0	45,7	38,5
3	Яке Ваше ставлення до приватної власності на землю фізичних осіб?		100,0	100,0	100,0
	а	позитивне	52,4	44,1	65,2
	б	негативне	41,8	55,1	33,4
	в	не визначився	5,8	0,8	1,4
4	Яке Ваше ставлення до приватної власності на землю юридичних осіб?		100,0	100,0	100,0
	а	позитивне	24,1	12,1	15,9
	б	негативне	64,2	71,8	72,0
	в	не визначився	11,7	16,1	12,1
5	До чого призведе вільний продаж земельних паїв в Україні (власна думка)?		-	-	-
	а	позитивного розвитку сільського господарства	2,8	2,0	2,3
	б	деградації сільської місцевості	49,6	59,4	78,6
	в	відсторонення дрібних землевласників від виробничого процесу	52,4	64,1	65,6
	г	земельних спекуляцій	87,9	98,2	97,4
	д	посилення впливу іноземного капіталу	34,1	56,1	68,9
	е	банкрутства сільгоспприємств	29,1	36,2	30,4

Продовження табл. 3.20

№	Питання	Питома вага позитивних відповідей, %		
		2012 р.	2013 р.	2014 р.*
6	Що заважає роботі ринку землі в Україні (власна думка)?	-	-	-
	а корупція	89,9	98,8	97,6
	б невідповідність законодавства реаліям сьогодення	19,6	26,2	25,2
	в іноземний капітал	17,4	27,7	16,9
	г великі агрохолдинги	29,4	32,9	35,2
	д нічого	3,8	2,0	1,9
7	Чи відомі Вам факти зловживання щодо незаконної купівлі-продажу земель сільгосппризначення?	100,0	100,0	100,0
	а так	89,1	98,8	99,1
	б ні	20,9	1,2	0,9

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Думка представників домогосподарств з приводу вільного продажу земельних паїв вкрай негативна: домінує відповідь щодо земельних спекуляцій 97,4%; деградації сільської місцевості – 78,6 (замість 59,4 у 2013 р. і 49,6% у 2012 р.); посилення впливу іноземного капіталу – 68,9 (замість 56,1 у 2013 р. і 34,1% у 2012 р.); відсторонення дрібних землевласників від виробничого процесу – 65,6 і банкрутства сільгосп підприємств – 30,4%. Позитивний розвиток після дозволу на вільний продаж земельних паїв в Україні прогнозують всього 2,3% представників домогосподарств. При цьому серед завад роботі ринку землі в Україні типові землевласники відмічають корупцію (97,6%), великі агрохолдинги (35,2%), невідповідність законодавства реаліям сьогодення (25,2%) та іноземний капітал (16,9%). Не бачить завад взагалі – 1,9% домогосподарств.

Слід зазначити посилення зловживань з незаконної купівлі-продажу земель сільгосппризначення, факти якого відомі майже всім представникам домогосподарств (99,1% замість 89,1 у 2012 р.).

Підтвердженням перерахованих раніше досліджень є анкетування керівників і головних спеціалістів сільськогосподарських підприємств 8 областей (Луганська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Черкаська, Київська, Кіровоградська, Полтавська) 58 районів України (всього у 2012 р. – 238, в 2013 р. – 246, а в 2014 р. – 242 анкети). Вибірка репрезентативна (табл. 3.16).

Таблиця 3.21

**Характеристика респондентів – представників
сільгосппідприємств (мікроагенти) за результатами анкетування
у 2012-2014 рр. (проведено автором)**

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Яка відстань до обласного центру?		100,0	100,0	100,0
	а	до 10 км	24,1	26,1	20,6
	б	10-50 км	27,8	30,0	35,6
	в	50-100 км	21,1	24,1	25,9
	г	100-200 км	21,7	15,0	16,8
	д	більше 200 км	5,3	4,8	1,1
2	Яка площа землекористування?		100,0	100,0	100,0
	а	до 1000 га	31,8	30,2	35,4
	б	1000-3000 га	39,4	40,8	36,8
	в	3000-8000 га	26,0	26,9	25,3
	г	більше 8000 га	2,8	2,1	2,5
3	Яка кількість робітників в господарстві?		100,0	100,0	100,0
	а	до 10 чол.	28,1	29,8	25,4
	б	10-50 чол.	33,4	32,9	41,1
	в	50-150 чол.	30,1	29,2	25,6
	г	більше 150 чол.	8,4	8,1	7,9
4	Яка спеціалізація господарства?		100,0	100,0	100,0
	а	тваринництво + рослинництво + переробка	19,7	18,6	17,4
	б	тваринництво + рослинництво	32,2	28,6	25,9
	в	рослинництво	38,0	43,6	47,5
	г	тваринництво	8,6	7,2	6,2
	д	інше	1,5	2,0	3,0
5	Скільки полів у Вашій сівозміні?		100,0	100,0	100,0
	а	1-3	49,8	48,4	36,1
	б	3-6	30,8	36,8	47,5
	в	Більше 6	19,4	14,8	16,4
6	Ваше господарство було прибуткове за рік?		100,0	100,0	100,0
	а	так	69,4	71,1	74,2
	б	ні	30,6	29,9	25,8

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Респонденти представлені представниками з різною економічною оцінкою земель (місцезнаходженням). Різною є площа землекористування господарств – від дрібних – до великих (більше 8000 га). Домінуючий тип господарств – з кількістю працівників –

10-50 осіб (41,1%), хоча є господарства і менші (25,4%) і більші – 33,5%. За спеціалізацією, як і в цілому по країні, домінують господарства рослинницького типу (47,5%), хоча є й агрофірми (17,4%), тваринницько-рослинницькі господарства (25,9%), тваринницькі господарства (6,2%), інші – 3% (в основному з надання послуг - МТС). Серед малих форм господарювання домінують ті, в сівозміні яких 1-3 поля. В більшості ж господарств (47,5%) – їх 3-6. Кожне шосте господарство (16,4%) має 6 і більше полів в сівозміні.

$\frac{3}{4}$ господарств у 2014 р. прибуткові.

Щодо земельної реформи відношення респондентів одностаїне – її завершення необхідне (табл. 3.22). Це обумовлене невизначеними земельними відносинами, зменшенням горизонту планування до строку, на який укладено договір оренди, що суттєво заважає бізнесу розвиватися на перспективу.

Таблиця 3.22

Відношення представників сільгосп підприємств (мікроагенти) до проведення земельної реформи за результатами анкетування у 2012-2014 рр. (проведено автором)

№	Питання	Питома вага позитивних відповідей, %		
		2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Чи потрібно проводити земельну реформу в Україні?	100,0	100,0	100,0
	а так	97,0	99,6	99,5
	б ні	0,0	0,0	0,0
	в не визначився	3,0	0,4	0,5
2	В чіх інтересах робиться земельна реформа?	100,0	100,0	100,0
	а великих аграрних формувань	38,9	44,3	43,7
	б типових середніх сільгосп підприємств	12,0	11,8	9,0
	в малих аграрних формувань	4,6	3,1	1,4
	г інше (вказіть, будь ласка)	44,5	40,8	45,9
3	Яке Ваше ставлення до вільного продажу земельних паїв в Україні (власна думка)?	100,0	100,0	100,0
	а позитивне	12,4	11,6	13,1
	б негативне	49,9	58,9	68,5
	в не визначився	37,7	29,5	18,4
4	Що заважає роботі ринку землі в Україні (власна думка)?	-	-	-
	а корупція	98,4	99,5	87,9
	б інтереси агрохолдингів	41,1	40,8	58,6
	в інтереси іноземних інвесторів	44,2	42,9	44,2
	г необізнаність суспільства	87,8	94,6	91,4
	д нічого	0,8	0,5	0,3

Продовження табл. 3.22

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
5	Яке Ваше ставлення до приватної власності на землю фізичних осіб?		100,0	100,0	100,0
	а	позитивне	74,5	72,5	79,6
	б	негативне	25,5	26,0	19,5
	в	не визначився	0,0	1,5	0,9
6	Яке Ваше ставлення до приватної власності на землю юридичних осіб?		100,0	100,0	100,0
	а	позитивне	12,8	15,5	14,3
	б	негативне	74,8	78,5	80,3
	в	не визначився	12,4	6,0	5,4
7	Чи мають бути обмеження щодо площі господарювання сільськогосподарських підприємств?		100,0	100,0	100,0
	а	так	54,8	59,4	53,9
	б	ні	42,8	40,0	41,9
	в	не визначився	2,4	0,6	4,2
8	Чи відомі Вам факти зловживання на ринку земель сільгосппризначення?		100,0	100,0	100,0
	а	так	100,0	100,0	100,0
	б	ні	0,0	0,0	0,0
9	Яке Ваше ставлення до реалізації державою не землі, а прав на використання землі сільгосппризначення?		-	-	-
	а	позитивне	41,8	54,8	50,1
	б	негативне	12,8	11,4	16,9
	в	не визначився	45,4	33,8	33,0
10	Які головні внутрішні чинники зростання ефективності використання земельних ресурсів?		-	-	-
	а	використання прогресивних технологій вирощування сільгоспкультур	45,5	46,5	60,4
	б	зменшення рівня розораності сільськогосподарських угідь	24,5	20,9	16,1
	в	підвищення родючості ґрунтів	65,2	63,9	72,1
	г	залучення значних фінансових ресурсів у сільське господарство	95,6	98,6	99,5
	д	охорона ґрунтів від водної та вітрової ерозії	78,5	77,2	76,3
	е	максимальна екологізація землеробства	42,1	40,9	42,3
	ж	важко визначитися	2,0	2,5	1,0
	з	інше (вказіть, будь ласка)	10,6	8,6	3,1

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Представники мікроагентів, також як і мініагенів, рахують, що земельна реформа робиться в інтересах великих аграрних формувань (43,7%), менше 9 – типових середніх сільгосп підприємств і 1,4% – малих аграрних формувань. При цьому 45,9% в основному вважають, що земельна реформа робиться в інтересах представників бюрократії.

Більшість керівників і головних спеціалістів сільгосп підприємств (68,5%) мають негативне ставлення до вільного продажу земельних паїв в Україні, що обумовлено в основному побоюванням скупки землі представниками великого бізнесу зі спекулятивними інтересами.

Основними перешкодами дані респонденти вважають корупцію (87,9%, що на 11,6% менше, ніж у 2013 р.), необізнаність суспільства – 91,4%, інтереси агрохолдингів 58,6% (замість 17,8% у 2013 р.) та інтереси іноземних інвесторів. Нічого не заважає роботі ринку землі в Україні всього для 0,3% респондентів.

До приватної власності на землю фізичних осіб ставлення у представників агробізнесу позитивне (79,6%), що пов'язане з можливістю купівлі у них цієї землі, та більш прогнозованих орендних відносин з ними.

Протилежна думка щодо приватної власності на землю юридичних осіб підтверджує попередні висновки. При цьому 53,9% вважають доречними обмеження щодо площі господарювання сільгосп підприємств та перспектив консолідації земель.

Відносно фактів зловживань на ринку земель сільгосп призначення 3 роки поспіль 100% респондентів відповідають позитивно, що є вкрай негативним проявом неформальних земельних відносин («тіньових»).

Слід зазначити, що респонденти готові до суспільного діалогу відносно реалізації державою не землі, а прав на вирощання землі сільгосп призначення. При цьому головними внутрішніми чинниками зростання ефективності використання земельних ресурсів вони вважають залучення значних фінансових ресурсів у сільське господарство (99,5%), охорону ґрунтів від водної та вітрової ерозії (76,3%), підвищення родючості ґрунтів (72,1%), використання прогресивних технологій вирощування сільгосп культур (60,4), максимальну екологізацію землеробства (42,3%), зменшення рівня розораності сільськогосподарських угідь (16,1%). Це піднімає пласт, поперше, екологічних проблем, суттєвий вплив яких на ефективність управління земельними ресурсами нами обґрунтовано у 4 розділі монографії.

За даними табл. 3.18 з органічною продукцією знайомі майже всі представники мікроагентів (95,9%) та займає нею їм заважають: неврегульованість цінової політики (95,6%), низька платоспроможність працівників (95,6%), корупція у вигляді лобювання інтересів торговельних мереж (60,1%), інформаційна необізнаність суспільства

(41,0%), відсутність досконалої системи стандартизації (30,3%). Лише 2,1% респондентів не бачить жодних проблем щодо виробництва органічної продукції (серед яких є частина, що нею займається).

Таблиця 3.23

Думка представників сільгоспідприємств (мікроагенти) щодо органічного землеробства за результатами анкетування у 2012-2014 рр. (проведено автором)

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Чи знаєте Ви, що таке органічна продукція?		-	-	-
	а	так	84,8	96,2	95,9
	б	ні	0,0	0,0	0,0
	в	частково	15,2	3,8	4,1
2	Що заважає Вам займатися виробництвом органічної продукції?		-	-	-
	а	корупція (любювання інтересів торговельних мереж)	74,2	85,2	60,1
	б	неврегульованість цінової політики	87,6	92,2	95,6
	в	відсутність досконалої системи стандартизації	45,8	50,1	30,3
	г	низька платоспроможність споживачів	84,2	92,2	95,6
	д	глобальні агенти	49,6	50,2	25,4
	е	інформаційна необізнаність споживачів	68,1	50,2	41,0
	ж	нічого	2,4	1,0	2,1

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Серед орендарів 68,4% (на 15,6% більше) задоволених умовами оренди земельних паїв з позитивною тенденцією (табл. 3.24). Не влаштовують умови оренди 31% (в основному через завищену, на їх думку, нормативну оцінку сільгоспугідь).

Серед опитаних 68,9% систематично займаються консолідацією земель (на 14,7% більше рівня 2013 р.); 16,2% – за потреби (на 10,7% менше рівня 2013 р.). Це може свідчити щодо підвищення чутливості ринку до очікувань відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Серед причин, що заважають займатися консолідацією земель респонденти відмічають високу орендну плату (32,4%), великі агрохолдинги (30,6%) та відсутність плану використання додаткових сільгоспугідь (16,8%).

Таблиця 3.24

Думка представників сільгосп підприємств (мікроагенти) щодо консолідації земельних угідь за результатами анкетування у 2012-2014 рр. (проведено автором)

№	Питання		Питома вага позитивних відповідей, %		
			2012 р.	2013 р.	2014 р.*
1	Чи влаштовують Вас умови оренди земельних паїв?		100,0	100,0	100,0
	а	так	49,5	52,8	68,4
	б	ні	50,5	46,2	31,0
	в	частково	0,0	1,0	0,6
2	Що заважає Вам займатися консолідацією (приєднанням) земель?		-	-	-
	а	нічого, ми нею займаємося систематично	56,8	54,2	68,9
	б	нічого, ми нею займаємося за потреби	28,9	26,9	16,2
	в	Антимонопольний комітет України	1,2	0,8	0,2
	г	великі агрохолдинги	32,1	29,2	30,6
	д	висока орендна плата	26,3	29,2	32,4
	е	відсутність плану використання додаткових сільгоспугідь	10,2	15,4	16,8
	з	інше (вказіть, будь ласка)	5,3	6,1	3,0
3	За якою ринковою ціною Ви придбали б 1 га ріллі для господарювання на власній землі?		100,0	100,0	100,0
	а	до 10000 грн.	59,6	49,8	10,8
	б	10000-20000 грн.	29,5	39,8	42,6
	в	20000-50000 грн.	10,9	10,4	42,8
	г	більше 50000 грн.	0,0	0,0	3,8
4	Чи здатне Ваше господарство викупити за можливості орендовані землі?		100,0	100,0	100,0
	а	так, на протязі 1 року	2,8	2,1	2,0
	б	так, на протязі 2-5 років	32,1	38,5	30,4
	в	так, на протязі 5-10 років	38,1	41,5	47,5
	г	так, на протязі більше 10 років	6,9	5,2	10,6
	д	вже викупили	1,1	1,0	1,0
	е	так, тільки із залученням кредитів	17,8	10,7	8,0
	ж	ні, відмовимося від сільськогосподарської діяльності	0,0	0,0	0,0
	з	інше (вказіть, будь ласка)	1,2	1,0	0,5

* за виключенням Донецької та Луганської областей

Важливими є питання щодо:

1) ринкової ціни, за якою мікроагенти придбали б 1 га ріллі, де 85,4% фактично визначили нормативну за ринкову ціну. Слід зазначити радикальну зміну пропозиції ціни мікроагентів: так, за 2014 р. на 39% зменшилася їх кількість, що сподівалося купувати 1 га ріллі менше, ніж за 10000 грн., а за 20000-50000 грн. – на 32,4% більше від рівня 2013 р. Це можна також пояснити зміною очікувань агровиробників від реалізації запиту суспільства на закінчення земельної реформи;

2) можливостей мікроагента викупити орендовані землі, на яке більшість (47,5%) відповіли позитивно протягом 5-10 років; 30,4% – за 2-5 років; 10,6% – більше 10 років. На протязі 1 року 2,0% (в основному невеликі фермерські господарства) готові викупити від 2 до 20 га ріллі, що є передбачуваним явищем.

При цьому розвиток рослинництва здійснюється шляхом: підтримки великотоварного виробництва рослинницької продукції через стимулювання ведення органічного сільського господарства та стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв) [281], тобто шляхом підвищення ефективності управління земельними ресурсами спільними агентами і державою, що і є предметом наших подальших досліджень.

3.2. Аналіз макровпливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки

Вплив спільних агентів та держави як суб'єкта земельних відносин на ефективність управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки в Україні майже не досліджені. Перших – через їх несформованість, другої – через зміну ролі і функцій держави в умовах децентралізації влади. Дані проблеми визначають зміст даного підрозділу монографії.

Розвиток сільського господарства завжди консервував відсталість. Виробники сировинних товарів, в т. ч. сільгосппродукції, залежні від попиту тих, хто має сильну переробну промисловість, і від темпів їхнього зростання. Якщо останні потерпають від кризи, стагнації чи просто вповільнення, то перші стають заручниками низьких цін, доходів та темпів розвитку [38, с. 45]. Тобто в глобальному вимірі диспаритет цін як явище існує і навіть ускладнюється через країновий критерій. Це означає, що держави, в т.ч. і Україна, мають застосовувати адаптори і країнові люфти не тільки при імпорті, а й при експорті та для внутрішнього ринку. Яскравим прикладом цього є дві системи сертифікації органічної продукції в Китаї: одна – для експорту, друга – для внутрішнього споживання.

Адже бізнес орієнтується на сигнали ринку, а держава формує ці сигнали. Так, наприклад, інституціями обігу земель сільгосппризначення виступають: «правила гри», традиції і норми, обмеження [311, с. 251]. Звідси, рахуюмо за логічне, що економічний обіг земель сільгосппризначення необхідно підкорити суспільним інтересам у частині консолідації земель, обов'язкового збереження родючості, цільового, продуктивного й раціонального використання, ввівши санкції, аж до вилучення земель [311, с. 15], як одного з інструментів державного управління – рис. 3.5.

Коли ж уряд не вкладає сам, він не зможе стимулювати вкладати приватного інвестора [331, с. 58]. По-перше, це стосується земельної реформи, яку треба закінчити, включивши землю до обігу [260, с. 14]. Це стане можливим через:

- побудову цивілізованої системи розподільчих, регульовальних відносин;

- ліквідацію хибного, не в інтересах виробництва продовольчих ресурсів, диспаритету цін.

Дані заходи дадуть змогу виробникам додатково отримувати на рік 8 тис. грн./га (всього 300 млрд. грн.) [260, с. 15], що в порівнянні з 3,7 млрд. грн. їх прибутку за 2014 р. надто значна сума.

Одночасно, сучасні земельні відносини відчувають і суттєві причини-виклики, найбільші з яких:

- військова агресія, що спричинила втрату 20 % економіки та фактичне невикористання 12% посівних площ країни на її східних територіях; втрата російського ринку; зниження ціни аграрних активів у прикордонних до військових дій областях (Харківська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська).

- глибока девальвація національної валюти та «ефект відлуння» (подорожчання імпорتنних ресурсів);

- криза банківської системи України [5, с. 13-15].

Дані фактори за негативні наслідки мають згортання інвестиційних проектів у сільському господарстві та зовнішню експансію великого бізнесу. При цьому сконцентруємо увагу на основних напрямках і можливостях відродження інтересу національних та іноземних інвесторів до земельних ресурсів. При цьому сучасні проблеми можна розглядати і як можливості. Так, Україна як вододефіцитна держава збільшує ризики масштабного розвитку зрошувального землеробства, що має засновуватися на системі «кліматично-розумного» агрогосподарювання (CSA – Climate Smart Agriculture) [1, с. 9]. Дана система передбачає використання спеціальних прийомів механічного обробки ґрунту, управління відходами, відновлення рослинного покриву й рекультивацію ґрунту на пасовищах, поліпшення управління прибиранням, зберіганням і використанням гною, енергозбереження та зневуглицювання [1, с. 9].

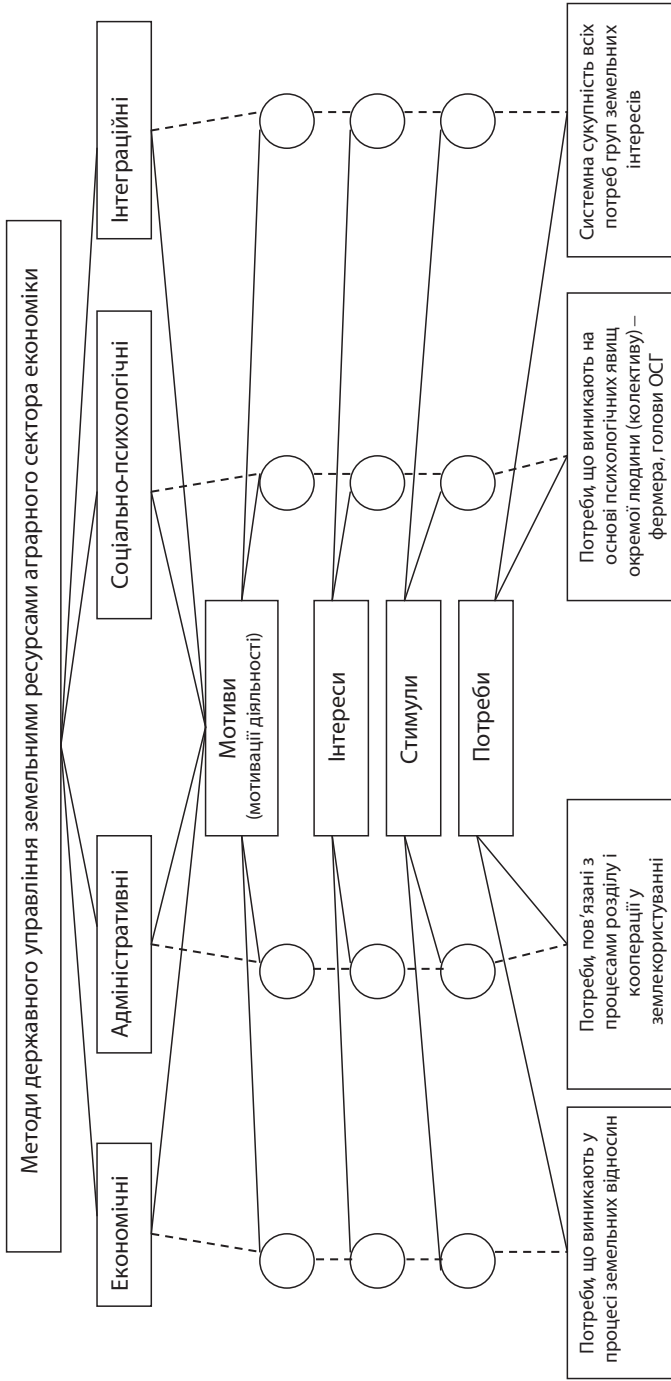

Рис. 3. 5. Методи державного управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором з використанням [151])

Так, одним із конкретних прикладів втілення інвестиційних ініціатив в цьому аспекті є скорочення споживання енергії і викидів вуглецю англійськими фермерами через діяльність мережі супермаркетів Сполученого Королівства «Сейнсбері» (SDDG). Поряд із наданням консультацій з екологічних питань фермерам і постачальникам молочної продукції SDDG, зокрема, розробила модель визначення вуглецевого сліду (наприклад, за рахунок збирання й повторного споживання дощової води, ефективного використання кормів, змін у використанні добрив та гною та ін.). Крім того, одним із доволі поширених напрямків CSA є органічне виробництво [1, с. 9].

Меліоровані землі можуть стати важливим чинником соціально-економічного підйому сільських територій України внаслідок формування належного інституціонального середовища, яке дозволить максимально використовувати їх потенціал для розвитку сільськогосподарського виробництва, так і інших сфер господарської діяльності [44].

Так, в Україні площа земель в зонах нестабільного і недостатнього зволоження становить 20 млн. га (це в основному території Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Миколаївської та Одеської областей), з яких лише 2178 тис. га обладнані системами зрошення (на 01.01.2015 р.) [150, с. 72], а використовується фактично полив близько 450 тис. га (табл. 3.25).

Таблиця 3.25

Площа поливу в розрізі окремих областей України за 2010-2014 рр.

(за даними Державного агентства водних ресурсів України
на 07.08 кожного року)

Область	Площа поливу, тис. га				
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Херсонська	...	285,0	287,4	291,5	291,8
АР Крим	...	127,8	128,9	136,8	-
Дніпропетровська	...	24,8	26,9	27,7	27,9
Запорізька	...	33,9	36,1	46,2	45,4
Миколаївська	21,2	24,8	25,5
Одеська	...	32,8	36,0	40,7	42,4
Усього	551,5	567,7	581,4	592,6	476,6

Слід зазначити, що на 2,5 млн. га земель із зазначених 20 млн. га, що потребують зрошення, отримують 10-15% свого потенціалу. Оскільки в 2014 р. через анексію Криму Україна втратила 390 тис. т (4%

від загального обсягу) овочевих, 123 тис. т плодів та ягід (6%), 31 тис. т (6%) кісточкових і 94 тис. т (21%) винограду, тиск на земельні та водні ресурси України посилюється.

Всі плани у відносинах з інвесторами будуються на 3-5 та 10 років – відповідно на цей же строк необхідно розуміти, якою буде середа з позиції оподаткування, яку прогнозувати без чіткої стратегії держави дуже важко. В той же час агропідприємства без правил гри на ринку землі на найближчі роки та без гарантій захищеності своїх інвестицій не інвестують в меліоративні проекти [147, с. 65]. При цьому якщо в 1991 р. працювало 20000 поливних систем різного типу, то станом на 01.01.15 їх залишилося 1500. В той же час через інститут оренди землі аграрії воліють працювати в зоні достатнього зволоження, а не вкладати великі кошти в зрошувальні системи, що і демонструє географія розташування національних агрохолдингів (див. Додаток Д).

З метою підвищення рівня використання потенційних можливостей меліорованих земель Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р. передбачалося створити умови для забезпечення господарств, що провадять діяльність із зрошувального землеробства, високопродуктивною поливною технікою. Так, до 2015 р. планувалося поетапно відновити і реконструювати зрошувальні та осушувальні системи на площі відповідно 2 і 2,3 млн. гектарів [235], що фактично зроблено не було.

Наступним слабким місцем і одночасно можливістю державного управління земельними ресурсами є недосконалість агрострахування, як надійного гаранту ефективного земельного менеджменту багатьох країн світу. Це одночасно пов'язано із формальним характером економічного стимулювання відтворення і охорони земельних ресурсів [44]. Так, за останні 20 років в середньому втрати гумусу в грошовому еквіваленті складають більше 450 млрд. грн. (вміст гумусу знизився на 0,22% і дорівнює 3,14%) за даними національного Інституту охорони ґрунту [319]. Не в останню чергу це пов'язано зі зміною цільового призначення земель. Існує проблема купки землі навколо міст (наприклад, Київ, Дніпропетровськ, Одеса, Харків) для зміни цільового призначення (забудова) [227]. Не випадково найбільш зруйнованими виявилися підприємства у зонах впливу великих міст, де раніше успішно розвивали інтенсивні виробництва – молочне скотарство, овочівництво, садівництво, картоплярство [56, с. 51].

Оскільки зниження якості ґрунтів напряму впливає на якість сільгосппродукції, а відповідно – і продуктів харчування, поза увагою держави не можуть бути і інтереси її споживачів. Щодо реалізації своїх інтересів споживачами в контексті раціоналізації управління земельними ресурсами сільгосппризначення, слід зазначити їх першочерговість через вплив на продовольчу безпеку. І ринкові закони,

і сама сутність існування державних утворень свідчать про необхідність задоволення потреб в першу чергу вітчизняних споживачів в найнеобхіднішому – продуктах харчування високої якості широкого асортименту за помірними цінами. На ринку вільної конкуренції і держава, і конкуренти цьому тільки сприятимуть. Але на практиці стикаємося з проблемою недосконалої конкуренції на аграрному ринку, на ринку прав на землекористування, який має ризик трансформації і на такий, що формується, ринок землі.

Відповідальним елементом інтеграційних спрямувань України має стати розробка та впровадження стратегії адаптації законодавства щодо використання та охорони земельних ресурсів. В контексті європейського досвіду здійснення державної земельної політики деякі напрями земельної реформи в Україні не наближають, а навпаки – віддаляють нас від стандартів ЄС у сфері використання та охорони земель, а звідси – і якості харчування та безпеки життя її громадян.

Нинішня земельна політика зорієнтована на розбазарювання земель, а не їх захист, охорону, ефективне використання, підвищення родючості тощо. Економічної користі від того, що земельний фонд України складає 60,4 млн. га – державний бюджет (тобто мешканці держави) поки що не відчуває. І це при тому, що за площею сільськогосподарських угідь на одного жителя (0,73 га) Україна має лідуючі позиції в світі. За раціональної структури землекористування та відповідного наукового та ресурсного забезпечення, наша держава здатна виробляти продуктів харчування високої якості на 500 млн. осіб без суттєвих змін у навантаженні на природне середовище (при суттєвих навантаженнях – на 1 млрд. чол.). Міжнародні програми допомоги країнам, мешканці яких бідують від голоду (більше 1 млрд. чол.), вичерпання світових можливостей збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок екстенсивних факторів, що відповідно позначається на рості світових цін на продовольство, за вирішення принципових питань щодо власності на землю в Україні провокують ріст аграрного виробництва [46, 47, 101, 126]. Це породжує суттєві питання щодо його прогресивних і водночас безпечних технологій, але глобальні агенти пропозиції не зацікавлені в їх впровадженні через ймовірність зниження цін на продукцію і втрати ринків збуту.

При цьому Україна дозволяючи великі земельні банки (на відміну від ЄС, де, наприклад, у Данії середня ферма має 32 га землі, в Німеччині – 18, у Бельгії – 15, у Франції – 14, в Італії – 6, у Греції – 4 га), знімає з себе обов'язки щодо фінансової підтримки землекористувачів (табл. 3.26).

Таблиця 3.26

Субсидії у окремих країнах ЄС в середньому за 2010-2014 рр., €/га
(за матеріалами [295])

Країни	Пряма підтримка	Розвиток територій	Всього
Греція	544	165	709
Німеччина	346	82	428
Угорщина	312	138	450
Франція	310	47	357
Австрія	236	167	403
Польща	197	120	316
Болгарія	190	130	320
Румунія	92	99	191
Латвія	83	85	168
Україна	24

Через це проведемо порівняння розміру державної підтримки та ефектів масштабу, формальної охорони земель та вертикальної інтеграції для України та ЄС в середньому за 2010-2014 рр. (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

Порівняння розміру державної підтримки та ефекту масштабу формальної охорони земель та вертикальної інтеграції для України та ЄС в середньому за 2010-2014 рр.
(складено автором з використанням [295])

Показник	Україна	ЄС	Різниця (+, -)
Державна підтримка на 1 га, €/га	24	331	-307
Середній розмір ферми (сільгосппідприємства), га	1507	20	1487
Ефект масштабу на 1 га, €/га	124	-	124
Ефект від формалізації охорони земель, €/га	34	-	34
Ефект від вертикальної інтеграції, €/га	20	-	20
Усього, €/га	178	331	-153

В основі методики визначення представлених показників взято зерновиробництво. Так, різниця в урожайності великих (більше 3000 га) та дрібних (до 50 га) господарств України по зернових культурах

складає за темпом приросту 144,5%. Якщо на 1 га зернових в середньому в Україні сільгосп підприємства включаючи фермерські господарства отримували 1338 грн. прибутку – відповідно ефект масштабу на 1 га становить $1338 \text{ грн} \times 1,445 = 1933 \text{ грн.}$, що за курсом 2014 р. (15,645 грн./€) дорівнює 124 €/га.

В той же час, собівартість 1 т озимої пшениці в сільгосп підприємствах в 2014 р. складала 1462 грн., ціна – 1872 грн./т, урожайність – 4,19 т/га, що при податку на прибуток – 18% дозволяє економити при реалізації за трансфертними цінами між структурними підрозділами агрохолдингу $20 \text{ €/га} ((1872-1462) \times 4,19 \times 0,18) / 15,645$.

Щодо формальної охорони земель, то як зазначалося, середньорічні втрати гумусу складають 22,5 млрд. грн., або 1,438 млрд. євро. За площі сільгоспугідь 42,7 млн. га це дорівнює в середньому 34 €/га.

Тобто насправді майже половину розміру державної підтримки рівня ЄС в Україні компенсується національними «правилами гри», відмінними від європейських. В той же час, ефекти масштабу і вертикальної інтеграції стосуються виключно агрохолдингів, що ставить їх в нерівні умови з іншими землекористувачами. Відсутність такої адекватної підтримки села значно зменшує рівень конкурентоспроможності української аграрної продукції і змушує виробників, особливо у періоди падіння цін на їх продукцію, шукати можливості заощадити на витратах аж до зубожіння.

Як не прикро констатувати, але останніми роками більшість сільськогосподарських товаровиробників України підтримують свою конкурентоспроможність за рахунок подальшого зниження рівня оплати праці та соціальних стандартів на селі. Якщо у структурі валової доданої вартості у цілому по економіці України оплата праці працівників становить 61%, то у сільському господарстві – лише 23% (а з урахуванням орендної плати як структурного елемента доданої вартості – ще нижче), а абсолютний рівень зарплати у сільському господарстві є найнижчим з усіх видів економічної діяльності.

На нашу думку, під впливом глобалізаційної системи землекористування буде суттєво змінюватися, що не в останню чергу пов'язано із розвитком логістичної інфраструктури аграрного бізнесу.

В умовах глобалізованої торгівлі багатьма розвинутими країнами практикується за рахунок розвиненої логістики одержувати значні прибутки на реекспорті товарів, які виробляють країни, що розвиваються.

Актуальність проблеми ефективної та конкурентоспроможної логістичної системи посилюється тим, що логістична складова у вартості, наприклад, зерна в європейських країнах становить 12-14%, у США – 9, а в Україні цей показник дорівнює близько 35% [294]. Крім того в українських портах вартість логістичних витрат приблизно на

40% більше, ніж на такі ж послуги в Німеччині, і на 30% більше, ніж витрати в США. В той же час обмежені можливості логістики в Україні, за прогнозами, можуть стати перепорою для подальшого збільшення експорту. При цьому причорноморське зерно на поточний момент є найбільш конкурентоспроможним на зовнішніх ринках.

Такі диспропорції призвели до того, що в Україні вигідно експортувати самостійно, наприклад, кукурудзу, тільки при обсягах виробництва на рівні не менше 1 млн. т. Тобто навіть при урожайності 100 ц/га, треба сконцентрувати валовий збір з 100000 га, тому зернотрейдери здійснили найзначніший вплив на виробництво та реалізацію зернових. Орієнтуючись на експорт, вони активно розвивали свою торгівлю інфраструктуру через створення регіональних мереж елеваторів та інвестування в потужності вітчизняних портів.

Слід зазначити, що можна мати суттєву економію також і на витратах на перевезення аграрної продукції. Крім залізничного (60%), зерно в Україні доставляється автомобільним (37%) і річковим (3%) транспортом, при економії від річкового транспорту – 10,05 дол./т. На відстані 100-150 км від річки дане перевезення вигідне [55], що є ще одним резервом розвитку логістичної інфраструктури.

В той же час плани держави і агрохолдингів на ринку логістичних послуг є дуже амбітними. Так, Індустріальна молочна компанія створила центр наукових досліджень і апробацій, в під час кризи сконцентрувалася на розвитку логістичної інфраструктури (елеватори). На сьогодні в Україні будуються мультизаводи з переробки декількох культур на олію, що обумовлено авангардною позицією агрохолдингів щодо технологій, впровадженню інновацій, кваліфікації персоналу.

Ще одним прикладом спільної роботи бізнесу і держави є плани щодо здачі в експлуатацію в 2015-2016 рр. двох зернових терміналів в Одеській та Миколаївській областях з проектною потужністю 4,5 млн. т в рік.

Крім того, Український державний фонд підтримки фермерських господарств в рамках канадського проекту допоможе фермерам Дніпропетровської області в побудові кооперативних зернових елеваторів, оскільки зараз через відсутність власних зерносовищ, малі та середні виробники сільгосппродукції змушені продавати зерно відразу «з поля» за заниженими цінами, а значить щорічно страждати від фінансових проблем.

Щоб змінити ситуацію на краще, Український державний фонд підтримки фермерських господарств віддасть перевагу аграріям, які об'єднуються в кооперативи. Тестове фінансування такої моделі взаємодії буде реалізовано на базі Канадського кооперативного зернового проекту у Дніпропетровській області [159].

Яскравим прикладом ДПП є поглиблення дна портів за рахунок держави при умові будівництва потужностей для зберігання зерна в

портах України за приватний рахунок. Як наслідок це робить Україну більш значним гравцем на світовому ринку продовольства.

Наприклад, уряд ОАЕ підготує землю для місцевих фермерів безкоштовно, забезпечує насінням, сільгоспмашинами і рекомендаціями відносно контролю за шкідниками. При будівництві будь-якого заводу чи фабрики обов'язково створення невеликого парку розміром від 200 до 300 га навкруги будівлі [264].

В США є Федеральна система плотин та іригаційних каналів, що забезпечує постачання води фермерам по субсидованим цінам.

Ряд федеральних програм в США розраховані виключно на консервування ґрунту. В рамках однієї з них, наприклад, уряд бере на себе частину витрат по засіву використовуваних земель травами або бобовими для зменшення загрози ерозії ґрунту.

Таким чином, переваги продуктивного ДПП:

- для сільських громад – розвиток сільських територій;
- для місцевої влади – врегулювання їх відносин з бізнесом під гарантії та відповідальність держави для розв'язання проблем села;
- для приватного бізнесу – гарантія держави, що пропонувані соціальні наміри будуть підтримані, захищені та адекватно оцінені нею;
- для держави – демократична форма контролю за приватним капіталом і управління ним, форма залучення в державних інтересах приватного капіталу [38, с. 43; 199, с. 46].

Також ДПП може розглядатися в якості ключового механізму інноваційної модернізації АПК [331, с. 54].

Таким чином, на базі державно-приватного партнерства подальшими напрямками розвитку зернового господарства, що напряду впливають на ефективність управління земельними ресурсами, мають бути:

- поліпшення зберігання в умовах дрібних і середніх сільгоспвиробників;
- вирішення питання високого ступеня зношеності основних технічних засобів зерносховищ;
- концентрація запасів зерна у сховищах сільгоспвиробників при налагодженні рівня механізації;
- гармонізація вітчизняних стандартів зі світовою системою якості зернової продукції та сертифікації на рівні світових вимог;
- чітке відпрацювання системи перевезення зерна від виробників до портових елеваторів;
- ефективне використання елеваторних потужностей, що надають послуги зі зберігання зернових;
- нарощування пропускнуої здатності системи зберігання, що

відповідає сучасним потребам ринку зерна України, зокрема в плані забезпечення експортних потоків зерна;

- стимулювання зведення як невеликих та середніх лінійних елеваторів, які забезпечують фермерам якісне зберігання, так і великих портових комплексів, які можуть накопичувати сотні тисяч тонн зерна;

- будівництво річкових барж для транспортування зерна, що дасть змогу швидко й дешево доставляти вантажі до великих експортно перевантажувальних терміналів [55, с. 68].

Враховуючи зазначене, стратегія земельної політики України має врахувати продовольчу кон'юнктуру світового ринку з його істотним зростанням попиту на сільськогосподарську продукцію та підвищенням зростанням цін на неї, а також наявність у структурі сільськогосподарського земельного фонду України значної частки земель з потенційно найродючішими чорноземними ґрунтами, які зазнали системної деградації із втратою цінних якостей як засобу виробництва дещо іншого характеру, ніж це сталося в західних країнах з розвинутим сільським господарством. На даний момент основні заходи з реформування земельних відносин не спрямовані на підвищення ефективності управління земельними ресурсами. Одна з основних перешкод – монополізація аграрного ринку та ринку прав на землекористування. Самовиключення держави з сегменту реалізації економічної функції (окрім контрольної), зокрема в сфері земельних відносин, провокує нехтування інтересів національних споживачів і породжує загрозу монополізації на такому, що формується, ринку землі. Недопущення цього явища – одна з основних задач солідарності науковців, політиків та практиків аграрного сектора економіки України.

3.3. Аналіз глобальних впливів на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки

Глобальні впливи формуються на рівні регіональних і глобальних агентів і, як вже зазначалося в розділі 1, відбивається на всіх сферах національної системи управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. Поточний курс України на євроінтеграцію та суттєвий вплив як таких інтеграційних процесів на успіх в отриманні вигоди від місця в світовому поділі праці, визначає логіку даного підрозділу монографії.

Завдяки землі виробляються майже всі продукти харчування, земля також захищає і фільтрує питну воду для людини, досить суттєво впливає на атмосферу планети за поживні речовини з вигодою для сільськогосподарських культур, дикоростучих рослин,

тваринницького світу і для людей. Але ж в умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва і все наростаючого антропогенного впливу земля опинилася під загрозою втрати своїх якісних властивостей. Із загальної площі земель нашої планети, а це – десь близько 14 млрд. га, для аграрних цілей можна використовувати лише 1,5 млрд. га, що складає 11 %. Таким чином, переважна частина земель на планеті Земля непридатна для сільськогосподарського обробітку.

Земля ж сільськогосподарського призначення є одним з найдефіцитніших товарів у світі [71, 110]. Дана проблема стосується України через те, що площа її сільськогосподарських угідь за станом на 01.01.2015 р. становить 2,85 % від загальної площі придатних для ведення аграрного виробництва земель на нашій планеті, а населення всього – 0,6%.

Існує ряд причин збільшення дефіциту ґрунту і в Україні, і у світі в цілому. По-перше, це – зростання чисельності населення на планеті. Зараз на Землі проживає більш 7 млрд. людей і щомісячно їхня кількість зростає приблизно на 6 млн. осіб. За оцінками експертної комісії ООН у розрахунку до 2050 р. на нашій планеті буде проживати 9,2 млрд. людей. З метою забезпечення такої чисельності людства виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства треба збільшити на 70 %. Щоб забезпечити харчуванням одну людину необхідно орієнтовно 1380-1400 м² ріллі.

Ще у 1950 р. з 1 га землі харчувалося 1,5 особи, у 2000 році – 4,2 особи, а вже у 2050 році експерти-економісти прогнозують близько 7 осіб у розрахунку на 1 га земель [71, 110, 214, 219].

В Україні серед усіх інших держав світу рівень сільськогосподарського використання земельного фонду є одним з найвищих. У 1950 р. на душу населення припадало 1 га орних земель, в 1965 р. – 0,78 га, у 2000 р. – 0,66 га, у 2014 р. – 0,73 (а в Європі – 0,26 га, на планеті в цілому – 0,29 га відповідно). Більше орних земель (Arable land) в світі на 1-го жителя припадає тільки в Австралії (2 га), Казахстані, Канаді, Аргентині, Нігері, Російській Федерації, Латвії [219]. За прогнозними розрахунками вчених-економістів у 2050 р. в Україні землезабезпеченість зросте до рівня 0,93 га в силу скорочення чисельності населення, замість 7 в середньому в світі (рис. 3.6).

Раціон харчування населення планети має продовольчу тенденцію до свого зростання. Останнє зумовлено демографічним вибухом і в свою чергу призводить до збільшення попиту на м'ясні продукти. Сільськогосподарських угідь для виробництва м'яса необхідно значно більше, ніж для виробництва рослинницької продукції. Наприклад, для виробництва 1 т свинини необхідно 0,82 га землі, а 1 т яловичини – 1,53 га [113, 143]. В той же час, Україна експортує значний обсяг фуражного зерна замість вирощування і

реалізації свинини, а експлуатація сіножатей і пасовищ характеризується найбільш екстенсивним рівнем в Європі через найменшу щільність худоби, замість розвитку скотарства. Тому, через від'ємний баланс гумусу Україна експортує не лише зерно власного виробництва, а й своє найбільше природне багатство – родючі сільськогосподарські землі [182].

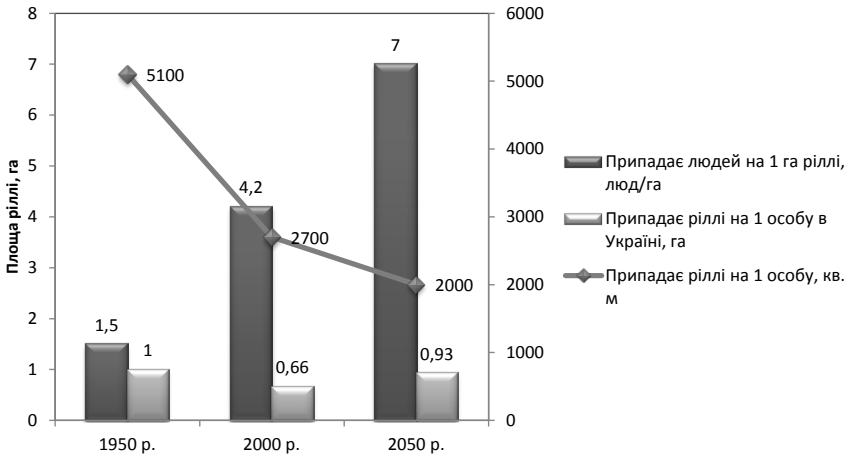

Рис. 3.6. Динаміка землезабезпеченості населення на планеті Земля і в Україні (за даними [214])

Ще одна причина збільшення дефіциту ґрунту – скорочення приросту урожайності сільськогосподарських культур. Так, за даними ФАО урожайність пшениці з 1961 р. до 1989 р. збільшувалася на 3,8 % в середньому щорічно, а з 1989 р. до сьогоднішнього дня зростання сповільнилося майже вдвічі.

Окрім цього, зазначимо, що не використовуваний резерв земельних ресурсів на планеті становить близько 1,0 млрд. га земель з низькими якісними властивостями. У резервному фонді всіх держав світу залишилися переважно глинисті, піщані, кислі, кам'яністі, засолені, надмірно або недостатньо зволожені землі. Але при всій обмеженості придатних для сільськогосподарського виробництва земель людства, незворотні втрати продуктивних сільськогосподарських угідь на планеті складають 15 млн. га щорічно. Така негативна тенденція може привести людство до катастрофічних наслідків всесвітнього голодомору.

Таблиця 3.28 показує, що основні площі резервних для освоєння земель знаходяться в Південній Америці і в Африці. Це і обумовлює активність глобальних агентів на їх територіях.

Таблиця 3.28

Основні площі резервних для освоєння земель в світі, 2014 р.
(за даними [342])

Регіон	Орнопридатні землі, млн. га	Освоєні в землеробстві, млн. га	Ступінь освоєності, %	Резерви для освоєння, млн. га	Частка в світовому резерві, %
СНД	360	230	64	130	13
Європа*	160	140	88	20	2
Азія*	600	460	77	140	14
Африка	430	185	43	245	25
Північна Америка	380	275	72	105	11
Південна Америка	410	140	34	270	27
Австралія	130	50	38	80	8
Весь світ	2470	1480	60	990	100

*без СНД

В той же час логістична складова, наприклад, виробників країн Південної Америки, через віддаленість від ринків збуту страждає. Так, Аргентина, обробляючи 80% ріллі за технологією No-till і збираючи 3 врожаї на рік, втрачає на строках доставки.

У комюніке, прийнятому на саміті країн групи G20 (2014 р., Брісбен, Австралія), відзначено, що торгівля й конкуренція є потужними чинниками економічного зростання, спрямованого на підвищення соціальних стандартів, а тому сучасний світ потребує максимального розширення світового співробітництва [332]. Поглиблення інтернаціоналізації виробництва, що означає участь у виробництві кінцевого продукту в різних формах і на різних стадіях виробників багатьох країн світу, лежить в основі прискорення темпів росту світової торгівлі, яка в повоєнні роки постійно вище, ніж темпи росту промислового виробництва [10, с. 46], що обумовлено посиленням процесу міжнародного поділу праці. Тому шестикратне перевищення світової вартості експорту продукції АПК над світовою вартістю експорту нафти дало змогу видатному українському вченому в галузі глобалістики Власову В. І. запропонувати за аналогом з терміном «нафтодолар» новий термін «агродолар».

Що стосується нашої країни, то підписання Україною та Європейським Союзом Угоди про асоціацію (Association Agreement – АА, українською – УА), складовою якої є Угода про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA, українською – ГВ ЗВТ), є одним із найбільших

надбань (з точки зору формування світоглядних перспектив та суспільного розвитку) і викликом (з точки зору забезпечення економічного зростання країни, пошуку внутрішніх джерел та спонукальних мотивів), одним із яких є раціоналізація землекористування за європейськими стандартами.

Зокрема УА в сфері сільського господарства передбачає поширення застосування методів органічного виробництва. В ЄС в межах національних програм фінансується перехід від традиційного до органічного господарювання, відшкодовуються витрати на сертифікацію й інспекції, а також здійснюються закупівлі органічної продукції для шкіл і держустанов [1, с. 10], що змушує Україну, як асоційованого члена, теж виконувати дані умови.

Тому, одночасно з проблемними аспектами, слід зазначити і переваги України глобального рівня в землеробстві:

- 1) вигідна в логістичному контексті географія;
- 2) наявність суттєвої частки світових чорноземів;
- 3) невисока ціна інвестицій (1 тис. дол./га, в той час як в Європі - 4);
- 4) наявність великих господарств (в Європі 5000 га – розмір найбільшого господарства, а це суттєва економія на ресурсах);
- 5) законність агрохолдингів, в т.ч. вертикально інтегрованих (поле –торгові мережі), що для Європи є дуже дорогим видом бізнесу [223, с. 24-25].

Все це робить землеробство в Україні інвестиційно привабливим. Так, за даними Асоціації фермерів та приватних власників понад 10 млн. га (25% сільгоспугідь України) перебувають в оренді 100 компаній з іноземним капіталом. Тому не дивно, що в 2014 р. Україна обігнала Канаду, Аргентину та Бразилію, експортувавши 32,4 млн. т зерна, та посіла третє місце серед найбільших експортерів зерна (після США – 72,3 та ЄС – 38,5 млн. т) в першу чергу за рахунок лібералізації на ринку логістичних послуг та експортної діяльності.

Проаналізуємо місце України у світовому та європейському землеробстві (табл. 3.29).

Таблиця 3.29

Місце України у світовому землеробстві у 2014 р. (узагальнено автором за матеріалами [1, 152, 222, 223, 328, 342])

Показник	Україна	Світ	Європа	ЄС-28	У % до (місце)		
					світу	Європи	ЄС-28
Площа земельної території, млн. га	60,4	14900	1015,6	437,4	0,4 (44)	5,9 (2)	13,9 (1)
Запаси чорноземів, млн. га	28	240	84	18	11,7	33,3	155,6 (1)

Продовження табл. 3.29

Показник	Україна	Світ	Європа	ЄС-28	У % до (місце)		
					світу	Європи	ЄС-28
Площа с.-г. земель, млн. га	42,7	4810	474,8	177,7	0,9	9,2	24,0 (1)
Площа орних земель, млн. га	32,5	1340	277,8	115,7	2,4	11,7	28,1 (1)
Площа с.-г. земель, сертифікованих як органічні, млн. га	0,28	40	11,6	5,3	0,7	2,4	5,3 (11)
Площа зрошуваних земель, млн. га	0,45	300	20,8	11,1	0,15	2,1	4,1 (3)
Ціна інвестицій, тис. дол./ га	1	2	4	5,5	50	25	18,2 (29)
Експорт зернових, млн. т	34,8	312,4	130,0	38,5	11,1 (3)	28,1 (1)	90,4 (1)
Припадає с.-г. землі на 1 жителя, га/чол.	0,73	0,28	0,64	0,35	260,7 (8)	114,1 (4)	208,6 (2)

Як бачимо, наша країна займає майже всі лідуючі позиції в Європі за показниками ресурсозабезпеченості і несуттєві по тих, що стосуються інвестицій (зрошення, органічне виробництво). Тому тут спостерігається суттєва інвестиційна ніша, в т.ч. для закордонних інвесторів, що здатні при зниженні ризиків реалізувати спільні проекти в основному в об'єкти логістичної інфраструктури.

Україна експортує 90,4% обсягу експорту зернових ЄС, маючи в наявності 28,1% площі орних земель ЄС, що формує експортну модель сировинного характеру. В той же час, найбільшими експортерами зернових з України залишаються представництва міжнародних трейдерів (ПП «Серна», ТОВ «Луї Дрейфюз Комодітіз Україна ЛТД», ДП «Сантрейд», ТОВ «КернелТрейд», ТОВ «Альфред С.Топфер Україна» та ін.), що перехоплюють основну частину прибутку від експорту. Серед компаній з вітчизняним капіталом найбільшими є «Агроекспорт» і «Адора». Із 600 компаній, які експортують зернові, на долю найбільших припадає 60-70% відвантаженого зерна [261, с. 77].

Для співставлення з питомою вагою площі земельної території України до загальносвітової (0,4%) – обсяг мінерально-сировинних ресурсів, що перебуває в господарському обігу, складає 5 % світового рівня [1, с. 150]. Тобто Україна експлуатує власні сировинні ресурси, в т. ч. і земельні, в 12,5 разів інтенсивніше, ніж в середньому в світі.

Це, по-перше, пов'язано із найбільшим в Європі рівнем освоєності сільськогосподарської землі (рис. 3.7).

Представлені на графіку країни, що перейшли 50% межу сільськогосподарської освоєності земельної території (Нідерланди, Франція, Ірландія, Великобританія, Данія, Угорщина), на відміну від

України, мають розвинуте тваринництво, за рахунок якого не тільки підтримується баланс гумусу, але й суттєво збільшується землевіддача через переробку або продаж побічної продукції.

По-друге, стосовно валової продукції на 1 га сільськогосподарських земель, серед європейських країн Україна займає останнє місце (рис. 3.8), що в порівнянні з найвищим значенням (Мальта), середнім по ЄС-28 та найближчим сусідом Польщею – відповідно в 29,3; 4,8 і 2,3 разів менше. Найвищі показники землевіддачі по країнам корелюють не тільки з диверсифікованістю виробництва, розвитком тваринництва та садівництва та плодівництва, а й з національним рівнем цін на продукцію сільського господарства при підрахунках та питомою вагою ріллі у структурі сільгоспугідь.

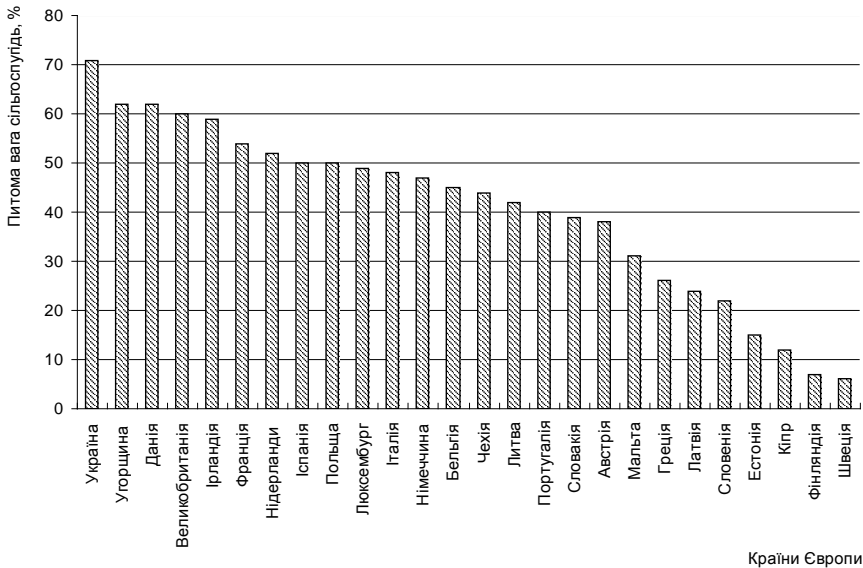

Рис. 3.7. Питома вага сільськогосподарських угідь в країнах Європи в середньому за 2010-2014 рр. (за матеріалами [328, 342])

Що стосується обсягу виробництва сільськогосподарської продукції країнами Європи у розрахунку на 1-го мешканця (рис. 3.9), то Україна знов займає останнє місце, що в порівнянні з найвищим значенням (Данія), середнім по ЄС-28 та найближчим сусідом Польщею – відповідно в 6,9; 3,1 і 1,8 разів менше. Найвищі показники виробництва на 1-го мешканця окрім зазначених попередньо корелюють з щільністю населення, яка в Україні, до речі, менша за середню по ЄС-28.

Як зазначалося, важливими показниками ефективності

управління земельними ресурсами є також землемісткість робочого місця та продуктивність праці (рис. 3.10).

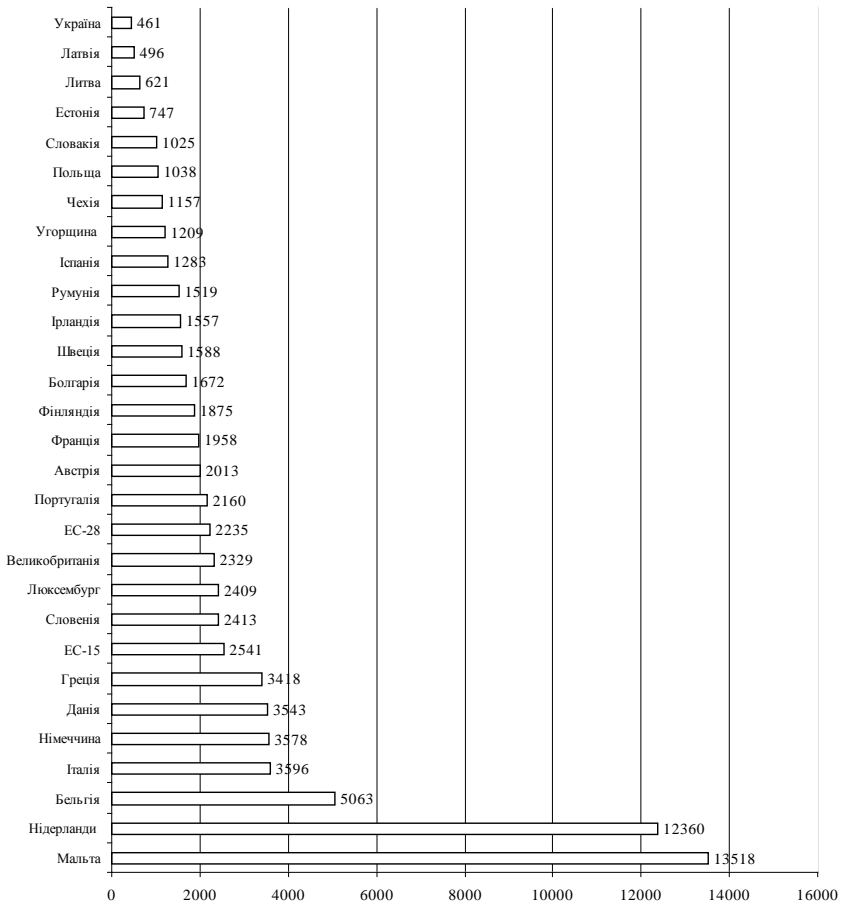

Рис. 3.8. Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції у країнах Європи, євро у розрахунку на 1 га ріллі в середньому за 2010-2014 рр. (за матеріалами [328, 342])

За першим показником, що зворотно пропорційний рівню диверсифікації виробництва та розвитку трудомістких його галузей Україна в порівнянні з найвищим значенням (Греція), середнім по ЄС-28 та найближчим сусідом Польщею має значення відповідно 54,5%; 88,9 та 342,9%. Щодо продуктивності праці, Україна знов-таки займає останнє місце серед більшості країн Європи, що в порівнянні з

найвищим значенням (Данія), середнім по ЄС-28 та найближчим сусідом Польщею має значення відповідно в 39, 9 та 1,9 разів менше. Це підтверджує попередні висновки відносно рівня інтенсифікації України в порівнянні з іншими країнами.

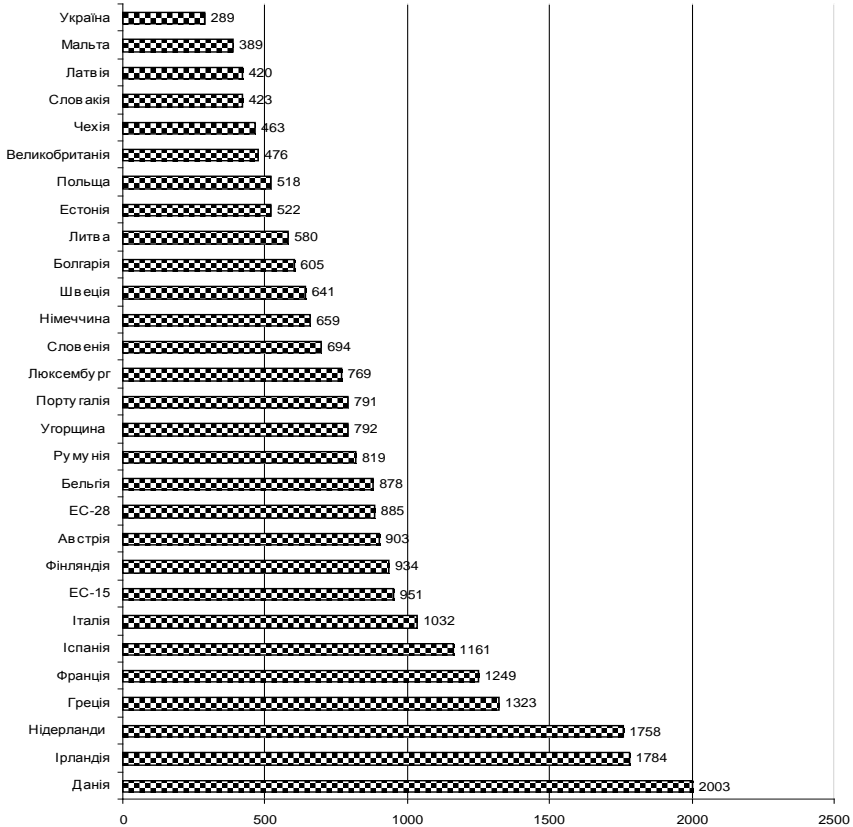

Рис. 3.9. Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції країнами Європи, євро у розрахунку на 1-го мешканця в середньому за 2010-2014 рр. (за матеріалами [328, 342])

Як вже зазначалося в розділі 2, основними зведеними показниками рівня інтенсифікації сільського господарства можуть служити дані про вартість продукції з одиниці площі і дані про те, скільки людей може прогодувати 1 га ріллі або один працівник, зайнятий в сільському господарстві. Ці дані за рядом країн світу представлені в табл. 3.30.

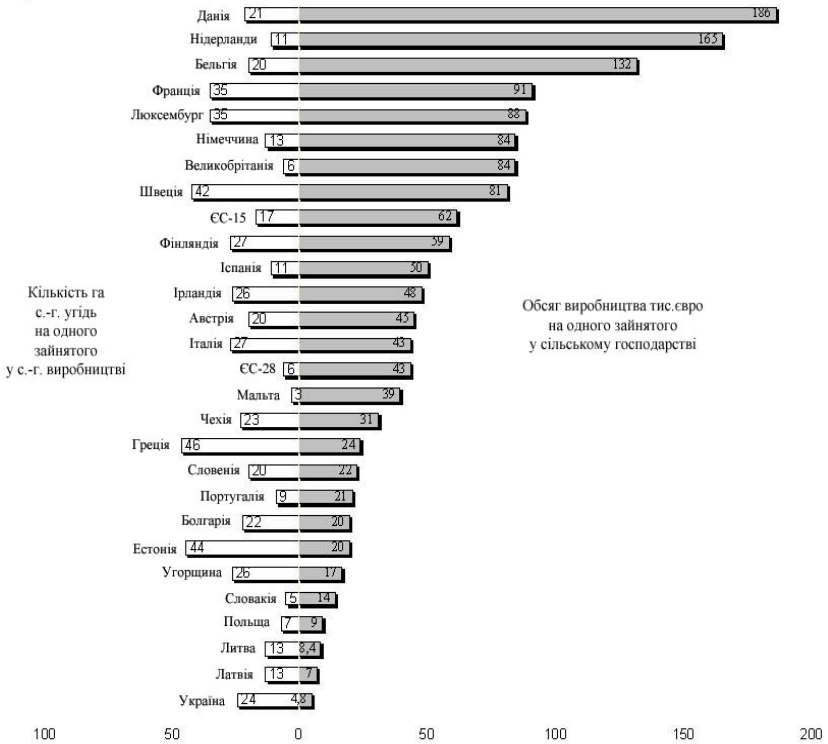

Рис. 3.10. Землемісткість робочого місця та продуктивність праці персоналу в сільському господарстві країн Європи в середньому за 2010-2014 рр. (за матеріалами [328, 342])

Як бачимо, землевіддача тісно корелює з розміром землекористування, а продуктивність праці – з рівнем державної підтримки сільських територій та прямих дотацій землекористувачам.

При цьому землевіддача в Україні занадто низька (наприклад, нижче, ніж у Нідерландах в 26 разів), що є підставою для її включення в об'єктивні світові процеси трансформації землеробства.

Досвід країн Західної Європи показує, що еволюція росту, наприклад, врожайності зернових культур відбувалася в 3 етапи:

I – завдяки комплексній механізації;

II – при застосування комплексної механізації та хімізації;

III – за впровадження комплексної механізації, хімізації та використання досягнень біоеннології [199, с. 12].

Таблиця 3.30

Окремі показники ефективності управління земельними ресурсами в середньому за 2010-2014 рр.

(складено автором з використанням матеріалів [328, 342])

Країна	Продукція на 1 га ріллі, дол.	Скільки людей годує	
		1 працівник сільського господарства*	1 га ріллі
Японія	16890	20	26,5
Швейцарія	16875	35	16,5
Нідерланди	13350	60	16,5
Бельгія	5625	100	12,5
Німеччина	3975	50	8,0
Великобританія	2588	95	8,0
Португалія	2400	13	3,5
Франція	2175	40	3,0
Швеція	1763	50	3,0
Іспанія	1425	25	2,0
Україна	512	17	1,6
США	870	80	1,3
Канада	488	55	0,6
Австралія	210	35	0,4

* за співвідношенням загальної кількості населення до зайнятого в сільському господарстві

Україна має суттєві резерви нарощування урожайності, тому що знаходиться на II етапі зазначеної еволюції (табл. 3.31).

Погоджуємося з думкою німецького вченого Г. Грефа в тому, що принципи низького рівня ефективності сільського господарства в Україні криються не у великогосподарській структурі, а у самій системі господарювання. Результати дослідження досвіду розвинутих країн з ринковою економікою підтверджують, що великі ферми, незалежно від форм власності та організаційно-правових форм, за ефективністю мають переваги над дрібнотоварним виробництвом [274, с. 10], що ми обґрунтовано доказали раніше.

Різні типи дрібних агроформувань, у порівнянні з великими, мають певні недоліки: втрата ефекту «масштабу»; розпорошення фінансового, кадрового, науково-технічного потенціалів; здійсненням крупних інноваційно-інвестиційних проектів; опрацювання й запровадження у практику інструментів внутрішньофірмового, а тим більше корпоративного менеджменту відстає від темпів

реструктуризаційних перетворень; неспроможність конкурувати з досвідченими та впливовими бізнес-альянсами ЄС та світу [12; 50, с. 41; 156; 165; 186, с. 14-16; 210; 211, с. 40-41; 252, с. 58-61; 274, с. 21]. Тому Україна стратегічно має використати переваги великих врожаїв; ефективної логістики продукції на зовнішні ринки; повноцінної участі у світовій торгівлі [261].

Таблиця 3.31

Рівень урожайності зернових і технічних культур фактичний в Україні та ЄС та за інтенсивної технології вирощування за 2014 р., ц/га (складено автором з використанням [199, 213])

Культура	Фактично по Україні		За інтенсивних технологій (в середньому)	В ЄС в середньому*	Відхилення України від рівня в середньому	
	в середньому	тах (по регіонах)			ЄС	інтенсивної технології
Озима пшениця	43,5	56,3	75-95 (85)	53,1	-9,6	-41,5
Ярий ячмінь	34,2	52,4	55-65 (60)	48,5	-18,2	-25,8
Кукурудза	69,4	103,8	92-130 (111)	67,2	2,2	-41,6
Соняшник	19,4	30,0	35-40 (37,5)	20,3	-0,9	-8,1
Озимий ріпак	25,6	38,3	37-40 (38,5)	35,0	-9,4	-12,9
Соя	22,6	41,9	35-46 (40,5)	25,7	-3,1	-17,9
Цукровий буряк	477	589,7	500-650 (575)	683,4	-206,4	-98
Картопля	146	453,5	400-500 (450)	297,4	-151,4	-304
Овочі	208	1013,3	1000-1250 (1125)	198,9	9,1	-917
Плоди і ягоди	95,2	298,7	300-350 (325)	95,1**	0,1	-229,8

* за 2013 р.

** плоди

В той же час, стрімкий ривок України на всесвітній ринок зерна, торгівля яким, з одного боку, приносить значні прибутки, але з іншого, ставка на ці тимчасові вигоди обертаються згоранням розвитку інших видів продукції, може обернутися програшем у найближчій перспективі [153, с. 13] – табл. 3.32.

Аналізуючи дані табл. 3.32, зазначимо, що структура експорту, як і структура сільгоспвиробництва, характеризується від'ємною соціальною і екологічною ефективністю [198, с. 72]. Обмежений асортимент (із 297 видів перші 10 позицій займають понад 76% у загальній сумі експорту [198, с. 73], для порівняння в США – 323 видів,

Нідерландах – 337 видів), робить Україну неконкурентоспроможним гравцем на світовому ринку продовольства, що потребує серед іншого льон-довгунець, хміль, вовну, тютюн, яловичину, цукор, молоко [198, с. 76], які окрім стійкого попиту мають набагато вищу додану вартість, ніж, наприклад, зерно. Досвід показує, що практично всі країни з розвинутою ринковою економікою віддають перевагу експорту продукції глибокої переробки з високою доданою вартістю (приклад, США, Аргентина, Франція, Нідерландів) [198, с. 74-75; 323].

Таблиця 3.32

Відмінності у товарній структурі експорту й імпорту сільгосппродукції та продовольства України і ЄС в середньому за 2010-2014 рр. [178, с. 9]

Види продукції	Україна-світ		ЄС-Україна	
	структура експорту, %	структура імпорту, %	структура експорту, %	структура імпорту, %
Товари, що є сировиною	49,4	8,5	14,4	49,5
Проміжні товари	28,4	13,4	21,7	44,1
Кінцева продукція	22,2	78,1	63,9	6,4
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Наприклад, Нідерланди імпортують картоплю на 330 млн., а експортують – на 1,0 млрд. швидкозаморожену картоплю – на 270 млн. і 1,5 млрд. відповідно, тютюн – на 1 млрд. і 4,8 млрд. (у вигляді цигарок) відповідно і т.д. [198, с. 75; 323].

В той же час, кон'юнктура ринку через глобальних і регіональних агентів орієнтує на галузі з низькою доданою вартістю та малими потребами робочої сили [56, с. 52]. Тому Україна експортує 98% насіння ріпаку, 90% соняшnikової олії, понад 50% кукурудзи та сої [178, с. 7], а це втрата 25 млн. грн. на кожних 100 тис. т експорту, наприклад, зерна.

Взагалі, на нашу думку, аграрний сектор ЄС не можна називати агробізнесом, оскільки мова щодо базового принципу бізнесу – самоокупності – не йде. Аграрний сектор ЄС – соціальний проект, як для фермерів (політика сталого розвитку сільських територій, самозайнятості населення, деурбанізації), так і споживачів (дешева продукція, національне контрольоване виробництво, відповідність стандартам якості). Навіть той факт, що 5,4% населення ЄС виробляє 1,2% ВВП [28, с. 8; 308], а в Україні 5,6 % населення, зайнятого в сільському господарстві, виробляє 10,2 % ВВП, свідчить про набагато більш підприємницьку орієнтацію аграрного сектора України. Черговим

доказом цього є те, що в 2014 р. на підсумковий результат реалізації зернових на зарубіжних ринках не вплинули ні втрачені перевалочні потужності, ні втрати зерна в зоні АТО. Навпаки, на нашу думку, глобальна нестабільність спонукає країни світу більше (із запасом) закуповувати продовольство, в першу чергу, зерно.

Тому, основним інструментом євроінтеграції аграрного сектора України виступає міждержавна координація в управлінні галуззю, котра має здійснюватись за сценарієм перспективних європейських стандартів [247, с. 139]. Вектором розвитку управління галуззю повинен стати прозорий механізм контролю виробничого процесу, що в першу чергу цікавить європейського виробника і споживача – табл 3.33.

Таблиця 3.33

Якісні характеристики розвитку аграрного сектора України в умовах альтернативної інтеграції (на основі [250, с. 30])

Сфери та структурні складові аграрного сектора	Митний союз (МС)		Зона вільної торгівлі з ЄС	
	переваги	ризики	переваги	ризики
Сфери				
Політична	Не визначено	Підвищиться рівень залежності від країн МС	Запровадження Європейських стандартів демократії та державного регулювання	Реформування та адаптація вітчизняної системи державного регулювання до Європейської єдиної політики. Врегулювання законодавчих і нормативних питань
Демографічна	Суттєвих змін не відбудеться	не	Нові робочі місця, поліпшення умов праці	Відплив робочої сили
Технологічна	Суттєвих змін не відбудеться	не	Створення сучасних технологій вирощування, обробки, збирання, зберігання сировинної і готової продукції аграрного сектора	Зростання витрат на підвищення стандартів виробництва продукції аграрного сектора до європейських

Продовження табл. 3.33

Сфери та структурні складові аграрного сектора	Митний союз (МС)		Зона вільної торгівлі з ЄС	
	переваги	ризики	переваги	ризики
Економічна	Зменшення економічного тиску на існуючих експортерів продукції	Формування спільної митної політики відносно інших країн	Участь у планах ЄС щодо виробництва та реалізації продукції. Збільшення обсягів інвестицій. Підвищення цін на експортну продукцію	Збільшення економічного тиску на існуючих вітчизняних виробників-експортерів продукції аграрного сектора з боку країн МС
Структурні складові аграрного сектора				
Виробництво засобів виробництва для сільського господарства та переробної галузі	Суттєвих змін не відбудеться		Підвищиться рівень технологічного забезпечення і стандарти виробництва. Розширяться форми взаємодії (лізинг, інжиніринг)	Високовартісне технологічне переоснащення підприємств харчової та переробної промисловості
Харчова й переробна промисловість	Зростання обсягів експорту	Витрати на приведення стандартів у відповідність до норм МС	Відкриття доступу до європейських ринків	Зросте рівень конкуренції на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції
Сільськогосподарське виробництво (рослинництво, тваринництво)	Суттєвих змін не відбудеться		Застосування досвіду щодо вдосконалення процесу виробництва і розвитку сільськогосподарського виробництва	-
Нетоварне сільськогосподарське виробництво	Суттєвих змін не відбудеться		Зростання доходів від зеленого туризму	Витрати на розвиток інфраструктури
Інфраструктурне забезпечення виробників	Суттєвих змін не відбудеться		Розвиток інституціонального, ринкового забезпечення підприємств аграрного сектора	Витрати на розвиток інфраструктури

SWOT-аналіз управління земельним ресурсами аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації (складено автором з використанням [29, с. 82; 178, с. 8])

ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - різні форми власності; - великий досвід; - висока якість сільськогосподарської продукції; - лідерство в певних галузях; - низька собівартість сільськогосподарської продукції; - досвід великих підприємств - потужний природно-ресурсний потенціал і сприятливі природно-кліматичні умови; - вигідне територіальне розміщення України та наявність розвиненого транспортного сполучення; - наявність невикористаних резервів до нарощування обсягів виробництва продукції й підвищення рівня ефективності господарювання; - потужні перспективи розвитку органічного землеробства; - високий рівень диверсифікації виробництва продукції; - можливість представлення продукції на всіх сегментах ринку; - залучення у виробництво відносно дешевих трудових ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> - вплив природних умов на результат діяльності; - обмеженість землі та залежність виробництва від неї; - відсутність стратегії; - внутрішньополітичні проблеми; - низька кваліфікація співробітників; - низький рівень готовності працівників до змін; - великий час на подорож (час від розробки інноваційної технології до її впровадження у регіонах); - - катастрофічно низький рівень трансферу технологій; - занедбаність матеріально -технічної бази сільського господарства; - нерозвиненість інфраструктурного забезпечення сільських територій; - ускладнений доступ до фінансових ресурсів; - низький рівень інвестиційної привабливості; - низький рівень інтеграційних зв'язків та співпраці між суб'єктами продуктового ланцюга; - непоширена практика створення кооперативних формувань, що здатні забезпечувати підтримку господарських процесів від етапу виробництва продукції до її експорту; - - невідповідність інституційного середовища реальним потребам потенційних суб'єктів експорту продукції 	

Продовження табл. 3.34

ЗОВНІШНІЄ СЕРЕДОВИЩЕ	Можливості	Загрози
	<ul style="list-style-type: none"> - нові технології; - нарощування товарообігу; - підвищення рівня професійних кадрів; - розширення різновиду продукції; - економія на масштабах виробництва; - формування єдиних інвестиційно –привабливих масивів з окремо оброблюваних паїв; - одержання більшого прибутку в результаті формування доданої вартості, підтримка процесів розширеного відтворення; - вихід на нові ринки; - налагодження міжнародної співпраці; - запровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику господарювання; - підвищення рівня конкурентоспроможності продукції; - матеріально –технічне переоснащення й модернізація суб'єктів господарювання; - розвиток логістичних систем та об'єктів інфраструктурного забезпечення процесу зовнішньої торгівлі; - активізація регіонального транскордонного співробітництва; - побудова міжгалузевих горизонтально –вертикальних зв'язків 	<ul style="list-style-type: none"> - великий рівень конкуренції в галузі; - втрата родючості внаслідок ерозії ґрунтів; - перенасичення ринку продукцією; - технологічне відставання; - зниження рівня кваліфікації кадрів; - політичний та економічний тиск з боку більш розвинутих країн; - масштабна скупка і спекуляція землею; - валютні ризики, пов'язані з нестабільністю валютного курсу гривні; - надмірна залежність параметрів розвитку світового ринку продовольства від політичної кон'юнктури; - надмірний вплив неформального інституціонального середовища в одержанні переваг для виходу на світові ринки; - зростання рівня транзакційних витрат; - часткова втрата позицій на внутрішньому ринку; - ризики використання інструментів ведення економічної блокади по відношенню до вітчизняної продукції; - віддання переваги вирішенні торговельних питань особистим домовленостям представників влади держав – партнерів, поряд з використанням принципу економічної доцільності; - втрата частини земельних активів в районах проведення АТО, а також песимістичні очікування закінчення ескалації конфлікту; - деградація сільських територій; - незбалансована структура експорту та імпорту; - відсутність національної системи сертифікації органічної продукції

Наприклад, більшість тепличних комплексів в Україні вже отримали сертифікацію Global GAP (Good Agricultural Practice) або в найближчий час її введуть. GAP – це програма, яку запропонували мережі роздрібної торгівлі в Європі з метою безпечного виробництва продуктів харчування та декоративних рослин [317].

Представлене дослідження дає змогу продемонструвати сильні та слабкі сторони, можливості та загрози управління земельним ресурсами аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації (табл. 3.34).

В умовах все наростаючого антропогенного впливу людства на природу, зокрема, на земельні ресурси планети, одним із пріоритетних напрямів є найбільш раціональне використання сільськогосподарських угідь. А для цього необхідне інтенсивне використання орних земель, багаторічних насаджень, пасовищ, сіножатей. Зокрема, передбачається впровадження органічних систем землеробства і рослинництва, застосування меліоративних заходів, науково-обґрунтованих сівозмін, виведення з господарського користування або тимчасове консервування деградованих земель, що і є предметом наших подальших досліджень.

РОЗДІЛ IV

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕРСПЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ УКРАЇНИ

4.1. Сучасний концепт оцінки фективності управління земельними ресурсами

Перспективне управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України має спиратися на наукові методики, що мають прикладне значення та можуть бути динамічними, тобто змінюватися під дією досліджуваних в розділі 3 впливів. Тому задачею підрозділу 4.1 є демонстрація авторської методики даної оцінки.

При цьому технології менеджменту мають одну з ключових ролей через поєднання управлінського фактору з природним (матеріально-речовинним) фактором (рис. 4.1).

Представлена схема демонструє дане поєднання та враховує такі проміжні і кінцеві показники технологічного процесу управління як:

- високий рівень технологічної дисципліни управління;
- всебічно обґрунтована методика прийняття і реалізації управлінських рішень;
- стандарти високої якості менеджменту;
- вагомі показники ефективності управлінської діяльності.

Дане поєднання дає можливість забезпечити високі виробничо-економічні показники УЗР, що на нашу думку, може бути названо принципом «три в одному» [94, 97], як поєднання виробничих технологій у землеробстві, технологій менеджменту і потенціалу родючості ґрунтів (рис. 4.2).

На авторське переконання схематична реалізація принципу «три – в одному» вигідно відрізняється від інших наявністю «кумулятивного струменя», що дозволяє не тільки посилити, а й пришвидшити досягнення ефекту в землеробстві на кумулятивній основі. Для цього необхідною умовою є чітке усвідомлення принципів оцінки ефективності УЗР, її методики та перспектив практичного застосування.

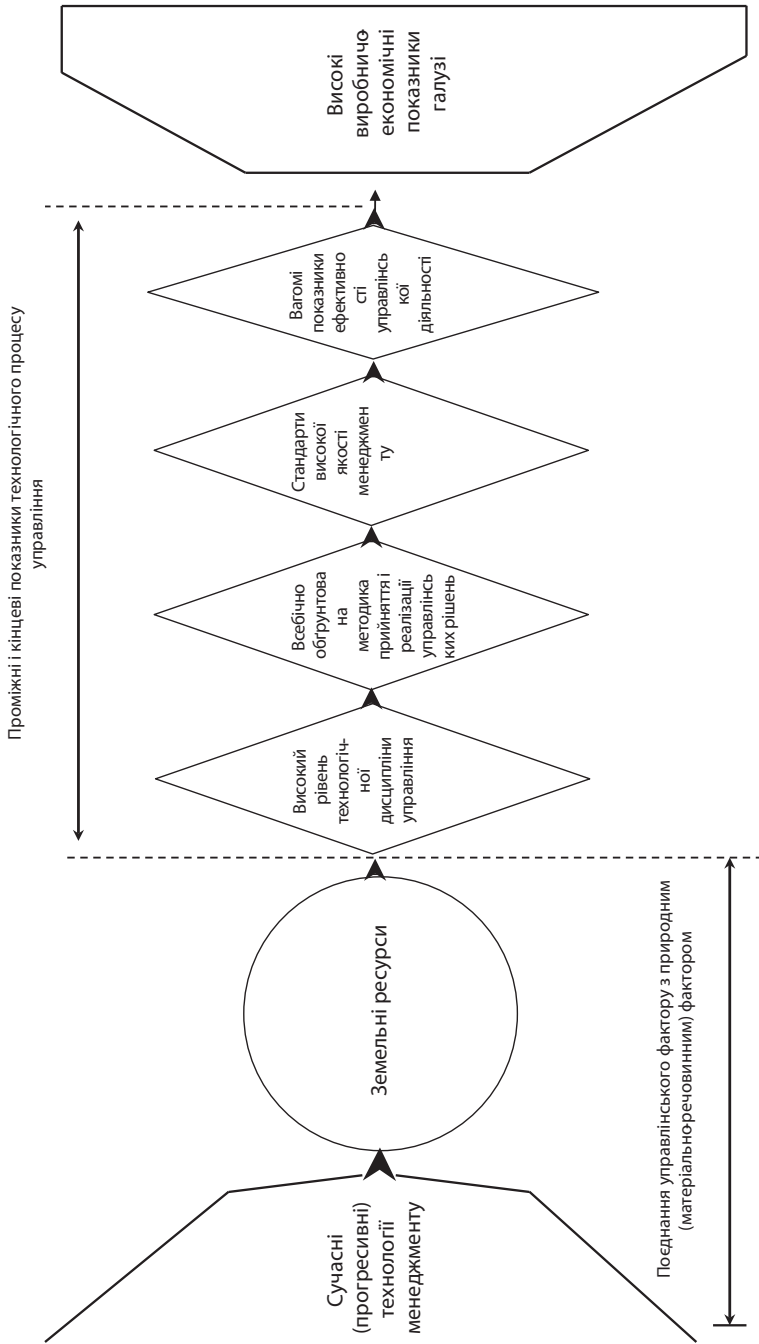

Рис. 4.1. Схема технології менеджменту в системі УЗР (авторська розробка)

В цьому аспекті зазначимо, що оцінка ефективності УЗР аграрного сектора економіки України є важливим елементом діагностичних та рейтингових процедур, що мають широке практичне значення. Так, формалізація оцінки ефективності УЗР дозволяє за допомогою аналізу виявити слабкі ланцюги, значно спростувати процедуру їх аналізу і реалізовувати цілеспрямовані превентивні (попереджувальні) дії або приймати рішення щодо перспективних точкових або комплексних заходів. Крім скорочення часу оцінки, можливості автоматизованої обробки результатів оцінки ефективності УЗР, його дані є дуже важливими для потенційних інвесторів, національних і міжнародних партнерів, взагалі всіх представників земельних інтересів, що бажають «спілкуватися» на одній мові, тобто користування однією (доступною для перевірки) системою показників.

Зважаючи на відсутність єдиної системи оцінки ефективності УЗР в Україні, нами пропонується власна авторська розробка, заснована на тому, що раціональне використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки України, як вже зазначалося, базується на рівнозначному впливі економічної, соціальної та екологічної складових.

При цьому, за нашими дослідженнями, різним є вплив кожного із критеріїв на зазначені складові ефективності та значень окремих показників на агреговані складові-критерії ефективності.

Через відсутність єдиної національної методики оцінки ефективності УЗР її показники та критерії сформовані за авторською методикою.

Для успішного графічного та формалізованого представлення елементів моделі умовно приймаємо такі позначення:

І. Економічна ефективність (на підставі комплексного дослідження факторів, пропонованих для оцінки у розділі 2):

1.1. ЗЕМЛЕВІДДАЧА (З): додана вартість на 1 га сільгоспугідь (З1); маса прибутку на 1 га сільгоспугідь (З2); різниця між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість (З3); різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ (З4); ставка орендної плати (З5).

1.2. ПРОДУКТИВНА ВМОТИВОВАНІСТЬ (ПВ): різниця між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками (ПВ1); рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності (ПВ2); темп приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг (ПВ3); питома вага агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4); обсяг чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік (ПВ5).

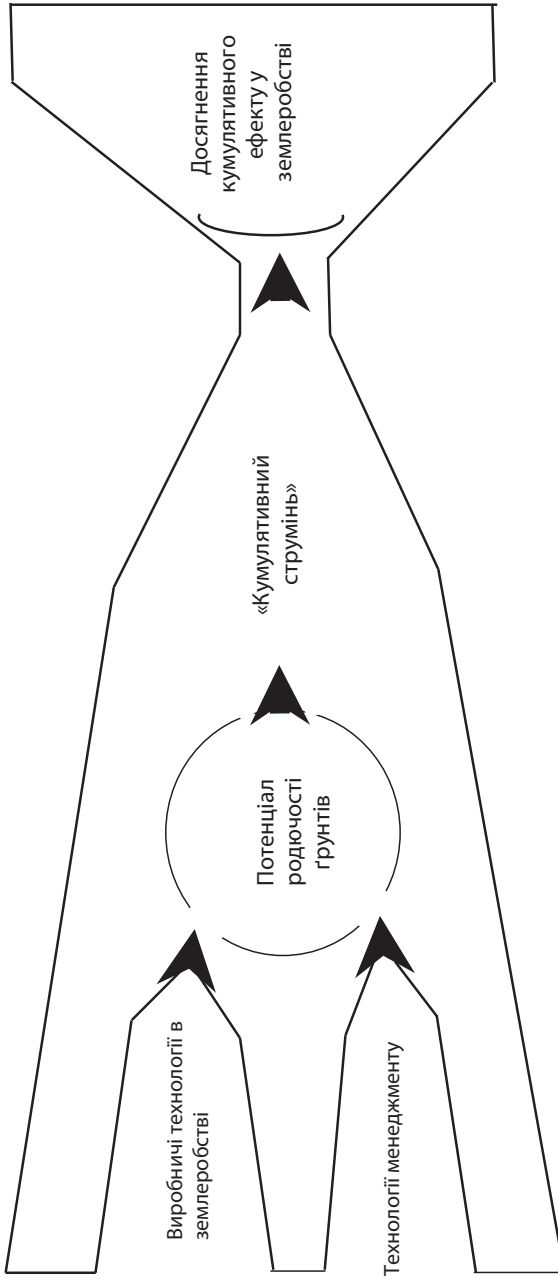

Рис. 4.2. Схематична реалізація принципу «три – в одному» за рахунок сполучення потенціалу родючості ґрунтів з технологіями виробництва і технологіями менеджменту (авторська розробка)

1.3. ДИВЕРСИФІКОВАНІСТЬ (Д): питома вага продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1); питома вага багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь (Д2); частка ріллі домогосподарств, що не була засіяна (Д3); забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств (Д4); економічна активність на селі (Д5).

II. Соціальна ефективність (на підставі комплексного дослідження факторів, запропонованих для оцінки у розділі 2):

2.1. ПРОДУКТИВНІСТЬ (П): кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1); різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту землемісткості робочого місця (П2); додана вартість на одного працівника (П3); різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту заробітної плати (П4); продуктивність праці (П5).

2.2. МОТИВАЦІЯ (М): співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства з середньою по економіці (М1); питома вага заробітної плати у доданій вартості (М2); соціальна активність на селі (М3); питома вага бажаючих займатися товарним виробництвом на власній землі (М4); питома вага витрат на соціальні заходи у загальних витратах (М5).

2.3. СТАЛІСТЬ (С): темп приросту чисельності сільських жителів (С1); темп приросту кількості працівників сільського господарства (С2); кількість фермерів на 10000 сільських жителів (С3); кількість працівників на 1000 га сільгоспугідь (С4); темп приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства) (С5).

III. Екологічна ефективність (на підставі комплексного дослідження факторів, запропонованих для оцінки у розділі 2):

3.1. АНТРОПОГЕННЕ НАВАНТАЖЕННЯ (АН): внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1); застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі (АН2); використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3); частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4); щільність худоби (АН5).

3.2. ВІДТВОРЕННЯ (В): еколого-агрохімічна оцінка ґрунтів (В1); баланс гумусу (В2); питома вага посівної площі удобреної органічними добривами (В3); питома вага посівної площі удобреної мінеральними добривами (В4); коефіцієнт антропогенної навантаженості (В5).

3.3. ГАРМОНІЗАЦІЯ (Г): питома вага площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь (Г1); припадає органічних господарств на 10000 сільгосппідприємств (включаючи фермерів) (Г2); частка сіножатей і пасовищ в загальній площі сільгоспугідь (Г3); питома вага багаторічних трав в структурі посівних площ (Г4); екологічна активність на селі (Г5).

Зважаючи на представлений перелік, зв'язки між досліджуваними вузлами можна представити через прямий та зворотній вплив даного

вузла на інші і навпаки. Для прикладу вузли з економічної складової моделі нами представлені в табл. 4.1-4,5.

Таблиця 4.1

Взаємозв'язок вузлу «Додана вартість на 1 га сільгоспугідь (З1)»
(розроблено автором)

На даний вузол			Даний вузол на		
прямий зв'язок		зворотній зв'язок	прямий зв'язок		зворотній зв'язок
З2	В1	В5	З5	П2	М2
ПВ4	В2	Г1	ПВ2	М4	С5
АН1	В3		ПВ3	С2	
АН2			П1		

Таблиця 4.2

Взаємозв'язок вузлу «Маса прибутку на 1 га сільгоспугідь (З2)»
(розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній зв'язок	прямий зв'язок		зворотній зв'язок
Г5	В5	З1	ПВ2	
	Г1	З3	ПВ3	
		З5	ПВ5	
		ПВ1	М5	

Таблиця 4.3

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4)»
(розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній	прямий зв'язок		зворотній
АН4		З1	В5	П4
АН1		З2	П1	
АН2		З5	П3	
Г2		ПВ1	П5	
		ПВ2	М1	
		Д4	М4	
		ПВ3	С1	
		ПВ5	С2	
		В4		

Таблиця 4.4

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній	прямий зв'язок		зворотній
Д5		З4	В1	АН3
С1		П1	В2	
АН5		П2	В3	

Вузли з соціальної складової моделі представлені в табл. 4.5-4.8.

Таблиця 4.5

Взаємозв'язок вузлу «Кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній	зворотній зв'язок	прямий зв'язок	зворотній зв'язок
М4	В4	АН3	П3	
АН1	Г5	В5	З3	
АН2	Д1	Г1	З5	
АН5	Д2	Д3	ПВ4	
В1	Д4			
В2	Д5			
В3				

Таблиця 4.6

Взаємозв'язок вузлу «Додана вартість на одного працівника (П3)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній	прямий зв'язок	зворотній	
З1	ПВ3			
ПВ1	Д2			
ПВ2				

Таблиця 4.7

Взаємозв'язок вузлу «Темп приросту чисельності сільських жителів (С1)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній			зворотній
М1		П2	З2	Д3
М2		С3	Д1	
М3		С4	Д2	
		С5	АН5	
		С2		

Таблиця 4.8

Взаємозв'язок вузлу «Продуктивність праці (П5)»
(розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на	
прямий зв'язок	зворотній зв'язок	прямий зв'язок	зворотній зв'язок
Д4		М1	П2
			П4

Вузли з екологічної складової моделі представлені в табл. 4.9-4.17.

Таблиця 4.9

Взаємозв'язок вузлу «Внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1)»
(розроблено автором)

На даний вузол			Даний вузол на	
прямий зв'язок	зворотній зв'язок		прямий зв'язок	зворотній
	АН5	Г3	П1	АН3
	В1	Г4		В5
	В2	Г5		
	Г2			

Таблиця 4.10

Взаємозв'язок вузлу «Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3)»
(розроблено автором)

На даний вузол			Даний вузол на		
прямий	зворотній зв'язок		прямий	зворотній зв'язок	
Г1	АН1	В4	П2	В5	З4
Д3	АН5	Г5		П1	З5
	В1	С5		З1	ПВ4
	В2	Д4		З2	ПВ5
	В3			З3	

Таблиця 4.11

Взаємозв'язок вузлу «Частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4)»
(розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий	зворотній	прямий зв'язок		зворотній
		АН1	З5	АН5
		АН2	ПВ1	В1
		В5	ПВ2	В2
		П5	ПВ4	Д1
		З2	ПВ5	

Таблиця 4.12

Взаємозв'язок вузлу «Щільність худоби (АН5)»
(розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок	зворотній	прямий зв'язок		зворотній
Д5		В1	Г5	АН1
		В2	П2	В5
		В3	С4	
		Г3	Д1	
		Г4		

Таблиця 4.13

Взаємозв'язок вузлу «Баланс гумусу (В2)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на		
прямий зв'язок		зворотній	прямий зв'язок	зворотній
В3	Г4	АН4	П1	АН3
АН1	Г5		П3	В5
АН5	Д1		34	Г1
В4	Д3		35	
Г2			В1	

Таблиця 4.14

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага посівної площі удобреної органічними добривами (В3)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на	
прямий зв'язок	зворотній зв'язок	прямий зв'язок	зворотній зв'язок
Г2		В1	АН3
Д1		В2	
Д5		Г5	
		34	

Таблиця 4.15

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь (Г1)» (розроблено автором)

На даний вузол			Даний вузол на		
прямий	зворотній зв'язок		прямий	зворотній зв'язок	
АН4	АН5	Г4	АН3	В1	ПВ1
В5	В2	Г5		31	ПВ2
	В3	Д1		32	ПВ3
	Г2	Д2		33	ПВ5
	Г3			34	П1
				35	П3

Таблиця 4.16

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага багаторічних трав в структурі посівних площ (Г4)» (розроблено автором)

На даний вузол		Даний вузол на	
прямий зв'язок	зворотній зв'язок	прямий зв'язок	зворотній зв'язок
АН5		В1	АН1
Д1		В2	АН2
Д5		Г1	В4
			В5

Таблиця 4.17

Взаємозв'язок вузлу «Питома вага посівної площі удобреної мінеральними добривами (В4)» (розроблено автором)

На даний фактор			Даний фактор на		
прямий	зворотній зв'язок		прямий зв'язок		зворотній
	Г2	Г4	АН3	В2	В5
	Г3	Г5	В1	М3	

Модель для визначення впливу показників на інтегральну оцінку заснована на аналізі даних показників, що поділяються на множини (критерії), які включаються до класів – економічних, екологічних та соціальних (видів ефективності).

Позначимо через G_i класи показників: G_1 – економічні, G_2 – екологічні, G_3 – соціальні. Через V_{ij} позначимо множини показників, що включаються до даних класів. Індекс i позначає номер класу, до якого включається дана множина, а індекс j – номер множини в даному класі. Показники, виражені в балах, позначимо через a_{ijk} , де індекси i та j визначають множину V_{ij} , до якої включається даний показник, а індекс k позначає номер даного показника в цій множині. Через α_{ijk} позначимо вагу показника a_{ijk} в множині V_{ij} , а через β_{ij} вагу агрегованого показника для множини V_{ij} в класі G_i . Інтегральна оцінка визначається рівністю:

$$\Delta = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 \beta_{ij} \sum_{k=1}^5 \alpha_{ijk} a_{ijk} \quad (4.1)$$

Загальна схема моделі для визначення впливу показників на інтегральну оцінку ефективності УЗР аграрного сектора економіки України представлена на рис. 4.3.

Щодо критеріальної оцінки національної системи ефективності землекористування прийнято проміжні показники, що відповідають принципу гармонізації українських стандартів землекористування з європейськими.

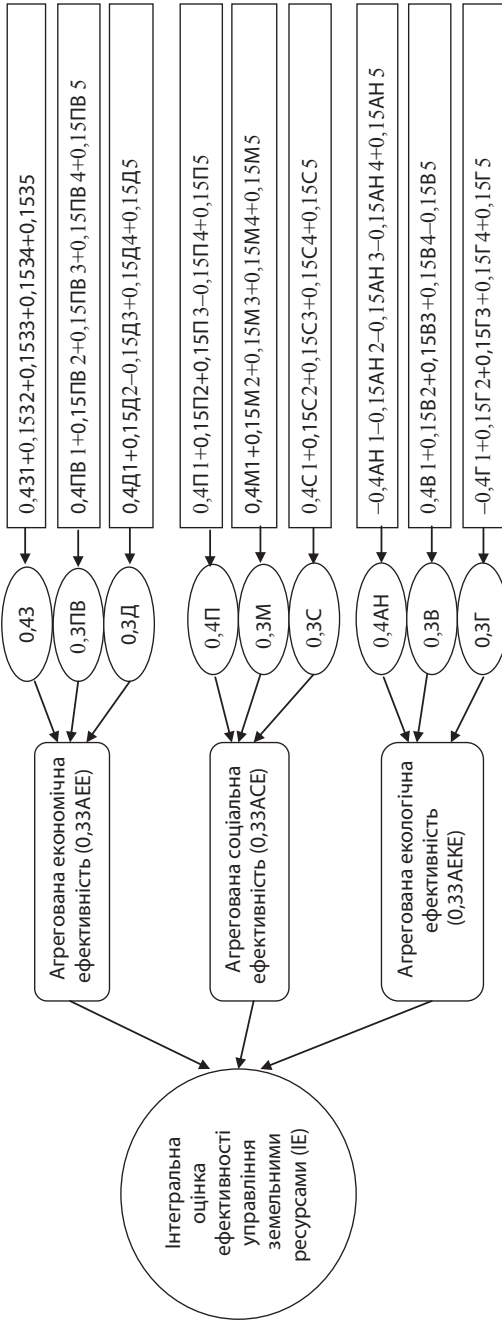

Рис. 4.3. Загальна схема моделі для визначення впливу показників на інтегральну оцінку ефективності УЗР аграрного сектора економіки України (розроблено автором)*

*0,431 означає, що аналізується перший показник критерію землевіддача (додана вагається на 1 та сильгосту гідь), що є стимулятором з вагою на рівні критерію 0,4

Фрагмент результатів критеріальної оцінки національної системи ефективності землекористування за 2014 р. (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Результати критеріальної оцінки ефективності землекористування в Україні за 2014 р. (фрагмент) (розроблено автором з використанням даних [21-23; 72-79; 169-172; 196; 202-209; 215; 217; 218; 246; 267-270; 277-279; 285-288; 296; 302; 322; 328; 329])

Показники	Умовне позначення	Фактичне значення	Значення, за нормативною оцінкою			Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
			що відповідає 0 балів	крок оцінювання	що відповідає 10 балам *		
Землевіддача	3	-	-	-	-	2,4	10
Додана вартість на 1 га сільгоспугідь, грн.	31	4027,5	<1250	1250	>1250 0	3	10
Маса прибутку на 1 га сільгоспугідь, грн.	32	1943,0	<625	625	>6250	3	10
Різниця між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість, %	33	-23,8	<0	1	>10	0	10
Різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ, %	34	3,4	<0	2	>20	2	10
Ставка орендної плати, % від нормативної оцінки землі	35	3,03	<1	1	≥12	3	10

*0 балів для дестимуляторів

Нами прийнято за нормативи ефективності динамічні показники, що змінюються поступово через: зміну основних соціально-економічних показників макроекономічного характеру (інфляція, безробіття, десоціалізація селян тощо); зміну взаємовпливу мініагентів, мікроагентів, спільних агентів, держави, регіональних і глобальних агентів; відповідно поступову гармонізацію нормативно-правового та економічного характеру національної системи УЗР до європейських та світових стандартів.

Розрахунок проведено нами за 2010-2014 рр. за усіма областями України та по країні в цілому. При цьому виявлено дуже великі розбіжності за всіма показниками за регіонами та роками. Тому, для можливості проведення рейтингової діагностики у подальшому дослідженні за результатами моделювання, всі області України розбито на 3 групи за часткою виробництва валової продукції

сільського господарства господарствами населення (в середньому за 2010-2014 рр.) на:

I група – більше 60% (області з домінуючим розвитком господарств населення – Закарпатська, Чернівецька, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Волинська);

II група – 45-60% (області з паритетним розвитком господарств населення та сільськогосподарських підприємств – Житомирська, Херсонська, Тернопільська, Одеська, Донецька, Запорізька, Хмельницька, Миколаївська, Харківська);

III група – менше 45% (області з домінуючим розвитком сільськогосподарських підприємств – Луганська, Вінницька, Чернігівська, Дніпропетровська, Сумська, Кіровоградська, Полтавська, Київська, Черкаська).

Даний критерій обрано через неможливість порівняння окремих елементів системи землекористування в господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах, що може відбиватися в неспівставності окремих показників і відповідно – алогічному їх аналізі.

Щодо результатів авторської рейтингової оцінки областей України, результати якої наведені в табл. 4.3-4.6, то вони характеризуються суттєвою варіацією. Зазначимо, що за кожним з видів оцінки були різні максимальні значення, що обумовлено наявністю різного числа показників стимуляторів та дестимуляторів. До того ж нами представлені показники з урахуванням їх ваги і максимального значення кожного конкретного показника. Так, для оцінки агрегованої економічної ефективності (АЕЕ) максимальне значення обраховувалося за формулою:

$$\begin{aligned} АЕЕ_{\max} = & (0,431\max + 0,1532\max + 0,1533\max + 0,1534\max + 0,1535\max) \times 0,4 + \\ & (0,4ПВ1\max + 0,15ПВ2\max + 0,15ПВ3\max + 0,15ПВ4\max + 0,15ПВ5\max) \times 0,3 + \\ & (0,4Д1\max + 0,15Д2\max - 0,15Д30,15Д4\max + 0,15Д5\max) \times 0,3 = (4,0 + 1,5 + 1,5 + \\ & 1,5 + 1,5) \times 0,4 + (4,0 + 1,5 + 1,5 + 1,5 + 1,5) \times 0,3 + (4,0 + 1,5 - 0 + 1,5 + 1,5) \times 0,3 = 4,00 + 3,00 + \\ & 2,55 = 9,55 \end{aligned}$$

Для оцінки агрегованої соціальної ефективності (АСЕ) максимальне значення обраховувалося за формулою:

$$\begin{aligned} АСЕ_{\max} = & (0,4П1\max + 0,15П2\max + 0,15П3\max - 0,15П4\max + 0,15П5\max) \times 0,4 + \\ & (0,4М1\max + 0,15М2\max + 0,15М3\max + 0,15М4\max + 0,15М5\max) \times 0,3 + (0,4С \\ & 1\max + 0,15С2\max + 0,15С3\max + 0,15С4\max + 0,15С5\max) \times 0,3 = (4,0 + 1,5 + \\ & 1,5 - 0 + 1,5) \times 0,4 + (4,0 + 1,5 + 1,5 + 1,5 + 1,5) \times 0,3 + (4,0 + 1,5 + 0,15 + 1,5 + 1,5) \times 0,3 = 3,40 + \\ & 3,00 + 3,00 = 9,40 \end{aligned}$$

Для оцінки агрегованої екологічної ефективності (АЕКЕ) максимальне значення обраховувалося за формулою:

$$\begin{aligned} \text{AEKE max} &= (-0,4\text{AH1max} - 0,15\text{AH2max} - 0,15\text{AH3max} - 0,15\text{AH4max} + 0,15\text{AH} \\ &5\text{max}) \times 0,4 + (+0,4\text{B1max} + 0,15\text{B2max} + 0,15\text{B3max} + 0,15\text{B4max} - 0,15\text{B5max}) \\ &\times 0,3 + (-0,4\text{Г1max} + 0,15\text{Г2max} + 0,15\text{Г3max} + 0,15\text{Г4max} + 0,15\text{Г5max}) \times 0,3 = \\ &= (-0-0-0-0+1,5) \times 0,4 + (4,0+1,5+1,5+1,5-0) \times 0,3 + (-0+1,5+1,5+1,5+1,5) \times 0,3 = 0,60+ \\ &2,55+1,80=4,95 \end{aligned}$$

Максимальне значення інтегральної оцінки ефективності розраховується за формулою:

$$\text{IE max} = \text{AEE max} + \text{ACEmax} + \text{AEKE max} = 9,55 + 9,40 + 4,95 = 23,90$$

За даними табл. 4.19 за 2010-2014 рр. АЕЕ змістила свою пріоритетність з групи III до групи I – областей з домінуючим розвитком господарств населення. Очолює рейтинг I групи у 2014 р. Івано-Франківська область з рівнем реалізації потенціалу у 62,0%, найгірший результат у цій групі – у Закарпатської області – 34,6%. Слід зазначити, що землекористування даних областей характеризується малоземеллям і є максимально наближеним до європейських традицій господарювання зі значною різницею у фондозабезпеченості виробництва. Позитивним фактором також виявилася висока питому вага продукції тваринництва у загальному обсязі валової продукції, що діє як один із основних стимуляторів підвищення ефективності УЗР. Слід зазначити, що даний фактор дозволив у 2012 р. Закарпатській області єдиній серед всіх областей України не тільки не знизити, а й підвищити значення своєї оцінки АЕЕ.

Лідером II групи за АЕЕ є Хмельницька область, аутсайдером – Донецька, що з причини тимчасового проведення АТО відреагувала падінням показника реалізації потенціалу з 43,8 до 25,3%. Одночасно Хмельницькій області вдалося за 2014 р. збільшити показник з 43,7 до 48,5%.

Лідером III групи за АЕЕ є Черкаська область зі значенням 44,6%, аутсайдером – Чернігівська – 17,9%, що безперечно є найнижчим значенням по всій Україні і пояснюється переходом системи землеробства в даній області на осередковий характер.

За 2010-2014 рр. найгірші значення спостерігаємо по Херсонській області у 2012 р. (1,615 балів, що еквівалентно 16,9% реалізації потенціалу), а найкраще – у 2013 р. у Львівській області – 6,280 балів – 65,8% реалізації потенціалу.

За даними табл. 4.20 за 2010-2014 рр. оцінка АСЕ змістила свою пріоритетність знов-таки з групи III до групи I – областей з домінуючим розвитком господарств населення. Домінуючою у I групі у 2014 р. стала також Івано-Франківська область з рівнем реалізації потенціалу у 45,4%, найгірший результат у цій групі – Рівненська область – 21,5%.

Таблиця 4.19

Фактичне значення оцінки агрегованої економічної ефективності (АЕЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Адміністративно-територіальна одиниця	Оцінка АЕЕ					Реалізація потенціалу* (2014 р.), %
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
I група	3,159	4,058	3,143	4,693	4,586	48,0
Івано-Франківська	4,930	6,010	5,640	5,275	5,925	62,0
Львівська	4,155	4,230	2,440	6,280	5,515	57,7
Рівненська	2,260	3,320	2,510	3,680	4,630	48,5
Чернівецька	2,665	3,770	2,270	4,030	4,165	43,6
Волинська	2,680	4,010	2,720	4,010	3,975	41,6
Закарпатська	2,265	3,010	3,275	4,885	3,305	34,6
II група	3,395	4,491	2,696	3,811	3,267	34,2
Хмельницька	2,845	4,190	3,695	4,170	4,635	48,5
Херсонська	3,160	4,370	1,615	4,275	3,590	37,6
Миколаївська	4,295	4,565	3,110	4,130	3,560	37,3
Харківська	3,280	4,955	3,305	4,270	3,260	34,1
Одеська	3,385	3,370	1,750	3,850	3,125	32,7
Тернопільська	2,635	5,000	2,675	3,570	3,060	32,0
Запорізька	4,240	4,385	2,020	3,440	2,900	30,4
Житомирська	2,680	3,565	3,395	3,150	2,855	29,9
Донецька	4,535	5,625	3,500	4,180	2,420	25,3
АРК	2,890	4,880	1,900	3,070	-	-
III група	3,340	4,682	3,251	4,019	3,356	35,1
Черкаська	3,770	5,565	5,175	4,600	4,255	44,6
Кіровоградська	4,295	5,000	3,885	4,035	3,795	39,7
Київська	4,545	5,770	4,855	4,590	3,725	39,0
Полтавська	3,605	4,970	2,850	4,575	3,700	38,7
Сумська	1,455	3,325	2,690	3,325	3,695	38,7
Дніпропетровська	4,340	5,120	2,885	4,660	3,675	38,5
Вінницька	3,560	4,505	2,765	4,295	3,495	36,6
Луганська	2,410	4,420	3,470	3,235	2,155	22,6
Чернігівська	2,080	3,460	3,110	2,860	1,705	17,9
Україна	3,625	5,135	3,170	4,240	3,765	39,4
Максимальне значення	9,550	9,550	9,550	9,550	9,550	100,0

* співвідношення фактичної оцінки АЕЕ до її максимального значення

Слід зазначити, що землекористування даних областей соціально орієнтоване через більш суттєвий рівень диверсифікації виробництва та розвиток малого підприємництва на фоні поміркованої десоціалізації

селянства. Позитивним фактором також виявився розвиток кооперативного руху, що діє як один із основних стимуляторів підвищення ефективності УЗР.

Таблиця 4.20

Фактичне значення оцінки агрегованої соціальної ефективності (АСЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Адміністративно-територіальна одиниця	Оцінка АСЕ					Реалізація потенціалу* (2014 р.), %
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
I група	2,628	2,796	2,614	2,798	2,883	30,7
Івано-Франківська	3,310	3,160	3,295	3,790	4,270	45,4
Львівська	2,710	2,815	2,400	2,950	3,920	41,7
Закарпатська	3,720	2,965	2,800	3,280	2,620	27,9
Чернівецька	2,295	2,965	3,220	3,195	2,380	25,3
Волинська	1,100	2,330	1,980	1,655	2,085	22,2
Рівненська	2,630	2,540	1,990	1,920	2,020	21,5
II група	2,443	2,306	2,570	2,296	2,578	27,4
Хмельницька	1,540	2,215	2,855	3,855	4,130	43,9
Житомирська	1,325	1,295	0,900	2,790	3,055	32,5
Тернопільська	2,550	1,810	2,975	4,060	2,925	31,1
Одеська	2,040	2,040	1,990	1,645	2,835	30,2
Миколаївська	2,220	2,490	3,265	1,525	2,535	27,0
Харківська	1,800	1,515	3,130	2,290	2,275	24,2
Донецька	3,105	3,085	2,990	1,815	1,865	19,8
Херсонська	3,575	3,140	2,655	1,705	1,840	19,6
Запорізька	2,790	2,175	2,355	1,215	1,740	18,5
АРК	3,485	3,290	2,580	2,055	-	-
III група	3,096	2,589	3,140	2,649	2,778	29,6
Черкаська	4,255	3,640	4,990	4,210	3,565	37,9
Полтавська	3,565	3,235	3,770	2,710	3,505	37,3
Вінницька	3,295	3,980	4,635	3,240	3,460	36,8
Кіровоградська	3,390	3,015	3,280	2,085	3,195	34,0
Київська	3,450	2,970	3,330	3,825	2,835	30,2
Дніпропетровська	3,700	3,115	3,500	2,380	2,670	28,4
Сумська	2,410	1,865	1,725	1,800	2,260	24,0
Чернігівська	1,530	0,460	1,040	1,555	2,015	21,4
Луганська	2,265	1,020	1,995	2,040	1,500	16,0
Україна	2,760	2,410	3,035	1,855	1,705	18,1
Максимальне значення	9,400	9,400	9,400	9,400	9,400	100,0

* співвідношення фактичної оцінки АСЕ до її максимального значення

Лідером II групи за АСЕ є знов-таки Хмельницька область, що пов'язано з розвитком соціально спрямованого аграрного бізнесу, аутсайдером є Запорізька область, що пов'язано в тому числі і з втратою інвестиційної привабливості сільського господарства через близьку відстань до території тимчасового проведення АТО у Донецькій області.

Лідером III групи за АСЕ є Черкаська область зі значенням 37,9%, аутсайдером – Луганська – 16,0%, що з причини тимчасового проведення АТО відреагувала падінням показника реалізації потенціалу з 21,7 до 16,0%. Слід зазначити, що Луганська область майже всі роки демонструвала найнижчий рівень, що пов'язано як з об'єктивними – в першу чергу якістю ґрунту та рівнем антропогенного навантаження, так і з суб'єктивними причинами – розвитком нелегальної добичі корисних копалин, низьким рівнем споживання наукомісткої продукції землекористувачами області тощо.

За 2010-2014 рр. найгірше значення спостерігаємо по Чернігівській області у 2011 р. (0,460 балів, що еквівалентно 4,9% реалізації потенціалу), а найкраще – у 2012 р. у Черкаській області – 4,990 балів – 53,1% реалізації потенціалу.

За даними табл. 4.21 за 2010-2014 рр. АЕКЕ мала суттєвий прогрес у III групі областей з домінуючим розвитком господарств населення та найнижчим – антропогенного навантаження на землю. Домінуючою у I групі у 2014 р. стала традиційно Закарпатська область з рівнем реалізації потенціалу у 20,3%, найгірший результат у цій групі – Чернівецької області – -0,830 бали. Слід зазначити, що визначальними факторами лідерства виявилися – низька частка соняшнику та ріпаку у структурі посівних площ, висока щільність худоби, позитивний баланс гумусу, низька антропогенна навантаженість, низька питома вага еродованих земель. Активно також в областях III групи розвивається органічний рух та екологічна активність на селі.

Всього в Україні в 2014 р. було 8 областей з позитивним значенням АЕКЕ (хоча в 2010 р. – 1 (Закарпатська область), в 2011 р. – 2, 2012 р. – 5, 2013 р. - 8).

Лідером II групи за АЕКЕ є Житомирська область, аутсайдером – Запорізька область, що безперечно є найнижчим значенням по всій Україні. Це пояснюється дуже низькими рівнями внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі, що не компенсує виносу поживних речовин; низькою землевіддачею, а відповідно – значним рівнем використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції; найбільшою в Україні питомою вагою соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ; другим місцем з кінця за щільністю худоби (і забезпеченістю органічними добривами відповідно); високим рівнем антропогенної навантаженості; значною площею еродованих земель;

високим рівнем розораності території; майже відсутністю багаторічних трав в структурі посівних площ і майже нульовим рівнем екологічної активності на селі.

Таблиця 4.21

Фактичне значення оцінки агрегованої екологічної ефективності (АЕКЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Адміністративно-територіальна одиниця	Оцінка АЕКЕ					Реалізація потенціалу* (2014 р.), %
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
I група	-0,523	0,103	-0,103	0,159	0,163	3,3
Закарпатська	0,510	0,920	0,875	0,660	1,005	20,3
Івано-Франківська	-0,465	-0,085	-0,060	0,335	0,290	5,9
Волинська	-0,615	-0,385	-0,295	0,070	0,285	5,8
Рівненська	-1,055	1,190	0,035	0,260	0,275	5,6
Львівська	-0,475	-0,240	-0,090	-0,015	-0,045	-
Чернівецька	-1,035	-0,785	-1,080	-0,355	-0,830	-
II група	-2,412	-2,053	-2,114	-1,756	-1,901	-
Житомирська	-0,845	-0,445	-0,225	0,465	0,205	4,1
Тернопільська	-1,080	-0,680	-0,530	-0,180	-0,225	-
Хмельницька	-1,715	-1,170	-1,110	-0,625	-0,760	-
Харківська	-2,165	-1,565	-1,790	-1,300	-1,345	-
Одеська	-2,490	-2,345	-2,760	-1,985	-2,110	-
Донецька	-3,145	-2,850	-2,780	-2,840	-2,885	-
Херсонська	-3,100	-2,640	-2,850	-2,550	-2,980	-
Миколаївська	-3,750	-3,540	-3,665	-3,330	-3,455	-
Запорізька	-3,910	-3,555	-3,825	-3,450	-3,555	-
АРК	-1,920	-1,740	-1,605	-1,765	-	-
III група	-1,706	-1,361	-1,183	-0,874	-1,003	-
Чернігівська	-0,660	-0,180	0,285	0,740	0,870	17,6
Київська	-0,135	-0,135	0,160	0,440	0,410	8,3
Черкаська	-0,680	-0,590	0,345	0,375	0,230	4,6
Полтавська	-1,375	-1,020	-0,975	-0,365	-0,635	-
Сумська	-1,705	-1,185	-1,185	-0,760	-0,805	-
Вінницька	-1,725	-1,225	-1,185	-0,945	-0,975	-
Кіровоградська	-2,715	-2,270	-2,345	-2,095	-2,335	-
Дніпропетровська	-2,970	-2,705	-2,855	-2,715	-2,720	-
Луганська	-3,390	-2,940	-2,895	-2,540	-3,065	-
Україна	-2,180	-1,780	-1,620	-1,395	-1,325	-
Максимальне значення	4,950	4,950	4,950	4,950	4,950	100,0

* співвідношення фактичної оцінки АЕКЕ до її максимального значення

Лідером III групи за АЕКЕ є Чернігівська область зі значенням 17,6%, аутсайдером – Луганська область.

Таблиця 4.22

Фактичне значення оцінки інтегральної ефективності (ІЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Адміністративно-територіальна одиниця	Оцінка ІЕ					Реалізація потенціалу* (2014 р.), %
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
I група	5,264	6,957	5,654	7,651	7,632	31,9
Івано-Франківська	7,775	9,085	8,875	9,400	10,485	43,9
Львівська	6,390	6,805	4,750	9,215	9,390	39,3
Закарпатська	6,495	6,895	6,950	8,825	6,930	29,0
Рівненська	3,835	7,050	4,535	5,860	6,925	29,0
Волинська	3,165	5,955	4,405	5,735	6,345	26,5
Чернівецька	3,925	5,950	4,410	6,870	5,715	23,9
II група	3,426	4,743	3,152	4,350	3,944	16,5
Хмельницька	2,670	5,235	5,440	7,400	8,005	33,5
Житомирська	3,160	4,415	4,070	6,405	6,115	25,6
Тернопільська	4,105	6,130	5,120	7,450	5,760	24,1
Харківська	2,915	4,905	4,645	5,260	4,190	17,5
Одеська	2,935	3,065	0,980	3,510	3,850	16,1
Миколаївська	2,765	3,515	2,710	2,325	2,640	11,0
Херсонська	3,635	4,870	1,420	3,430	2,450	10,3
Донецька	4,495	5,860	3,710	3,155	1,400	5,9
Запорізька	3,120	3,005	0,550	1,205	1,085	4,5
АРК	4,455	6,430	2,875	3,360	-	-
III група	4,729	5,909	5,478	5,795	5,131	21,5
Черкаська	7,345	8,615	10,510	9,185	8,050	33,7
Київська	7,860	8,605	8,345	8,855	6,970	29,2
Полтавська	5,795	7,185	5,645	6,920	6,570	27,5
Вінницька	5,130	7,260	6,215	6,590	5,980	25,0
Сумська	2,160	4,005	3,230	4,365	5,150	21,5
Кіровоградська	4,970	5,745	4,820	4,025	4,655	19,5
Чернігівська	2,950	3,740	4,435	5,155	4,590	19,2
Дніпропетровська	5,070	5,530	3,530	4,325	3,625	15,2
Луганська	1,285	2,500	2,570	2,735	0,590	2,5
Україна	4,205	5,765	4,585	4,700	4,145	17,3
Максимальне значення	23,900	23,900	23,900	23,900	23,900	100,0

* співвідношення фактичної оцінки ІЕ до її максимального значення

За 2010-2014 рр. найгірші значення спостерігаємо по Запорізькій

області у 2010 р. (-3,910 балів), а найкращі – у 2011 р. у Рівненській області – 1,190 балів – 24,0% реалізації потенціалу.

За даними табл. 4.22 за 2010-2014 рр. інтегральна оцінка стабільно найвища у групі I – в областях з домінуючим розвитком господарств населення. Домінуючою у I групі у 2014 р. стала Івано-Франківська область з рівнем реалізації потенціалу у 43,9%, найгірший результат у цій групі – по Чернівецькій області – 23,9%.

Лідером II групи за оцінкою інтегральної ефективності є Хмельницька область зі значенням 33,5%, аутсайдером – Запорізька область зі значенням 4,5%.

Лідером III групи за інтегральною оцінкою є Черкаська область зі значенням 33,7%, аутсайдером – Луганська область – 2,5% (яка втратила за 2014 р. 8,9 %).

За 2010-2014 рр. найгірші значення спостерігаємо по Запорізькій області у 2012 р. (0,550 балів, що еквівалентно 2,3% реалізації потенціалу), а найкращі – у 2012 р. у Черкаській області – 10,510 балів – 44,0% реалізації потенціалу.

Практичне застосування результатів рейтингу суб'єктів земельних відносин за економічною, соціальною, екологічною та інтегральною оцінкою ефективності УЗР аграрного сектора економіки, як зазначалося, можна спрямувати в діагностичну процедуру, що і є предметом наших подальших досліджень.

4.2. Діагностика процесу управління земельними ресурсами: національні особливості

Територіально-адміністративні одиниці України та окремі країни мають як спільні, так і відмінні риси в стані та системі управління земельними ресурсами. Це дає підстави для побудови діагностичних рядів (рейтингів), що можуть бути використані при прийнятті рішень мезо-, мікро- та глобального рівня відносно східних заходів із підвищення ефективності їх використання, що і стало основою написання даного підрозділу.

За основу приймаємо модель, що використовувалася нами раніше для інтегрального оцінювання ефективності УЗР, що складається із 45 показників, згрупованих за 9 критеріями, які формують три види оцінки ефективності (економічну, соціальну, екологічну). За авторською методикою пропонується враховувати будь-який вузол моделі (показник, критерій, оцінку) для діагностики, що формує відповідно показникову, критеріальну та оцінкову діагностику. Оскільки ми обрали динамічну модель для застосування на практиці, то пропонуємо для демонстрації авторський проект критеріальної

діагностики. В проєкті враховується нестійкість показників до впливу основних драйверів та факторів зовнішнього та внутрішнього середовища об'єктивного та суб'єктивного характеру.

За авторськими дослідженнями, критеріальна діагностика може бути впроваджена за наявності формалізованих та неформалізованих даних, починаючи від одного об'єкту аналізу. При цьому проблемою формалізованих даних може бути їх сумісність, а проблемою застосування неформалізованих даних може бути певна необізнаність експерта чи його ірраціональний суб'єктивізм. Тому нами використані і формалізовані, і неформалізовані дані (при визначенні значень показників, при наборі критеріїв та їх складу, при визначенні шкали оцінки показників і вагомості показників і критеріїв). Співвідношення фактичного до максимального значення оцінок, що нами визначено як рівень реалізації потенціалу, можна застосовувати і для складових цих оцінок, тобто критеріїв.

Динаміку співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої економічної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. наведемо у табл. 4.23.

Таблиця 4.23

Динаміка співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої економічної ефективності (АЕЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Оцінка АЕЕ	38,0	53,8	33,2	44,5	39,4
I група	36,1	47,5	32,9	49,1	48,0
II група	38,5	53,0	28,3	39,9	34,2
III група	38,0	54,0	36,9	42,1	35,1
в т.ч. землевіддача	8,5	41,0	14,0	58,0	24,0
I група	8,4	35,1	18,0	59,3	34,1
II група	8,9	37,5	13,3	50,9	19,7
III група	9,2	42,0	21,1	58,6	22,9
продуктивна вмотивованість	71,0	86,0	55,0	32,0	79,0
I група	69,3	54,8	36,8	34,7	71,8
II група	82,0	81,2	42,1	32,5	79,1
III група	68,7	84,8	61,7	30,3	79,4
диверсифікованість	45,3	35,9	37,6	37,6	17,1
I група	58,2	51,5	51,8	50,1	41,9
II група	42,5	33,6	35,4	31,4	15,9
III група	41,3	29,7	32,4	30,0	14,4

Виходячи із представлених даних, можна констатувати суттєву варіацію показників співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої економічної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. за проміжних нормативів ефективності.

Розмах варіації за економічною оцінкою складає 20,6% використання поточного потенціалу, зокрема землевіддачі – 49,5, продуктивної вмотивованості – 54, диверсифікованості – 28,2%. Дане явище надто небезпечне через формування режиму нестабільності вітчизняного землекористування і виставляє національного виробника в якості ненадійного партнера, що надто залежний від макроекономічної ситуації в країні.

Слід зазначити, що оцінка агрегованої економічної ефективності у 2014 р. сформувалася в основному під впливом критерію «продуктивна вмотивованість», що саме за 2014 різко (в 2,5 рази) збільшив своє значення. При цьому також різко (у 2,2 рази) впав рівень критерію «диверсифікованість» та «землевіддача» (в 2,4 рази).

Причини збільшення значення критерію «продуктивна вмотивованість» (2014 р. у порівнянні з 2013 р.):

1. Стрімке збільшення різниці між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками (ПВ1) – з 5,3 до 18,1%, при тому, що середня ставка за депозитними вкладками юридичних осіб збільшилася з 6,7 до 8,3%.
2. Значне збільшення рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності (ПВ2) – з 12,0 до 26,4%. При цьому якщо діапазон варіації в 2013 р. коливався від -1,9 (Чернігівська область) до 32,3% (Львівська область), то в 2014 р. – від 8,7 (Чернігівська область) до 49,0% (Івано-Франківська область).
3. Збільшення темпу приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг (ПВ3) – з -34,0 до 172,5%.
4. Збільшення питомої ваги агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4) – з 35,1 до 43,4%.
5. Збільшення обсягу чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік (ПВ5) – з 262,8 до 419,7 тис. грн.

Причини зменшення значення критерію «землевіддача» (2014 р. у порівнянні з 2013 р.):

1. Суттєве падіння суми доданої вартості на 1 га сільгоспугідь (31) – з 7670,88 до 4027,48 грн./га, що обумовлено в першу чергу зменшенням маси прибутку з 109,3 до 35,4 млрд. грн.
2. Суттєве падіння маси прибутку на 1 га сільгоспугідь (32) – з 5842,29 до 1943,02 грн./га, причина чого попередньо зазначена.

3. Значне від'ємне значення різниці між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість (З3) у 2014 р. (-23,8% замість нульового значення у 2013 р.), що пояснюється суттєвим відставанням нормативної оцінки землі від темпу приросту курсу долару США, під який прилаштовані ціни оренди на ринку нежитлової нерухомості.
4. Значне зниження різниці між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ (З4) – 3,4% у 2014 р. замість 11,3% в 2013 р., що свідчить про основний приріст валової продукції, зумовлений екстенсивними факторами.
5. Зниження ставки орендної плати (З5) – з 3,23 до 3,03%, що зумовлено зниженням платоспроможності національних товаровиробників та зменшенням рівня конкуренції за оренду землі.

Причини зменшення значення критерію «диверсифікованість» (2014 р. у порівнянні з 2013 р.):

1. Незначне зменшення питомої ваги продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1) – з 30,4 до 29,3% за рахунок втрати великих тваринницьких комплексів в АР Крим, частині Донецької та Луганської областей (в основному свинарських та птахівничих).
2. Незначне зменшення питомої ваги багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь (Д2) – з 2,2 до 2,0% (в основному за рахунок АР Крим).
3. Суттєве збільшення частки ріллі домогосподарств, що не була засіяна (Д3) – з 10,1 до 55,3%, що пов'язано з посиленням десоціалізації селян, зниженням їх платоспроможності для проведення посівної кампанії.
4. Незначне зменшення забезпеченості енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств (Д4) – з 218 до 208 кВт енергетичних потужностей на 100 га посівної площі (в основному за рахунок значної втрати парку сільгосптехніки основних агрохолдингів Донбасу – Групи компаній «Агротон-Агро» і агрохолдингу HarvEast).
5. Незначне зменшення економічної активності на селі (Д5) – з 56 до 55 балів, що пов'язано з незнаним зменшенням питомої ваги домогосподарств, що утримують корів (з 26,9 до 25,8%).

Динаміку співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої соціальної ефективності ЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. наведемо у табл. 4.8. Розмах варіації за оцінкою соціальної ефективності складає 11,3% використання поточного потенціалу, зокрема продуктивності – 29,5, мотивації – 29,5, сталості – 11,5%, але самі значення набагато менші,

ніж економічні, що представляє даний вид ефективності як суттєво недореалізований.

Таблиця 4.24

Динаміка співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої соціальної ефективності (АСЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Оцінка АСЕ	29,4	25,6	32,3	19,7	18,1
I група	28,0	28,7	27,8	19,8	20,7
II група	26,0	23,5	27,3	18,4	17,4
III група	32,9	26,5	33,4	18,2	19,6
в т.ч. продуктивності	40,6	24,1	51,8	22,3	22,3
I група	48,5	43,3	46,7	42,1	25,3
II група	34,2	15,4	36,9	14,2	14,0
III група	33,4	26,9	53,6	22,0	24,1
мотивації	34,5	44,5	41,5	34,0	44,0
I група	31,8	43,5	43,9	26,3	44,1
II група	35,7	45,1	42,0	34,1	43,9
III група	35,1	43,7	39,9	34,7	43,6
сталості	11,5	8,5	1,0	2,5	0
I група	0	0	0	0	0
II група	7,1	9,4	2,3	5,0	0
III група	14,5	7,1	4,3	1,6	0

Причиною збільшення значення критерію «мотивація» в 2014 р. у порівнянні з 2013 р. є суттєве збільшення питомої ваги заробітної плати у доданій вартості (M2) – з 6,8 до 15,1%. Це пов'язано не стільки із збільшенням заробітної плати (на 9,1%), скільки із зменшенням основної складової доданої вартості – прибутку (в 3,1 рази), а відповідно – і всієї суми доданої вартості.

Причиною зменшення значення критерію «сталість» (2014 р. у порівнянні з 2013 р.) є зменшення темпу приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства) (C5) – 0,88 до -1,34%, що пов'язано із зменшенням земельних інтересів з боку мініагентів на користь великого бізнесу.

Динаміку співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої екологічної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. наведемо у табл. 4.25. Екологічна складова інтегральної ефективності зовсім нереалізована через майже повну відсутність у пріоритетах національного виробника і держави в цілому. Це обумовлено низьким рівнем в першу чергу економічної ефективності.

Таблиця 4.25

Динаміка співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованої екологічної ефективності (АЕКЕ) УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (розраховано автором)

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Оцінка АЕКЕ	0	0	0	0	0
I група	0	2,1	0	3,2	3,3
II група	0	0	0	0	0
III група	0	0	0	0	0
в т.ч. антропогенне навантаження	0	0	0	0	0
I група	0	0	0	0	0
II група	0	0	0	0	0
III група	0	0	0	0	0
відтворення	4,1	9,4	9,4	14,7	14,7
I група	0	0,3	0,5	4,1	6,2
II група	4,8	10,1	10,0	13,5	9,9
III група	13,1	19,6	24,7	29,4	27,4
гармонізації	0	0	0	0	0
I група	26,7	38,6	26,3	30,4	20,7
II група	0	0	0	0	0
III група	0	0	0	0	0

Динаміку співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. наведемо у табл. 4.26.

Результати розрахунків, наведені в даній таблиці, свідчать щодо найбільшої значимості оцінки агрегованої економічної ефективності, майже в 2 рази нижче – соціальної та нульової – екологічної. Ситуація ускладнюється тим, що на сьогодні укріпити своє місце в міжнародному поділі праці на аграрному ринку без позитивного міжнародного агроекологічного іміджу неможливо, тому незважаючи на проблеми економічного характеру, завданням держави в галузі ефективного УЗР є підвищення екологічної складової ефективності.

Для більшої наочної демонстрації описуваних процесів нами представлені графоаналітичні моделі співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр. (рис. 4.4). Графоаналітична модель демонструє домінування 3 економічних критеріїв (землевіддача, продуктивна вмотивованість, диверсифікація) та 2 соціальних (продуктивність, мотивація) над екологічними (гармонізація, антропогенне навантаження).

Таблиця 4.26

Динаміка співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності (ІЕ) УЗР аграрного сектора України (розраховано автором)

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Оцінка ІЕ	17,6	24,1	19,2	19,7	17,3
I група	22	29,1	23,7	30,0	29,9
II група	14,3	19,8	13,2	16,2	14,5
III група	19,8	24,7	22,9	22,3	19,5
в т.ч. оцінка АЕЕ	38,0	53,8	33,2	44,5	39,4
I група	36,1	47,5	32,9	49,1	48,0
II група	38,5	53,0	28,3	39,9	34,2
III група	38,0	54,0	36,9	42,1	35,1
оцінка АСЕ	29,4	25,6	32,3	19,7	18,1
I група	28,0	28,7	27,8	19,8	20,7
II група	26,0	23,5	27,3	18,4	17,4
III група	32,9	26,5	33,4	18,2	19,6
оцінка АЕКЕ	0	0	0	0	0
I група	0	2,1	0	3,2	3,3
II група	0	0	0	0	0
III група	0	0	0	0	0

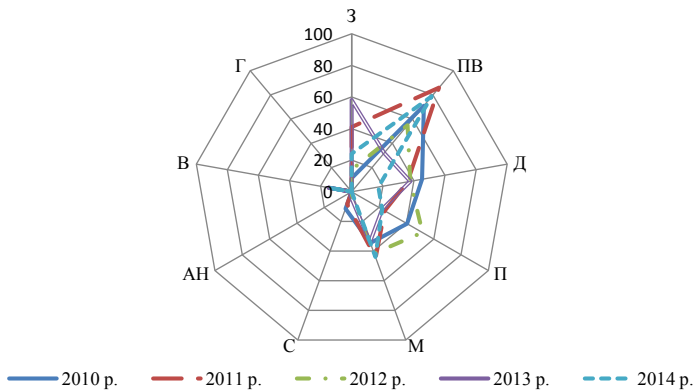

Рис. 4.4. Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки України за 2010-2014 рр.

При цьому критерії сталість і відтворення мають незначні оцінки. Тобто в цілому по Україні економічна і в певній мірі соціальна види ефективності формуються за рахунок екологічної ефективності, що

обумовлює короткострокові вигоди міні- та мікроагентів за рахунок держави, регіональних та глобальних агентів, а в довгостроковій перспективі – згубно для всіх агентів земельних інтересів. Тому основні державні впливи мають бути спрямовані саме на нерозвинені компоненти, але з певними особливостями по аналізованим групам.

Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки I групи областей України за 2010-2014 рр. (рис. 4.5).

Графоаналітична модель демонструє домінування 3 економічних (землевіддача, продуктивна вмотивованість, диверсифікація), 2 соціальних (продуктивність, мотивація) та 1 екологічного (гармонізація) критеріїв над екологічними (відтворення, антропогенне навантаження) та соціальним (сталість). Малоземелля як найбільш повна характеристика даної групи є основною першопричиною 3 напрямків розвитку: екологізації, інтенсифікації та диверсифікації землеробства. Мета підвищення ефективності землекористування в них – в основному самозабезпеченість та виробництво товарної органічної продукції.

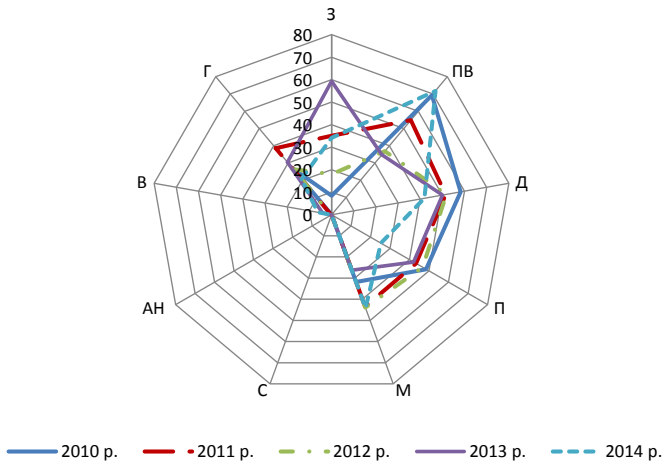

Рис. 4.5. Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки I групи областей України за 2010-2014 рр.

Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки II групи областей України за 2010-2014 рр.

(рис. 4.6).

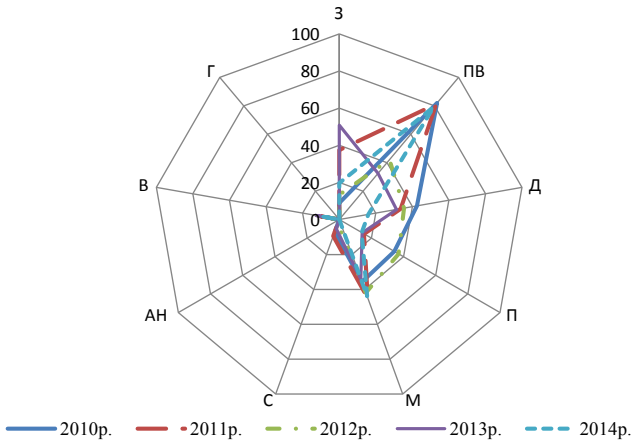

Рис. 4.6. Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки II групи областей України за 2010-2014 рр.

Графоаналітична модель демонструє домінування 3 економічних (землевіддача, продуктивна вмотивованість, диверсифікація) та 2 соціальних (продуктивність, мотивація) критеріїв над екологічними (антропогенне навантаження, гармонізація). При цьому критерії сталість і відтворення мають незначні оцінки, що збігається з характеристикою в цілому по Україні. Агенти даної групи фактично експортували власну екологічну складову. Майже всі області в II групі експортоорієнтовані, тому пропозиції по них мають стосуватися розвитку не тільки критеріїв, а й драйверів розвитку ефективного землекористування – в першу чергу – логістичної інфраструктури (в т. ч. транспортної та складської в портах).

Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки III групи областей України за 2010-2014 рр. (рис. 4.7).

Графоаналітична модель демонструє домінування 3 економічних (землевіддача, продуктивна вмотивованість, диверсифікація), 2 соціальних (продуктивність, мотивація) та 1 екологічного (відтворення) критеріїв над екологічними (гармонізація, антропогенне навантаження). При цьому критерій сталість мають незначну оцінку. Основна характеристика групи, що її типізує – її континентальність,

висока питома вага виробництва, орієнтованого на внутрішній ринок.

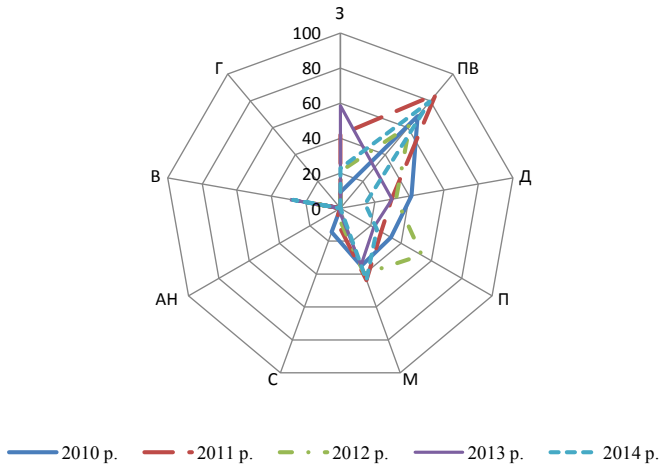

Рис. 4.7. Графоаналітична модель співвідношення фактичного до максимального значення оцінки інтегральної ефективності УЗР аграрного сектора економіки III групи областей України за 2010-2014 рр.

Слід зазначити, що всі зміни у критеріях АЕЕ, АСЕ, АЕКЕ та оцінці інтегральної ефективності в I групі були більш поміркованими, що ми пов'язуємо саме із домінуванням господарств населення у валовій продукції аграрного сектора економіки. На наш погляд, це можна визначити як організаційну складову землекористання, основи якого простежуються в працях Нелепа В. М., Бойко Л.В. [197]. Пропозиції вчених зводяться до необхідності визнання стратегічного дуалізму національного землекористування:

1. Нарощування врожайності культур і продуктивності тварин за рахунок збільшення внесення мінеральних добрив, застосування пестицидів, досягнень селекції, вдосконалення годівлі худоби та птиці й т.п. [197, с. 20-21].
2. Виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції за рахунок освоєння органічного сільського господарства [197, с. 22].

За думкою ж представників логістичного напрямку підвищення ефективності УЗР, потребує розбудови вітчизняна інфраструктура переробки «насіння сипучих культур» на комбікорм та нехарчові цілі. За експертними оцінками на це потрібно близько 40 млрд. грн. інвестицій, котрі щороку забезпечуватимуть приріст доданої вартості

26,3 млрд. грн. [199, с. 38] Це вимагатиме розбудови та запровадження нової логістики ринку. Доцільним є функціонування 2 зон: «експортна» - це регіони, наближені до портових елеваторів; і зона «внутрішньої переробки» - у цих регіонах має бути пріоритетне споживання зерна та олійних культур для тваринництва й на нехарчові цілі. У зоні внутрішнього споживання передбачається реконструювати або побудувати лінійні елеватори потужністю понад 10,0 млн. т, а в експортній зоні – додаткові портові елеватори потужністю 9,0 млн. т. За експертними оцінками нова логістика дасть змогу щороку збільшувати доходи аграріїв на 3 млрд. грн. лише завдяки економії коштів на перевезеннях [199, с. 38-39]. Продовжуючи перелік типологічних ознак, зазначимо, що у відповідності до нової стратегії виробництва зернових та олійних культур [199, с. 23] в Україні на площі 5,5 млн. га нині можна переходити на технології no-till, а на площі 13 млн. га цілком слушні технології mini-till за певною підготовкою, частка яких у майбутньому також може використовуватися без обробітку. Дані напрямки також цілком відповідають дуалістичному напрям розвитку національного аграрного сектора. На нашу думку, представлене дослідження дає підстави формування регіональних груп землекористувачів за принципом трійстого дуалізму (три типологічні групи, кожна з яких розділена за двома головними ознаками):

I. За організаційною складовою (О):

1.1. Малоземельні (домінування особистих селянських і фермерських господарств).

1.2. З великими земельними масивами (домінування великих господарств, в т.ч. агрохолдингів).

II. За логістичною складовою (Л):

2.1. Орієнтовані на внутрішній ринок.

2.2. Орієнтовані на зовнішній ринок.

III. За технологічною складовою (Т):

3.1. Орієнтовані на інтенсивне землеробство.

3.2. Орієнтовані на органічне землеробство.

За нашими дослідженнями, кожна із зазначених груп по різному реагує та має різну чутливість (еластичність) на глобальні впливи, тому наочно це можна продемонструвати на рис. 4.8. Так, за нашими дослідженнями, більш суттєвий глобальний вплив через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів на собі відчувають малоземельні (1.1); орієнтовані на зовнішній ринок (2.2); орієнтовані на інтенсивне землеробство (3.1) регіони. Більш суттєвий глобальний вплив через конкуренцію на світовому ринку сільськогосподарської продукції на собі відчувають регіони з великими земельними масивами (1.2); орієнтовані на внутрішній ринок (2.1); орієнтовані на органічне землеробство (3.2).

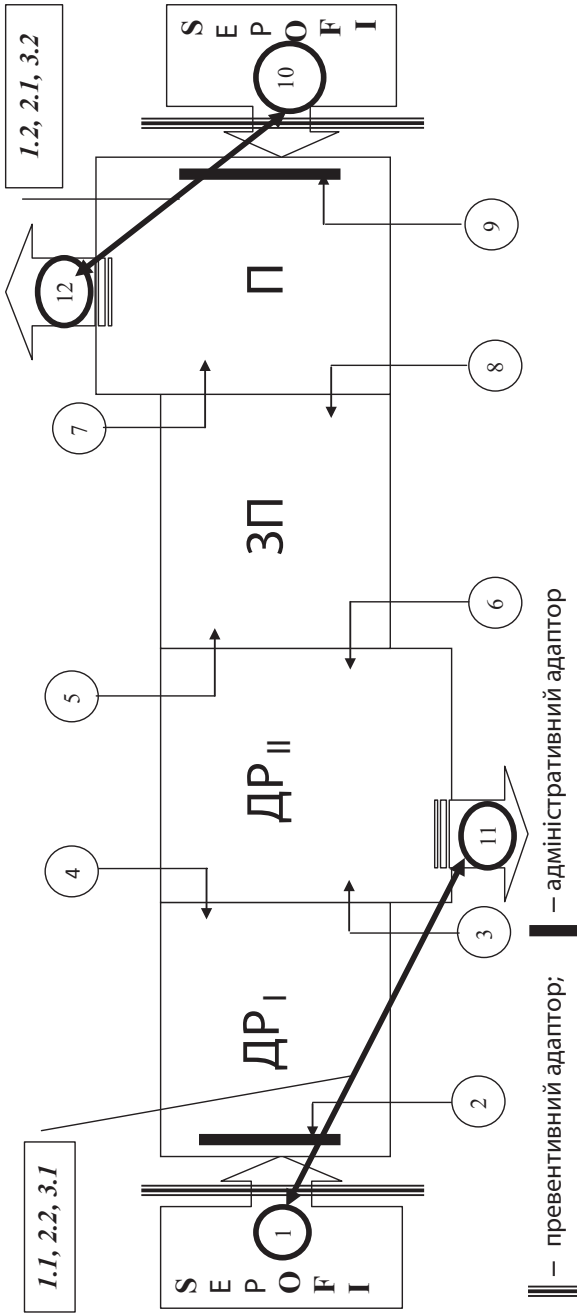

Рис. 4.8. Місця чутливості регіонів типологічних груп у схемі деформації земельних відносин на національному рівні від глобальних впливів (авторська розробка)*

* де 1 – глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів, 2 – державна політика продовольчої та екологічної безпеки, 3 – заходи землевласника зі збільшення/утримання ДР_I, 4 – стимуляторна екологічна політика землекористувача, 5 – заходи землекористувача зі збільшення фондоозроєності, 6 – заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через удосконалення організації виробництва, 7 – заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через участь в управлінні розподілом доданої вартості, 8 – заходи землевласника з уникнення факторів демотивації серед найманих працівників/орендодавців, 9 – конкурентна політика землекористувача на ринку, 10 – глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку сільськогосподарської продукції, 11 – заходи землекористувача зі збільшення земельного банку (задля «ефекту масштабу») для неприпущення зменшення абсолютної величини ДР_I, 12 – заходи землекористувача з формування вертикального інтегрованих структур для неприпущення зменшення абсолютної величини П

На державному рівні необхідною умовою є адекватне реагування на стан, позитивну та негативну реакцію будь-якого агента земельних відносин від запровадження певних заходів. До кожної з груп для підвищення ефективності землекористування має застосовуватися специфічний набір критеріїв даної ефективності і підтримки з боку держави. Наведемо приклади накладання пропонованої нами моделі інтегрального оцінюванні ефективності УЗР на практику агента земельних інтересів «держава»:

1.1. Малоземельні:

- підтримка кооперативного руху (впровадження проектів пріоритетного фінансування кооперативних утворень (спільних агентів), податкове стимулювання, укладання меморандумів з органами державної влади тощо);

- пріоритетна реалізація програм розвитку сільських територій.

1.2. З великими земельними масивами:

- реалізація форм співпраці між великим і малим бізнесом, сільською громадою;

- укладання меморандумів про обсяг інвестування в екологічні проекти та угод соціального партнерства із сільською громадою.

2.1. Орієнтовані на внутрішній ринок:

- стимулювання виробництва продукції з високою доданою вартістю;

- пріоритетність формування логістичної та інженерної інфраструктури континентального типу.

2.2. Орієнтовані на зовнішній ринок:

- пріоритетність на формування експортоорієнтованої логістичної інфраструктури;

- стимулювання сертифікованого виробництва продукції національними землекористувачами.

3.1. Орієнтовані на інтенсивне землеробство:

- стимулювання техніко-технологічної складової розвитку суб'єктів земельних інтересів групи;

- регулювання диверсифікаційної програми землекористувачів (розвиток тваринництва і нішевого землеробства).

3.2. Орієнтовані на органічне землеробство:

- підтримка органічного, в т.ч. на кооперативній основі, руху;

- посилення консультативної платформи щодо процесу переходу від традиційного до органічного землеробства (рис. 4.9).

Оскільки логістична складова визначена найсуттєвішим драйвером підвищення ефективності УЗР національного аграрного сектора економіки, розглянемо схему роботи запропонованого підходу.

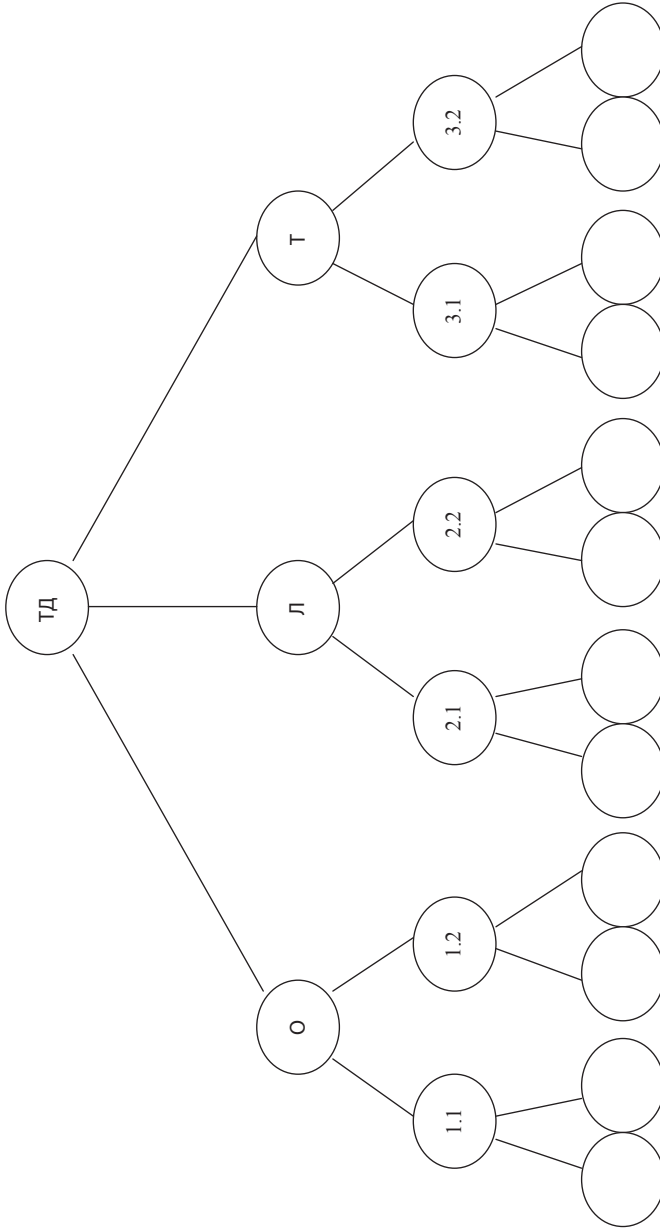

Рис. 4.9. Схема формування регіональних груп землекористувачів за принципом трійстого дуалізму (ТД) (авторська розробка)

Так, досліджуючи дану проблему на прикладі зернової логістики в Україні, можна констатувати неспівставність динаміки виробництва та експорту зерна фондозабезпеченості логістичної інфраструктури (табл. 4.27).

Таблиця 4.27

Показники стану інфраструктури зернової логістики в Україні
(розраховано автором з використанням [26, 144, 213, 225, 251])

Показник	2011/12МР	2012/13МР	2013/14МР
Виробництво, млн. т	53	46	63
Експорт, млн. т	25	21	27
Експорт у % до виробництва	47,2	45,7	42,9
Потужність одноразового зберігання на складах, млн. т:			
сертифікованих	30	31	34
несертифікованих	16	23	24
Співвідношення потужностей до виробництва, %	86,8	117,4	92,1
Теоретичні потужності експортних терміналів, млн. т	37	43	48
Потужності для одночасного зберігання сільгоспкультур в портах, млн. т	2,7
Наявність хоперів (вагонів-зерновозів), тис. шт.	12	11,5	9
Припадає виробленого зерна на 1 хопер, т	4417	4000	7000
Перевезено зерна (і продуктів перемолу) залізничним транспортом, млн. т	14,2	22,7	22,4
Припадає перевезеного зерна на 1 хопер, т	1183	1974	2489
Кількість перевезень зерна одним хопером (вантажопідйомність 60 т, без урахування технічних культур), разів	20	33	42

За даними табл. 4.27, з 2011/12 МР навантаження на 1 хопер збільшилося в 2,1 рази (2489/1183), недостатньо складів, потужностей для одночасного зберігання сільгоспкультур в портах, що знижує експортні можливості України, а відповідно – стримує вітчизняне виробництво.

За нашими підрахункам, необхідним є потрійне збільшення елеваторних потужностей України (табл. 4.28). Особливо і першочергово це стосується областей, що увійшли у групу II (на їх

території, до речі, є морські та/або річкові порти).

Таблиця 4.28

Рейтинг елеваторних потужностей регіонів України за 2014 р.

(розраховано автором з використанням [253])

Область	Елеваторні потужності, тис. т*	Валовий збір зернових і олійних, тис. т	Заповнюваність елеваторних потужностей, %	Невідповідність нормативу (ємність елеваторів 120% від виробництва), %	Додаткова необхідність у елеваторних потужностях, тис. т**
Полтавська	3500,0	5900,00	168	102	3580,0
Одеська	3170,0	4611,54	145	75	2363,8
Вінницька	2600,0	6202,00	239	186	4842,4
Дніпропетровська	2437,4	4362,78	102	115	2797,9
Харківська	2275,1	5679,60	250	200	4540,4
Кіровоград	2100,0	4998,10	151	186	3897,7
Миколаїв	2016,1	3591,75	178	114	2294,0
Сумська	1987,0	4611,90	232	179	3547,3
Черкаська	1858,4	3725,21	200	141	2611,9
Київська	1698,4	4192,40	247	196	3332,5
Чернігівська	1670,5	4195,70	251	201	3364,3
Херсонська	1585,5	2830,40	179	114	1811,0
Хмельницька	1500,0	4221,82	281	238	3566,2
Тернопільська	1143,3	2693,52	236	183	2088,9
Луганська	765,4	1636,70	214	157	1198,6
Житомирська	717,5	2213,07	308	270	1938,2
Запорізька	568,0	3258,97	223	589	3342,8
Рівненська	540,5	1295,60	240	188	1014,2
Волинська	487,0	1197,60	246	195	950,1
Донецька	466,5	3087,00	662	694	3237,9
Львівська	437,4	1217,60	95	234	1023,7
Черновицька	230,7	884,40	383	360	830,6
Івано-Франківська	211,7	900,27	425	410	868,6
Закарпатська	46,0	358,72	780	836	384,5
В цілому по Україні	34000,0	77866,70	229	175	59440,0

* крім сертифікованих елеваторів в областях є напольні зерносховища, наприклад, тільки в Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Запорізькій, Львівській областях на 2000,0; 1858,7; 1200,0; 891,4; 849,5 тис. т відповідно

** за 2014 введено в експлуатацію елеваторних потужностей на 1000 тис. т, в Луганській області втрачено елеваторних потужностей на 200 тис. т, в Донецькій – на 700 тис. т відповідно

Таким чином впровадження критеріальної діагностики в процесі управління земельними ресурсами є вагомим методичним інструментарієм для формування державних планів і прогнозів з урахуванням регіональних особливостей землекористування. Дані особливості, зокрема, визначають пріоритетність участі держави в якості екологічного інвестора на проміжку переходу від стану низької до сталої ефективності господарювання, що і є предметом наших подальших досліджень.

4.3. Формування організаційних структур управління земельними ресурсами в контексті глобалізації

Групування областей України за типологічними ознаками з точки зору ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки дає можливість формування певних надбудов (кластерного, кооперативного, асоціативного типів), що дозволило б отримувати синергійний ефект. Дослідження даного характеру і є основою підрозділу 4.3.

Виходячи з дуалістичної моделі розвитку національного землеробства в Україні можлива її побудова на кластерній основі. При цьому ядром кластеру на рівні області мають бути об'єкти, що безпосередньо контактують і з виробником, і зі споживачем. На наше переконання, будь-які державні надбудови посередницького характеру неефективні. Тому найбільш реалістичний варіант – асоціації землекористувачів та землевласників, представлених як окремими підприємцями, так і їх об'єднаннями. Організаційна структура наукових (економічних) центрів розвитку сільських територій представлена на рис. 4.10.

Керівником центру має бути президент галузевої (наприклад, зернової, садівничої, ягідної, тепличної, горіхової, соєвої, рапсової, картопляної тощо) або територіальної (обласної чи міжобласної) асоціації землевласників і землекористувачів.

Мета керівника центру – підвищення інтелектуальної складової вартості земельних ресурсів аграрного сектора економіки до рівня кращих світових аналогів.

Керівник центру є зв'язуючи ланцюгом між наукою (вищими навчальними та науково-дослідними закладами, державними агрохімічними лабораторіями), державою (керівництво області) та недержавними організаціями (союзами, спілками, федераціями, дорадчими службами, лабораторіями тощо). Між керівником центру є прямий зв'язок із структурами районного масштабу, з якими також проводиться безпосередня робота вищих навчальних та науково-

дослідних закладів, держаних агрохімічних лабораторій та вищезазначених недержавних організацій.

Рис. 4.10. Організаційна структура регіональних наукових (економічних) центрів розвитку сільських територій
(розроблено автором на основі [259, с. 53])

Подібні структури районного масштабу та безпосередньо керівник центру пов'язані з організаторами і виконавцями робіт, суб'єктами господарювання та представниками сільських населених пунктів.

Представлена структура не є занадто складною чи громіздкою через забезпечення інформаційної складової (сайту) даних центрів і роботу із цільовою аудиторією на ньому.

Основні функції центрів:

- формування права «єдиного голосу» від імені багатьох дрібних міні- та мікроагентів;
- бізнес-планування щодо реалізації проектів у землеробстві;
- адміністрування інфраструктурних, органічних та екологічних проектів.

Прикладами вже існуючих центрів можуть слугувати, наприклад, Німецький аграрний центр в Україні (с. Поташ Мінківського району, Черкаська область); Холдинг «Агро-Союз» Дніпропетровського району

Дніпропетровської області т.д.). Дані проекти не можуть бути якісно реалізовані без суттєвого наукового супроводу, що фактично можливо при потужній національній науково-виробничій консолідації.

На наше переконання, дані регіональні центри мають координуватися Національним науково-виробничим агроекологічним парком (далі ННВАП), що за ініціативи Президента України Л.Д. Кучми було запропоновано сформувані на базі ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області. Дане підприємство є одними з найбільш відомих „органічних” господарств в Україні, спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві молока й м'яса, переробці органічної продукції. З 1976 року підприємство було базовим господарством з виробничої перевірки ґрунтозахисних технологій вирощування культур, заходів щодо розширеного відтворення родючості ґрунтів та виробництву екологічно безпечних продуктів харчування. Технології ґрунтозахисного біологічного землеробства почали впроваджуватись у господарстві з 1979 року, а технології органічного землеробства – з 1990 року. Слабкими місцями підприємства в якості парку може бути саме провайдинг агроекологічних інновацій через концентрацію на виробничій діяльності. Тому нами пропонується координаційне поєднання виробничої та аналітико-консультаційної діяльності в партнерстві з Асоціацією Український клуб аграрного бізнесу (найбільше в країні, прогресивно налаштоване, представлене в більшості регіонів України, суспільно-професійне об'єднання компаній аграрного сектора економіки України, що надає широкий спектр послуг для агробізнесу), яка може представляти один з найбільш потужних дослідницьких і презентаційних майданчиків аграрного бізнесу України. При цьому основною метою ННВАП має бути пропагування еталонних технологій землеробства.

Основні задачі ННВАП:

- сприяння комунікації між споживачем і виробником продукції, споживачем і розробником інноваційних технологій, в т.ч. пов'язаних з органічним землеробством;
- налагодження зв'язків між регіональними науковими (економічними) центрами розвитку сільських територій, в т.ч. і закордонних;
- участь у наданні повного спектру послуг для аграрних, продовольчих і ресурсних компаній.

Оскільки у відповідності до Закону України «Про наукові парки», науковий парк – це юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та / або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку [240], структура ННВАП, за авторською думкою, наступна:

- ПП «Агроекологія»;
- Український клуб аграрного бізнесу;
- Полтавська державна аграрна академія;
- Державна установа «Держґрунтохорона».

ННВАП має стати суттєвим структурним елементом кластерної моделі організації дуалістичного розвитку землекористування в Україні (рис. 4.11), що як самостійно, так і через регіональні наукові (економічні) центри розвитку сільських територій забезпечує агровиробників та їх об'єднання інформаційною підтримкою екологопрогресивних технологій землекористування, виконує інспекцію та контроль за виробництвом екологічної продукції, проводять з ними консультативну діяльність за двома основними напрямками:

- 1) органічне землеробство;
- 2) традиційне землеробство на максимально екологобезпечній енергоощадній основі.

Відповідно, дані проекти в призмі реалізації економічної функції держави як агента земельних інтересів підтримуються через:

- цінове регулювання органічної та традиційної продукції;
- замовлення та фінансування досліджень ННВАП;
- обов'язкове споживання рядом комунальних закладів (дитячі садки, школи, лікарні, будинки людей похилого віку, інтернати тощо) органічної продукції;
- пільгове кредитування проектів з впровадження технологій органічного землеробства (через банки).

Страховання ризиків від виробничої діяльності беруть на себе страхові компанії.

Щодо ролі міжнародних партнерів як представників регіональних та глобальних агентів земельних інтересів, то їх участь може бути як пов'язаною із замовленням науково-технічних послуг у ННВАП, так і з придбанням продукції через ринки їх збуту.

Запропонована кластерна модель організації дуалістичного розвитку землекористування в Україні та наявність в ній Національного науково-виробничого агроекологічного парку та регіональних наукових (економічних) центрів розвитку сільських територій дозволяють вирішити зазначену раніше проблему інформаційного провайдингу в управлінні земельними ресурсами аграрного сектора економіки.

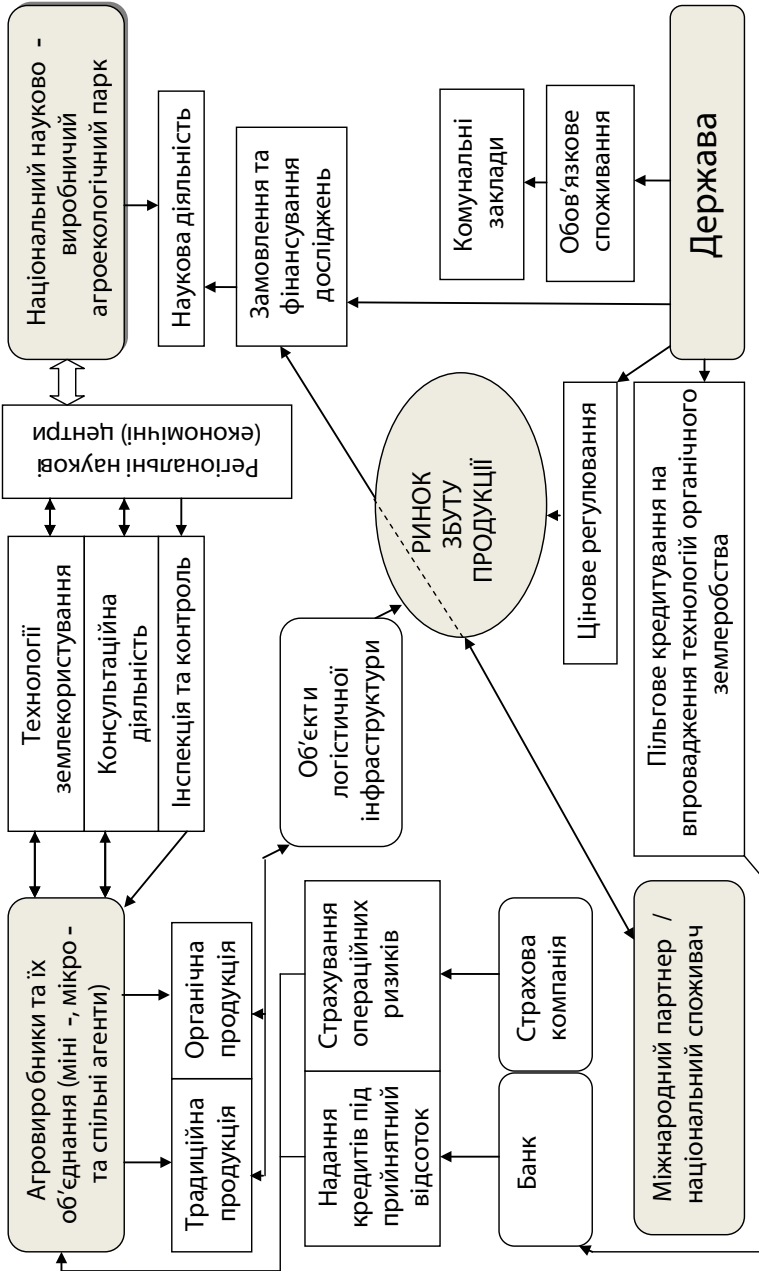

Рис. 4.11. Кластерна модель організації дуалістичного розвитку землекористування в Україні (авторська розробка)

Як вже зазначалося, в Україні немає належної взаємодії між агробізнесом, наукою і державою. Схематично дану взаємодію можна продемонструвати на прикладі запропонованих нами для наочності інформаційних ромбів I та II (рис. 4.12-4.13). Слід зазначити, що в ромбі I наукові та навчальні установи представляють фундаментальну науку, в інші учасники відносин – прикладну. Відносини в інформаційному ромбі I передбачають фінансову складову отримання інформації в усіх можливих напрямках.

Рис. 4.12. Схема інформаційного ромбу I (авторська розробка)

При цьому досить несформованими залишаються відносини у інформаційному ромбі II, які не передбачають фінансову складову отримання інформації. Вирішення даної проблеми простежується в проекті концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2020 року в контексті створення Центру ринкової інформаційної підтримки. Тому заявлена схема інформаційного провайдингу в управлінні земельними ресурсами аграрного сектора економіки нами представляється як суміщення інформаційного ромбу I і II, де опорну ланку матиме саме Національний науково-виробничий агроекологічний парк, що представлено на рис. 4.14.

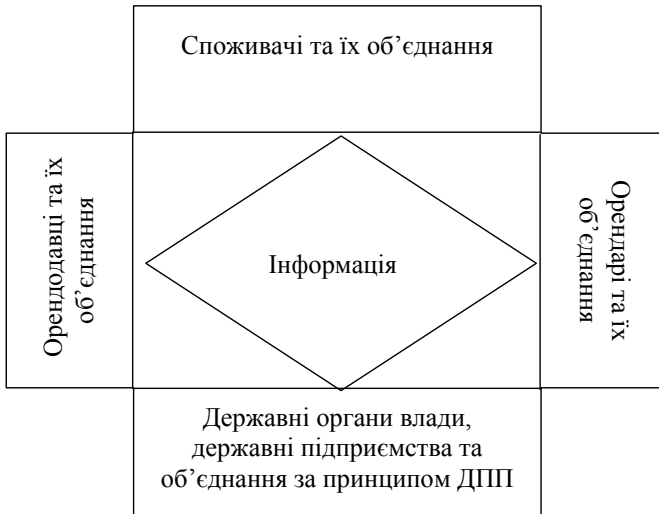

Рис. 4.13. Схема інформаційного ромбу II (авторська розробка)

Рух інформації за представленою схемою значно скоротить «час на подорож» – час від розробки інноваційної технології до її впровадження у регіонах.

Слід зазначити, що при кластерній організації агропромислового виробництва малі, середні та великі підприємства агробізнесу – учасники кластерних утворень – досягають порівняного з агрохолдингами рівня конкурентоспроможності, а сам інтеграційний механізм кластеризації на основі концентрації агропромислового виробництва й спеціалізації його учасників формує «точки зростання» регіональних і місцевих економік.

Так, наприклад, з 2007 р. у Полтавській області реалізується проект кластеру виробників екологічної продукції, у рамках якого приділяється увага відпрацюванню процедури інспекції та контролю за виробництвом екологічної продукції.

Учасники проекту, які впроваджують екологічні технології у своєму господарстві, мають можливість отримати сертифікат Центру екологічної безпеки споживачів за умови проходження відповідної інспекції господарства. Завданням інспекції є контроль за використанням заборонених хімічних препаратів, генномодифікованого насінневого матеріалу, стимуляторів росту тощо. Сертифікованим підприємствам надається допомога в реалізації продукції за цінами вище ринкових. Окремі підприємства проекту розпочали процедуру міжнародної сертифікації й отримують допомогу в реалізації виробленої продукції за кордон.

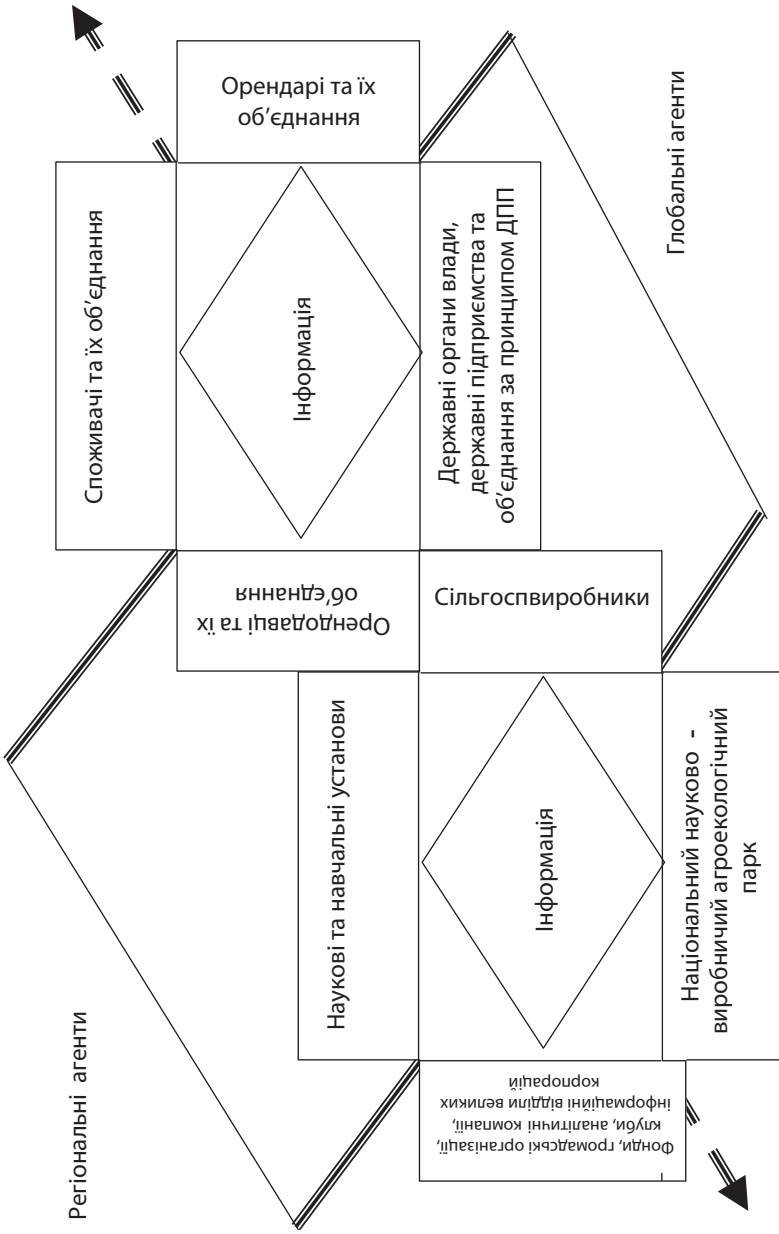

Рис. 4.14. Схема інформаційного провайдингу в управлінні земельними ресурсами аграрного сектора економіки (авторська розробка)

Розповсюдження даного передового досвіду дає можливість запропонувати до використання такий математичний метод як нейронні мережі. Нами даний метод був використаний для сегментування регіонів України за рівнем оцінки інтегральної та агрегованої екологічної ефективності та інформаційного забезпечення при розробці стратегій управління земельними ресурсами та аналізі даних. Саме кластеризацію ми використовували для мінімізації впливу людської упередженості та помилок в процесі групування даних.

Нейронні мережі представляють собою математичні методи, які можуть бути використані для обробки сигналів, прогнозування та кластеризації. Виділяють два класи нейронних мереж: мережі, що навчаються з вчителем і без учителя. Нейронні мережі з вчителем використовуються для отримання інформації про взаємозалежності між входами та виходами. Нейронні мережі без учителя - для класифікації, організації, візуального уявлення даних великої розмірності. Прикладом мережі без учителя є самоорганізована карта Кохонена, яку ми і використовували в своєму дослідженні.

Для створення самоорганізованої карти Кохонена (СОК) потрібно два шари: перший шар – містить нейрони для вхідних показників, другий – вихідний шар, пов'язаний з усіма елементами вхідного шару. Число вихідних нейронів задається користувачем. Побудова карти відбувається в декілька етапів: спочатку ініціалізуються вагові коефіцієнти нейронів, на другому – навчання нейронів, на останньому – побудова карти Кохонена.

Пропонуємо використовувати СОК для уявлення рівня оцінки інтегральної та агрегованої екологічної регіонів України в графічній та інтуїтивно зрозумілій формі. Перед нами також стоїть задача розробити систему інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень для прогнозування рівня агрегованої екологічної оцінки регіонів. Адже навчена карта спроможна розпізнати нові значення вхідних змінних та зарахувати невідомий регіон до вже побудованих кластерів.

Перший етап побудови карти – ініціалізація вагомостей вхідних параметрів представлений на рис. 4.15.

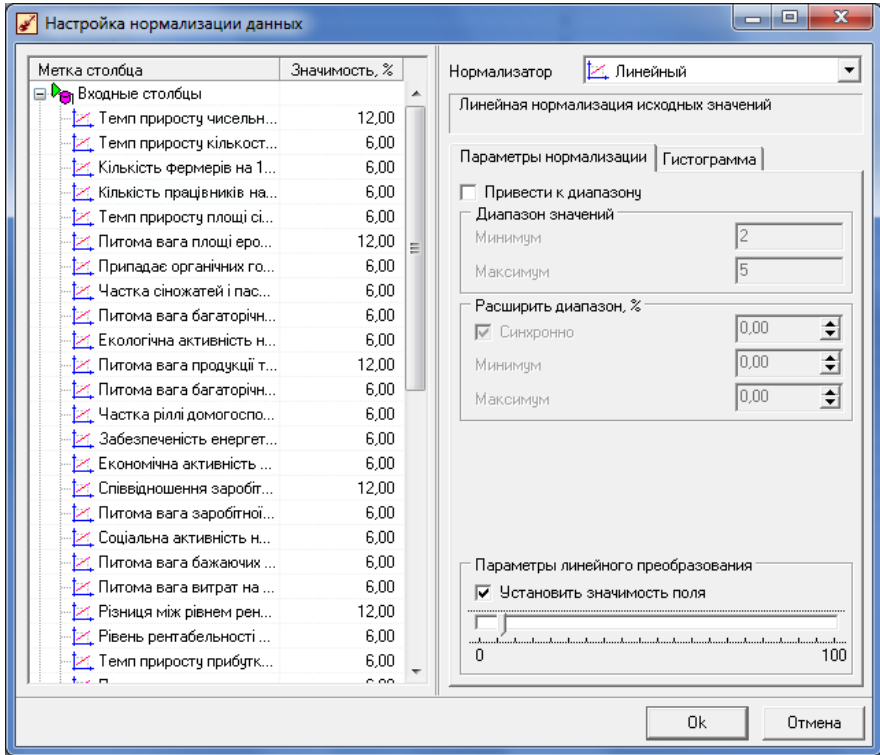

Рис. 4.15. Вагомість вхідних показників оцінки інтегральної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

На етапі навчання з вхідних даних обирається вектор та відбувається пошук схожого вектора коефіцієнтів нейронів.

На останньому етапі будуються кластери, що представляють собою групу векторів із найменшою відстанню між собою. Будується матриця відстаней та ці значення використовуються для визначення кольору, яким буде зафарбовуватися вузол.

На рис. 4.16 представлені самоорганізовані карти Кохонена для вхідних параметрів. Червоним кольором відповідно позначені найкращі значення показників, синім – найгірші.

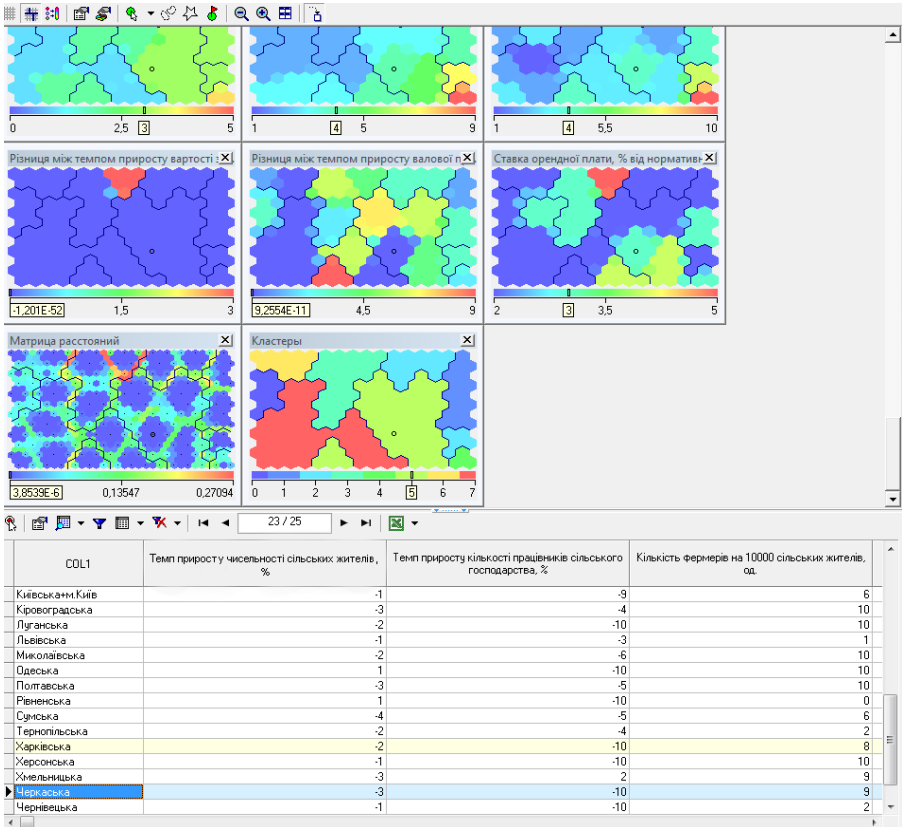

Рис. 4.16. Самоорганізовані карти Кохонена для вхідних параметрів оцінки інтегральної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

Програмний продукт Deductor Studio також надає корисний інструментарій для швидкого пошуку необхідного регіону в побудованих кластерах. На рис. 4.17 відповідно представлена Черкаська область, яка потрапила в червоний (найліпший) кластер з найвищими рівнем оцінки інтегральної ефективності. Також можна одночасно подивитися на значення всіх вхідних параметрів регіону. Цей інструментарій дуже корисний для прийняття управлінських рішень.

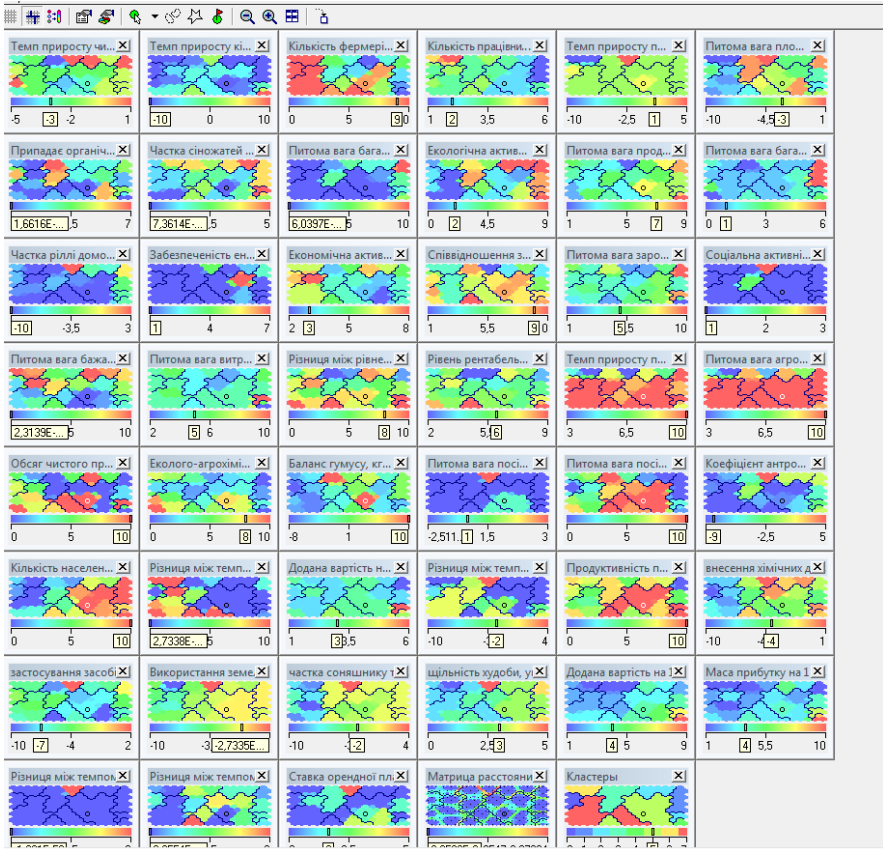

Рис. 4.17. Інструментарій для пошуку регіону на карті оцінки інтегральної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

Відповідно до даних рис. 4.18, нами були отримані 8 кластерів, в які потрапили регіони. Регіони, що розташовані в одному кластері мають схожі параметри. Результати дослідження представлені в табл. 4.29.

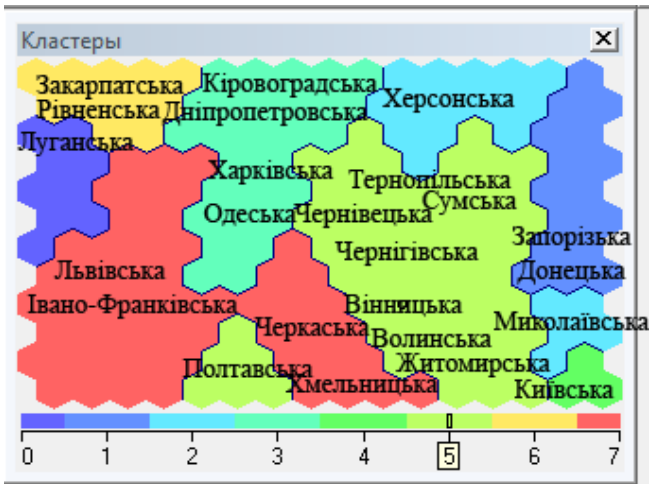

Рис. 4.18. Кластери регіонів України за оцінки інтегральної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р.
(розроблено автором)

Так, в перший кластер потрапили Івано-Франківська, Львівська, Хмельницька і Черкаська області, що очолюють рейтинги відповідних типологічних груп. Дані області мають подібну оцінку агрегованої економічної та соціальної ефективності, хоча щодо агрегованої екологічної ефективності Львівська, Хмельницька і Черкаська області займають у своїх групах відповідно V (з 6), III (з 9) та III (з 9) місця, що є предметом більш поглибленого аналізу.

Другий кластер представлений Закарпатською та Рівненською областями, що обумовлено в основному їх лідуючим положенням в оцінці агрегованої екологічної ефективності. Третій найчисельніший кластер приблизно одного рівня за економічною (окрім Чернігівської області) та соціальною (окрім Чернівецької) оцінкою, але рівень агрегованої екологічної ефективності їх майже вирівняв. Київська область зайняла окреме середнє положення в четвертому кластері через невідповідаючий рівню екологічної ефективності її економічній і соціальній оцінці. П'ятий кластер представлений набором областей суто з великими земельними масивами, двоє з яких (Дніпропетровська та Харківська) через велику щільність населення сконцентровані на самозабезпеченні. Кіровоградська область виробляє набагато більше продукції, ніж споживає, а Одеська – як самозабезпеченням, так і через власні портові потужності – експортом.

Шостий, сьомий та восьмий кластери – області з великими земельними масивами. При цьому Херсонська, Миколаївська та

Запорізька області – виробляють набагато більше, ніж споживають, є експортерами продукції, а Донецька і Луганська не досягають рівня самозабезпеченості.

Таблиця 4.29

Характеристика кластерів регіонів, отриманих в результаті побудови СОК за оцінкою інтегральної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

№ кластеру	Перелік регіонів, які увійшли	Характеристика
1 (червоний)	Черкаська, Хмельницька, Львівська, Івано-Франківська	Кластер характеризується найліпшим станом регіонів, високим рівнем майже всіх аналізованих показників
2 (жовтий)	Закарпатська, Рівненська	Кластер характеризується високим станом регіонів та найвищим рівнем оцінки АЕКЕ
3 (салатний)	Полтавська, Тернопільська, Сумська, Чернівецька, Чернігівська, Вінницька, Волинська, Житомирська	Кластер характеризується станом регіонів вище середнього, присуття суттєва амплітуда коливання рівня оцінки АЕКЕ
4 (зелений)	Київська	Кластер характеризується середнім станом регіону, рівень оцінки АЕКЕ вище середнього
5 (бірюзовий)	Кіровоградська, Дніпропетровська, Харківська, Одеська	Практично всі показники екологічної складової даного кластеру нижче за середні.
6 (голубий)	Херсонська, Миколаївська	Практично всі показники даного кластеру нижче за середні.
7 (світло-синій)	Запорізька, Донецька	Низький рівень всіх показників оцінювання. Регіони у кризовому стані.
8 (синій)	Луганська	Дуже низький рівень майже всіх показників оцінювання. Регіон у кризовому стані

Сформовані кластери, як бачимо, розмістили всі області, окрім оцінки інтегральної ефективності, за рядом інших ознак:

- 1) за організаційною складовою (від малоземельних до з великими земельними масивами);
- 2) за логістичною складовою (області, що мають найбільшу фондозабезпеченість за вартістю об'єктів логістичної інфраструктури – входять до найбільш депресивних кластерів);
- 3) за технологічною складовою (від орієнтації на органічне землеробство до орієнтації на інтенсивне землеробство, але такі, що потребують значних інвестицій в інженерну

інфраструктуру).

Дані дослідження в черговий раз також довели, що екологічна складова чинить один з найсуттєвіших впливів на оцінку інтегральної ефективності управління земельними ресурсами, а її ігнорування не може бути нівельовано ні за рахунок економічної, ні за рахунок соціальної складової. Тому окремо нами досліджено формування кластерів за оцінкою агрегованої екологічної ефективності на рівні України (рис. 4.19-4.20, табл. 4.30).

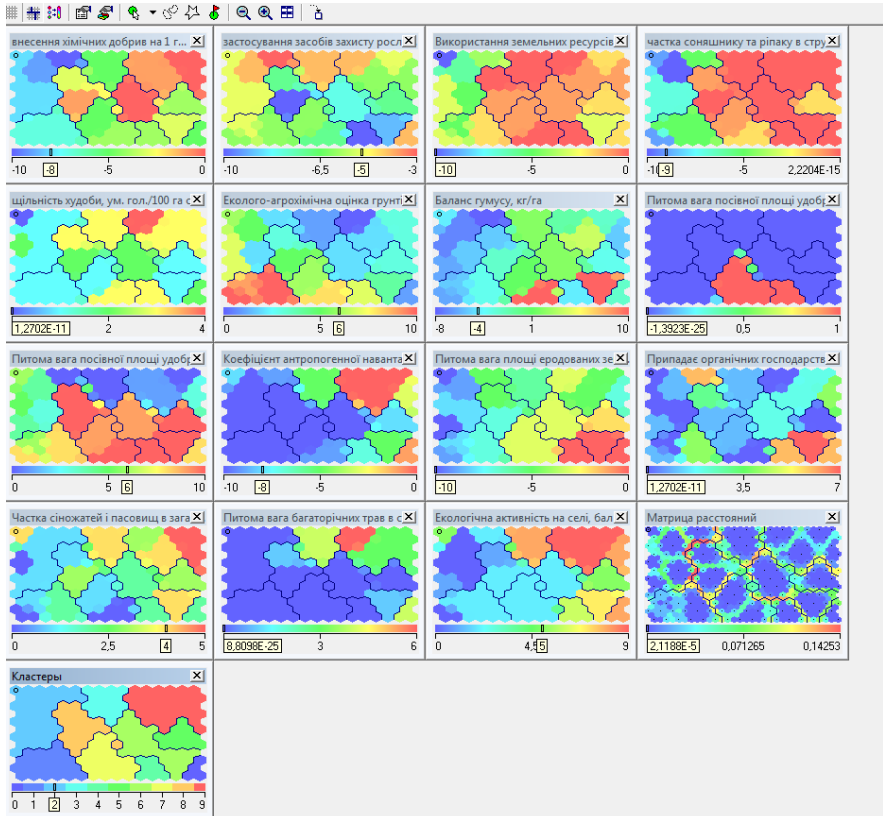

Рис. 4.19. Інструментарій для пошуку регіону на карті оцінки агрегованої екологічної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

Сформовані 9 кластерів, в два з яких не попала жодна область, що є великою проблемою у реалізації державної політики, тому що області сьомого (Одеська область), восьмого (Херсонська,

Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська) та дев'ятого (Миколаївська, Запорізька, Луганська) кластерів мають найнижчі з точки зору оцінки агрегованої екологічної ефективності характеристики.

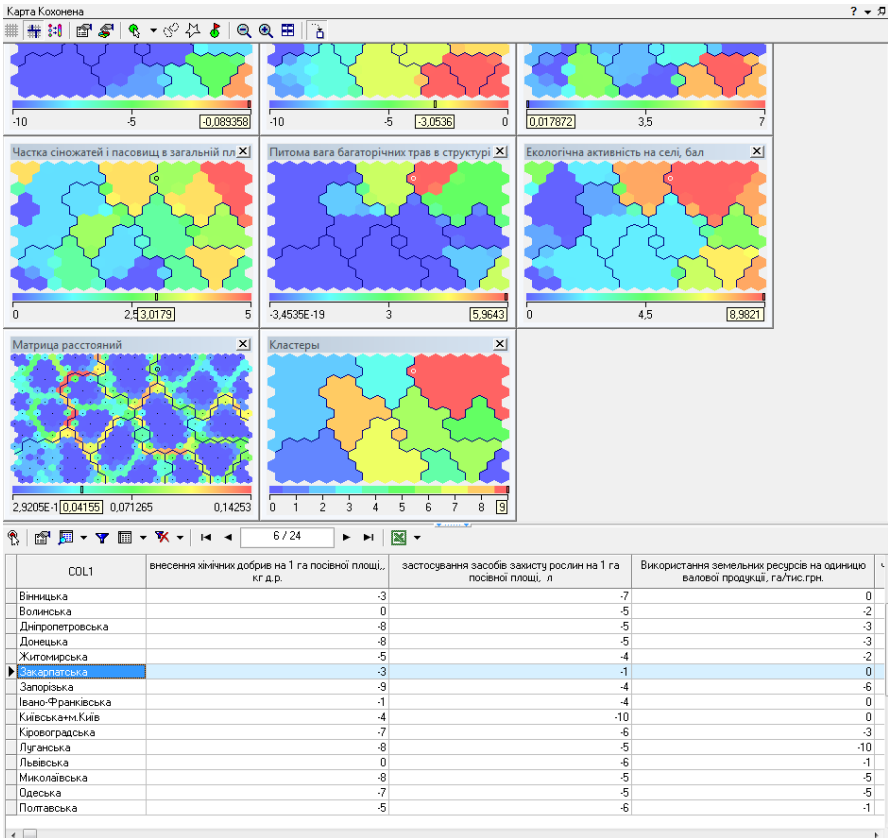

Рис. 4.20. Самоорганізовані карти Кохонена для вхідних параметрів оцінки агрегованої екологічної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

Через експортоорієнтований характер землекористування (Одеська, Херсонська, Кіровоградська, Миколаївська, Запорізька області) та велику щільність населення (Донецька, Луганська області) антропогенне навантаження на земельні ресурси даних регіонів найвище.

Рис. 4.21. Кластери регіонів України за оцінки агрегованої екологічної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

Але всі дані області відносяться до степової природно-кліматичної зони України, суттєве поліпшення екологічної та соціально-економічної ситуації в яких можливе лише за умов розвитку зрошувального землеробства, тобто розвитку інженерної інфраструктури, що і має стати одним з пріоритетів державної політики.

Таблиця 4.30

Характеристика кластерів регіонів, отриманих в результаті побудови СОК за оцінкою агрегованої екологічної ефективності управління земельними ресурсами на рівні України за даними за 2014 р. (розроблено автором)

№ кластеру	Перелік регіонів, які увійшли	Характеристика
1 (червоний)	Закарпатська, Київська, Чернігівська	Кластер характеризується найліпшим станом регіонів, високим рівнем майже всіх аналізованих показників
2 (помаранчевий)	Рівненська, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Черкаська	Для кластеру характерні вище за середні показники критерію відтворення, нижче за середні показники критерію відтворення та висока амплітуда оцінки критерію сталість
3 (жовтий)	Тернопільська, Львівська	Для кластеру характерні середні показники критерію відтворення та відтворення та вище за середні показники оцінки критерію сталість

Продовження табл. 4.30

№ кластеру	Перелік регіонів, які увійшли	Характеристика
4 (салатний)	Вінницька, Чернівецька, Сумська, Хмельницька, Харківська, Полтавська	Практично всі показники даного кластеру вище за середні
5 (зелений)	-	Середній стан
6 (бірюзовий)	-	Стан нижче середнього
7 (блакитний)	Одеська	Практично всі показники даного кластеру нижче за середні.
8 (світло-синій)	Херсонська, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська	Низький рівень всіх показників оцінювання. Регіони у кризовому стані.
9 (синій)	Миколаївська, Запорізька, Луганська	Дуже низький рівень майже всіх показників оцінювання. Регіон у кризовому стані

Модельовання організаційних структур управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення в контексті глобалізації дає змогу надати пропозиції щодо його перспектив. Оскільки кожен кластер різний за якісними характеристиками, підходи в адмініструванні даними проблемами будуть різні з боку держави як агента земельних інтересів. Тому дослідження особливостей даних підходів і пошук перспектив національного землекористування і є предметом наших подальших досліджень.

РОЗДІЛ V

ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

5.1. Раціоналізація використання земельних ресурсів в умовах децентралізації економіки

Децентралізація національної економіки поряд із євроінтеграційними перспективами є одними з вирішальних зовнішніх макровпливів на систему управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. При цьому потребують вирішення ряд питань координаційно-субординаційного характеру між окремими ланками даної системи, що і є предметом дослідження даного підрозділу.

Спільні інвестиції держави та мікро- і мініагентів, наприклад, у поліпшення меліоративного стану земель призводять не тільки до підвищення землевіддачі та відповідно доходів даних агентів, але й підвищення вартості (нормативної оцінки) даних земель, тобто і можливостей залучення інвестицій, і отримання більшої орендної плати [120, 122].

За авторським баченням, доцільним є кооперування держави з приватним бізнесом для вирішення проблем охорони ґрунтів, збільшення обсягів експорту, гармонізації вітчизняної системи управління земельними ресурсами до кращих світових аналогів (рис. 5.1).

Напрями (принципи) розвитку ДПП в системі землекористування:

А) агрохімічний - сприяння ефективному використанню земельних угідь через агрохімічне забезпечення агровиробників на розгалуженій науково-дослідницькій базі;

В) меліоративний - оптимізація структури сільськогосподарських земель та посівів через участь всіх зацікавлених сторін у меліоративних проєктах на паритетній основі;

С) логістичний - раціоналізація землекористування на основі випереджаючого розвитку системи логістичного забезпечення агровиробництва;

Д) збутовий - активізація діяльності щодо просування продукції під загальнодержавними або регіональними брендами аграрної продукції, системи утилізації та глибокої переробки основної, додаткової та побічної продукції на аналітико-консультаційній платформі громадських організацій та галузевих асоціацій.

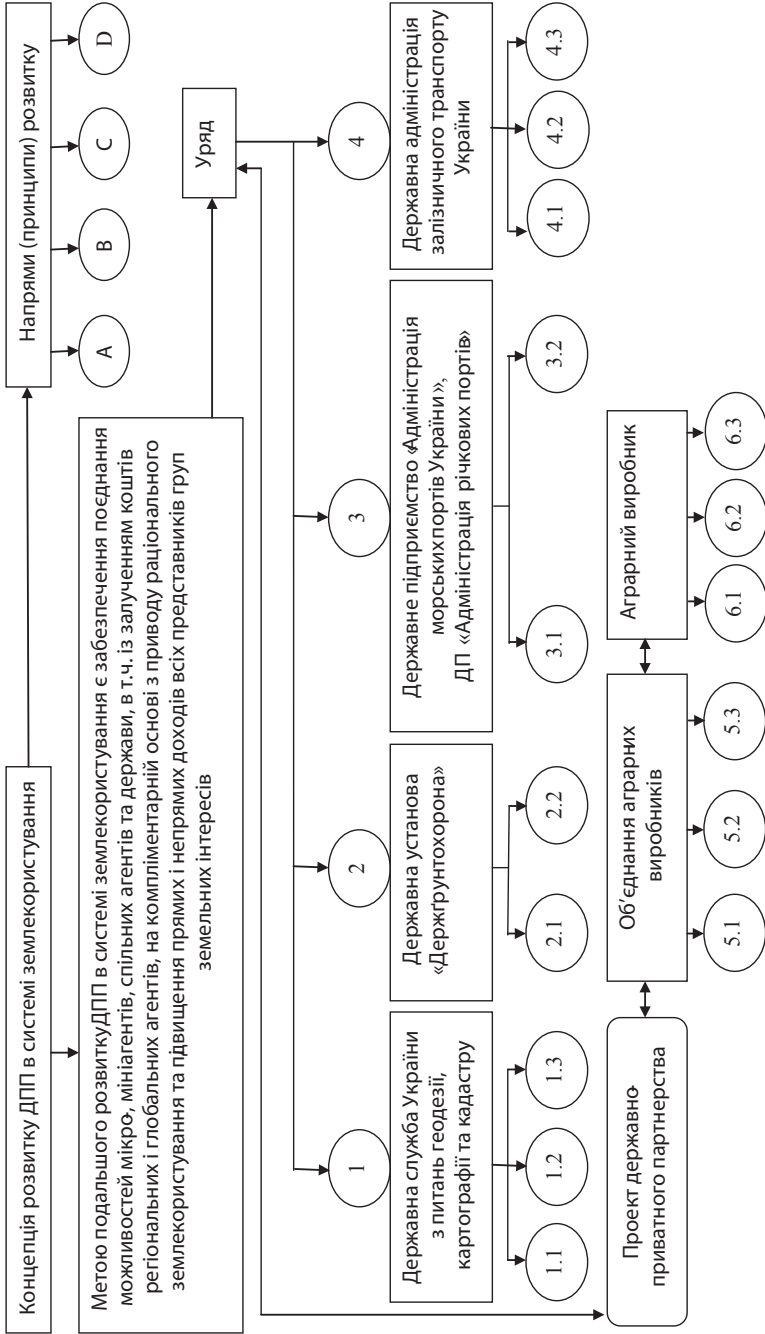

Рис. 5.1. Концепція розвитку державно - приватного партнерства (ДПП) в системі землекористування (авторська розробка)

Функції уряду в рамках реалізації проектів ДПП:

1. Формування гармонізованих до кращої світової практики сільськогосподарської діяльності земельних відносин.

2. Сприяння підвищенню якості та охороні ґрунтів як національного та світового багатства.

3, 4. Сприяння і безпосередня участь у розбудові гармонізованої до кращої світової практики логістичної інфраструктури аграрного бізнесу.

Основні функції Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру в рамках реалізації проектів ДПП:

1.1. Забезпечення ведення державного земельного кадастру.

1.2. Пошук партнерів щодо участі в реалізації меліоративних проектів.

1.3. Участь у реалізації меліоративних програм і проектів.

Основні функції Державної установи «Держґрунтохорона» в рамках реалізації проектів ДПП:

2.1. Забезпечення роботи розгалужених агрохімічних лабораторій.

2.2. Складання програм та участь в їх реалізації щодо підвищення родючості ґрунтів.

Основні функції Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та Державного підприємства «Адміністрація річкових портів» в рамках реалізації проектів ДПП:

3.1. Формування умов для активізації роботи портів (поглиблення дна, сприяння будівництву потужностей із припортового зберігання сільськогосподарської продукції).

3.2. Кількісне і якісне поліпшення флотів.

Основні функції Державної адміністрації залізничного транспорту України в рамках реалізації проектів ДПП:

4.1. Вдосконалення існуючих і створення нових маршрутів курсування товарних рухомих складів.

4.2. Забезпечення достатньої кількості спеціалізованого рухомого складу (в т.ч. хоперів) для перевезення сільськогосподарської продукції.

4.3. Зменшення термінів курсування потягів від місць зберігання сільгосппродукції до об'єктів логістичної інфраструктури.

Основні функції об'єднання аграрних виробників в рамках реалізації проектів ДПП:

5.1. Використання права «єдиного голосу» для паритетного відстоювання позицій землекористувачів та землевласників.

5.2. Розповсюдження серед виробників інформації щодо змісту партнерства та його переваг.

5.3. Надання консультаційних послуг учасникам інтеграційного процесу.

Основні функції аграрного виробника в рамках реалізації проектів ДПП:

6.1. Забезпечення публічності виробництва якісної продукції для

участі в проектах ДПП.

6.2. Надання виробничої бази для роботи державних служб із поліпшення якості землі, проведення меліоративних робіт.

6.3. Надання права єдиного голосу своїм галузевим представникам.

Тому, на наше переконання, мають бути прозорі схеми взаємодії сільської громади з землекористувачами-орендарями та держави з представниками агробізнесу (рис. 5.2), вигоди всіх сторін з яких очевидні.

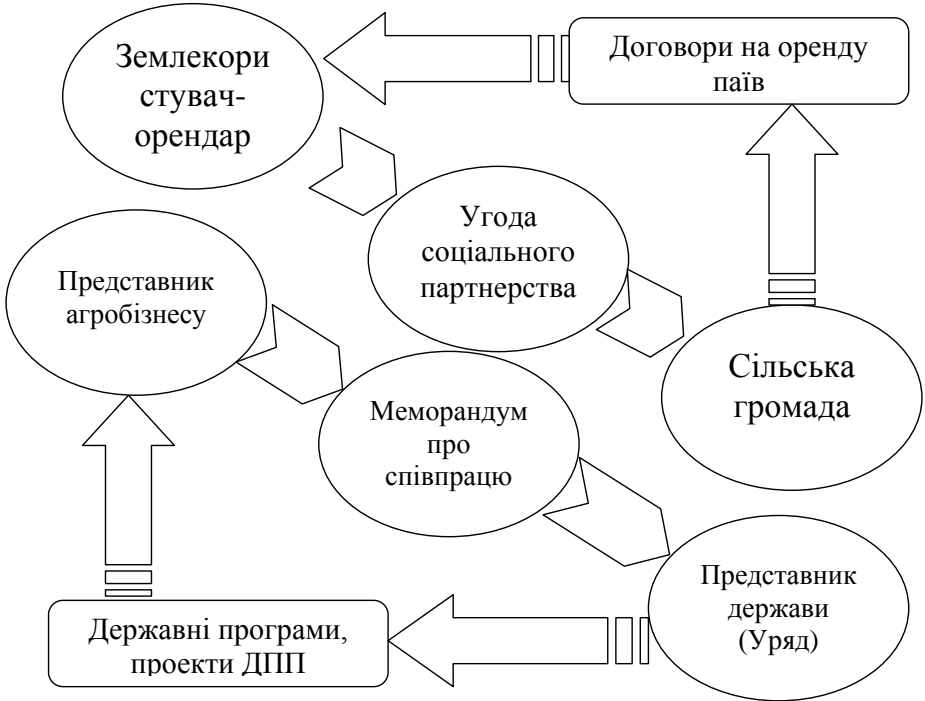

Рис. 5.2. Схеми взаємодії сільської громади з землекористувачами-орендарями та держави з представниками агробізнесу (авторська розробка)

Вигоди для міні- та мікроагентів від взаємодії у сфері землекористування:

- зменшення питомих витрат;
- збільшення доходів;
- поліпшення соціальних умов працівників.

Вигоди для держави від взаємодії у сфері землекористування:

- консолідація земель;
- раціональне використання земель;
- введення в сільськогосподарський обіг само законсервованих

земель;

- збереження родючості ґрунту і запобігання ерозії;
- збільшення надходжень в бюджети всіх рівнів;
- поліпшення соціальних умов громадян.

Прикладом активізації даних зв'язків може бути ряд фактів останніх років:

- Аграрний союз України звертався до Держземагенства України стосовно надання роз'яснень деяких питань земельного законодавства;

- ТОВ «Агрофірма ім. Довженка», орендуючи землі в чотирьох районах Полтавської області в межах 14 сільських рад, уклавши угоди соціального партнерства із сільськими громадами, забезпечила достатньо високі показники соціально-економічного розвитку села (соціальна інфраструктура села отримує понад 2 млн. щорічно) [311, с. 14-15];

- підписано Меморандум про соціально-економічне партнерство між Донецькою облдержадміністрацією і сільськогосподарською компанією «Харвест Холдинг». Відповідно до положень Меморандуму передбачено щорічне фінансування у сумі від 3 млн. грн. проектів, спрямованих на розвиток соціальної сфери у сільській місцевості, сприяння створенню нових робочих місць за рахунок розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на території сільських і селищних рад, де знаходяться підприємства холдингу. Зокрема, компанія «Харвест Холдинг» з метою розвитку малого бізнесу в Тельманівському районі Донецької області передала підприємцям у оренду непрофільні активи холдингу. Результатом співпраці став запуск нового виробництва: гусячої ферми, пересувної механізованої колони; суб'єкти господарювання – експортери зерна (в особі представників від Американської Торговельної Палати в Україні, Української зернової асоціації, Української аграрної конфедерації, Європейської Бізнес Асоціації, Асоціації фермерів та приватних землевласників України, Аграрного союзу України) підписують з Міністерством аграрної політики і продовольства України Меморандум про взаємодію на ринку зерна на маркетинговий рік і т. д.

Розгляд раціонального використання земельних ресурсів, що враховує принципи державно-приватного партнерства, дозволяє зробити аргументовані висновки щодо можливостей землекористування та землеволодіння, що без чіткого інструментарію прогнозування є незакінченим процесом, що і є предметом наших подальших досліджень.

5.2. Прогнозування ефективності управління земельними ресурсами на державному рівні

Сучасне прогнозування обмежено в своєму горизонті. В той же час непередбачуваність зовнішнього середовища стосується не тільки України, а й всього світу, що намагається різними шляхами страхувати ризики, в т.ч. шляхом збільшення імпорту продовольства і формування складського господарства. Дані фактори обумовлені необхідністю визначення точок росту ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки через побудову чітких матриць вхідних і вихідних (прогнозних) показників, що і є предметом дослідження в даному підрозділі. У зв'язку з цим нами проведено оцінку прогнозних впливів показників економічної ефективності управління земельними ресурсами за даними 2014 р. у відповідності до запропонованої моделі визначення прогнозних значень, зміст якої викладено нижче.

Нехай λ – довільний показник. Він визначає дві функції на множині всіх показників. Функція $f_\lambda(a_{ijk})$ дорівнює 1, якщо зміна показника λ спричиняє зміну показника a_{ijk} , та дорівнює 0, якщо зв'язок між показниками λ та a_{ijk} відсутній. Функція $g_\lambda(a_{ijk})$ визначає коефіцієнт регресії показника a_{ijk} на показник λ . Тоді при зміні показника λ на величину $\Delta\lambda$, зміна інтегральної оцінки визначається рівністю:

$$\Delta = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 \beta_{ij} \sum_{k=1}^5 \alpha_{ijk} f_\lambda(a_{ijk}) g_\lambda(a_{ijk}) \Delta_\lambda \quad (5.1)$$

За нашими дослідженнями, окрім прямих впливів окремих показників на економічну ефективність управління земельними ресурсами як агрегований показник, непрямих впливів зазнали соціальна та екологічна ефективності (табл. 5.1).

Позитивний вплив доданої вартості на 1 га сільгоспугідь (31) на соціальну ефективність пояснюється збільшенням її абсолютної величини, а відповідно і її структурних елементів – в т.ч. і заробітної плати. Заслуговує на увагу зворотній вплив 32 (маси прибутку) на соціальну оцінку, що нами пояснюється дуже слабким зв'язком маси прибутку і рівнем заробітної плати та відрахувань на соціальні заходи.

Окрім цього, за нашими дослідженнями, 32 прямо корелює із землемісткістю робочого місця, що означає стабільне скорочення персоналу суб'єктів аграрного сектора економіки.

Питома вага агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4) має навіть більш суттєвий соціальний вплив, ніж економічний, що нами пояснюється глобальними соціальним впливом, – заробітна плата в країні з відкритою економікою поступово наближується до заробітної плати в країнах, в яких використовуються подібні технології.

Таблиця 5.1

Карта прогнозних впливів показників економічної ефективності управління земельними ресурсами за даними 2014 р. (розраховано автором)

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
31	0,194	0,223	0	0,417
32	0,334	-0,004	0	0,330
33	0,060	0	0	0,060
34	0,060	0	0	0,060
35	0,060	0	0	0,060
ПВ1	0,120	0	0	0,120
ПВ2	0,045	0	0	0,045
ПВ3	0,045	0	0	0,045
ПВ4	0,193	0,202	0,008	0,403
ПВ5	0,045	0	0	0,045
Д1	0,119	0,160	-0,023	0,256
Д2	0,045	0	0	0,045
Д3	0,045	0	0	0,045
Д4	0,045	0	0	0,045
Д5	0,045	0	0	0,045

Окрім цього перехід зі стадії високої прибутковості на стадію сталої високої прибутковості справляє однозначно позитивний вплив на екологічну складову. Подібна ситуація із питомою вагою продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1). Соціальна ефективність зазнала впливу через більшу трудомісткість тваринництва і відповідно – необхідності залучення більшої кількості персоналу до процесу виробництва. Є необхідність також сконцентрувати увагу на від'ємному впливові Д1 на екологічну оцінку, що ми пояснюємо суттєвим впливом на екологічну оцінку значення показника використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції. Оскільки ріст поголів'я худоби в сільгосп підприємствах завжди прямо пропорційний поголів'ю худоби в господарствах населення, величина використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції зазнає ще більшого негативного впливу.

Всього три непрямі впливи викликають показники соціальної

ефективності управління земельними ресурсами (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Карта прогнозних впливів показників соціальної ефективності управління земельними ресурсами за даними 2014 р. (розраховано автором)

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
П1	0,009	0,164	0	0,173
П2	0	0,060	0	0,060
П3	0	0,060	0	0,060
П4	0	0,060	0	0,060
П5	0	0,082	0	0,082
М1	0	0,120	0	0,120
М2	0	0,045	0	0,045
М3	0	0,045	0	0,045
М4	0	0,045	0	0,045
М5	0	0,045	0	0,045
С1	0,099	0,036	0,022	0,157
С2	0	0,045	0	0,045
С3	0	0,045	0	0,045
С4	0	0,045	0	0,045
С5	0	0,045	0	0,045

Так, кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1), позитивно відбивається і на економічній оцінці через збільшення землевіддачі. Темп приросту чисельності сільських жителів (С1) діє позитивно на економічну оцінку через збільшення питомої ваги валової продукції господарств населення, відповідно дана причина і його позитивного впливу на екологічну оцінку (окрім технологій в землеробстві ми враховуємо більшу питому вагу продукції тваринництва у валовій продукції в господарствах населення).

Найбільше непрямих впливів викликають показники екологічної оцінки ефективності управління земельними ресурсами (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Карта прогнозних впливів показників екологічної ефективності управління земельними ресурсами за даними 2014 р. (розраховано автором)

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
АН1	0	0,144	0,223	0,366
АН2	0	0	0,060	0,060
АН3	0,137	0,156	0,085	0,378
АН4	0,029	0,011	0,191	0,231
АН5	0,173	-0,167	0,683	0,688
В1	0	0	0,120	0,120
В2	0,009	0,055	0,102	0,167
В3	-0,084	0	0,700	0,616
В4	0	0,000	0,080	0,080
В5	0	0	0,045	0,045
Г1	-0,027	0,091	0,096	0,160
Г2	0	0	0,045	0,045
Г3	0	0	0,045	0,045
Г4	0	0	0,172	0,172
Г5	0	0	0,045	0,045

Так, збільшення обсягу внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1) має позитивний вплив на економічну ефективність через збільшення валового збору, а відповідно – і сукупних ресурсів домогосподарств (в даному випадку – зарплати працівників та виплат орендної плати). Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3) має позитивний вплив на економічну оцінку через збільшення землевіддачі, а на соціальну оцінку – через збільшення продуктивності праці за всіх інших рівних умов. Щодо частки соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4), то за нашими дослідженнями більш диверсифіковані господарства є й більш прибутковими, до того ж більше персоналу можна залучити до виробничого процесу, що і спостерігаємо на карті впливів. Від’ємний вплив щільності худоби (АН5) на соціальну оцінку пояснюється нами занепадом тваринництва, а звідси – набагато меншим рівнем доданої вартості, що припадає на

1 працівника. Позитивний же вплив даного показника на економічну оцінку зумовлений мультиплікативним ефектом від диверсифікації виробництва.

Щодо позитивного впливу балансу гумусу (B2) на економічну та соціальну оцінку, то будь-яке підвищення даного показника означає поліпшення якості земельних → ресурсів урожайності+якості продукції→валового збору+ціни реалізації→доходів всіх агентів земельних відносин. Питома вага посівної площі удобреної органічними добривами (B3) має негативний вплив на економічну оцінку через високу вартість гною та робіт з його внесення, неможливістю об'єктивного обрахунку економічного ефекту через його довгостроковий характер.

Зменшення питомої ваги площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь (Г1) пов'язано з додатковими витратами, що і знижує економічну оцінку (що якраз і є предметом державного впливу), а соціальну – навпаки, підвищує через можливості отримання додаткових ресурсів домогосподарствами.

Для прогнозування зміни значення зазначеної інтегральної ефективності з використанням запропонованої моделі нами створена комп'ютерна програма, що з урахуванням взаємовпливів дає можливість розрахувати прогнозний рейтинг впливів показників на оцінку інтегральної ефективності управління земельними ресурсами.

Один з варіантів такого прогнозу представлено у табл. 5.4 за даними 2014 р. Як бачимо, серед 15 найбільш впливових показників 9 – екологічних, 4 – економічних, 2 – соціальних.

Зміст даного прогнозу зводиться до того, що при задаванні зміни одного із показників (наприклад, на 1) на певну величину (в умовних балах оцінки) змінюється оцінка інтегральної ефективності. Наприклад, збільшення на 1 бал оцінки АН1 (щільність худоби) призводить до збільшення на 0,69 балів інтегральної оцінки. Тобто збільшення щільності худоби на 59% (1 бал оцінки даного показника дорівнює 59%) збільшує значення інтегральної оцінки на 2,89% (1 бал інтегральної оцінки дорівнює 4,18%, відповідно 0,69 балів – 2,89%). Якщо за 2014 р. щільність худоби складала 31,5 ум. гол. на 100 га сільгоспугідь, то абсолютний приріст збільшення на 59% дорівнюватиме 18,6 ум. гол. на 100 га сільгоспугідь. В перерахунку на корів (1 ум. гол. = 1 корова) та всю площу сільгоспугідь в Україні це означатиме необхідність збільшення поголів'я на 6501 тис. гол. Другий по значимості (чутливості зміни інтегральної оцінки) показник – В3 (питома вага посівної площі удобреної органічними добривами) – знов-таки пов'язаний з розвитком тваринництва. Це свідчить, що ефективність управління земельними ресурсами без диверсифікації виробництва не може бути високою.

Таблиця 5.4

Прогнозний рейтинг впливів показників на оцінку інтегральної ефективності управління земельними ресурсами за даними 2014 р. (розраховано автором)

Показник	Вплив	Показник	Вплив	Показник	Вплив
АН5	0,688	В1	0,120	Д2	0,045
В3	0,616	М1	0,120	Д3	0,045
З1	0,417	В4	0,080	Д4	0,045
ПВ4	0,403	П5	0,080	Д5	0,045
АН3	0,378	З3	0,060	В5	0,045
АН1	0,366	З4	0,060	Г2	0,045
З2	0,330	З5	0,060	Г3	0,045
Д1	0,256	АН2	0,060	М2	0,045
АН4	0,231	П2	0,060	М3	0,045
Г4	0,172	П3	0,060	М4	0,045
В2	0,167	П4	0,060	М5	0,045
П1	0,167	ПВ2	0,045	С2	0,045
Г1	0,160	ПВ3	0,045	С3	0,045
С1	0,160	ПВ5	0,045	С4	0,045
ПВ1	0,120	Г5	0,045	С5	0,045

На підставі попередніх досліджень нами розроблені матриці прогнозів значень оцінки інтегральної ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки для всіх аналізованих критеріїв. Так, за критерієм «землевіддача» дані представлені у табл. 5.5.

Згідно даних табл. 5.5, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 3 бали на 4) оцінки доданої вартості на 1 га сільгоспугідь (З1), що збільшує ІЕ на 0,417 бали (або 1,76%), рівнозначний збільшенню З1 на 24,1%. В абсолютному вимірі це означає збільшення З1 з 4027,48 до 5000,1 грн./га сільгоспугідь, що тільки для сільгоспідприємств означатиме збільшення доданої вартості на 18,4 млрд. грн.

Таблиця 5.5

Матриця прогнозів значення оцінки інтегральної ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «землевіддача» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Додана вартість на 1 га сільгоспугідь (31), грн.	0,417	1,76	3→4	+24,1	4027,48→5000,1 грн./га сільгоспугідь, що дорівнює додатково 18373225 тис. грн. доданої вартості
Маса прибутку на 1 га сільгоспугідь (32), грн.	0,330	1,38	3→4	+28,7	1943,02→2500,1 грн., що дорівнює отриманню додаткових 10152187 тис. грн. прибутку
Різниця між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість (33), %	0,060	0,25	0→1	+23,8	-23,8→0%
Різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ (34), %	0,060	0,25	2→3	+0,7	3,4→4,1%
Ставка орендної плати (35), % від нормативної оцінки землі	0,060	0,25	3→4	+0,98	3,03→4,01%

Щодо маси прибутку на 1 га сільгоспугідь (32), то її зміна на 1 бал (перехід з оцінки 3 бали на 4) збільшує ІЕ на 0,330 (або 1,38%), що рівнозначно збільшенню 32 на 28,7%. В абсолютному вимірі це означає збільшення 32 з 1943,02 до 2500,1 грн./га сільгоспугідь, що тільки для сільгоспдприємств означатиме збільшення маси прибутку на 10,2 млрд. грн.

Зміна на 1 бал різниці між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість (33) – перехід з оцінки 0 бали на 1 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню 33 на 23,8%. В абсолютному вимірі це означає збільшення 33 з -23,8 до 0%, тобто паритетному росту вартості землі й іншої нежитлової нерухомості. Зміна на 1 бал різниці між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ (34) – перехід з оцінки 2 бали на 3 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню 34 на 0,7%. В абсолютному вимірі це означає збільшення 34 з 3,4 до 4,1%, тобто випереджаючому росту валової продукції над посівними площами, тобто інтенсивному

землеробству та диверсифікації аграрного виробництва.

Зміна на 1 бал ставки орендної плати (З5) – перехід з оцінки 3 бали на 4 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню ЗЗ на 0,98%. В абсолютному вимірі це означає збільшення З5 з -3,03 до 4,01%. Даний перехід можливий навіть при збільшенні орендної плати тільки в тих областях, де вона не дорівнює навіть 3% (всі області, крім Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Миколаївської, Полтавської, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської).

Згідно даних табл. 5.6, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 7 бали на 8) різниці між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками (ПВ1), що збільшує ІЕ на 0,120 бали (або 0,50%), рівнозначний збільшенню ПВ1 на 1,91%.

Таблиця 5.6

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «продуктивна вмотивованість» на 1 бал (розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Різниця між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками (ПВ1), %	0,120	0,50	7→8	+1,91	18,1→20,01%, що дорівнює або збільшення рівня рентабельності до 27,71%, або зменшення депозитних ставок до 6,39%, або проміжний варіант
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності (ПВ2), %	0,045	0,21	6→7	+3,7	26,4→30,1%
Темп приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг (ПВ3), %	0,045	0,21	10→10	+n	172,5→172,5%+n%, що дорівнює додатково n%
Питома вага агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4), %	0,403	1,67	10→10	+n	43,4→43,4%+n%, що дорівнює додатково n%
Обсяг чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік (ПВ5), тис. грн.	0,045	0,21	8→9	+7,2	419,7→450,1 тис. грн. на 1 засновника підприємства на рік, що дорівнює додатковому прибутку на 1 засновника 30,4 тис. грн.

В абсолютному вимірі це означає збільшення ПВ1 з 18,1 до 20,01 %, що може бути спричинено збільшенням рівня рентабельності до 27,71%, або зменшенням депозитних ставок до 6,39%, або проміжним варіантом.

Щодо рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності (ПВ2), то його зміна на 1 бал (перехід з оцінки 6 бали на 7) збільшує ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню ПВ2 на 3,7%. В абсолютному вимірі це означає збільшення ПВ2 з 26,4 до 33,1%, що є достатньо високим показником.

Зміна на 1 бал темпу приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг (ПВ3) не призведе до будь-яких переходів через його велике значення (оцінка 10 – максимальна), проте викличе збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%).

Зміна на 1 бал питомої ваги агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4) не призведе до будь-яких переходів через його велике значення (оцінка 10 – максимальна), проте викличе збільшення ІЕ на 0,403 (або 1,67%).

Зміна на 1 бал обсягу чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік (ПВ5), – перехід з оцінки 8 бали на 9 – призведе до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню ПВ5 на 7,2%. В абсолютному вимірі це означає збільшення ПВ5 з 419,7 до 450,1 тис. грн. на 1 засновника на рік. Даний перехід дорівнює додатковому прибутку на 1 засновника 30,4 тис. грн.

Згідно даних табл. 5.7, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 4 бали на 5) питомої ваги продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1), що збільшує ІЕ на 0,256 бали (або 1,09%), рівнозначний збільшенню Д1 на 0,8%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Д1 з 29,3 до 30,1 %, що дорівнює додатковому виробництву валової продукції тваринництва на 2011,5 млн. грн.

Щодо питомої ваги багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь (Д2), то її зміна на 1 бал (перехід з оцінки 2 бали на 3) збільшує ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Д2 на 1,01%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Д2 з 2,00 до 3,01%, що дорівнює додатковій площі багаторічних насаджень 352,7 тис. га.

Зміна на 1 бал частки ріплі домогосподарств, що не була засіяна (Д3) – перехід з оцінки -10 балів на -9 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Д3 на 0,3%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Д3 з 55,3 до 55,0%, що є дуже незначною зміною.

Зміна на 1 бал забезпеченості енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств (Д4) – перехід з оцінки 2 бали на 3 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Д4 на 44,3%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Д4 з 208,0 до 300,1 кВт на 100 га посівної площі, що дорівнює

додатковим енергетичним потужностям 17346 тис. кВт (що дорівнює, наприклад, 110 тис. од. тракторів New Holland серії T7000). Для порівняння у Вінницькій області даний показник дорівнює 731 кВт на 100 га посівної площі.

Таблиця 5.7

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «диверсифікованість» на 1 бал (розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Питома вага продукції тваринництва в структурі валової продукції (Д1), %	0,256	1,09	4→5	+0,8	29,3→30,1%, що дорівнює додатковому виробництву валової продукції тваринництва на 2011,5 млн. грн.
Питома вага багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь (Д2), %	0,045	0,21	2→3	+1,01	2,00→3,01%, що дорівнює додатковій площі багаторічних насаджень 352,7 тис. га
Частка ріллі домогосподарств, що не була засіяна (Д3), %	0,045	0,21	-10→-9	+0,3	55,3→55,0%
Забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств (Д4), енергетичні потужності на 100 га посівної площі, кВт	0,045	0,21	2→3	+44,3	208,0→300,1 кВт на 100 га посівної площі, що дорівнює додатковим енергетичним потужностям 17346 тис. кВт
Економічна активність на селі (Д5), бал	0,045	0,21	5→6	+6,0	55→61 бал, що дорівнює або збільшенню питомої ваги земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств з 47,1 до 55%, або збільшенню кількості домогосподарств, що утримують корів з 25,8 до 33%, або проміжний варіант

Зміна на 1 бал економічної активності на селі (Д5) – перехід з оцінки 5 балів на 6 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Д5 на 6,0%. В абсолютному вимірі це

означає збільшення Д5 з 55 до 61 бали, що дорівнює або збільшенню питомої ваги земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальні й площі землі домогосподарств з 47,1 до 55%, або збільшенню кількості домогосподарств, що утримують корів з 25,8 до 33%, або проміжний варіант.

Згідно даних табл. 5.8, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 4 бали на 5) кількості населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1), що збільшує ІЕ на 0,173 бали (або 0,71%), рівнозначний збільшенню П1 на 2,9%. В абсолютному вимірі це означає збільшення П1 з 1,37 до 1,41 чол. на 1 га сільськогосподарських угідь, що дорівнює валовій продукції у фактичних цінах 2014 р. на суму 906,9 млн. дол. додатково. З даних умов Україна годуватиме не 63,6, а 65,4 млн. людей.

Таблиця 5.8

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «продуктивність» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1), чол.	0,173	0,71	4→5	+2,9	1,37→1,41 чол. на 1 га сільськогосподарських угідь, що дорівнює валовій продукції у фактичних цінах 906,9 млн. дол. додатково
Різниця між темпом приросту землемісткості робочого місця та темпом приросту продуктивності праці (П2), %	0,060	0,25	0→1	+6,0	-6→0%
Додана вартість на одного працівника (П3), тис. грн./чол.	0,060	0,25	3→4	+32,5	139,7→185,1 тис. грн./чол., що дорівнює додатковій доданій вартості у сумі 23821,38 млн. грн.
Різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту заробітної плати (П4), %	0,060	0,25	-9→-8	+0,1	4,1→4,0%
Продуктивність праці (П5), тис. грн./чол.	0,082	0,33	8→9	+5,4	227,8→240,1 тис. грн./чол., що дорівнює додатковим 12,3 тис. грн./чол.

Щодо різниці між темпом приросту землемісткості робочого місця

та темпом приросту продуктивності праці (П2), то її зміна на 1 бал (перехід з оцінки 0 бали на 1) збільшує ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню П2 на 6,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення П2 з -6 до 0%, що означає вирівнювання їх росту.

Зміна на 1 бал доданої вартості на одного працівника (П3) – перехід з оцінки 3 бали на 4 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню П3 на 32,5%. В абсолютному вимірі це означає збільшення П3 з 139,7 до 185,1 тис. грн./чол., що дорівнює додатковій доданій вартості у сумі 23821,38 млн. грн.

Зміна на 1 бал різниці між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту заробітної плати (П4) – перехід з оцінки -9 балів на -8 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню П4 на 0,1%, що є незначною зміною. В абсолютному вимірі це означає збільшення П4 з 4,1 до 4%.

Зміна на 1 бал продуктивності праці (П5) – перехід з оцінки 8 балів на 9 – призводить до збільшення ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно збільшенню П5 на 5,4%. В абсолютному вимірі це означає збільшення П5 з 227,8 до 240,1 тис. грн./чол., що дорівнює додатковим 12,3 тис. грн./чол.

Згідно даних табл. 5.9, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 5 бали на 6) співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства з середньою по економіці (М1), що збільшує ІЕ на 0,120 бали (або 0,50%), рівнозначний збільшенню М1 на 5,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення М1 з 0,71 до 0,76, що дорівнює заробітній платі 2644,8 грн. на місяць, що на 168,8 грн. більше від фактичної за 2014 р.

Щодо питомої ваги заробітної плати у доданій вартості (М2), то її зміна на 1 бал (перехід з оцінки 5 бали на 6) збільшує ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню М2 на 2,41%. В абсолютному вимірі це означає збільшення М2 з 15,1 до 17,51%, що є дуже суттєвою часткою.

Зміна на 1 бал соціальної активності на селі (М3) – перехід з оцінки 1 бал на 2 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню М3 на 6,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення М3 з 5 до 11 балів, що дорівнює додатковому або прийому в експлуатацію житла в сільській місцевості 10160,2 тис. м² загальної площі, або збільшенню кількості зареєстрованих сільсьгосподарських обслуговуючих кооперативів на 1272 од., або проміжний варіант.

Зміна на 1 бал питомої ваги бажаючих займатися товарним виробництвом на власній землі (М4) – перехід з оцінки 5 балів на 6 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню М4 на 1,21%. В абсолютному вимірі це означає збільшення М4 з 16,3 до 17,51%, що дорівнює або збільшенню на 2,42% питомої ваги домогосподарств в сільській місцевості, що залучають найманих працівників, або збільшенню на 2,42% питомої ваги домогосподарств в

сільській місцевості, що мають сільськогосподарську техніку, або проміжний варіант.

Таблиця 5.9

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «мотивація» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства з середньою по економіці (M1)	0,120	0,50	5→6	+5,0	0,71→0,76, що дорівнює заробітній платі 2644,8 грн. на місяць, що на 168,8 грн. більше від фактичної
Питома вага заробітної плати у доданій вартості (M2), %	0,045	0,21	5→6	+2,41	15,1→ 17,51 %
Соціальна активність на селі (M3), бал	0,045	0,21	1→2	+6,0	5→11 балів, що дорівнює додатковому або прийому в експлуатацію житла в сільській місцевості 10160,2 тис. м ² загальної площі, або збільшенню кількості зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 1272 од., або проміжний варіант
Питома вага бажаючих займатися товарним виробництвом на власній землі (M4), %	0,045	0,21	5→6	+1,21	16,3→17,51%, що дорівнює або збільшенню на 2,42% питомої ваги домогосподарств в сільській місцевості, що залучають найманих працівників, або збільшенню на 2,42% питомої ваги домогосподарств в сільській місцевості, що мають сільськогосподарську техніку, або проміжний варіант
Питома вага витрат на соціальні заходи у загальних витратах (M5), %	0,045	0,21	5→6	+0,31	2,7→3,01%

Зміна на 1 бал питомої ваги витрат на соціальні заходи у загальних витратах (M5) – перехід з оцінки 5 балів на 6 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню M5 на 0,31%. В абсолютному вимірі це означає збільшення M5 з 2,7 до 3,01%, що для даного показника доволі суттєво.

Згідно даних табл. 5.11, зміна на 1 бал (перехід з оцінки -2 бали на -1) темп приросту чисельності сільських жителів (C1), що збільшує ІЕ на 0,157 бали (або 0,67%), рівнозначний збільшенню C1 на 0,07%. В абсолютному вимірі це означає збільшення C1 з -0,57 до -0,50, що дорівнює зменшенню падіння чисельності сільських жителів на 9,33 тис. чол. на рік.

Таблиця 5.11

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «сталість» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Темп приросту чисельності сільських жителів (C1), %	0,157	0,67	-2→-1	+0,07	-0,57→-0,50 %, що дорівнює зменшенню падіння чисельності сільських жителів на 9,33 тис. чол. на рік
Темп приросту кількості працівників сільського господарства (C2), %	0,045	0,21	-10→-9	+1,7	-6,2→-4,5%, що дорівнює зменшенню падіння кількості працівників сільського господарства на 9,51 тис. чол. на рік
Кількість фермерів на 10000 сільських жителів (C3), од.	0,045	0,21	10→10	+n	30→30+n од., що дорівнює додатковим n од. фермерів
Кількість працівників на 1000 га сільгоспугідь (C4), чол./га	0,045	0,21	3→4	+4,5	28,8→30,1 чол./га, що дорівнює або збільшенню чисельності працівників на 23,7 тис. чол., або зменшенню площі сільгоспугідь на 819,2 тис. га за тієї ж чисельності працівників, або проміжний варіант
Темп приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства) (C5), %	0,045	0,21	-6→-5	+0,09	-1,34→-1,25

Щодо темпу приросту кількості працівників сільського господарства (C2), то його зміна на 1 бал (перехід з оцінки -10 балів на -9) збільшує ІЕ

на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню С2 на 1,7%. В абсолютному вимірі це означає збільшення С2 з -6,2 до -4,5%, що дорівнює зменшенню падіння кількості працівників сільського господарства на 9,51 тис. чол. на рік.

Зміна на 1 бал кількості фермерів на 10000 сільських жителів (С3) не призведе до будь-яких переходів через його велике значення (оцінка 10 – максимальна), проте викличе збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%).

Зміна на 1 бал кількості працівників на 1000 га сільгоспугідь (С4) – перехід з оцінки 3 бали на 4 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню С4 на 4,5%. В абсолютному вимірі це означає збільшення С4 з 28,8 до 30,1%, що дорівнює або збільшенню чисельності працівників на 23,7 тис. чол., або зменшенню площі сільгоспугідь на 819,2 тис. га за тієї ж чисельності працівників, або проміжний варіант.

Зміна на 1 бал темпу приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства) (С5) – перехід з оцінки -6 балів на -5 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню М5 на 0,09%. В абсолютному вимірі це означає збільшення С5 з -1,34 до -1,25%, що є незначним уповільненням падіння.

Згідно даних табл. 5.12, зміна на 1 бал (перехід з оцінки -5 балів на -4) внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1), що збільшує ІЕ на 0,366 бали (або 1,55%), рівнозначний збільшенню АН1 на 9,9%. В абсолютному вимірі це означає збільшення АН1 з 82,0 до 90,1 кг д. р., що дорівнює додатковому внесенню на всю посівну площу 152,6 тис. т д. р.

Щодо застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі (АН2), то його зміна на 1 бал (перехід з оцінки -6 балів на -5) збільшує ІЕ на 0,060 (або 0,25%), що рівнозначно зменшенню АН2 на 7,4%. В абсолютному вимірі це означає зменшення М2 з 2,7 до 2,5 л/га посівної площі.

Зміна на 1 бал використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3) – перехід з оцінки -2 бали на -1 – призводить до збільшення ІЕ на 0,378 (або 1,59%), що рівнозначно зменшенню АН3 на 11,3%, що є дуже суттєвим негативом. В абсолютному вимірі це означає зменшенню АН3 з 0,141 до 0,125 га/тис. грн., що дорівнює використанню меншої площі сільгоспугідь всіма категоріями господарств на 3078 тис. га для досягнення поточної вартості валової продукції.

Зміна на 1 бал частки соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4) – перехід з оцінки -3 бали на -2 – призводить до збільшення ІЕ на 0,231 (або 0,96%), що рівнозначно зменшенню АН4 на 2,3%. В абсолютному вимірі це означає зменшення АН4 з 22,3 до 20,0%, що дорівнює зменшенню площі посівів даних культур на 139,8 тис. га.

Таблиця 5.12

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «антропогенне навантаження» на 1 бал (розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1), кг д.р.	0,366	1,55	-5→-4	+9,9	82,0→90,1 кг д. р., що дорівнює додатковому внесенню на всю посівну площу 152,6 тис. т д. р.
Застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі (АН2), л	0,060	0,25	-6→-5	-7,4	2,7→2,5 л/га посівної площі
Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3), га/тис. грн.	0,378	1,59	-2→-1	-11,3	0,141→0,125 га/тис. грн., що дорівнює використанню меншої площі на 3078 тис. га
Частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4), %	0,231	0,96	-3→-2	-2,3	22,3%→20,0%, що дорівнює зменшенню площі на 139,8 тис. га
Щільність худоби (АН5), ум. гол./100 га сільгоспугідь	0,688	2,89	2→3	+59,0	31,5 → 50,1 ум. гол./100 га сільгоспугідь, що дорівнює додатковому поголів'ю 6501 тис. ум. гол.

Зміна на 1 бал щільності худоби (АН5) – перехід з оцінки 2 бали на 3 – призводить до збільшення ІЕ на 0,688 (або 2,89%), що рівнозначно збільшенню АН5 на 59%. В абсолютному вимірі це означає збільшення АН5 з 31,5 до 50,1 ум. гол./100 га сільгоспугідь, що дорівнює додатковому поголів'ю 6501 тис. ум. гол.

Згідно даних табл. 5.13, зміна на 1 бал (перехід з оцінки 5 балів на 6) еколого-агрохімічної оцінки ґрунтів (В1), що збільшує ІЕ на 0,120 бали (або 0,50%), рівнозначний збільшенню В1 на 2,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення В1 з 49 до 50 балів, що означає зміну складного агрегованого показника.

Щодо балансу гумусу (В2), то його зміна на 1 бал (перехід з оцінки -2 бали на -1) збільшує ІЕ на 0,167 (або 0,71%), що рівнозначно збільшенню В2 на 50,0%, що є надто високим показником. В абсолютному вимірі це означає збільшення В2 з -0,2 до -0,1 т/га, що дорівнює поліпшенню балансу гумусу на 1928 тис. т в цілому по Україні.

Таблиця 5.13

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «відтворення» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Еколого-агрохімічна оцінка ґрунтів (В1), бал	0,120	0,50	5→6	+2,0	49→50 балів, що означає зміну складного агрегованого показника
Баланс гумусу (В2), т/га	0,167	0,71	-2→-1	+50,0	-0,2→0,1 т/га, що дорівнює поліпшенню балансу гумусу на 1928 тис. т
Питома вага посівної площі удобреної органічними добривами (В3), %	0,616	2,59	0→1	+0,9	2,1→3,0%, що дорівнює додатково удобреним 160,2 тис. га посівної площі
Питома вага посівної площі удобреної мінеральними добривами (В4), %	0,080	0,33	6→7	+1,9	78,2→80,1%, що дорівнює 279,8 тис. га додатково удобреної посівної площі
Коефіцієнт антропогенної навантаженості (В5)	0,045	0,21	-9→-8	-0,6	3,42→3,40

Зміна на 1 бал питомої ваги посівної площі удобреної органічними добривами (В3) – перехід з оцінки 0 бали на 1 – призводить до збільшення ІЕ на 0,616 (або 2,59%), що рівнозначно збільшенню В3 на 0,9%, що є дуже несуттєвим збільшенням. В абсолютному вимірі це означає збільшення В3 з 2,1 до 3,0%, що дорівнює додатково удобреним 160,2 тис. га посівної площі.

Зміна на 1 бал питомої ваги посівної площі удобреної мінеральними добривами (В4) – перехід з оцінки 6 балів на 7 – призводить до збільшення ІЕ на 0,080 (або 0,33%), що рівнозначно збільшенню В4 на 1,9%. В абсолютному вимірі це означає збільшення В4 з 78,2 до 80,1%, що дорівнює 279,8 тис. га додатково удобреної посівної площі.

Зміна на 1 бал коефіцієнту антропогенної навантаженості (В5) – перехід з оцінки -9 балів на -8 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно зменшенню В5 на 0,6%. В абсолютному вимірі це означає зменшення В5 з 3,42 до 3,40 що означає зміну складного агрегованого показника.

Згідно даних табл. 5.14, зміна на 1 бал (перехід з оцінки -6 балів на -5) питомої ваги площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь (Г1), що збільшує ІЕ на 0,160 бали (або 0,67%), рівнозначний зменшенню Г1

на 3,4%. В абсолютному вимірі це означає зменшення Г1 з 38,4 до 35,0, що дорівнює зменшенню на 542,4 га площі еродованих земель.

Таблиця 5.14

Матриця прогнозів значення інтегральної оцінки ефективності (ІЕ) використання земельних ресурсів аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критерію «гармонізація» на 1 бал
(розраховано автором)

Показник	Зміна ІЕ		Зміна показників		
	бал	%	бал	%	в абсолютному вимірі
Питома вага площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь (Г1), %	0,160	0,67	-6→-5	-3,4	38,4→35,0%, що дорівнює зменшенню на 542,4 га площі еродованих земель
Кількість органічних господарств на 10000 сільгоспдприємств (включаючи фермерів) (Г2), од.	0,045	0,21	2→3	+30,9	23→30,1 од., що дорівнює появі додатково 38 од. органічних господарств
Частка сіножатей і пасовищ в загальній площі сільгоспугідь (Г3), %	0,045	0,21	2→3	+3,0	12,1→15,1%, що дорівнює збільшенню на 1047,6 тис. га площі сіножатей і пасовищ
Питома вага багаторічних трав в структурі посівних площ (Г4), %	0,172	0,71	0→1	+1,2	3,8→5,0%, що дорівнює додатковій площі посівів багаторічних трав 12,4 тис. га
Екологічна активність на селі (Г5), бал	0,045	0,21	4→5	+5,0	4,5→5 балів, що дорівнює або зменшенню розораності території з 54,2 до 50,0%, або переходу від «стабільно нестійкого» екологічного стану до «середньо стабільного», або проміжний варіант

Щодо кількості органічних господарств на 10000 сільгоспдприємств (включаючи фермерів) (Г2), то його зміна на 1 бал (перехід з оцінки 2 бали на 1) збільшує ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Г2 на 30,9%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Г2 з 23 до 30,1 од., що дорівнює появі в Україні додатково 38 од. органічних господарств.

Зміна на 1 бал частки сіножатей і пасовищ в загальній площі сільгоспугідь (Г3) – перехід з оцінки 2 бали на 3 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Г3 на 3,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Г3 12,1 до 15,1%, що

дорівнює збільшенню на 1047,6 тис. га площі сіножатей і пасовищ в усіх категоріях господарств по Україні.

Зміна на 1 бал питомої ваги багаторічних трав в структурі посівних площ (Г4) – перехід з оцінки 0 бали на 1 – призводить до збільшення ІЕ на 0,172 (або 0,71%), що рівнозначно збільшенню Г4 на 1,2%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Г4 з 3,8 до 5,0%, що дорівнює додатковій площі посівів багаторічних трав 12,4 тис. га.

Зміна на 1 бал екологічної активності на селі (Г5) – перехід з оцінки 4 бали на 5 – призводить до збільшення ІЕ на 0,045 (або 0,21%), що рівнозначно збільшенню Г5 на 5,0%. В абсолютному вимірі це означає збільшення Г5 з 4,5 до 5 балів, що дорівнює або зменшенню розораності території з 54,2 до 50,0%, або переходу від «стабільно нестійкого» екологічного стану до «середньо стабільного», або проміжний варіант.

Дані пропозиції враховують взаємозв'язки окремих вхідних показників і є універсальним інструментом для прийняття управлінських рішень при наявності тих чи інших ресурсів та можливостей. Використання авторської системи матриць прогнозів значно полегшує розрахункові процедури та сприйняття практичної сутності прогнозування економічної, екологічної та соціальної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, в т. ч. і в контексті гармонізації із глобалізаційними перспективами сталого розвитку та продовольчої безпеки, що є предметом наших подальших досліджень.

5.3. Удосконалення системи управління земельними ресурсами вітчизняного аграрного сектора економіки в контексті глобальних перспектив

Глобальні перспективи відводять Україні місце провідного гравця на світовому ринку продовольства. Даний стан речей обумовлює необхідність формування позитивного агроекологічного іміджу країни з можливістю його комерціалізації. Це потребує як брендової організації, так і організаційної, логістичної та технологічної гармонізації із світовими стандартами кращої практики управління земельними ресурсами. Даний контекст обумовлює логіку нижченаведеного підрозділу монографії.

Щодо основних світових тенденцій розвитку аграрного сектора, то вони зводяться до істотного зростання світових цін на продукції сільського господарства та продовольства при їх волатильності (табл. 5.15).

Таблиця 5.15

Основні світові тенденції та їх вплив на управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки в Україні (систематизовано автором за матеріалами [6, с. 13; 44])

Світові тенденції	Наслідки для України
Істотне зростання світових цін на продукцію сільського господарства і продовольство, особливо на яловичину, свинину, м'ясо птиці, вершкове масло, сири, сухе незбиране і знежирене молоко	Збільшення надходжень всіх національних агентів земельних інтересів. Істотне зростання внутрішніх цін на сільгосппродукцію та продовольство
Волатильність світових цін	Втрати для аграріїв, необхідність розвитку системи агрострахування
Темпи виробництва сільгоспсировини випереджають темпи росту її переробки і зберігання	Недоотримання доданої вартості агентами земельних інтересів
Глобальна проблема виробництва продовольства	Ріст цін на землю, інтенсифікація виробництва
Укладання угоди про вільну торгівлю в рамках Трансатлантичного партнерства в галузі торгівлі та інвестицій між США та ЄС (ТТІР)	Диверсифікація виробництва, гармонізація національної системи стандартизації та сертифікації із світовими

На фоні глобальної проблеми виробництва продовольства, навантаження на землю зростає й через перехід на біопаливо. Наступною найбільш значущою загальносвітовою тенденцією слід виокремити формування зони вільної торгівлі між США та ЄС (ТТІР), що також суттєво відобразиться на кон'юктурі аграрний ринків.

Для України дані тенденції матимуть в цілому позитивні наслідки за умови розвитку національних превентивних та адміністративних адапторів, в т.ч. системи агрострахування, обмеження на придбання сільгоспземель іноземцями, гармонізації національної системи стандартизації та сертифікації зі світовими.

Слід зазначити, що дані тенденції відбиваються і на регіональних (ЄС) і на національних тенденціях. До речі останні майже повністю співпадають (що ми пов'язуємо із наслідками глобальної деформації):

a. Підвищення питомої ваги валової продукції сільського господарства у ВВП.

b. Збільшення площі 1 фермерського господарства.

c. Збільшення відсотка найманих працівників.

d. Посилення вертикальної інтеграції.

e. Підвищення капіталомісткості продукції.

Окрім загальних тенденцій, останнім часом сформувалися певні закономірності землекористування в аграрному секторі економіки України (табл. 5.16), які в цілому збігаються із загальносвітовими.

Таблиця 5.16

Закономірності землекористування в аграрному секторі економіки України (складено автором з використанням даних розділу 4 та [56])

Умова	Використання землі
Можливості орендаря Невелика землезабезпеченість	Більш інтенсивне
Низька якість, немає попиту	Власними силами, не здаючи в оренду
Близькість до міста	Неповне (частина території)
Збільшення міжнародної торгівлі	Збільшення землевіддачі
Більше наділ (земельний банк)	Збільшення орендної плати
Вища конкуренція за оренду	Більше обов'язків у орендаря
Нижча землезабезпеченість	Вища вартість землі
Великі масиви землі	Переважно під рослинництво
Малоземельні території	Переважно під тваринництво

Дані закономірності свідчать про самовирішеність та про невирішеність багатьох питань у землекористуванні, зокрема:

- проблеми із цільовим використанням приміських земель;
- мікрокредитування на малоземельних територіях;
- кооперування в рамках міжнародної співпраці;
- підвищення ділової культури у селянства;
- економічне стимулювання диверсифікації виробництва.

В глобальному контексті дані проблеми мають бути вирішеними, в т.ч. і за рахунок міжнародної спільноти, тому що за прогнозними оцінками щодо аграрного сектора України (за даними Департаменту сільського господарства США (USDA), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) та організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) з огляду на напружену ситуацію із цінами на ці продукти на світових ринках, Україна ближчим часом певною мірою впливатиме на світові ціни. Так, Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій України на 2015-2020 рр., розроблена при підтримці ЄС, ЄБПР, USAID (Агентство США з міжнародного розвитку), Всесвітнього банку і FAO (глобальні агенти), має за ключову позицію ріст виробництва зерна до 100 млн. т на рік.

У відповідності до стратегії, до 2020 р. планується розробити екологічні стандарти та індикатори екологічних проблем аграрного сектора економіки.

У частині розвитку органічного виробництва пропонується розробка та імплементація екологічного законодавства, гармонізованого із

законодавством ЄС та створення профільного відділу в Мінагропроді з розвитку і збуту органічного виробництва. В аграрні управління обласних адміністрацій пропонується призначити мінімум по одному співробітнику, відповідальному за цей напрямок. Планується надання пріоритетного доступу виробникам органіки до тендерів та кредитування органічних проектів під 4-6% в євро і 8-12% у гривні [84, 85, 114, 263].

При цьому держава в рамках гармонізації нормативів землекористування з ЄС намагається оптимізувати структуру сільськогосподарського використання земельного фонду, що стосується всіх областей України (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

Оптимальна структура сільськогосподарського використання земельного фонду України на 2030 р., тис. га [281]

Показник	Степ	Лісостеп	Полісся	Україна
Усього земель	25019,8	20291,4	15043,6	60354,8
Сільськогосподарські угіддя	19159,9	14580,2	8086,4	41826,5
з них ріллі	15575,3	11961,6	6320,6	32857,5
Розораність, %	81	82	66	79
Переводиться ріллі в природні кормові угіддя та заліснення	4146,8	3090,5	1392,2	8630,9
з них еродовані схили 3° і більше	1517,5	1715,6	461,0	3694,1
Малопродуктивні землі	1165,4	584,2	430,2	2179,8
водоохоронна зона	477,3	354,0	206,2	1037,4
засолені	326,4	37,5	25,6	389,5
інші	660,2	399,2	269,2	1328,6
Залишається ріллі в усіх категоріях господарств	11428,5	8871,1	3928,4	24227,4
Розораність, %	60	61	49	58

Прогнозом намічається значне скорочення площі сільськогосподарських угідь у всіх категоріях господарств з 41720,6 тис. га до 35490,0 тис. га. Так, зокрема, на майбутнє буде відновлено агроландшафтний баланс України до 2030 року. У загальнодержавному розподілі сільськогосподарських угідь між користувачами за станом на 2030 рік всі категорії господарств складатимуть питому вагу у розмірі 86,7 %, а інші землекористувачі – 13,3%, сільськогосподарські підприємства – 39%, фермерські господарства – 10,5%, господарства населення – 36,6%.

Дані прогнози без удосконалення системи управління земельними ресурсами не тільки кількісного, але й якісного характеру неможливі, до того ж вони мають вписуватися в сучасні прогнози розвитку аграрного бізнесу світу, в т.ч. ЄС і України (табл. 5.18).

Таблиця 5.18

Сучасні прогнози розвитку аграрного бізнесу та наслідки їх реалізації на управління земельними ресурсами в Україні
(складено автором з використанням [1, с. 54; 6, с. 13; 9, с. 96; 45; 147, с. 64; 199, с. 35; 256; 339, с. 28])

Прогнозна ознака	Джерело	Строки	Наслідки для України
Обсяги світового ринку органічних продуктів можуть становити 200-250 млрд. дол. США	ФАО	до 2020 р.	Розвиток органічного землеробства
Місце України в світовому експорті	ОЕСР і ФАО	до 2023 р.	Забезпечення до 6,3% світової торгівлі зерном пшениці, фуражним зерном – 12,1, рослинними оліями – 6,0, м'ясом птиці – 1,4, вершковим маслом – 0,5, сирами – 3,5%
Потреба у зернових зросте на 50% (на 100 %)	ООН	до 2030 р. (до 2050)	Спроможність суттєво впливати на світові ціни
Портові потужності одноразового зберігання зернових будуть збільшені вдвічі	Адміністрація морських портів України	до 2020 р.	Здешевлення логістичної складової продукції, посилення ролі у міжнародній торгівлі
Збільшення одиноких людей в США – 70%, що на 38% споживають більше продуктів харчування	ФАО	до 2020 р.	Збільшення експорту аграрної продукції
Будівництво зрошувальних мереж і реконструкція каналів на площі 520 тис. га	МінаПУ	до 2020 р.	Поліпшення складових ефективності управління земельними ресурсами
Експорт зернових з України (в основному пшениці і кукурудзи) має збільшитися на 60% за рахунок Китаю, що збільшує виробництво і імпорт свинини	ФАО та ОЕСР	до 2021 р.	Збільшення надходжень всіх національних агентів земельних інтересів
Виробництво біопалива зросте майже на 70%, на що буде використано 28% загальносвітової цукрової тростини, 15% рослинних олій і 12% кормового зерна	ФАО та ОЕСР	до 2022 р.	Збільшення надходжень всіх національних агентів земельних інтересів
Загострення глобальної проблеми забезпечення продовольчої безпеки цілих регіонів світу	ФАО та ОЕСР	Стабільна тенденція	Ріст цін на родючі українські землі
Впровадження нових технологій в аграрному секторі	УКАБ	До 2020-2022 рр.	Збільшення рентабельності до 75 %

Як бачимо зазначені прогнози позитивно впливатимуть на аграрний сектор України, знов-таки за умови роботи превентивних та адміністративних адапторів, налаштованих вже в першу чергу на екологічну складову аграрного виробництва.

Нами пропонуються певні розрахунки щодо зміни структури посівних площ в національному аграрному секторі економіки у зв'язку з реалізацією положень представлених прогнозів. Так, наприклад, результативність зміни 1 млн. га площ посіву озимої пшениці на кукурудзу за розрахунками 2014 р. (табл. 5.19) демонструє, що більш затребувана ринком кукурудза здатна за поточних умов приносити на 610 грн./га більше прибутку, що на 1 млн. га складає додаткові 610 млн. грн.

Таблиця 5.19

Результативність зміни 1 млн. га площ посіву озимої пшениці на кукурудзу (за розрахунками 2014 р.) (розраховано автором на основі [199, с. 34; 213])

Показники	Озима пшениця	Кукурудза	Очікуваний результат
Урожайність, ц/га	40,1	61,6	21,5
Валовий збір, млн. т	4,01	6,16	2,15
Повна собівартість, млрд. грн.	5,86	8,63	2,77
Ціна реалізації, грн./т	1872	1768	-104
Дохід, млрд. грн.	7,51	10,89	3,38
Прибуток, млрд. грн.	1,65	2,26	0,61

Відносно соняшнику – подібна ситуація – можливим є отримання прибутку на 270 грн. га більше (табл. 5.20).

Таблиця 5.20

Результативність зміни 1 млн. га площ посіву озимої пшениці на кукурудзу (за розрахунками 2014 р.) (розраховано автором на основі [199, с. 34; 213])

Показники	Соняшник	Кукурудза	Очікуваний результат
Урожайність, ц/га	19,4	61,6	-
Валовий збір, млн. т	1,94	6,16	-
Повна собівартість, млрд. грн.	5,47	8,63	3,16
Ціна реалізації, грн./т	3847	1768	-2079
Дохід, млрд. грн.	7,46	10,89	3,43
Прибуток, млрд. грн.	1,99	2,26	0,27

Щодо екологічних проблем в управлінні земельними ресурсами, що були виявлені нами раніше, та необхідність вирішення яких засвідчено у

неможливості вписатися у загальносвітові тенденції та прогнози, то необхідно їх розглядати через причину виникнення (табл. 5.21).

Таблиця 5.21

Причини виникнення та рекомендації по вирішенню екологічних проблем в аграрному секторі економіки України (складено автором на основі [181, 182])

Проблема	Причини виникнення	Рекомендації по вирішенню
Неефективність здійснюваних заходів з охорони земель	Відсутність мотивації власника у консервації виснажених земель	Забезпечення державою рівноцінної альтернативи на період відновлення родючості (наприклад, рівноцінну земельну ділянку)
Низька якість ґрунтів	Нераціональна структура посівних площ, незастосування органічних добрив	Розвиток тваринництва, що забезпечить включення однорічних і багаторічних трав до сівозмін; сидератні посіви, максимальне скорочення виносів органічної маси з полів за рахунок відмови від збору побічної продукції (соломи), компостування; фінансова взаємодія, розроблена в рамках Кіотського Протоколу, що передбачає фінансування заходів, спрямованих на зв'язування в ґрунтах вуглецю, що невід'ємно пов'язано із зростанням рівня гумусу
Нестабільність цін на зерно	Суттєва залежність від зовнішньої кон'юнктури на зерно як сировину	Розвиток власної переробної промисловості, розвиток тваринництва

В контексті вищезазначених прогнозів за 2010-2014 рр. розроблені і частково впроваджуються міжнародні проекти щодо підвищення ефективності управління земельними Україною сільськогосподарського призначення (табл. 5.22). Додатковою проблемою при реалізації зазначених прогнозів є нерозвиненість національних спільних агентів. Як зазначалося, при сучасній системі розвитку логістичної інфраструктури, для ефективного виходу на зовнішній ринок зерна в Україні необхідно його сконцентрувати як мінімум в обсязі 1 млн. т, що можливо отримати як мінімум зі 100 тис. га. Це формує умови для надконцентрації земельних угідь, тому що не маючи суттєвих переваг в логістичному забезпеченні, участі спільних агентів та держави в аграрній політиці, в т.ч. земельних відносинах, міні- та мікроагенти намагаються самотужки вирішити проблеми, пов'язані з глобальними впливами, а відповідно нашої теорії глобальних деформацій, – розширювати земельні банки і вертикально інтегруватися.

Таблиця 5.22

**Міжнародні проекти щодо підвищення ефективності управління
земельними ресурсами України сільськогосподарського
призначення, розроблені у 2010-2014 рр.**

(систематизовано автором за даними [161, 195, 216, 317])

Проект	Фінансування, млн. дол.	Інвестор	Мета проекту
Пілотний проект з відновлення систем зрошення в Україні (модернізація іригаційних систем на Каховському каналі)	1200	Експортно-імпортний банк Китаю, ЄБРР, Експортно-імпортний банк США за тендером	Зрошення на площі 250 тис. га (у Херсонській та Запорізькій областях)
Пілотний проект з відновлення систем зрошення в Україні	3000	Експортно-імпортний банк Китаю	Зрошення на площі 1200-1400 тис. га (відновлення системи зрошення на півдні країни)
Підтримка плодоовочевої галузі в південних областях України	19,3*	Канада, Ізраїль	Підтримка малих і середніх господарств, а в перспективі – налагодження самодостатніх кластерів виробництва і збуту продукції з урахуванням питань маркетингу, логістики і інфраструктури
Розвиток зрошувальної меліорації України	1000	Світовий Банк, Саудівська Аравія, Китай	Розвиток меліорації в усіх областях України
Сприяння в розвитку українського аграрного бізнесу малих і середніх розмірів	...	IFC (група Світового Банку)	Багатоцільова, в т.ч. зберігання зернових
Сільськогосподарське енергозбереження та фінансування дрібних виробників	250	Корпорація приватних закордонних інвесторів США (OPIC)	Енергозбереження та фінансування дрібних виробників
Розвиток зерносовищ і сільськогосподарських кооперативів	2	Дніпропетровська обласна рада, Міністерство іноземних справ, міжнародної торгівлі і розвитку Канади (DFATD)	Елеватор на 36 тис. т. ТОВ «Перший кооперативний елеватор», стм. Васильківка Дніпропетровська обл.

Продовження табл. 5.22

Проект	Фінансування, млн. дол.	Інвестор	Мета проекту
Комплексне використання земель євразійських степів	...	ЄС	Збереження біорозмаїття євразійських степів
Відродження судноплавства на Дніпрі та Південному Бузі	...	Нібулон	Відродження судноплавства на р. Дніпро та р. Південний Буг
Запуск зернового технологічного та глибоководного терміналу в порту «Південний»	...	Cargill, МВ Карго і Адміністрація морських портів України. Держава в особі АМПУ згідно меморандуму зобов'язана забезпечити відповідні глибини причалів	Перша черга терміналу 5 млн. т, друга – 2-4 млн. т у 2017 р.

*млн. канад. дол.

Оскільки більшість господарств населення (мініагенти) за кількісним виміром (площа земельних угідь) відповідають загальноєвропейським стандартам землекористування, неможливо не визначити дорогу гармонізації їх системи управління земельними ресурсами із загальноєвропейськими стандартами. Взагалі наші дослідження реалізації інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки дозволяють стверджувати щодо присутності «ефекту доміно». Для прикладу візьмемо 2 проекти з табл. 5.26 (рис. 5.3). Даний ефект формується під дією глобальних впливів, що деформують в даному випадку міні-, мікро- та спільних агентів в консолідовану єдність. Обговорювані нами господарські пріоритети, стають предметом даного ефекту, що через фінансування за проектами проходять такі стадії:

- кооперування дрібних агровиробників, збільшення їх прибутку;
- перехід з рівня виживання до середньої прибутковості виробництва;
- підвищення економічної ефективності управління земельними ресурсами;
- перехід з рівня середньої до рівня високої прибутковості виробництва;
- підвищення соціальної ефективності управління земельними ресурсами;
- перехід з рівня високої до рівня сталої високої прибутковості виробництва;
- підвищення екологічної ефективності управління земельними ресурсами.

Рис. 5.3. «Ефект доміно» від реалізації інвестиційних процесів в землеробстві до гармонізації управління земельними ресурсами із загальноєвропейськими стандартами (авторська розробка)

В кінцевому підсумку дані переходи є гарантом гармонізації управління земельними ресурсами із загальноєвропейськими стандартами.

Процес гармонізації стандартів до європейських потребує подолання тривірневої системи стандартизації, яка склалась і діє в Україні протягом останніх років. Відповідно до основних засад Угоди, Україна повинна поступово запроваджувати європейські стандарти (EN) як національні. У кількісному виразі необхідно гармонізувати в сфері сільського господарства та харчових продуктів майже 300 міжнародних стандартів Кодексу Аліментаріус.

Додатковою проблемою реалізації міжнародних проектів за участю України є ідентифікація країни-виробника, що повинна мати певні асоціації. Так, у відповідності до плану заходів із виконання

Мінагрополітики України та центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України і Коаліційної угоди у 2015 році завданням № 6.29 є створення та просування бренду “Продукт України”, зміст якого полягає в розробленні та прийнятті нормативно-правового акту щодо концепції формування високого іміджу продукції українського виробництва на світовому ринку.

На наш погляд, можливі й інші більш креативні варіанти. Українські агровиробники в своєму дуалістичному розвитку (інтенсифікація + органічне виробництво) мають можливість як суттєвого нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції, що користується попитом та відповідає стандартам країн-імпортерів, так і закріпити позитивний країновий імідж як виробника органічної (корисної, здорової, натуральної) сільськогосподарської продукції та продовольства через формування впізнаваної Національної торгової марки. Просування даної торгової марки (наприклад, за аналогією з American Way – Amway, Ukrainian Way – UkrWay) через, наприклад, українську діаспору за кордоном, рекламу на українському автомобільному, залізничному, водному та авіатранспорті, що буває за кордоном, та висока якість продукції дозволять сформувати позитивний агроекологічний імідж не тільки конкретного агровиробника чи національного аграрного сектора економіки, а й всієї України як продовольчої супердержави.

На нашу думку, національні торгові марки будуть формуватися на базі оптових ринків. Наприклад, львівський оптовий агропродовольчий ринок «Шувар» може запровадити ТМ «UPway» («Ukrainian-Polish way»), що означає українсько-польський шлях. Бренд не тільки укладає в себе діяльність споживачів, але також і соціальний світ споживачів, медіатизований світ повсякденного існування людей у формі «фан-клубів, товариств і стилів життя». Бренд – це те, що визначає, що опосередковує відносини між людьми. Якщо бренд визначати як культурний феномен, носіями цінностей якого є люди, а саме громадяни країни чи представники однієї національності/компанії (у формі доброзичливого ставлення і корпоративного волонтерства) і споживачі, то саме взаємини, які розподіляються між ними і визначають наявність бренду країни/компанії або його відсутність. Сучасними формами взаємодії бренду та споживачів є так звані бренд-громади, що діють в реальних і віртуальних просторах, а так само широкий спектр «творчості» (від речової реклами та персоналізації до ко-дизайну). Таким чином, важливим є створення значущих соціальних платформ та залученням до живого співучасті автономного творчості споживачів з метою витягу максимального економічного ефекту (value) разом з поширенням моральних цінностей (values) – рис. 5.4.

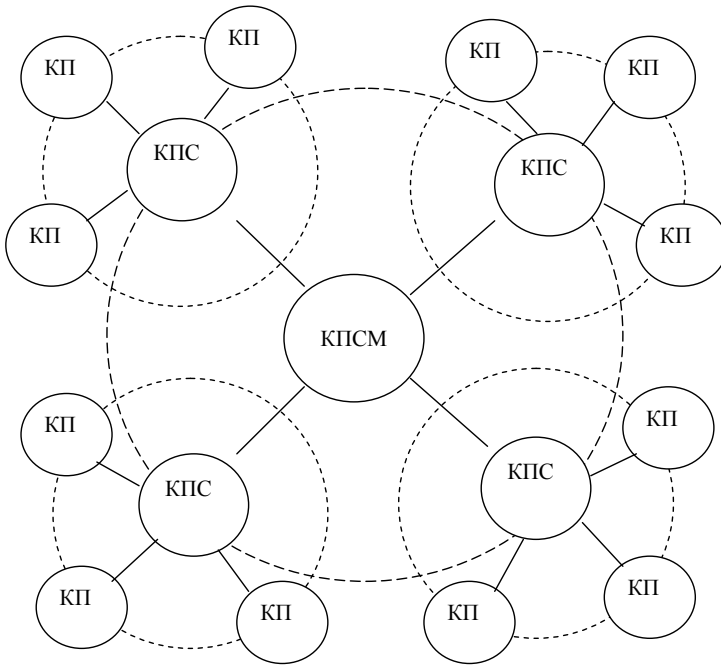

Рис. 5.4. Схема дії мережевої структури збуту органічної продукції з використанням квазі-працівника (КП), квазі-працівника/спостерігача (КПС) та квазі-працівника/спостерігача/маркетолога (КПСМ)
(розроблено автором на основі [272])

При цьому споживач може виконувати сам певні операції: здійснення споживачами самостійного обслуговування при купівлі товару або послуги за допомогою спеціальних технічних засобів, починаючи від відбору продукції і закінчуючи оформленням покупки (споживач як квазі-працівник); надання споживачами інформації щодо якості обслуговування їх персоналом організації за допомогою різних форм спостереження та оцінки (споживач як квазі-спостерігач); поширення інформації про компанії шляхом написання відгуків в соціальних медіа, речової реклами, носіння символіки та атрибутів брендів (споживач як квазі-маркетолог).

В умовах інтеграції сільськогосподарського виробництва України в світову економіку зростає важливість формування його конкурентної переваги на основі створення органічного продукту, реалізованого в якості екологічного бренду. Вітчизняними дослідниками еко-бренд визначається як нематеріальний актив, що формується за допомогою двостороннього процесу ціннісної взаємодії (чистота, здоровий спосіб

життя) організації та споживачів. На їхню думку, сільгоспвиробникам важливо визначити і врахувати вартість цього активу для оцінки і прогнозування власної економічної ефективності. При цьому вартість еко-бренду українськими вченими визначається як сума витрат на формування знаково-символічної складової органічної сільгосппродукції, а не витрат на виробництво тих ціннісних взаємин, які лежать в основі поняття еко-бренду. Отже, проблемою є інтеграція змістовного ядра бренду в методику оцінки його вартості, а саме визначення джерел її формування [335].

Підсумовуючи проведені дослідження, слід зазначити, що фактичний стан управління земельними ресурсами відповідає 17,3% від потенційного за сучасного стану факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища. Порівнюючи його рівень із середньоєвропейським, відповідно методиці, запропонованій нами, можна стверджувати, що він відповідає 10% рівня Нідерландів, або 20% рівня Німеччини, або 53% рівня Франції (беручи до уваги лише частковий показник «кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь»).

В умовах суттєвих загроз національній безпеці український бізнес як абсолютна пластична інституція майже миттєво (лише за 2014 р.) перемістив центр ваги з металургії до аграрного сектора. В умовах економічної та політичної нестабільності цей процес буде нівелюватися через суттєву продуктивну вмотивованість та глобальні впливи.

Глобальна деформація відпрацювала над економіками імпортозалежних (за сільгосппродукцією та продовольством) країн у бік зменшення термінової залежності, тобто формування або збільшення запасів сільгосппродукції та продовольства на власній території.

На нашу думку, це дещо зменшить розмах варіації сезонних цінових коливань в першу чергу на зерно, а також призведе до намагання збільшити обсяг резервних фондів, тобто підвищить попит на продукти харчування стрибкоподібного характеру на фоні його стабільного росту. Можливість України на цьому фоні суттєво наростити власне виробництво виглядає для національного товаровиробника як найбільш реалістична і зрозуміла глобалізаційна перспектива (рис. 5.5).

Будь-яка глобалізаційна перспектива в Україні, пов'язана із землекористуванням, за авторським баченням, відчуває вплив за рейтингом сили впливу визначених драйверів:

- розвиток логістичної інфраструктури;
- захищеність приватної власності на землю, інших прав на неї та доданої вартості від користування нею;
- доступність дешевих фінансових ресурсів для ведення бізнесу;
- рівень монополізму;
- легкість ведення аграрного бізнесу;

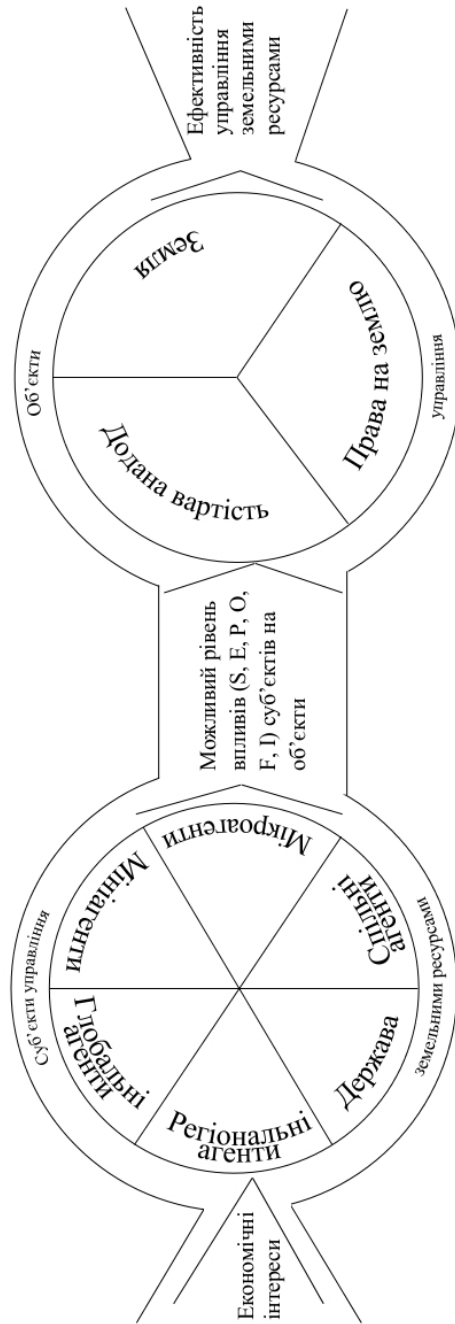

Рис. 5.5. Схема гармонізації економічних інтересів суб'єктів земельних відносин через їх можливість (авторська розробка)

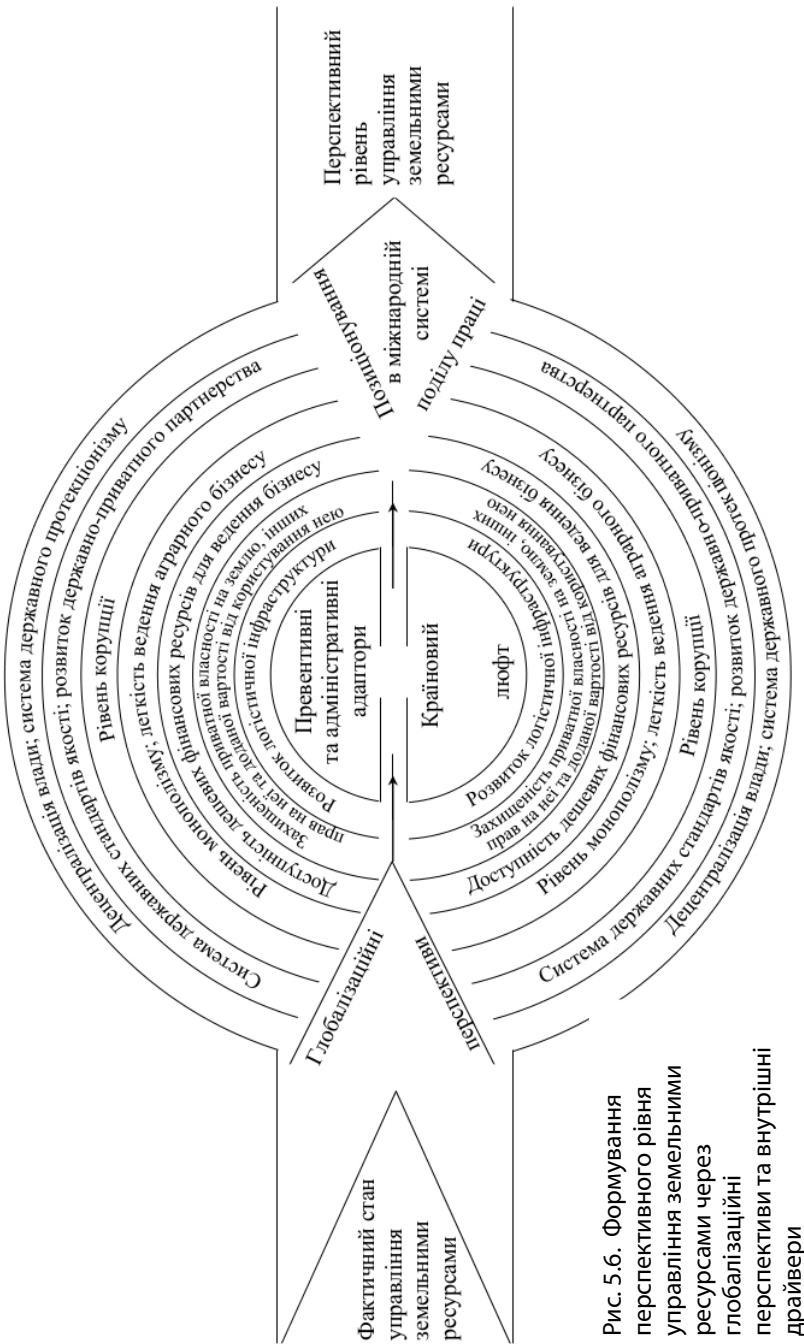

Рис. 5.6. Формування перспективного рівня управління земельними ресурсами через глобалізаційні перспективи та внутрішні драйвери

- рівень корупції;
- система державних стандартів якості;
- розвиток державно-приватного партнерства;
- децентралізація влади;
- система державного протекціонізму.

Дані драйвери, в залежності від конкретної ситуації, можуть міняти місця один з іншим, тобто є мобільними. Даний перелік драйверів є також терміновим, тобто є можливість появи нових драйверів, або нівелювання їх дії через втрату чутливості землекористувачів на їх зміну.

Щодо превентивних та адміністративних адапторів, то на сьогодні одним з найбільших з них є мораторій на купівлю-продаж земель сільгосппризначення. Крайновим люфтом є загальні умови господарювання, прописані в Господарському та Земельному кодексах, а також, наприклад, система оподаткування, норми закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», необмеження земельних банків, формування вертикально інтегрованих структур.

Глобалізаційні перспективи національних землекористувачів, пройшовши вплив перерахованих драйверів та під дією превентивних та адміністративних адапторів з особливостями, що дає країновий люфт, формують позицію землекористувачів в міжнародній системі поділу праці, який в кінцевому випадку і визначає перспективний рівень управління земельними ресурсами.

Саме перспективний рівень землекористування має враховуватися при гармонізації управління земельними ресурсами вітчизняного аграрного сектора економіки із глобалізаційними перспективами сталого розвитку та продовольчої безпеки. На наше переконання, даний процес можна представити через схему гармонізації економічних інтересів суб'єктів земельних відносин через їх можливості (рис. 5.6).

Логіка схеми зумовлена наступним. Оскільки в основі дії суб'єктів управління земельними ресурсами лежать економічні інтереси, мініагенти, мікроагенти, спільні агенти, держава, регіональні та глобальні агенти орієнтуються на певну величину (частку, кількість) володіння, розпорядження та користування об'єктами управління (землю, права на землю або додану вартість від користування землею), приймаючи до уваги можливий рівень впливів (соціальний, економічний, політичний, організаційний, фінансовий, інформаційний). Таким чином формується динамічний рівень ефективності управління земельним ресурсами та його тенденція, що має бути сприйнято представниками економічних інтересів як вхідні дані початку нового циклу діяльності (за операційного, тактичного або стратегічного планування).

В цілому реалізація наданих пропозицій здатна наблизити український аграрний сектор до кращих світових стандартів землекористування і значно підвищити доходи всіх агентів земельних інтересів.

ВИСНОВКИ

Авторське визначення видів земель в Україні за участю у формуванні доданої вартості суб'єктів інтересів (мініагенти, мікроагенти, спільні агенти, держава, регіональні агенти, глобальні агенти) дозволило сконцентрувати увагу на тому, що окрім загального групування земель за представленими ознаками (оброблюваність та зареєстрованість) не менш важливою є конкретизація видів земель державної та колективної власності, ефективність використання яких найнижча через як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Вперше введено поняття глобальна деформація, під якою розуміється зміна формату усталених національних суспільних відносин під дією глобальних впливів соціального, економічного, політичного, організаційного, фінансового, інформаційного характеру, превентивних та/або адміністративних адапторів та країнового люфта.

Представлена власна система критеріїв оцінки рівня ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки. До критеріїв економічної ефективності віднесено: землевіддача, продуктивна вмотивованість, диверсифікованість. До критеріїв соціальної ефективності віднесено: продуктивності, мотивації, сталості. До критеріїв екологічної ефективності віднесено: антропогенного навантаження, відтворення, гармонізації.

Доведено, що стратегія земельної політики України має врахувати продовольчу кон'юнктуру світового ринку з його істотним зростанням попиту на сільськогосподарську продукцію та підвищеним зростанням цін на неї, а також наявність у структурі сільськогосподарського земельного фонду України значної частки земель з потенційно найродючішими чорноземними ґрунтами, які зазнали системної деградації із втратою цінних якостей як засобу виробництва. Одна з основних перешкод підвищення ефективності управління земельними ресурсами – монополізація аграрного ринку та ринку прав на землекористування, що сформувала його експортно орієнтовану модель.

Впроваджено методику критеріальної діагностики в процес управління земельними ресурсами, що дозволяє дослідити тенденції та засоби їх посилення або нейтралізації. В рамках даної методики досліджено динаміку співвідношення фактичного до максимального значення оцінки агрегованих економічної, соціальної, економічної та інтегральної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України та типологічних груп її регіонів.

Запропоновано адміністрування регіональних груп землекористувачів за принципом троїстого дуалізму, що враховує організаційну (малоземельні та з великими земельними масивами), логістичну (орієнтовані на внутрішній ринок та орієнтовані на зовнішній ринок), технологічну (орієнтовані на інтенсивне традиційне землеробство

та орієнтовані на органічне землеробство) складові. Представлено місце чутливості регіонів, що входять до даних типологічних груп, у схемі деформації земельних відносин на національному рівні від глобальних впливів та заходи щодо підвищення ефективності управління земельними ресурсами в кожній групі.

Розроблено кластерну модель дуалістичного (традиційна та органічна продукція) розвитку землекористування в Україні. Принциповою відмінністю від існуючих моделей є наявність Національного науково-виробничого агроекологічного парку, регіональних наукових (економічних) центрів розвитку сільських територій та зміщення акценту ролі держави на реалізацію економічних функцій як агента земельних інтересів. Удосконалено структуру регіональних наукових (економічних) центрів розвитку сільських територій, які, за авторським баченням, адмініструються президентом галузевої або територіальної асоціації землевласників та землекористувачів. Доведено, що робота Національного науково-виробничого агроекологічного парку принципово змінює систему інформаційного провайдингу в управлінні земельними ресурсами аграрного сектора економіки, що було досліджено з урахуванням інтересів не тільки міні-, мікро-, спільних агентів та держави, але і регіональних та глобальних агентів земельних інтересів.

Розроблено матрицю прогнозів значень оцінки інтегральної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки під впливом зміни показників критеріїв. Виходячи з даних матриць, найбільший вплив на інтегральну ефективність оказують показники екологічної ефективності, пов'язані з розвитком тваринництва, зокрема – щільність худоби та питома вага посівної площі удобреної органічними добривами. Розроблені матриці доводять необхідність концентрації зусиль всіх агентів земельних інтересів саме на найбільш чутливих, з точки зору зміни інтегральної ефективності, показниках.

Розроблено схему формування перспективного рівня управління земельними ресурсами України через глобалізаційні перспективи та внутрішні драйвери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки : кол. моногр. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. і прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 456 с.
2. Адаптивні системи землеробства [текст] / За ред. Гудзя В.П. [Гудзь В.П., Шувар І.А., Юник А.В. та ін.]. – К. : ЦУЛ, 2014. – 336 с.
3. Алескерова Ю. В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні / Алескерова Ю. В. // Економіка АПК. – 2014. – № 10 – С. 45-53.
4. Альбом технологічних карт. Практика землеробства 2012. – К. : УКАБ, 2013. – 154 с.
5. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз [монографія] / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
6. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5-21.
7. Антипова Л.К. Виробництво насіння люцерни в Степу України: моногр. / Л.К. Антипова. – Миколаїв: МДАУ, 2009. – 228 с.
8. Артюшин В. Г. Проблеми становлення та функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / Артюшин В. Г., Кобець М. І., Пугачов М. І. ; за ред. Марчіна Свенцікі. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2007. – 60 с.
9. Артиш В.І. Виробництво органічної продукції в країнах Європейського Союзу / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2014. – №2. – С. 93-96.
10. Асаул А.Н. Глобалізація и регіоналізація мира / А.Н. Асаул, М.А. Джаман, Н.И. Пасяда, П.В. Шуканов; под ред. А.Н. Асаула. – СПб.: СПбГСАУ, 2010. – 104 с.
11. Балюк С.А. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України / Балюк С.А., Медведєв В.В., Тараріко О.Г. та ін. – К.: МіНАПУ, 2010. – 113 с.
12. Бальян А. В. Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи / А. В. Бальян // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 115–116.
13. Безуглий М. Д. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України / М. Д. Безуглий, М. В. Присяжнюк. – К. : Аграр. наука, 2012. – 48 с.
14. Белью Л. Д. Матриця соціальних рахунків (MCP) та її використання для аналізу розвитку сільського господарства /

Л. Д. Белью [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/publications/en/>

15. Бердинских К. Мир, в котором нам жить / К. Бердинских // Корреспондент. – № 49 (437). – 24.12.2010. – С. 20-22.

16. Березівський П. Основні засади сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / П. Березівський, А. Железняк // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum...2009_3...pdf/09bpsora.pdf.

17. Босх Р. Комплексное использование земель евразийских степей / Р. Босх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://savesteppe.org/ru/archives/2217>

18. Будзяк В.М. Економіко-екологічні принципи ефективного використання, охорони та відтворення земель сільськогосподарського призначення / В.М. Будзяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2009/Budziak-Vasil.pdf>

19. Букреев А.М. Экономическая природа цикличности и её проявление в развитии организации / А.М. Букреев, С.А. Куксов // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві / Матеріали Міжрегіональних зборів учасників Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників в місті Луганську 29 січня 2010 року / Під заг. редакцією П.Т. Саблука та В.Г. Ткаченко. – Луганськ : «Елтон-2», 2010. – С. 80-87.

20. В сельское хозяйство Украины привлекут инвестиции на сумму \$8 млрд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediavektor.org/6210-v-selskoe-hozyaystvo-ukrainy-privlecut-investicii-na-summu-8-mlrd.html>.

21. Валова продукція сільського господарства України за 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 18 с.

22. Валова продукція сільського господарства України за 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 25 с.

23. Валова продукція сільського господарства України за 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 26 с.

24. Веклич О.О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О.О. Веклич // Економіка України. – 2003. – №3. – С. 62-70.

25. Вернигора М. Україна досліджує ефективність управління земельними ресурсами / М. Вернигора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politika.cn.ua/list/ua/news/2/9142.html>

26. Відправлення вантажів залізничним транспортом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>

27. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / Під ред. М.К. Шикили. – К.: Оранта, 1998. – 680 с.
28. Вінська О.І. Система регулювання аграрного сектора ЄС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О.І. Вінська. – К., 2011. – 18 с.
29. Власюк Т. О. Забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції – загальна спрямованість / Власюк Т. О. // Економіка АПК. – 2014. – № 12 – С. 76-83.
30. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2010 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 52 с.
31. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 52 с.
32. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 52 с.
33. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 52 с.
34. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2014 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2015. – 52 с.
35. Войтицкая Л. Естественный отбор / Л. Войтицкая // Forbs. – Август 2011. – С. 70-71
36. Волошин М. І. Елементи соціально-економічної моделі виробника органічної продукції / Волошин М. І., Корніцька О. І. // Агроекологічний журнал. – № 1. – 2009. – С. 16-19.
37. Гавриленко О.П. Екогеографія України / Гавриленко О.П. – К.: Видавництво «ЗНАННЯ», 2008. – 646 с.
38. Гайдуцький П. І. Структурні перекоси і ризики кризи в АПК / Гайдуцький П. І. // Економіка АПК. – 2014. – № 7 – С. 38-46.
39. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення / А.С. Гальчинський: Курс лекцій. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
40. Гапонюк О.І. Глобалізація та економічна безпека країни / О.І. Гапонюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Випуск 1. Том 3. – С. 204-208.
41. Гарнага О. Теоретичні засади забезпечення раціонального землекористування / О. Гарнага // Економіст. – 2011. – №12. – С. 41-44.
42. Глобалистика: Енциклопедія / Гл. ред. И.И. Мазур,

А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М.: ОАО Из-во «Радуга», 2003. – 1328 с.

43. Головнин М. Банковские системы в переходных экономиках / М. Головнин // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №2. – С. 15-25.

44. Голян В. Земельный вопрос в контексте возрождения сельских территорий / В. Голян // Экономист 26-03-2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vgolian.com/zemelniy-vopros-v-kontexte-vozdneniya-selskih-territoriy.html>.

45. Голян В. Институциональные разрывы земельной реформы в Украине / В. Голян // Экономист. – №3. – 2012. – №3. – С. 7-11.

46. Гончаров В. Н. Обеспечение экологической безопасности АПК в современных интегрированных формированиях / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор, Н. Н. Полякова // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОНМС України ; Інститут економіки промисловості НАН України. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – Вип. 1 (37). – С. 180-183.

47. Гончаров В. Н. Организация обеспечения экологической безопасности современных формирований в условиях земельной реформы / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор, Н. Н. Полякова // Организатор производства. – 2012. – № 3. – С. 37-39.

48. Горбатович С.М. Ринок земель, яким йому бути в Україні? / С. М. Горбатович // Вісник ХНАУ. – 2003. – № 4. – С. 126-138.

49. Горлачук В. В. Проблеми інноваційного розвитку землекористування на сучасному етапі / В. В. Горлачук, А. В. Стрюченко // Економіка АПК. – 2007. – №12. – С. 23–28.

50. Горлов С. Аграрная сфера США: состояние и перспективы развития / С. Горлов // АПК : экономика, управление. – 1999. – № 9. – С. 41–44.

51. Гуроров О.І. Економіко-екологічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх сталого використання / О.І. Гуроров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2010_1-3/GUTOROV.pdf.

52. Данкевич А.Е. Развитие интегрированных структур у сільському господарстві : [монографія] / Данкевич А.Е. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.

53. Дем'яненко С.І. До питання про стратегію розвитку аграрного сектора економіки України / С.І. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2014. – №1. – С. 14-19.

54. Деятельность ООН по устойчивому развитию [Электронный ресурс]. – Режим доступа.: <http://www.un.org>.

55. Дзюбенко Т. Г. Развитие інфраструктури та логістики

зернового ринку України / Дзюбенко Т. Г. // Економіка АПК. – 2014. – № 9 – С. 64-68

56. Дієсперов В.С. Використання земельних ресурсів сільських територій / Дієсперов В.С. // Економіка АПК. – 2014. – №11. – С. 48-56.

57. Дієсперов В.С. Селянам – бути хазяями сільських територій / Дієсперов В.С. // Агроінком. – 2010. – № 1-3. – С. 7-12.

58. Добряк Д.С. Сучасний землеустрій – основоположний державний механізм управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів у ринковому середовищі / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2011. - №1. – С. 3-10.

59. Добряк Д.С. Земельно-агротехнічний паспорт сільськогосподарського підприємства – основа екологічнобезпечного використання та відтворення земельних ресурсів / Д.С. Добряк, Є.В. Бутенко // Землевпорядний вісник. – 2013. - №4. – С. 12-18.

60. Добряк Д.С. Ефективність екологічнобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах / Д.С. Добряк, В.М. Будзьяк, О.С. Будзьяк // Економіка України. – 2013. - №12. – С. 12-15.

61. Дорош Й.М. Розвиток земельних відносин та системи землекористування в Україні: теорія, методологія і практика : [монографія] / [Третяк А.М., Дорош Й.М., Дорош О.С., Стецюк М.П.] ; за заг. ред. А.М. Третяка. – К. : ВІПОЛ, 2012. – 252 с.

62. Дорош О. С. Теоретико-методологічні засади територіального планування землекористування : [монографія] / Дорош О. С. – К. : Гринь Д. С., 2012. – 440 с.

63. Екологічний слід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/4/44/Ecol_sled.jpg

64. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: Мочерний С.В. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – 952 с.

65. Економічна складова Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління; під ред. І. Бураковського та В. Мовчана // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – К., 2014. – 140 с.

66. Єранкін О.О. До питання про закономірності виникнення агрохолдингів в Україні та перспективи їх подальшого розвитку / О.О. Єранкін // Формування ринкової економіки: зб. Наук. Праць: спец. Вип. Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 266-279

67. Єщенко П.С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / Єщенко П.С. // Економіка України. – 2014. – №6. – С. 4-23.

68. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації

аграрного сектора економіки : [монографія] / Зінчук Т. О. – Житомир : ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2008. – 384 с.

69. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: В-во НУ «Лівівська політехніка», 2005. – 714 с.

70. Залізко В.Д. Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки / Залізко В.Д. // Економіка АПК. – 2014. – №10. – С. 19-26

71. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : [монографія] / Заяць В. М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.

72. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2010 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 137 с.

73. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 137 с.

74. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 102 с.

75. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 102 с.

76. Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності на 01.01.2011 р. – К.: ДССУ, 2011. – 12 с.

77. Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності на 01.01.2012 р. – К.: ДССУ, 2012. – 12 с.

78. Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності на 01.01.2013 р. – К.: ДССУ, 2013. – 12 с.

79. Звіт про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності на 01.01.2014 р. – К.: ДССУ, 2014. – 12 с.

80. Земельна реформа в Україні в контексті розвитку аграрної економіки та розвитку сільських територій: інформ.-просвітн. вид. / Ін-т розвитку аграрних ринків за підтримки Міжнар. фонду «Відродження», 2013. – 22 с.

81. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. № 2768-III від 25.10.2001 р. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

82. Зось-Киор Н. В. Влияние арендных земельных отношений на повышение эффективности аграрного производства / Н. В. Зось-Киор // Принципы устойчивого развития как основа экологической безопасности территории Нижнего Поволжья и социально-экономического благополучия общества сельских муниципальных образований / Составление и редакция В. П. Зволинский, Н. В. Тютюма, Р. К. Туз. – М. : Издательство «Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук», 2012. – С. 242-244.

83. Зось-Киор Н. В. Европейский вектор организации решения проблемы сельского развития на фоне земельной реформы в Украине / Н. В. Зось-Киор // Экономический вестник ЮФО РФ (г. Краснодар). – № 2. – 2013. – С. 26-30.

84. Зось-Киор Н. В. Инвестиционная составляющая развития украинских агропредприятий в условиях земельной реформы / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор // Экономинфо (г. Воронеж). – 2012. – № 18. – С. 78-83.

85. Зось-Киор Н. В. Инновационные аспекты организации эффективной системы земледелия и оценки земли на основе геоинформационных систем / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – № 6 (51), ч. 1. – 2011. – С. 30-34.

86. Зось-Киор Н. В. Механизм экономико-правового обеспечения национальной безопасности: опыт, проблемы, перспективы: монография / Н. В. Зось-Киор, В. Ю. Ратников, Н. Н. Кальченко и др. – Краснодар, 2012. – 537 с.

87. Зось-Киор Н. В. Организация обеспечения экологической безопасности современных формирований в условиях земельной реформы / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор, Н. Н. Полякова // Организатор производства (г. Москва). – 2012. – № 3. – С. 37-39.

88. Зось-Киор Н. В. Основные положения земельного менеджмента аграрных предприятий / Н. В. Зось-Киор // Вестник Донского государственного аграрного университета. – № 1 (11). – 2014. – С. 83-91.

89. Зось-Киор Н. В. Проблемы землепользования украинских товаропроизводителей и участие государства в их решении / Н. В. Зось-Киор // Интеграция науки и производства – стратегия устойчивого развития АПК. 30 января-1 февраля 2013 г. Волгоград : ФГБОУ ВПО Волгоградский ГАУ, 2013. – С. 193-197.

90. Зось-Киор Н. В. Развитие арендных земельных отношений в Украине и странах ЕС / Н. В. Зось-Киор, А. А. Живора // Экономический вестник ЮФО. – №1. – 2014. – С. 23-29.

91. Зось-Киор Н. В. Регулирование организационно-экономического механизма управления аграрным сектором экономики Донбасса / Н. В. Зось-Киор, В. И. Бондаренко, Н. Н. Кальченко // Збірник наукових праць Луганського НАУ. Серія «Економічні науки» / За ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ : Елтон-2. – 2008. – № 85. – С. 235-243.

92. Зось-Киор Н. В. Современная экономика: анализ состояния и перспективы развития : монография / Зось-Киор Н. В., Ниценко В. С., Ермак Т. В. и др.; под ред. Ж. Б. Рахметулиной. – Усть-Каменогорск: Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова, 2014. – 214 с.

93. Зось-Киор Н. В. Социально-экономические проблемы развития сельских территорий в контексте земельной реформы / В. Н. Гончаров, Н. В. Зось-Киор // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 4. Т. 3 (190). – С. 12-15.

94. Зось-Киор Н. В. Сочетание потенциала плодородия почв с технологиями производства и технологиями менеджмента аграрных предприятий / Н. В. Зось-Киор // Материали МНПК «Актуальные проблемы аграрной экономики» 26-27 марта 2014 г. – пос. Персиановский: Изд-во Донского ГАУ, 2014. – С. 35-36.

95. Зось-Киор Н. В. Стратегия технологического развития экологического сельского хозяйства / Н. В. Зось-Киор, А. В. Ковнеров // Збірник наукових праць ДонДУУ: «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища»: Серія «Економіка». – Том X, випуск 134. – Донецьк, 2009. – С. 17-27.

96. Зось-Киор Н. В. Теоретические аспекты управления рациональным использованием земельных ресурсов национальными агропроизводителями / Н. В. Зось-Киор // Теоретичні основи і практичні аспекти використання ресурсоощадних технологій для підвищення ефективності агропромислового виробництва і розвитку сільських територій : матеріали МНП форуму, 18-21 вересня 2012 р. – Львів. : ЛНАУ, 2012. – С. 408-412.

97. Зось-Киор Н. В. Технологическая составляющая земельного менеджмента аграрных предприятий // Материали МНПК «Феномен рыночного хозяйства: от истоков до наших дней» / Под ред. Ядгарова Я. С., Сидорова В. А., Ткаченко В. Г., Чапли В. В. – Краснодар, 2014. – С. 260-269.

98. Зось-Киор Н. В. Экологизация и ресурсосбережение как основа устойчивого развития / М. В. Зось-Киор, А. В. Ковнеров // Збірник наукових праць ДонДУУ: «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища»: Серія «Економіка». – Том X, випуск 120. – Донецьк, 2009. – С. 17-27.

99. Зось-Киор Н. В. Эффективность использования трудового

потенциала и земельных ресурсов в аграрных предприятиях Украины и за рубежом / Н. В. Зось-Киор, Н. А. Волошинова // Материали МНПК «Феномен ринкового господарства: от истоков до наших дней» / Под ред. Ядгарова Я. С., Сидорова В. А., Ткаченко В. Г., Чапли В. В. – Краснодар, 2013. – С. 291-300.

100. Зось-Киор Н.В. Формирование адаптационного хозяйственного механизма агроформирований в трансформационной экономике / Н.В. Зось-Киор, Е.В. Рудыка // Современная экономическая мысль. – № 1. – 2013. – С. 37-43.

101. Зось-Киор М. В. Адаптація системи управління земельними ресурсами аграрних виробників до міжнародних стандартів в інтересах споживачів / М. В. Зось-Киор // Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 64. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 58-67.

102. Зось-Киор М. В. Використання орних земель і трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України / М. В. Зось-Киор // Схід. – № 4 (118). – 2012. – С. 35-40.

103. Зось-Киор М. В. Вплив аграрної політики на формування системи управління земельними ресурсами / М. В. Зось-Киор // Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку підприємства: матеріали І МНП Інтернет-конференції. – Саки : ПП «Підприємство Фенікс», 2012. – С. 86-93.

104. Зось-Киор М. В. Вплив елементів внутрішнього середовища системи управління земельними ресурсами аграрних підприємств на її ефективність / М. В. Зось-Киор // Часопис економічних реформ. – 2012. – № 3 (7). – С. 72-77.

105. Зось-Киор М. В. Вплив зовнішнього середовища на систему управління земельними ресурсами аграрних підприємств / М. В. Зось-Киор // Збірник наукових праць ДонДУУ: «Економічні та екологічні механізми розвитку України та її регіонів»: Серія «Економіка». – Том XIII, випуск 247. – Донецьк, 2012. – С. 18-23.

106. Зось-Киор М. В. Гармонізація управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки України із глобалізаційними перспективами / М. В. Зось-Киор // 36. наук. праць Донецького державного університету управління «Стратегія економічного розвитку України в умовах євроінтеграційних процесів». Серія «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2014. – Т. XV. – Вип. 293. Серія "Економіка". – С. 28-36.

107. Зось-Киор М. В. Економічні трансформації земельних відносин в Україні та за кордоном / М. В. Зось-Киор // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. Економіка. – Випуск 80. Частина 2. – Умань, 2012. – С. 175-182.

108. Зось-Киор М. В. Ефективне використання земельних ресурсів як чинник розвитку потенціалу аграрного підприємства /

М. В. Зось-Кіор, О. М. Германенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : Економічні науки. Вип. 66. – Харків : ХНТУСГ, 2007. – С. 93-98.

109. Зось-Кіор М. В. Ефективність використання сіножатей і пасовищ та перспективи трансформації земельних ресурсів / М. В. Зось-Кіор // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – № 2. – 2012. – С. 188-192.

110. Зось-Кіор М. В. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств заходами менеджменту : [монографія] / [Зось-Кіор М. В., Кочетков О. В., Кальченко М. М. та ін.]; під ред. М. В. Зось-Кіора, О. В. Кочеткова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 140 с.

111. Зось-Кіор М. В. Загальні теоретичні аспекти організації управління земельними ресурсами / М. В. Зось-Кіор // Матеріали III МНП Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи». У двох томах. Т. 1. – Харків : ХДТУСГ, 2012. – С. 136-138.

112. Зось-Кіор М. В. Земельні ресурси агровиробників України і світу: сутність, стан та раціональне використання / М. В. Зось-Кіор // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 3 (188), Т. 3. – С. 109-112.

113. Зось-Кіор М. В. Землевикористання в аграрних формуваннях регіону: стан, проблеми, перспективи / Зось-Кіор М. В. // Вісник наукових праць ЛНАУ / За ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: «Елтон-2». – 2012. – № 39. – С. 146-151. (Серія «Економічні науки»).

114. Зось-Кіор М. В. Інноваційні підходи щодо впровадження технологій вирощування сільгоспкультур / М. В. Зось-Кіор, А. В. Бочарова // Інноваційна економіка. – № 2 (16). – 2010. – С. 15-19.

115. Зось-Кіор М. В. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки : монографія / Н.М. Андрєєва, О.М. Головченко, І.А. Маркіна та ін.; за заг. ред. М.А. Зайця, О.В. Захарченка, О.М.Коваленка. – Одеса: ВМВ, 2014. – 292 с.

116. Зось-Кіор М. В. Концептуальні засади дослідження розвитку системи управління земельними ресурсами вітчизняних агровиробників в контексті глобалізації / М. В. Зось-Кіор // Вісник Сумського національного аграрного університету / Головний редактор: д.е.н. А.В. Чупіс. Серія: фінанси і кредит. – № 2(35). – 2013. – С. 218-223.

117. Зось-Кіор М. В. Концептуальні положення перспективного землекористування / М. В. Зось-Кіор // Вісник наукових праць ЛНАУ / За ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ : Елтон-2. – 2012. – № 34 (Серія «Економічні науки»). – С. 117-122.

118. Зось-Кіор М. В. Концепція точного землеробства як основа екологізації агровиробництва / М. В. Зось-Кіор, А. В. Ковнеров,

Н. М. Полякова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 3. Частина 1. За результатами Всеукраїнської НПК «Екологія. Економіка. Право» 20 травня 2009 р. у м. Луганськ (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : ЛДУВС, 2010. – С. 173-179.

119. Зось-Кіор М. В. Механізм функціонування відносин власності на землю в контексті підвищення рівня життя сільського населення / М. В. Зось-Кіор // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. – № 3 (19). – С. 107-115.

120. Зось-Кіор М. В. Моделювання організаційних структур та розвиток державно-приватного партнерства в системі управління земельними ресурсами України / М. В. Зось-Кіор // Зб. наук. праць Донецького державного університету управління «Проблеми маркетингу територій і організацій». Серія «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2011. – Т. XII. – Вип. 213. – С. 36-46.

121. Зось-Кіор М. В. Оптимізація аграрного виробництва на основі концентрації сільськогосподарських земель / М. В. Зось-Кіор // Облік і фінанси. – № 1 (59). – 2013. – С. 126-129.

122. Зось-Кіор М. В. Організаційні аспекти використання сільськогосподарських земель та їх трансформація / М. В. Зось-Кіор // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 9 (50). – 2011. – Суми : СНАУ, 2011 – С. 174-176.

123. Зось-Кіор М. В. Питання ефективності використання земельних ресурсів у сучасних умовах господарювання / М. В. Зось-Кіор // Розвиток країн в умовах глобалізації: технологічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми : матеріали МНП Інтернет-конференції 15-16 березня 2012 р. Ч. 2. – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 50-52.

124. Зось-Кіор М. В. Підвищення економічної ефективності природоохоронних заходів у землекористуванні / М. В. Зось-Кіор // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України : матеріали МНПК, 31.05-02.06.12, м. Дніпропетровськ / ред. кол. : О. І. Амоша та ін. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – Т. 1. – С. 97-98.

125. Зось-Кіор М. В. Підвищення конкурентного потенціалу аграрного підприємства шляхом виробництва органічної продукції за міжнародними стандартами якості / М. М. Шевченко, М. В. Зось-Кіор, Я. В. Дубицький // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки», 2013. – № 5. Том 1. – С. 159–162.

126. Зось-Кіор М. В. Підвищення ролі еколога-економічних

принципів в рільництві / Зось-Кіор М. В. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – № 3 (51), 2012. – С. 167-169.

127. Зось-Кіор М. В. Результати та перспективи земельної реформи в Україні / М. В. Зось-Кіор // Формування конкурентоспроможної економіки: теоретичні, методичні та практичні засади : матеріали МНП Інтернет-конференції 26-27 квітня 2012 р. Ч. 1. – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 240-242.

128. Зось-Кіор М. В. Розвиток земельних відносин в контексті вирішення соціально-економічних проблем села та оптимізації аграрного виробництва / М. В. Зось-Кіор // Науковий вісник НУБіПУ. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» / Редкол.: Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К. : ВЦ НУБіП України, 2012. – Вип. 177, ч. 1. – С. 80-86.

129. Зось-Кіор М. В. Соціально-економічні та екологічні проблеми сучасного землеробства / М. В. Зось-Кіор // Інноваційна економіка. – № 7 (33). – 2012. – С. 167-169.

130. Зось-Кіор М. В. Сучасний стан формування земельних відносин в контексті управління економічним розвитком / В. М. Гончаров, М. В. Зось-Кіор // Теорія і практика управління економічним розвитком: матеріали МНПК (м. Київ, 22-24 листопада 2012 р.). – В 3 т. – Т. 1. – Донецьк : ТОВ «Фірма «Друк-Інфо», 2012. – С. 43-44.

131. Зось-Кіор М. В. Сучасні аспекти раціонального сільськогосподарського землекористування / М. В. Зось-Кіор // Шляхи забезпечення екологічної безпеки територій : матеріали НПК, м. Луганськ, 9 лют. 2012 р. / редкол. : А. Ю. Пекін, О. І. Левченков ; Луган. обл. рада, Луган. обл. держ. адм. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 294-298.

132. Зось-Кіор М. В. Сучасні засади удосконалення системи управління землекористуванням / М. В. Зось-Кіор // Матеріали II Міжнародної НПК «Регіональний розвиток – основа розбудови української держави» (Секція 3. Виробничі, зовнішньоекономічні і екологічні аспекти регіонального менеджменту, організаційно-економічні механізми регулювання управлінської діяльності), м. Донецьк, 9-10 квітня 2013 р. / ДДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2013. – С. 74-76.

133. Зось-Кіор М. В. Теоретичні аспекти удосконалення системи земельних відносин в сучасних умовах господарювання / М. В. Зось-Кіор // Економіка АПК. – № 3. – 2013. – С. 88-93.

134. Зось-Кіор М. В. Точне землеробство як прийом екологізації агровиробництва / М. В. Зось-Кіор, А. В. Ковнеров // Інноваційна економіка. – № 2 (12). – 2009. – С. 115-119.

135. Зось-Кіор М. В. Удосконалення системи управління

земельними ресурсами аграрних підприємств в умовах глобалізації : монографія / Зось-Кіор М. В. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 334 с.

136. Зось-Кіор М. В. Управління земельними ресурсами агровиробників Луганської області і України / Зось-Кіор М. В. // Інноваційна економіка. – № 5 (31). – 2012. – С. 304-308.

137. Зось-Кіор М. В. Управління земельними ресурсами в умовах реформування земельного ринку / М. В. Зось-Кіор // Розвиток і впровадження нових ідей в аграрній науці. МНПК (м. Одеса, 15-16 червня 2012 р.). – Одеса : Південноукраїнський центр аграрних досліджень, 2012. – С. 78-80.

138. Зось-Кіор М. В. Управління земельними ресурсами національного аграрного сектора економіки під впливом глобальних деформацій / М.В. Зось-Кіор // Зб. наук. праць Донецького державного університету управління «Теоретико-методичні основи управління соціально-етичним маркетингом». Серія «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – Т. XIII. – Вип. 225. Серія "Економіка". підписан к печати 17.12.2012. – С. 46-58.

139. Зось-Кіор М. В. Управління земельними ресурсами як складова розвитку аграрного виробництва / І.А. Маркіна, М.В. Зось-Кіор // Збірник наукових праць «Економіка. Менеджмент. Підприємництво». – №26 (II). – 2014. – Сєвєродонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2014. – С. 80-87.

140. Зось-Кіор М. В. Управління землекористуванням аграрних підприємств в контексті глобалізаційних викликів / М. В. Зось-Кіор // Вісник наукових праць ЛНАУ / За ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ: «Елтон-2». - 2014. - № 59 (Серія «Економічні науки»). – С. 94-100.

141. Зось-Кіор М. В. Управління трансформаційними процесами в землекористуванні під багаторічними насадженнями / М. В. Зось-Кіор // Економіка та управління АПК: Збірник наукових праць / Білоцерків. нац. аграр. ун-т. – Біла Церква, 2012. – Вип. 7 (93). – 136-140.

142. Зось-Кіор М. В. Управління якістю і конкурентоспроможністю продукції аграрних підприємств в умовах глобалізації економіки : [монографія] / М. В. Зось-Кіор, Н.С. Соколова. – Луганськ: ЛНАУ, Елтон-2, 2012. – 244 с.

143. Зось-Кіор М. В. Управлінські рішення в галузі землекористування в умовах загострення конкурентної боротьби аграрних виробників / Зось-Кіор М. В. // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2012. – № 8 (179). – Част. 1. – С. 178-183.

144. Зось-Кіор М. В. Фондозабезпеченість логістичних систем аграрного бізнесу як фактор ефективності земельного менеджменту / М. В. Зось-Кіор // Матеріали II МНП Інтернет-конференції «Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону,

підприємства» 01.11.14-01.12.14: збірник наукових праць. – Полтава: видавець ФОП Мирон І.А., 2014. – С. 36-38.

145. Зось-Кіор М. В. Формування організаційно-економічного механізму управління діяльністю підприємств в умовах глобалізації : [монографія] / [Зось-Кіор М. В., Кальченко М.М., Топоровська Л.В. та ін.]; Під заг. ред. М. В. Зось-Кіора. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 248 с.

146. Зось-Кіор М. В. Формування системи землеробства аграрних підприємств України / М. В. Зось-Кіор // Екологізація аграрного виробництва в умовах інтеграції України до європейського економічного простору : Матеріали Всеукраїнської НПК, 13 вересня 2012 р., м. Київ. – К. : ТОВ «ДКС Центр», 2013. – 144 с.

147. Исакова Д. «Нам нужно играть самостоятельно» / Д. Исакова // Forbes. – Август 2011. – С. 64-66.

148. Исакова Д. Учёный фермер / Д. Исакова // Forbs. – Октябрь 2012. – С. 166-169.

149. Ільїн В.Ю. Глобалізація та її вплив на конкурентоздатність підприємств аграрного сектора економіки України: монографія / В.Ю. Ільїн. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2014. – 436 с.

150. Калетнік Г. М. Крапельне зрошення як інноваційний фактор забезпечення високих врожаїв / Калетнік Г. М. // Економіка АПК. – 2014. – № 1 – С. 65-74.

151. Кальченко Н. Н. Организация управления агрономической службы в сельскохозяйственных предприятиях: дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: 08.00.22 «Экономика, планирование, и организация управления сельским хозяйством» / Н. Н. Кальченко. – М., 1988. – 263 с.

152. Канаш О.П. Дійовий важіль управління земельними ресурсами / О.П. Канаш // Землеустрій і кадастр. – 2009. – № 4. – С. 10-12.

153. Кваша С. М. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / Кваша С. М., Кривенко Н. В., Духницький Б. В. // Економіка АПК. – 2014. – № 5 – С. 11-21

154. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С. 54-57.

155. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ta.swap-rural.org.ua/files/200910051523260.P2004_01_051_04.pdf.

156. Коваленко Ю. Особенности аграрных реформ в государствах ЦВЕ и в Украине / Ю. Коваленко // Экономика Украины. – 2003. – № 9. – С. 72–79.

157. Ковальов А.В. Вплив глобалізації на економіку підприємств та їх інноваційну діяльність / А.В. Ковальов // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Випуск 1. Том 3. – С. 47-50.

158. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141.

159. Кооперативам допомогут строить елеваторы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://elevatorist.com/novosti/2060-kooperativam-pomogut-stroit-elevatoryi>

160. Копич І.М. Внутрішня торгівля України: проблеми і перспективи розвитку: монографія / І.М. Копич, О.О. Нестуля [та ін.]; за ред. В.В. Апонія, П.Ю. Балабана. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – 565 с.

161. Корпорація OPIC готова інвестувати 250 млн долл в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrinews.com.ua/show/290406.html>.

162. Котикова Е.И. Схема землеустройства административного района – основа для управления земельными ресурсами / Е.И. Котикова // Современный научный вестник: Научно-теоретический и практический журнал. – 2011. – №12 (108). – С.91–95.

163. Котикова О. І. Концепція стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні / О. І. Котикова // Інноваційна економіка. – 2012. – №6 (32). – С. 22-28.

164. Котикова О. І. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні : перспективи розвитку / О. І. Котикова, І. Ю. Власенко // Економіст. — №3, 2013. — С. 36—37.

165. Кочетков О.В. Корпоративні структури АПК / О.В. Кочетков, В.Ю. Ільїн: Монографія. – Луганськ: Елтон-2, 2008. – 300 с.

166. Кривов В.Н. Экологически адаптивное землепользование в условиях реформирования земельных отношений / Кривов В.Н. // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – №1. – 2011. – С. 48-50.

167. Кришеник Н. Оцінка інституціонального забезпечення системи організації використання та охорони земель сільських територій в Україні / Кришеник Н., Солтис О., Ковалишин О. // Збірник наукових праць за матеріалами МНПК «Вдосконалення управління земельними ресурсами в період економічних трансформацій». – Львів: ЛНАУ, 2014. – С. 18-22.

168. Кропивко М.Ф. Агропромисловий комплекс Белгородської області РФ / Кропивко М.Ф., Хомаківська О.В. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 290 с.

169. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2010 р.

Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 44 с.

170. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 44 с.

171. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 44 с.

172. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 44 с.

173. Лавейкін М.І. Реформування системи землекористування в Україні / М.І. Лавейкін. – К.: РВПС НАН України, 2002. – 376 с.

174. Лазеба Є.С. Шляхи забезпечення ефективного використання земель у сільськогосподарському виробництві / Лазеба Є.С. // Економіка АПК. – 2014. – № 8 – С. 101-107.

175. Латинін М. Шляхи удосконалення системи державного управління земельними відносинами в Україні / М. Латинін, Г. Шарий // Публічне управління : теорія та практика. – 2010. – № 2. – С. 97-104.

176. Ледовская Н.В. Рациональное землепользование – основа продовольственной безопасности страны / Н.В. Ледовская // Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Правовое регулирование отдельных сфер жизни общества в свете европейской интеграции: проблемы теории и практики»: сборник статей. – Пятигорск: РИА-КМВ, 2011. – С. 210-215.

177. Лидси Б. Глобализация: повторение пройденного: Неопределенное будущее глобального капитализма / Лидси Б. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 416 с.

178. Лузан Ю. Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектора України / Лузан Ю. Я. // Економіка АПК. – 2014. – № 6 – С. 5-9.

179. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Лупенко Ю.О., Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. // Економіка АПК. – 2014. – № 7 – С. 26-38.

180. Макаренко П.М. Різновиди використання приватної власності на землю в ринковій економіці / Макаренко П.М. // Земельная реформа и формирование рынка земли в Украине / Материалы Межрегионального собрания участников Всеукраинского конгресса

учёных экономистов-аграрников в городе Луганске 22 декабря 2008 г. / Под общ. ред. П.Т. Саблука и В.Г. Ткаченко. – Луганск : «Элтон-2», 2009. – С. 75-84.

181. Мамонтова С. А. Проблемы формирования земельных участков в счет земельных долей / Мамонтова С. А., Колпакова О. П. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kgau.ru/img/konferenc/2009/6.doc>.

182. Марков Р.В. Виробництво зерна: конкурентноздатність в обмін на родючість ґрунтів / Р.В. Марков // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економіка АПК і природокористування». – Харків: ХНАУ. 2009. – № 12. – С.341-351.

183. Марков Р.В. Сохранение степного биоразнообразия путем внедрения системы общественного управления пастбищами в Новоайдарском районе Луганской области / Р.В. Марков. – Луганск: ООО «Виртуальная реальность», 2013. – 40 с.

184. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том третий / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. – Т. 25. – Ч. 2. – 551 с.

185. Махмудов О. Феномен глобалізації і економічна політика України / О. Махмудов // Схід. – №3(34). – 2000. – С. 3-8.

186. Мельник Л. Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 11–17.

187. Мельник Л.Г. Экономика развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 662 с.

188. Милехин П. А. Земельные ресурсы Луганского региона: географическое расположение, характеристика и оценка земель, совершенствование государственного регулирования : [монография] / Милехин П. А. – Луганск : «Книжковий світ», 2010. – 199 с.

189. Миллиардер Косюк поменял мощности агрохолдинга МХП в России на украинские активы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anews.com/ua/post/24707193/>

190. Милованов Є. Тенденції розвитку ринку української органічної продукції / Милованов Є. // Матеріали науково-практичного семінару «Сучасні тенденції виробництва та маркетингу органічної продукції» 31 березня 2004 р. – Львів, 2004. – С. 37-42

191. Мировые земельные ресурсы и их оценка // Федеральный портал «Индикаторы рынка земли». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.land-in.ru>.

192. Михайлова Л.І. Нематеріальні активи в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / Л.І. Михайлова, О.В. Киричок // Економіка АПК. – 2012. - №2. – С. 76-81.

193. Міщенко М. Громадська думка про земельну політику і

земельну реформу в Україні / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. – №1. – 2012. – С. 3-20.

194. Мюллер В.К. Большой англо-русский словарь; в новой ред. 210000 слов, словосочетаний, идиоматических выражений, пословиц и поговорок; под науч. ред. А.А. Фролова. 3-е изд. – М.: Цитадель-трейд: ААДА: РИПОЛ КЛАССИК, 2005. – 816 с.

195. На Днепропетровщине появится первый кооперативный зерновой елеватор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrinews.com.ua/show/290492.html>.

196. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.

197. Нелеп В. М. Земля України і здоров'я нації / В. М. Нелеп, Л. В. Бойко // Економіка АПК. – 2011. – №1. – С. 20–27.

198. Нелеп В. М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України / Нелеп В. М., Висоцька О. М. // Економіка АПК. – 2014. – № 3 – С. 72-78

199. Нова стратегія виробництва зернових та олійних культур в Україні / В.Ф. Петриченко, М.Д. Безуглий, В.М. Жук, О.О. Іващенко. – К.: Аграр. наука, 2012. – 48 с.

200. Об управлении отходами добывающей промышленности и о внесении изменений в Директиву 2004/35/ЕС: Директива от 15 марта 2006 года № 2006/21/ЕС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docs.pravo.ru/document/view/27494297/27618198/>

201. Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроєкологія» Шишацького району Полтавської області. Практичні рекомендації / Антонєць С.С., Антонєць А.С., Писаренко В.М. та ін. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 200 с.

202. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 88 с.

203. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 89 с.

204. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 88 с.

205. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 84 с.

206. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2010 році. – Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 81 с.

207. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2011 році. – Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 81 с.

208. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2012 році. – Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 81 с.

209. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2013 році. – Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 81 с.

210. Осташко Т. О. Інституціонально-структурні трансформації аграрного сектора: моніторинг, оцінка, регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Т. О. Осташко. – К., 2004. – 32 с.

211. Осташко Т. О. Сільське господарство в умовах СOT та ЄС / Т. О. Осташко. – К. : Інститут сільського розвитку, 2005. – 72, [40–41] с.

212. Островская Е. Франция: преодоление кризиса / Е. Островская // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – №4. – С. 52-63

213. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

214. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua>

215. Офіційний сайт ДУ «Держгрунтохорона» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua/>

216. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http://minagro.gov.ua/>

217. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

218. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

219. Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.fao.org/>

220. Павлов О.І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки / О.І. Павлов // Економіка АПК. – 2014. – №2. – С. 97-103.

221. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / Паленичак О.В. // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 27-32.

222. Паньків З.П. Земельні ресурси : Навчальний посібник / Паньків З.П. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 272 с.

223. Пасховер А. Неподнятая целина / А. Пасховер // Корреспондент. – 5 марта 2010. – С. 23-25.

224. Песчанська І.М. Розвиток земельного менеджменту в системі управління земельними ресурсами. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.08.01 / І.М. Песчанська; Держ. п-во «Голов. НД та проект. ін-т землеустрою». – К., 2004. – 20 с.

225. Петренко І. Зерно є! Чим перевозити? / І. Петренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/mekhanizatsiia-apk/1748-zerno-ie-chym-perevozyty.html>

226. Полозенко Д.В. Глобалізація економіки та фінансова стабільність в Україні / Д.В. Полозенко // Економіка АПК. – 2014. – №5. – С. 5-11.

227. Попова В. Свободный рынок земли «за» и «против» / В. Попова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.realnest.com.ua/information/newspaper/2008/11/1154>

228. Порошенко П. Земельна реформа — quo vadis? / П. Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/zemelna_reforma_quo_vadis_aequum_est_neminem_cum_alterius_detrimento_et_injuria_fieri_locupletiore.html.

229. Постолов В.Д. Экологическое состояние земельных ресурсов Воронежской области и пути их рационального использования / Постолов В.Д., Крюкова Н.А., Неликова Е.В. // Вестник Воронежского государственного аграрного университета им. К.Д. Глинки. – Воронеж: ВГАУ, 2008. – №3-4 (18-19). – С. 79-83.

230. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України 3 вересня 2013 року № 425-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 20-21. – Ст.721.

231. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 лип. 2011 р. № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – С. 348. – Ст. 61.

232. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 963-IV // Відомості

Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 350.

233. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №40. – Ст. 524.

234. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.]. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.

235. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 3 лютого 2010 р. № 121-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. : www.zakon.rada.gov.ua.

236. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лип. 2007 р. № 963 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 55. – С. 31. – Ст. 2221.

237. Про землеустрій: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 858-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 25. – С.122. – Ст.1178.

238. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січ. 2000 р. № 1389-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 11. – Ст. 90.

239. Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова КМУ від 23 березня 1995 р. № 213. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p>.

240. Про наукові парки: Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1563-17/print1401884965984429>

241. Про охорону земель: Закон України № 962-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349, 1431.

242. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

243. Про оцінку земель: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 15. – Ст. 229 – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

244. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Кабінет Міністрів України. Постанова від 19 квіт. 1993 р. № 284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/284-93-%D0%BF>.

245. Про ринок земель : Проект Закону України № 9001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

246. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

247. Паламарчук Т.П. Оптимізація української аграрної євроінтеграції в умовах сучасного державного управління / Т. П. Паламарчук // Інвестиції: практика та досвід. – №1. – 2015. – С. 138-142.

248. Проект агентства США з міжнародного розвитку USAID «Агроінвест». Модуль оцінки управління. – К., 2012. – 150 с.

249. Проект ЄС «Комплексне використання земель євразійських степів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.steppe.org.ua>.

250. Пугачов М.І. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи / Пугачов М.І., Мельник А.О. // Економіка АПК. – 2014. – № 4 – С. 28-32.

251. Радионова Г. Мощности единовременного хранения в портах нужно увеличить в 2-3 раза – мнение / Г. Радионова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elevatorist.com/novosti/899-moschnosti-edinovremennogo-hraneniya-v-portah-nujno-uvlichit-v-2-3-raza--mnenie>

252. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності України у процесі приєднання до світової організації торгівлі / [Гончаров В. М., Сбітнєв А. В., Кірнос І. О., Черниш О. І.]. – Донецьк : «ВІК», 2004. – 225, [58–61] с.

253. Рейтинг элеваторных мощностей по областям Украины 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elevatorist.com/rating/rejting-elevatornyih-moschnostey-po-oblastyam-ukrainyi>

254. Репін К. Розвиток орендних відносин у світі / К. Репін // Землепорядний вісник. – 2011. – № 11. – С. 41-44.

255. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное (в 3-х томах). – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 539 с.

256. Ромащенко М.І. Концептуальні засади відновлення зрошення у південному регіоні України / М.І. Ромащенко // Меліорація і водне господарство. – 2013. – Вип. 100. – Т. 1. – С. 7-17.

257. Русан В. М. Економіка раціонального сільськогосподарського землекористування: [монографія] / Русан В. М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 200 с.

258. Саблук П.Т. Аграрний сектор України: Конституційні засади подальших трансформацій / П.Т. Саблук // Вісник економічної науки

України. – 2011. – № 2. – С. 238-240.

259. Саблук П.Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою / Саблук П.Т., Курило Л.І. // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51-58.

260. Саблук П.Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 3-16.

261. Салькова І. Ю. Україна в міжнародній торгівлі пшеницею / Салькова І. Ю. // Економіка АПК. – 2014. – № 1 – С. 75-78.

262. Сас О.О. Оцінка ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях / О.О. Сас // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 99-105.

263. Село і гранти: навіщо Мінагропроду 3 млн. євро на агростратегію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: forbes.ua_ua_nation_1398112-selo-i-granti-navishcho-minagroprodu-3-mln-evro-na-agrostrategiyu

264. Сельское хозяйство в ОАЭ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ya-fermer.ru/blog/selskoe-khozyaistvo-v-oea>

265. Сельское хозяйство Польши (официальная справочная информация) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.polska.ru/polska/ekonomika/info_rolnictwo.html

266. Сільське господарство України за 2010 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2011. – 374 с.

267. Сільське господарство України за 2011 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2012. – 376 с.

268. Сільське господарство України за 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2013. – 392 с.

269. Сільське господарство України за 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск Прокопенко О.М. – К.: ДССУ, 2014. – 390 с.

270. Сірко А.В. Формування ринку землі в Україні: інституційні бар'єри та їх усунення / Сірко А.В., Найдиш Н.М. // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – Київ: В-во КІБіТ, 2013. – С. 65-70.

271. Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру: монографія / За наук. ред. д.е.н., проф. Л.І. Михайлової. – Суми: ПП Вінніченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2014. – 432 с.

272. Смоляр Л.Г. Мережеві структури як сучасна форма організації економічної діяльності / Л. Г. Смоляр, О. А. Котенко // Ефективна економіка. - № 12. - 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1660>.

273. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учёта / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

274. Соловьёв Н. Ф. О концентрации производства и размерах сельскохозяйственных предприятий / Н. Ф. Соловьёв // Вісник ХНАУ. Серія : «Економіка АПК і природокористування». – 2004. – № 8. – С. 10–25.

275. Соціально-економічні аспекти функціонування підприємств в контексті сталого розвитку агропродовольчої сфери / Л.І. Михайлова, О.В. Дяченко // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / О.І. Павлов, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин [та ін.]; за ред.. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 537-548.

276. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.

277. Статистичний щорічник за 2011 рік / під ред. Осауленко О.Г. – К.: ДССУ, 2012. – 559 с.

278. Статистичний щорічник за 2012 рік / під ред. Осауленко О.Г. – К.: ДССУ, 2013. – 552 с.

279. Статистичний щорічник за 2013 рік / під ред. Осауленко О.Г. – К.: ДССУ, 2014. – 534 с.

280. Статівка Н.В. Удосконалення системи державного регулювання розвитку земельних відносин / Статівка Н.В. // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1. – 2010. – № 28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-1/doc/3/05.pdf>

281. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.

282. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г. О.Андрощук, І. Б.Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

283. Стукач В.Ф. Механизмы мотивации собственников земли в сфере применения почвозащитных технологий / В.Ф. Стукач // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. – 2013. – №3(24). – С. 106-114.

284. Сучасний словник іншомовних слів. Близько 20000 слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

285. Тваринництво України. 2010 р. Статистичний бюлетень / За ред. Н.В. Власенко. – К.: ДССУ, 2011. – 202 с.

286. Тваринництво України. 2011 р. Статистичний бюлетень / За ред. Н.В. Власенко. – К.: ДССУ, 2012. – 211 с.

287. Тваринництво України. 2012 р. Статистичний бюлетень / За

ред. Н.В. Власенко. – К.: ДССУ, 2013. – 212 с.

288. Тваринництво України. 2013 р. Статистичний бюлетень / За ред. Н.В. Власенко. – К.: ДССУ, 2014. – 212 с.

289. Ткаченко В.Г. О механизме формирования рынка земли в рыночных трансформационных процессах в Украине / Ткаченко В.Г. // Земельная реформа и формирование рынка земли в Украине / Материалы Межрегионального собрания участников Всеукраинского конгресса учёных экономистов-аграрников в г. Луганске 22 декабря 2008 г. / Под ред. П.Т. Саблука и В.Г. Ткаченко. – Луганск: «Элтон-2», 2009. – С. 28-36.

290. Третяк А. Економіка та ефективність управління землекористуванням в Україні / А. Третяк, Н. Третяк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2011/Tretyak.pdf>

291. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами / Третяк А. М., Дорош О. С. За ред. А. М. Третяка. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 360 с.

292. Третяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування: [монографія] / Третяк А.М., Другак В.М. – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337 с.

293. Удосконалення земельних відносин в аграрній сфері: Наукова доповідь / Трегобчук В. М., Скурська Н. М., Яровий В. Д., Прадун В. П. – К.: Об'єднаний ін-т економіки, 2004. – С. 42.

294. Україна: як можна вирішити проблеми з транспортування урожаю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukr.net/news/ukraina_kak_mozhno_reshit_problemy_s_transportirovkoj_urozhaja-23377290-1.html

295. Україна – ЄС: На низькому старті перед ЗВТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/tops/news.php?newsid=47119>

296. Україна в цифрах. 2010 рік. – Статистичний бюлетень / під ред. Осауленко О.Г. – К.: ДССУ, 2011. – 252 с.

297. Федоров М. М. Розвиток органічного виробництва / Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., за ред. М. М. Федорова, О. В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 146 с.

298. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / Федоров М.М. : Збірник матеріалів XI річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ 26-27 лют. 2009 р. / [Редкол. : П.Т. Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 5-24.

299. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Колл. авторов; под общ. Ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

300. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу / [За ред. О.М. Шпичака]. – К.: ІАЕ, 2003. – 484 с.

301. Формування організаційно-економічного механізму управління діяльністю підприємств в умовах глобалізації : [монографія] / [Зось-Кіор М.В., Кальченко М.М., Топоровська Л.В. та ін.]; Під заг. ред. М.В. Зось-Кіора. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 248 с.

302. Хлімоненко Б. Земля без ринку: якою має бути земельна реформа в Україні / Хлімоненко Б. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/business/1393116-zemlya-bez-rinku-yakoju-mae-but-i-zemelna-reforma-v-ukrayini>

303. Хорунжий М.Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2014. – №2. – С. 22-29.

304. Цуркан Н.В. Об'єктивна необхідність оптимізації площ багаторічних трав у сільськогосподарських підприємствах Півдня України / Н.В. Цуркан // Економіка АПК. – 2014. – №6. – С.66-70.

305. Цуркан Н.В. Стан і тенденції розвитку виробництва багаторічних трав у південному Степу України / Н.В. Цуркан // Корми і кормовиробництво. – 2012. – № 74. – С. 48-52.

306. Чаплигін О.В. Екологічні інвестиції в процесі екологізації економіки / О.В. Чаплигін // Вісник Запорізького національного університету. – №3 (15). – 2012. – С. 154-158

307. Частная собственность // Forbs. – Август 2011. – С. 61-63.

308. Чей зарубешный сельскохозяйственный опыт перенимать Украине? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agrinews.com.ua/show/288404.html>

309. Чорний Г.М. Інтерпретація понять «управління» і «менеджмент» та абстрагування їх змісту в теорії аграрної економіки / Г.М. Чорний, І.А. Міщенко, О.М. Файчук // Економіка АПК. – 2014. – №3. – С. 87-92.

310. Чудовська В.А. Формування ціни органічної сільськогосподарської продукції в ринкових умовах / В.А. Чудовська // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 122-126

311. Шарий Г.І Сучасні земельні відносини на селі / Шарий Г.І. // Економіка АПК. – 2014. – №4. – С. 12-17.

312. Шевченко М.М. Підвищення конкурентного потенціалу аграрного підприємства шляхом виробництва органічної продукції за міжнародними стандартами якості / М.М. Шевченко, М. В. Зось-Кіор, Я.В. Дубицький // Вісник Хмельницького національного університету. Серія “Економічні науки”, 2013. – № 5. Том 1. – С. 159–162.

313. Шидула М. К. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / Шидула М. К. – К. : Оранта, 1998. –

690 с.

314. Ширма В. В. Вплив результатів інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва на рівень ефективності їх господарювання / Ширма В. В. // Економіка АПК. – 2014. – № 9 – С. 81-86.

315. Шлапак В.О. Про вирощування екологічно чистої овочевої продукції в Україні / В.О. Шлапак // Матеріали науково-практичного семінару «Сучасні тенденції виробництва та маркетингу органічної продукції» 31 березня 2004 р. – Львів, 2004. – С. 30-33.

316. Шубравська О.В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 52-58.

317. Шульмейстер Д. Кризис как шанс для производителей тепличных овощей в Украине / Д. Шульмейстер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrinews.com.ua/show/290660.html>

318. Яців І. Б. Конкурентні відносини в системі аграрного землекористування / Яців І. Б // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 15-21.

319. Яцук И. Плодородие почв в Украине падает – эксперт / И. Яцук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrinews.com.ua/show/290766.html>

320. Charnes, A. Measurement of productive efficiency / Charnes, A., Cooper, W.W., Rhodes, E. // European Journal of Operational Research. – 1978. - №2. – pp. 429-444

321. Ciaian, P. Key Issues and Developments in Farmland Rental Markets in EU Member States and Candidate Countries / Pavel Ciaian, d'Artis Kancs, Jo Swinnen, Kristine Van Herck and Liesbet Vranken // Factor Markets [Digital source]. – Access mode : <http://www.factormarkets.eu>.

322. Data of United Nations Statistics Division. [Digital source]. – Access mode : <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crname>.

323. Detailed food and agricultural trade data [Electronic source]. – Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2013. – <http://faostat.fao.org/site/535/default.aspx#ancor>

324. Donaldson, A. Land Usage in the UK / A. Donaldson. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uklanddirectory.org.uk/land-usage.asp>

325. Doriye, E. The next stage of sovereign wealth investment: China buys Africa / Doriye E. // Journal of Financial Regulation and Compliance. – № 18(1). – 2010. – P. 23-31.

326. Eric, F. Lambin Global Land Use in an Urban Era / Eric F. Lambin, Cheikh Mbow, Charles L. Redman, Anette Reenberg, Karen C. Seto, Thomas Sikor Rethinking [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.esforum.de/forums/esf14_global_land_use.html.

327. EUROPE 2020: European strategy for smart, sustainable and inclusive growth / European Commission. – Brussels, 2010. – 32 p.

328. European statistics. – Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

329. Facts and Figures on Organic Farming in the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/markets-and-prices/more-reports/pdf/organic-2013_en.pdf.

330. Farrell, M.J. The measurement of productive efficiency / Farrell, M.J. // Journal of the Royal Statistical Society, Series A. – 1957. – pp. 253-283

331. Fedun, I.L. Institute of public-private partnerships as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness of Ukraine / I.L. Fedun // Економіка АПК. - 2014. - № 4 - С. 53-59.

332. G20 Leaders' Communiqué Brisbane Summit, 15-16 November 2014 [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.g20.org/sites/default/files/g20_resources/library/brisbane_g20_leaders_summit_communique.pdf

333. Goncharov, V.M. The investment component of ukrainian agrarian enterprises' development in conditions of land reform / Goncharov V.M., Zos-Kior N.V., Rakhmetulina Zhibek B. // Актуальні питання економіки. – №10 (148). – 2013. – P. 118-125.

334. Hale, I.L. Scale-Explicit Framework for Conceptualizing the Environmental Impacts of Agricultural Land Use Changes / Hale, I.L.; Wollheim, W.M.; Smith, R.G.; Asbjornsen, H.; Brito, A.F.; Broders, K.; Grandy, A.S.; Rowe, R. A // Sustainability 2014, 6, 8432-8451. [Digital source]. – Access mode : <http://www.mdpi.com/2071-1050/6/12/8432>

335. Koeber, C. Consumptive labor: the increasing importance of consumers in the labor process / C. Koeber // Humanity & Society. – Volume 35. – No. 3. – 2011. – P. 205-232.

336. Kuosmanen, N. Assessing the effect of land-use diversity on farms' productive efficiency // MTT Agrifood Research Finland. – February 2010 [Digital source]. – Access mode : http://www.nomepre.net/stoned/Effect_SI_2010.pdf

337. Lissitsa, A. Анализ Оболочки Данных (DEA) – Современная методика эффективности производства / Lissitsa, A., Babitcheva, T. IAMO Discussion Paper №. 50, Halle (Saale). - http://www.iamo.de/iamo/publikationen/dokumente-predstavlennye-na-obsuzhdenie-discussion-papers/html?L=2&tx_institute_pi1%5Btx_institute_pi1%5D%5Bgo%5D=publications_cat1&tx_institute_pi1%5Btx_institute_pi1%5D%5Byear%5D=2007

338. National Organic Standard Board Recommendations (National

Organic Program USDA) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ams.usda.gov/nop/nosbinf.htm>

339. OECD-FAO Agricultural Outlook 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agri-outlook.org>.

340. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifoam.org>

341. Report and Recommendations on Organic Farming. – Washington DC: USDA, 1980. – 214 p.

342. Resources [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>

343. Robertson, B. Global land acquisition: neo-colonialism or development opportunity? // Robertson B., Pinstrup-Andersen // Food Security, 2010. – С. 71-83.

344. United States Department of Agriculture. National Agricultural Statistic Service. – Available at: <http://www.nass.usda.gov/>

345. Vance, C.H. Nodulation and symbiotic dinitrogen fixation. En: Alfalfa and alfalfa improvement / Vance C.H., Heichel G.H., Phillips D.A. – Hanson A.A., Ed., Agronomy n° 29, Madison, Wisconsin, USA, 1988. – P. 229-257.

346. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://www.fao.org/>

347. Zos-Kior, N. Globalization and land-use prospects for agrarian enterprises / N. Zos-Kior, V. Ilyin, A. Bondarskaya // The Advanced Science Journal. – Volume 2014 Issue 8. – P. 205-208.

348. Zos-Kior, N. Land use of agrarian producers of G20 in context of global food security increase / Zos-Kior N., Bukreyev S., Bondarskaya A. // The Advanced Science Journal. – Volume 2014 Issue 1. – P. 58-61.

349. Zos-Kior, N. V. Foreign economic activity management of Ukrainian enterprises in conditions of globalization / Nikolay V. Zos-Kior, Valeriy Y. Ilyin. – Bibliogr. // Ekonomiczno-Informatyczny Kwartalnik Teoretyczny. – Nr 28 (2011), S. 87-96.

350. Dabkienė, V. Factors affecting the farm sustainability in Lithuania / V. Dabkienė // Економіка АПК. – 2014. – №4. – С. 93-100.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Зведені показники економічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором з використанням матеріалів [1, с. 143 -144, 180-185, 207, 6, с. 6; 56, с. 51, 53; 139; 176, с. 210 ; 180, с. 76; 224; 229; 293; 303])

Інтерес групи	Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Темп приросту урожайності, %	1.1Д+	Демонструє прибавку урожайності за певний період	Легкість розрахунку Можливість порівняння і подальшого аналізу в мультиплікативних показниках	Не дає уявлення про максимально можливий рівень ефективності. Рахується по одній культурі. Не враховує переваги диверсифікованого виробництва
GnA					
RA					
MnA	Темп приросту валової продукції, %	1.2Д+	Демонструє прибавку валової продукції за певний період	Визначає динаміку у використанні всіх земельних ресурсів	Не враховує той факт, що частина проміжного споживання може бути придбана за межами країни
GnA					
RA					
MnA	Темп приросту посівних площ, %	1.3ДF 1	Демонструє прибавку посівних площ за певний період	Можливість застосування при прогнозі валового збору	Не дає можливості проаналізувати структурні зміни
GnA					
RA					
MnA	Урожайність, ц/га	1.4В+	Демонструє натуральну віддачу земельних ресурсів	Незалежний від витрат і цін	Не враховує динаміки, якості землі та витрат на 1 га
GnA					
RA					
MnA	Землевіддача (без урахування вартості земельних угідь), тис.грн./га	1.5В+	Демонструє питому дохідність всього аграрного сектора економіки	Дає можливість оцінити питому грошові потоки, що актуально для прийняття середньо - та довгострокових рішень	За валовою продукцією в постійних цінах 2010 р. не враховує ні надходження від реалізації, ні фактичні витрати виробництва
GnA					
RA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи	Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
МпА	Землевіддача (з урахуванням вартості земельних угідь, тис. грн./га	1.6В+	Демонструє норму доходу за нормативною оцінкою (ринковою вартістю) землі	Дає можливість оцінки інвестування в земельні ресурси	Не враховує можливих змін нормативної оцінки (ринкової вартості) земельних ресурсів
МсА					
GIA					
GпА	ЕВІТДА на 1 га – дохід до виплати процентів, податків та амортизаційних нараховувань на основні засоби й нематеріальні активи на 1 га, грн./га	1.7В+	Демонструє питому дохідність всього аграрного сектора економіки	Дає можливість: оцінити ефективність використання капіталу з урахуванням втраченої вигоди (альтернативним інвестуванням капіталу), що є ґрунтовним інструментом управління для власників (акціонерів); приймати ефективніші рішення щодо розширення діяльності та одночасно допомагає визначити неефективне використання ре сурсів у проєктах, проаналізувати ефективність управління всією компанією й окремими проєктами	Не враховує ренту і заробітну плату, високий рівень залежності показника від первинної оцінки капіталу; не відображає прогноз майбутніх потоків; служить драйвером для запуску проєктів зі швидкою віддачею, що не гарантує їхню вищу результативність у довгостроковому періоді
МпА					
GпА					
RA	ЕВІТ на 1 га – дохід до виплати процентів та податків на 1 га, грн./га	1.8В+	Демонструє питому дохідність всього аграрного сектора економіки	Дає змогу абстрагуватися від структури капіталу й діючої податкової системи, коректно порівняти діяльність різних однорідних підприємств чи структурних од . холдингу	Не враховує ренту і заробітну плату, високий рівень залежності показника від первинної оцінки капіталу
МпА					
GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія *	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA					
GnA	S	Темп приросту прибутку від реалізації	1.9Д+	Демонструє динаміку накопичення власного капіталу та власного збагачення засновників	Дає можливість оцінки довгострокового інвестування у галузь	Не враховує окупності витрат
RA	GIA	сільгосппродукції та послуг, %				
MnA	MсA	Темпи приросту	1.10Д+	Демонструє процес довготривалої капіталізації	Дає можливість прийняття рішень щодо інвестицій в екологічні програми	Важкість отримання інформації для розрахунку
GnA	S	вартості земель через зменшення рівня еродованості, %				
RA	GIA					
MnA	MсA	Співвідношення капітальних вкладень у поліпшення	1.11В –	Демонструє процес довготривалої капіталізації	Дає можливість прийняття рішень щодо інвестицій в екологічні програми	Важкість отримання інформації для розрахунку
GnA	S	земельних угідь до віддачі від цих вкладень				
RA	GIA					
MnA	MсA	Додаткова	1.12В+	Демонструє наслідки довготривалої капіталізації	Дає можливість прийняття рішень щодо інвестицій в технологію виробництва	Важкість отримання інформації для розрахунку
GnA	S	продукція, отримана в результаті				
RA	GIA	поліпшення культури землеробства, ц/га				
MnA	MсA	Ріст вартості	1.13В+	Демонструє наслідки довготривалої капіталізації	Дає можливість оцінити реальні зміни капіталізації диференційної ренти II	Важкість отримання інформації для розрахунку
GnA	S	земельних угідь через дії антропогенного характеру (в т.ч. через збільшення попиту на землю), грн./га				
RA	GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки	
МпА	МсА	Окупність витрат	1.14В+	Демонструє масу виручки (умовної виручки), що припадає на масу витрат на товарну (валову) продукцію	Може бути інструментом для прийняття рішень щодо інвестування в короткостроковій перспективі	Не враховує співвідношення зміни витрат і доходів	
ГпА	S						
РА	GIA						Фактичні бухгалтерські витрати за діючою методикою калькуляції нижче від реальних
МпА	МсА	Питома продуктивність землі	1.15B ₂	Дає порівняльну оцінку використання землі різних ОПФ	Може бути інструментом для прийняття рішень щодо перспективного інвестування	Не дає оцінки потенційній ефективності землі	
ГпА	S						
РА	GIA						
МпА	МсА	Співвідношення землевіддачі до середньорайонного (середньо-обласного, середнього по країні; найкращого господарства області, країни, світового рівня)	1.16В+	Порівняння питомої доходності всього аграрного сектора	Застосовуваний для оцінки можливостей росту	Потребує значної кількості якісної інформації	
ГпА	S						
РА	GIA						
МпА	МсА	Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	1.17В+	Демонструє масу прибутку, що припадає на масу витрат	Може бути інструментом для прийняття рішень щодо інвестування в короткостроковій перспективі	Визначається лише за реалізованою частиною продукції	
ГпА	S						Не враховує співвідношення зміни витрат і доходів
РА	GIA						Фактичні бухгалтерські витрати за діючою методикою калькуляції нижче від реальних

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	McA	Маса прибутку на 1 га сільгоспугідь, грн.	1.18B+	Демонструє масу прибутку на одиницю площі	Є підставою для прийняття рішень щодо капітальних інвестицій в земельні ресурси	Не враховує співвідношення зміни витрат і доходів Фактичні бухгалтерські витрати за діючою методикою калькуляції нижче від реальних
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Маса прибутку на 1000 грн. вартості (нормативної оцінки) землі, тис. грн.	1.19B+	Демонструє масу прибутку на одиницю вартості (нормативної оцінки) землі	Є підставою для прийняття рішень щодо зміни земельного банку	Враховує необ'єктивно розраховану масу прибутку Є проблеми з об'єктивною оцінкою земельних ресурсів
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Додана вартість на 1 га сільгоспугідь, грн.	1.20B+	Демонструє суму доданої вартості на одиницю земельних ресурсів	Основа для аналізу соціально справедливого розподілу доданої вартості	Не враховує вартості землі Є заниженим показником через необ'єктивність оцінки прибутку, заробітної плати і амортизації
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Ставка орендної плати, % від нормативної оцінки землі	1.21BF ³	Демонструє питому вагу нормативної оцінки землі, що сплачується як орендна плата орендодавцеві	Є інструментом конкуренції на ринку землі Є функцією конкуренції замість продукту адміністративного впливу	Часто більша від нормативної частина сплачується нелегально (ку конвертах)
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Питома вага сільськогосподарських земель у приватній власності, %	1.22BF ⁴	Демонструє частку сільгоспземель, що обробляються в особистих селянських, фермерських і приватних господарствах	Демонструє можливості саме селян вести аграрний бізнес	Є непрямим показником, що, замість ефективності, може свідчити про незацікавленість великого бізнесу у правах на землю
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	McA	Доступність кредитних ресурсів для селян, бал	1.23E+	Експертна оцінка за рівнем вартості обслуговування кредиту; рівню співвідношення тіла кредиту та вартості фондів підприємства (в т.ч. земельних ресурсів); строках оформлення кредиту	Індикатор розвитку аграрного сектора, а в майбутньому – і ринку землі	Є непрямыми показником, що замість ефективності може свідчити про негативні тенденції у банківському секторі
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Рівень контролю над використанням і володінням земельними ресурсами, бал	1.24E+	Демонструє можливість впливу кожної з груп інтересів над кількісними і якісними характеристиками земельних ресурсів за експертними оцінками	Є інструментом для прийняття рішень щодо інвестування коштів приватних осіб в земельні ресурси	Є непрямыми показником, що може свідчити про політичні диспропорції в державі
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Зростання ефективності господарювання за рахунок організації території, бал	1.25E+	Демонструє пріоритет за оцінками експертів відносної величини ефективно	Є інструментом прийняття рішень щодо реалізації довгострокових програм капітальних інвестицій в земельні ресурси	Важкість отримання інформації для розрахунку Важкість визначення впливу саме зазначеного фактору
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Вартість додаткової продукції, отриманої в результаті зменшення негативної дії на землю, тис. грн.	1.26A+	Демонструє абсолютний пріоритет продукції за оцінками експертів від зменшення негайної дії на землю в основному антропогенного характеру	Є інструментом прийняття рішень щодо реалізації довгострокових програм капітальних інвестицій в земельні ресурси	Важкість отримання інформації для розрахунку Важкість визначення впливу саме зазначеного фактору
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Вартість додаткової продукції, отриманої за рахунок розміщення культур на еколого-придатних землях, тис. грн.	1.27A+	Демонструє абсолютний приріст продукції за експертними оцінками від підвищення екологізації аграрного виробництва	Є інструментом для реалізації довготривалих програм сталого розвитку території	Важкість отримання інформації для розрахунку Важкість визначення впливу саме зазначеного фактору
GnA	S					
RA	GA					
MnA	MсA	Вартість додаткової продукції, отриманої за оптимальними попередниками, тис. грн.	1.28A+	Демонструє абсолютний приріст продукції за експертними оцінками оптимальності сівозмін	Є основою для прийняття рішень щодо оптимізації сівозмін	Важкість отримання інформації для розрахунку Важкість визначення впливу саме зазначеного фактору
GnA	S					
RA	GA					
MnA	MсA	Питома вага агродоларів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора, %	1.29BF ₅	Демонструє питому вагу вартості товарної аграрної продукції, що експортується	Є основою для прийняття рішень щодо гармонізації системи землекористування зі світовими стандартами	Не враховує вплив потенціалу, динаміки та структури експорту
GnA	S					
RA	GA					
MnA	MсA	Обсяг чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік, тис. грн.	1.30B+	Демонструє економічну вмотивованість засновника продов підприємств діяльність	Є основою для прийняття рішення щодо входу в бізнес, його реорганізації або виходу з нього	Не враховує прибутковість вкладених коштів Не враховує еквівалентність розподілу елементів вартості до вкладених ресурсів
GnA	S					
RA	GA					
MnA	MсA	Питома вага продукції тваринництва в структурі валової продукції, %	1.31BF ₆	Демонструє умовний рівень диверсифікації виробництва	Є аналітичним матеріалом для обрахунку можливості дії ефекту мультиплікатора у землеробстві, що спрацьовує тільки за умов наявності тваринництва	Не враховує ефективності галузей Обчислюється тільки по товарній частині продукції
GnA	S					
RA	GA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA GnA RA	MсA	Співвідношення виробництва органічної продукції до її загального обсягу, %	1.32В+	Демонструє рівень природної гармонізації виробництва	Є аналітичним матеріалом для орієнтації каналів збуту продукції, а з урахуванням інформації щодо динаміки даного показника – і вдосконалення відповідної логістичної інфраструктури	Не дає уяви щодо ефективності виробництва самої органічної продукції
	S					
	GIA					
MnA GnA RA	MсA	Питома вага продукції промислової переробки в структурі товарної продукції, %	1.33В+	Демонструє рівень диверсифікації економічної діяльності	Є аналітичним матеріалом щодо можливості зміни обсягу, асортименту продукції та можливостях зміни доданої вартості	Не дає уявлення про ефективність с аної переробки продукції
	S					
	GIA					
MnA GnA RA	MсA	Питома вага площі сільгоспугідь господарств з і більше пільною системою сівозмін, %	1.34В+	Демонструє рівень оптимізації сівозмін	Є індикатором економічної ефективності управління земельними ресурсами на екологічних засадах	Не дає уявлення про ефективність вирощування самих культур
	S					
	GIA					
MnA GnA RA	MсA	Економічна активність на селі, бал	1.35АГ+	Демонструє рівень ділової активності суб'єктів земельних відносин при роботі з елементами зовнішнього середовища	Є аналітичним матеріалом щодо можливості зміни економічної політики суб'єкта земельних відносин	Може бути не проявом ефективності, а ряду суб'єктивних факторів
	S					
	GIA					
MnA GnA RA	MсA	Різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ, %	1.36Д+	Демонструє приривавку валового збору у %, що перевищує збільшення посівних площ	Характеризує тип господарювання (екстенсивний або інтенсивний), що є основою для прийняття подальших управлін ських рішень	Не демонструє структурних змін Не свідчить про причину збільшення/зменшення посівних площ
	S					
	GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи		Показник	Категорія	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	McA	Різниця між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість, %	1.37Д+	Демонструє відносну прибавку вартості сільськогосподарських земель	Дієвий рішень щодо земель, виходу на IPO	Не демонструє окупність витрат в консолідацію земель
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Різниця між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками, %	1.38В+	Демонструє привабливість інвестування коштів в сільськогосподарську діяльність у цілому і в землеробство зокрема	Інформативний прийняття короткострокових рішень, орієнтованих на виконання певного обсягу сільськогосподарських, в т.ч. польових, робіт	Не враховує, що на національному рівні сільськогосподарська діяльність активізує підприємства із багатьох інших секторів економіки, а на локальному – є й інші види діяльності
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Питома вага багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь, %	1.39В+	Демонструє до найбільш витратного виду аграрної діяльності, що залучає до обігу більший перелік земель за якісними та існими характеристиками	Є індикатором інвестиційної насиченості менш капіталосємних підгалузей землеробства	Важко враховувати багаторічні насадження у населення
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Частка ріллі домогосподарств, що не була засіяна, %	1.40В –	Демонструє небажання, неефективність чи неможливість аграрної діяльності	Є індикатором інтересу селян до аграрної діяльності та відповідно її окупності	Важко враховувати об'єктивні та необ'єктивні описи населення
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. А.1

Інтерес групи	Показник	Категорія *	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Забезпеченість енергетичними	1,41В+	Демонструє можливості до інтенсифікації аграрного сектора	Інформативний розробки і до вгострокових розвитку землекористувача	Наявність достатніх потужностей не означає якісне виконання робіт, 100% їх застосування та їх робочий стан
GnA	потужностями				
RA	сільськогосподарські х підприємств, енергетичні потужності на 100 га посівної площі, кВт				

* + стимулятор, – дестимулятор;

А – абсолютна, В – відносна, Е – експертна, Д – динамічна;

F₁ – обмеження площі сільськогосподарських угідь; F₂ – має наблизитися до 1; F₃ – фіксований рівень, м.б. не нижче 3%, але не вище 12%; F₄ – максимальний рівень до 70%; F₅ – рівень, достатній для самозабезпечення населення країни продуктами харчування, а промисловість у сировині; F₆ – за різних видів тваринницької спеціалізації різний, орієнтовно 50-70%

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Зведені показники соціальної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором з використанням матеріалів [1, с. 143-144, 180-185, 207; 56, с. 51; 99; 119; 123; 139; 180, с. 57, 76 ;224])

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Кількість працівників на 1000 га сільгоспугідь, чол./га	2.1B+	Демонструє як фондоозброєність, так і рівень розвитку трудовітських галузей аграрного сектора	Є основою в розрахунках фактичної і потенційної зайнятості, дієвий інструмент планування діяльності при диверсифікації виробництва та зміні земельного банку	Може бути з точки зору соціальної ефективності неоективним через невідповідноє рівню зайнятості та забезпеченості трудовими ресурсами на селі значення фондоозброєності
S					
GIA					
MnA	Питома вага сільськогосподарських земель у приватній власності, %	2.2BF 1	Свідчить як про продуктивну виотивованість, так і про довіру до державних гарантій її захисту	Є індикатором довіри представників приватного бізнесу до інших представників інституційного середовища	Може бути наслідком порушення норм права щодо рівності форм власності
S					
GIA					
MnA	Питома вага витрат на соціальні заходи у загальних витратах, %	2.3B+	Свідчить про рівень соціальної відповідальності при розподілі доданої вартості	Є індикатором планів на довготривалі відносини землевласників з сільськими громадами	Може свідчити не тільки про ефективне землекористування, але і розглядатися як з асіб конкурентної боротьби за права на землю
S					
GIA					
MnA	Продуктивність праці, тис. грн./ чол.	2.4B+	Співставляє економічну та соціальну ефективність через реалізацію функцій організації та мотивації	Є критерієм конкурентної боротьби землевласника не тільки за трудові, але і за земельні ресурси (непрямо)	Може свідчити про рівень диверсифікації виробництва при певному рівні фондоозброєності
S					
GIA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	McA	Плинність кадрів, %	2.5B –	Є зворотнім показником співставлення економічної та соціальної ефективності через реалізацію функцій організації та мотивації	Демонструє поточні та перспективні можливості землекористувача щодо операційн ої діяльності	Може свідчити про лібералізацію візових режимів
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Індекс задоволеності персоналу	2.6A+	Співставляє економічну та соціальну ефективність через реалізацію функцій організації та мотивації	Демонструє віддачу на соціальні інвестиції в розвиток персоналу, що визначає в підсумку місце технічним та екологічним пріоритетам у землекористуванні	Незначний рівень співставності з іншими суб'єктами, відсутність еталонної точки
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Частота виробничого травматизму, ‰	2.7B –	Демонструє опікуваність виробника безпекою на виробництві	Аналітичний показник для прийняття рішень щодо інвестицій в охорону праці та загальне управління операційною діяльністю	Може бути пов'язаний не стільки з соціальною ефективністю управління земельними ресурсами, скільки з людським фактором
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Коефіцієнт умов праці	2.8A+	Демонструє організацію виробником комфортних умов на виробництві	Аналітичний показник реалізації основних функцій менеджменту	Може бути пов'язаний не стільки з соціальною ефективністю управління земельними ресурсами, скільки з людським фактором
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	McA	Додана вартість на одного працівника, тис. грн./ чол.	2.9B+	Співставляє економічну та соціальну ефективність через реалізацію функцій організації та мотивації	Є зрозумілим індикатором конкурентної боротьби в т.ч. за земельні ресурси	Враховує необ'єктивно визначені складові доданої вартості Не враховує вартості землі за існуючою методик ою
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	GnA					
	MсA	Питома вага землі, оброблюваної фізичними особами, %	2.10BF 2	Свідчить про продуктивну вмотивованість фізичних осіб	Є індикатором привабливості землеробства в контексті мінімально допустимих витрат на 1 га	Може бути як проявом відсутності попиту на землю, так і самозайнятості через низький попит на робочу силу
GnA	S					
RA	GIA					
	MсA	Питома вага землі, оброблюваної агрохолдингами, %	2.11BF 3	Свідчить про продуктивну вмотивованість агрохолдингів	Є індикатором рівня монополізації на ринку землі та прав на неї, і можливості високотехнологічного землекористування та довгострокових інвестицій в корінне поліпшення землі і логістичну інфраструктуру	Може бути як проявом недостатності коштів для акумуляції земельних банків, так і проявами спекулятивного інтересу до землі
GnA	S					
RA	GIA					
	MсA	Десоціалізація селян, %	2.12B –	Частка селян, що переїжджає у міста	Зрозумілий показник продуктивної вмотивованості фізичних осіб	Може бути проявом поточної політики землекористувачів на скорочення робочих місць
GnA	S					
RA	GIA					
	MсA	Доступність кредитних ресурсів для селян, бал	2.13E+	Експертна оцінка за рівнем вартості обслуговування кредиту; рівню співвідношення тіла кредиту та вартості фондів підприємства (в т.ч. земельних ресурсів); строках оформлення кредиту	Індикатор розвитку аграрного сектора, а в майбутньому – і ринку землі	Є непрямим показником, що замість ефективності може свідчити про негативні тенденції у банківському секторі
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Питома вага бажаних	2.14E+	Свідчить про продуктивну вмотивованість фізичних осіб	Індикатор доступу на ринок землі, капіталу, соціалізації селянства	Може бути пов'язаний з рівнем розвитку внутрішнього ринку
GnA	займатися товарним виробництвом на власній землі, %				
RA					
MnA	Частка населення непенсійного віку в сільській місцевості, %	2.15B+	Свідчить про потенціал використання в якості робочої сили та самозайнятості фізичних осіб	Індикатор сталості ефективності управління земельними ресурсами	Може свідчити про лібералізацію візових режимів та віддаленість від промислових центрів
GnA					
RA					
MnA	Рівень зафіксованого безробіття в сільській місцевості, %	2.16B –	Свідчить про фактичне використання робочої сили на селі	Індикатор сталості ефективності управління земельними ресурсами та рівня розвитку підприємництва на селі	Може свідчити про лібералізацію візових режимів та віддаленість від промислових центрів
GnA					
RA					
MnA	Кількість фермерів на 10000 сільських жителів, од.	2.17BF 4	Свідчить про фактичне використання приватної ініціативи господарювання на землі	Зрозумілий показник продуктивної вмотивованості фізичних осіб	Може бути як проявом недостатності коштів для ведення товарного агровиробництва на землі, так і проявами корумпованості місцевої влади
GnA					
RA					
MnA	Кількість офіційно зафіксованих приватних підприємств на 1000 жителів, од.	2.18B+	Свідчить про можливість розвитку приватного підприємництва на селі	Зрозумілий показник підприємницької вмотивованості фізичних осіб	Може бути як проявом недостатності коштів для започаткування та ведення приватного бізнесу, відсутності попиту на продукцію цього бізнесу, відсутності робочої сили для роботи в бізнесі, так і проявами корумпованості влади
GnA					
RA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Кількість бюджетних робочих місць, % до загальної чисельності	2.19BF ⁵	Демонструє частку населення з державною гарантією зайнятості та оплати праці	Є відображення наявності державних та комунальних об'єктів та їх функціонування у територіально - адміністративній одиниці	Може свідчити про відсутність інших робочих місць в селі окрім бюджетних
GnA	S					
RA	G/A					
MnA	MсA	Кількість робочих місць, створених в результаті діяльності агрохолдингів і середніх за розміром сільгосппідприємств, % до загальної чисельності	2.20BF ⁶	Демонструє частку населення з приватною гарантією зайнятості та оплати праці	Є відображенням земельності робочого місця до орендодавця	Може бути проявом соціальних гарантій до орендодавця
GnA	S					
RA	G/A					
MnA	MсA	Кількість робочих місць, створених в результаті діяльності малого бізнесу, % до загальної чисельності	2.21B+	Демонструє частку самозайнятого населення	Є відображенням підприємницької активності селян, в т.ч. у товарному землекористуванні	Може бути проявом стану бюрократичної системи
GnA	S					
RA	G/A					
MnA	MсA	Створення умов господарювання на землі для різних форм власності	2.22E+	Демонструє відсутність дискримінації по відношенню до окремих форм власності на землі	Є відображенням державних гарантій землекористування суб'єктам різних форм власності	Може бути проявом стан у бюрократичної системи
GnA	S					
RA	G/A					
MnA	MсA	Темп приросту заробітної плати, %	2.23D+	Демонструє співвідношення поточного рівня заробітної плати до попереднього	Є відображенням конкуренції за трудові ресурси та ефективності операційної діяльності	Розрахунок відносно надто низької бази може продемонструвати завищене значення
GnA	S					
RA	G/A					
MnA	MсA	Рівень розвитку соціальної інфраструктури	2.24AГ+	Демонструє наявність та стан об'єктів соціальної інфраструктури у певній тер. -ад. -од.	Є показником як інвестицій у соціальну інфраструктуру, так і розвитку ДПП	Може бути відображенням чисельності та стетово -вікового стану тер. -ад. -одиниці
GnA	S					
RA	G/A					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MCA	Індекс задоволення працюю на землі	2.25E +	Демонструє співвідношення соціального та економічного ефекту від самозайнятості на землі	Є відображенням продуктивної вмотивованості землевласників/землекористувачів	Може бути відображенням суб'єктивних оцінок задоволення працюю в інших галузях економіки
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MCA	Співвідношення споживання органічної продукції до його загального обсягу, %	2.26B +	Демонструє співвідношення попиту і пропозиції органічної продукції	Індикатор добробуту суспільства, що орієнтується на здорове харчування	Може бути проявом нерозвинутості логістичної інфраструктури ринку органічної продукції
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MCA	Співвідношення землевіддачі 10 % найбільших виробників відповідного профілю діяльності до землевіддачі 10 % найменших агровиробників	2.27BF 7	Демонструє рівень розподілу грошових потоків від землекористування	Непрямий показник фондоозрошеності та фондозабезпеченості різних за розміром земельного банку агровиробників	Може бути відображенням неспівставного аналізу виробників різної спеціалізації
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MCA	Довжина «фермерської драбини», років	2.28A –	Середня тривалість переходу фермера від стану орендаря до стану орендодавця	Є інструментом для прийняття інвестиційних рішень фермером та кредитором	Важкість отримання інформації для розрахунку
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MCA	Кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь, чол.	2.29B +	Демонструє факт демографічного та експортного навантаження на сільськогосподарські угіддя	Незалежний від рівня інфляції, валюти, системи господарювання, інших національних і регіональних особливостей	Не враховує екологічну і економічну «ціну» такого годува ння
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
МпА	Питома вага грошових доходів у сукупних ресурсах сільського домогосподарства, %	2.30В+	Демонструє надходження грошових домогосподарств	Аналітичний матеріал для визначення тенденцій у десоціалізації селян	Може свідчити про нерозвиненість товарно - грошових відносин у відповідному регіоні
ГпА					
РА					
МпА	Темп приросту реальних доходів сільського жителя, %	2.31А+	Демонструє зміну реальних доходів сільських жителів	Об'єктивний матеріал для визначення тенденцій у десоціалізації селян	Не враховує структуру доходів
ГпА					
РА					
МпА	Соціальна активність на селі, бал	2.32АГ+	Демонструє частоту та систематичність всієї соціальної діяльності на селі	Аналітичний матеріал для надання переваги проживання в сільській місцевості	Активність не завжди є показником результативності, наприклад, може бути пов'язана з політичними процесами
ГпА					
РА					
МпА	Різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту землемісткості робочого місяця, %	2.33Д+	Характеризує відсоткову зміну землемісткості від збільшення темпу приросту продуктивності праці на 1%	Є дієвим в дослідженні процесів диверсифікації виробництва і перспективного збільшення продуктивності праці, а відповідно – і заробітної плати	Землемісткість робочого місяця не залежить від ринкових коливань, а продуктивність праці залежить від цін реаліза ції сільськогосподарської продукції
ГпА					
РА					
МпА	Різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту заробітної плати, %	2.34Д –	Характеризує відсоткову зміну продуктивності праці від збільшення темпу приросту заробітної плати на 1%	Є дієвим в формуванні кадрової політики суб'єкта земельних відносин	Не враховує питому вагу заробітної плати у собівартості продукції, що є динамічним показником
ГпА					
РА					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства з середньою по економіці	2.35B+	Демонструє привабливість аграрної праці	Дає уявлення про мотивацію до роботи саме на землі	Не враховує альтернативні витрати праці фермера та представника особистого селянського господарства
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Питома вага заробітної плати у доданій вартості, %	2.36B+	Свідчить про рівень соціальної відповідальності при розподілі доданої вартості	Є індикатором планів на довготривалі відносини землевласників з сільськими громадами	Може свідчити не тільки про ефективне землекористування, але і розглядатися як засіб конкурентної боротьби за права на землю
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Темп приросту чисельності сільських жителів, %	2.37D+	Свідчить про рівень землекористування, що дозволяє отримати доходи, достатні для розширення відтворення населення сільської місцевості	Є індикатором паритетного розподілу доданої вартості, отриманої в результаті володіння і користування землею	Може бути пов'язаний із іншими аспектами десоціалізації селян (не сільськогосподарською діяльністю)
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Темп приросту кількості працівників сільського господарства, %	2.38D+	Свідчить про рівень землекористування, що дозволяє отримати доходи в сільському господарстві, достатні для існування	Є індикатором не паритетного розподілу доданої вартості, отриманої в результаті володіння і користування землею, але і масштабів даної діяльності, рівня фондообезпеченості та фондоозброєності праці	Може бути пов'язаний із іншими аспектами десоціалізації селян (не сільськогосподарською діяльністю)
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. Б.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Землемісткість робочого місця, га/чол.	2.39В+	Демонструє скільки сільськогосподарських угідь припадає на 1 працівника сільського господарства	Є свідченням не тільки розвитку НТП, а й зниження рівня диверсифікованості виробництва на користь експортоорієнтованої продукції	Може свідчити не тільки про рівень диверсифікованості, але і про рівень фондозабезпеченості та фондоозброєності праці
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Темп приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства),%	2.40Д+	Демонструє підприємницьку активність громадян	Інформативний щодо привабливості землекористування для фізичних осіб	Може бути свідченням згорання великомасштабного виробництва і безальтернативного дрібнотоварного замінника
GnA	S					
RA	GIA					

* + стимулятор, – дестимулятор;

А – абсолютна, В – відносна, Е – експертна, Д – динамічна; АГ – агрегована;

F₁ – до 70%; F₂ – до 50%; F₃ – до 30%; F₄ – оптимальне значення 2,5; F₅ – оптимальне значення 4,0; F₆ – оптимальне значення 5%; F₇ – оптимальне значення 14

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Зведені показники екологічної ефективності управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки (розроблено автором з використанням матеріалів [1, с. 143-144, 180-185, 207; 11; 58-59; 102; 109; 115; 125])

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Еколого - агрохімічна оцінка ґрунтів, бал	3.1AГ +	Комплексний показник, що комбіновано демонструє економічну та природну родючість	Зрозумілий показник для формалізації земельних відносин через реалізацію прав фізичних та юридичних осіб	Важкість визначення Потребує базису для порівняння
MсA					
S					
RA	GIA				
MnA	Екологічні інвестиції на 1 га, грн.	3.2B +	Сума коштів на підтримку екосистеми в розрахунку на 1 га	Зрозумілий показник для формалізації земельних відносин через реалізацію прав фізичних та юридичних осіб	Потребує базису для порівняння
MсA					
S					
RA	GIA				
MnA	Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції, га/лнс. грн.	3.3B –	Демонструє земельність одиниці вартості продукції	Зручний аналітичний показник для порівняння операційних планів з можливостями з управління земельними банками	За різної структури валової продукції та сільгоспугідь виникають важкості в аналізі
MсA					
S					
RA	GIA				
MnA	Прибуток з урахуванням витрат на компенсацію витрат гумусу, грн./га	3.4B +	Умовний, але більш об'єктивний, ніж за офіційною методикою, показник прибутку в розрахунку на 1 га	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку	За різних методик обрахунку витрат на компенсацію витрат гумусу різний результат
MсA					
S					
RA	GIA				
MnA	Удосконалення структури земельних угідь та посівних площ, бал	3.5AГ +	Агрований показник, що орієнтується на питому вагу певних видів земельних угідь до її загальної площі та площ посіву культур та їх груп до загальної площі посіву	Може бути керівництвом до еталонних стандартів землекористування	Певна суб'єктивність Неможливість порівняння для різних природно-кліматичних зон
MсA					
S					
RA	GIA				

Продовження табл. В.1

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
МпА	Рівень мінералізації гумусу в ґрунті, т/га	3.6В –	Демонструє витрати гумусу на формування врожаю	Актуальний при прийнятті рішень щодо співвідношення землевіддачі та компенсації витрат гумусу	Необхідність систематичного витратного аналізу
ГпА					
РА					
МпА	Якісний стан техногенно забруднених та деградованих і малопродуктивних земель, бал	3.7Е +	Комплексний показник, що комбіновано демонструє економічну та природну родючість	Зрозумілий показник для формалізації земельних відносин через в основному програми спільних агентів та держави	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного аналізу
ГпА					
РА					
МпА	Розміщення сівозмін на екологічно-придатних землях, бал	3.8Е +	Показник, що демонструє частку сівозміни, або сівозмін на певній площі розміщених на екологічно - придатних землях	Зрозумілий показник для узгодження земельних відносин через реалізацію прав міні -, мікро - та спільних агентів і держави	Певна суб'єктивність Важкість визначення
ГпА					
РА					
МпА	Меліоративний стан земель, бал	3.9АГ +	Відображає наслідки впливу комплексу чинників, що характеризують специфіку земельного фонду	Дає змогу оцінити ступінь придатності меліорованих земель для задоволення потреб виробництва	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного аналізу
ГпА					
РА					
МпА	Стабільність ландшафту, бал	3.10АГ +	Демонструє сталість параметрів ландшафту протягом невизначено довгого часу	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональн	Певна суб'єктивність Важкість визначення
ГпА					
РА					
МпА	Екологічна активність на селі, бал	3.11АГ +	Демонструє ступінь інтенсивності діяльності, спрямованої на гармонізацію взаємодії людини і навколишнього середовища	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональн	Певна суб'єктивність Важкість визначення
ГпА					
РА					

Продовження табл. В.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Питома вага площ під органічною продукцією до загальної площі посівів, %	3.12В +	Демонструє частку площ під органічною продукцією господарства (або на рівні держави, регіону, світу) до загальної площі посівів	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональних; аналітичний показник для регіональних та глобальних агентів	Неможливо застосувати на рівні міні- та мікроагентів, якщо їх не вся площа використовується під органічне землеробство
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Темп приросту вмісту гумусу у ґрунті, %	3.13Д +	Демонструє приріст маси гумусу у порівнянні з базисом	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного лабораторного аналізу
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Темп приросту вмісту корисних хімічних речовин у ґрунті, %	3.14Д +	Демонструє приріст вмісту окремих корисних хімічних речовин у порівнянні з базисом	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного лабораторного аналізу
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Питома вага площ під сидератами, %	3.15В F	Частка площі, що антропогенно поліпшується через заоружання культур	Зручний аналітичний показник для прийняття оперативних та тактичних рішень щодо удобрення землі	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різного рівня якості землі
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Питома вага площ під пару, %	3.16В F	Частка площі, що відпочиває від антропогенного навантаження	Зручний аналітичний показник для прийняття середньострокових рішень	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різн. рівня якості землі
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ, %	3.17В –	Частка площі, що виснажується завдяки властивостям конкретної інтенсивної культури	Зручний аналітичний показник для прийняття середньострокових рішень	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різн. рівня якості землі
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. В.1

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	Баланс поживних речовин в ґрунті, кг/га	3.18В +	Співвідношення внесення та виводу поживних речовин з ґрунту	Зручний аналітичний показник для прийняття середньострокових рішень для умов сівозміни, господарства, району	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного лабораторного аналізу
MсA					
S					
GIA					
MnA	Баланс гумусу, т/га	3.19В +	Співвідношення внесення та виводу гумусу з ґрунту	Зручний аналітичний показник для прийняття середньострокових рішень для умов сівозміни, господарства, району	Важкість визначення Необхідність систематичного витратного лабораторного аналізу
MсA					
S					
GIA					
MnA	Питома вага площі меліорованих земель до необхідної площі меліорації, %	3.20В +	Частка задоволення еталонної потреби в меліорації	Може бути керівництвом до еталонних стандартів землекористування	Не враховує окупність додатковою продукцією заходів з меліорації та в ряді випадків негативної дії меліорації на ґрунти
MсA					
S					
GIA					
MnA	Питома вага маси посівної площі удобреної орг. добривами, %	3.21В +	Частка площі, де відбувається процес інтенсивної гуміфікації	Може бути керівництвом до еталонних стандартів землекористування	Не враховує окупність додатковою продукцією заходів з удобрення
MсA					
S					
GIA					
MnA	Питома вага маси фактично внесених органічних добрив до нормативно необхідної маси, %	3.22В +	Частка задоволення еталонної потреби в органічних добривах	Може бути керівництвом до еталонних стандартів землекористування	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різного рівня якості землі
MсA					
S					
GIA					
MnA	Питома вага площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь, %	3.23В –	Демонструє динаміку змін агрегованої (геологічної та антропогенної) ерозії ґрунтів	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональних	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різного рівня якості землі
MсA					
S					
RA					

Продовження табл. В.1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
MnA	MсA	Інвестиції в корінне поліпшення земель сільгосппризначення, грн./га	3.24В +	Сума коштів на корінне поліпшення земель на одиницю площі	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональних	Не враховує окупність додатковою продукцією заходів з корінного поліпшення
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Щільність худоби, ум. гол./100 га сільгоспугідь	3.25В +	Демонструє умовну кількість тварин на одиницю площі	Зручний аналітичний показник для прийняття рішень щодо утримання певної кількості сільгосптварин на певній площі або зміни земельної площі	Має свої особливості для різних природно - кліматичних зон та за різного рівня якості землі
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Питома вага господарств, що мають у структурі товарної продукції не менше 10/50 % виручки від реалізації тваринницької продукції, %	3.26В +	Демонструє рівень диверсифікації виробничої діяльності, що спрямований на поліпшення якості землі	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в т.ч. диверсифікації виробництва	Обліковується тільки товарна частина валової продукції
GnA	S					
RA	GIA					
MnA	MсA	Співвідношення виробництва органічної продукції до її загального обсягу, %	3.27В +	Демонструє частку виробленої органічної продукції	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональних; аналітичний показник для регіональних та глобальних агентів	Певна суб'єктивність через нерозвиненість системи органічної сертифікації
GnA	S					
RA	GIA					

Продовження табл. В. 1

Інтерес групи		Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
МпА	МсА	Співвідношення споживання органічної продукції до його загального обсягу, %	3.28В +	Демонструє частку спожитої органічної продукції	Зручний аналітичний показник для прийняття довгострокових програм розвитку, в основному державних та регіональних; аналітичний показник для регіональних та глобальних агентств	Проблеми з порівнянням через різні раціони та структуру балансів харчових продуктів в різних країнах
ГпА	С					
РА	ГІА					
МпА	МсА	Внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі, кг д.р.	3.29В –	Демонструє хімічне навантаження на ґрунт як природний ресурс	Зручний аналітичний показник для прийняття коротко-, середньо- і довгострокових рішень щодо екологізації землекористування	Не враховує виду добрив, їх спосіб внесення
ГпА	С					
РА	ГІА					
МпА	МсА	Застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі, л	3.30В –	Демонструє хімічне навантаження на ґрунт як природний ресурс	Зручний аналітичний показник для прийняття коротко-, середньо- і довгострокових рішень щодо екологізації землекористування	Не враховує виду засобів захисту рослин, їх спосіб внесення
ГпА	С					
РА	ГІА					
МпА	МсА	Частка сіножатей і пасовищ в загальній площі сільгоспугідь, % (корелює з 3.5АГ)	3.31В +	Демонструє якість сільськогосподарського землекористування	Зручний аналітичний показник для аналізу поточного стану і перспектив диверсифікації виробництва	Може бути пов'язаний не з антропогенними, а з природними об'єктивними факт (рельєф, природно - кліматична зона тощо)
ГпА	С					
РА	ГІА					
МпА	МсА	Питома вага багаторічних трав в структурі посівних площ, % (корелює з 3.5АГ)	3.32В +	Демонструє якість сільськогосподарського землекористування	Зручний аналітичний показник для аналізу поточного стану і перспектив диверсифікації виробництва	Не враховує альтернативних варіантів використання земельної площі
ГпА	С					
РА	ГІА					

Продовження табл. В.1

Інтерес групи	Показник	Категорія*	Зміст	Переваги	Недоліки
МпА	Питома вага посівної площі удобреної мінеральними добривами, %	3.33В+	Частка площі, де відбувається процес компенсації вносу з ґрунту поживних речовин	Може бути керівництвом до еталонних стандартів землекористування	Не враховує окупність додатковою продукцією заходів з удобрення
МпА	Коефіцієнт антропогенної навантаженості	3.34АГ –	Агрегований показник, що характеризує навантаження на земельні ресурси сільськогосподарського несільськогосподарського характеру	Високоінформативний в динаміці. Дозволяє орієнтуватися не тільки в майбутніх доходах, а й витратах екологічного характеру	Не виділяє окремо вплив сільськогосподарськ ої від несільськогосподарської діяльності
ГпА	С				
RA	ГІА				
МпА	Кількість органічних господарств на 10000 сільгосппідприємств (включаючи фермерів)	3.35В+	Представляє національного органічного руху масштаби	Може бути використаний для порівняння розвитку національного ринку органічної продукції та його виробничих експортних можливостей	Не враховує розміри та спеціалізацію господарств
ГпА	С				
RA	ГІА				

* + стимулятор, – дестимулятор;

А – абсолютна, В – відносна, Е – експертна, Д – динамічна, АГ – агрегована;

F – умовно фіксована (в ряді випадків динамічна величина) конкретна для кожної природно – кліматичної зони, підприємства (регіону, держави)

ДОДАТОК Г
Площа сільськогосподарських угідь за регіонами України

Таблиця Г.1

Градація регіонів України за площами сільськогосподарських угідь за станом на 01.01.2015 р. (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії і кадастру)

Територіально - адміністративні одиниці	Загальна площа земель, тис. га	Утому числі сільськогосподарських угідь, тис. га					Розораність сільськогосподарських угідь, %
		усього	з них				
			ріллі	багаторічних насаджень	природних кормових угідь		
Вінницька	1853,3	2014,5	1725,0	51,5	236,9	85,6	
Волинська	1080,2	1048,0	672,6	11,7	363,7	64,2	
Дніпропетровська	2581,5	2513,0	2121,0	53,3	332,6	84,6	
Донецька	2094,4	2041,3	1652,9	57,9	329,8	81,0	
Житомирська	1582,4	1510,3	1111,2	23,4	312,1	73,6	
Закарпатська	469,3	450,9	199,7	26,9	224,3	44,3	
Запорізька	2298,1	2241,8	1903,8	38,6	299,4	84,9	
Івано-Франківська	645,0	630,4	396,1	16,3	210,9	62,8	
Київська	1793,4	1664,2	1355,5	44,7	251,6	81,5	
Кіровоградська	2079,6	2032,3	1764,5	25,4	242,4	86,8	
Луганська	1955,8	1908,7	1277,1	29,5	554,4	66,9	
Львівська	1290,7	1262,0	793,8	23,1	444,4	62,9	
Миколаївська	2054,4	2006,2	1699,2	35,7	268,2	84,7	
Одеська	2659,1	2591,6	2074,9	86,8	402,5	80,1	
Полтавська	2237,7	2165,8	1773,3	29,0	361,0	81,9	
Рівненська	959,4	927,4	657,3	11,7	254,7	70,9	
Сумська	1738,8	1698,5	1226,3	24,4	447,7	72,2	
Тернопільська	1073,4	1046,2	856,1	15,7	171,1	81,8	
Харківська	2473,7	2411,3	1931,6	49,1	422,3	80,1	
Херсонська	2031,8	1969,0	1777,9	26,0	165,1	90,3	
Хмельницька	1603,7	1566,3	1252,5	41,6	271,0	80,0	
Черкаська	1486,9	1450,8	1271,3	27,4	143,1	87,6	
Чернівецька	481,8	469,9	330,8	30,0	109,1	70,4	
Чернігівська	2124,7	2068,1	1416,7	24,5	590,0	68,5	
м. Київ	4,7	4,5	0,6	3,3	0,6	13,3	
Україна	42731,5	41511,7	32531,1	892,9	7848,3	78,4	

Землекористування підприємств за регіонами України за 2014 р., тис. га (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії і кадастру)

Таблиця Г.2

Територіально -адміністративні одиниці	Площа сільськогосподарських угідь		У тому числі рілля	
	всього	з неї взято в оренду	всього	з неї взято в оренду
Україна	18205,4	17409,4	17158,3	16357,7
Вінницька	924,9	902,0	907,5	868,5
Волинська	188,1	183,7	167,2	163,3
Дніпропетровська	1147,3	1097,9	1128,5	1082,5
Донецька	1024,5	984,1	966,6	877,3
Житомирська	457,0	440,6	434,2	420,7
Закарпатська	24,1	14,2	18,1	12,1
Запорізька	1051,5	999,4	992,9	940,7
Івано -Франківська	147,5	142,6	142,9	140,3
Київська	966,2	918,4	931,4	891,0
Кіровоградська	991,9	952,2	982,3	945,8
Луганська	794,7	782,5	475,2	465,8
Львівська	309,3	299,7	259,2	252,6
Миколаївська	880,2	819,3	852,2	806,4
Одеська	1285,1	1228,8	1232,3	1185,0
Полтавська	1262,1	1224,7	1210,4	1174,5
Рівненська	284,8	271,1	271,7	261,3
Сумська	808,3	783,6	754,2	719,1
Тернопільська	484,6	481,6	470,6	467,8
Харківська	1113,9	1037,1	1074,4	1013,3
Херсонська	791,1	737,9	761,5	714,7
Хмельницька	1028,8	1006,5	1010,3	990,0
Черкаська	814,7	781,5	794,0	762,7
Чернівецька	105,2	101,5	101,7	98,8
Чернігівська	975,8	955,6	896,9	878,2
м. Київ	343,8	262,9	322,1	225,3

ДОДАТОК Д
Землекористування найбільших агрохолдингів України та світу

Таблиця Д.1

Географія та земельний банк найбільших агрохолдингів України в 2014 р. (систематизовано автором за матеріалами офіційних сайтів агрохолдингів)

№	Назва компанії/ реєстрація	Географія розташування	Площа, тис. га	Примітка
1	UKrLandFarming PLC/ Kіrv	Всі області України (крім Волинської, Одеської) та АРК	654	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
2	New Century Holding (NCH)/ США	Чернігівська, Житомирська, Київська, Вінницька, Хмельницька, Рівненська, Волинська, Сумська, Харківська, Полтавська, Черкаська	430	Диверсифікований, транснаціональний
3	Кернел Груп	Тернопільська, Одеська, Миколаївська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Харківська, Дніпропетровська, Хмельницька	390	Вертикально інтегрований, диверсифікований, транснаціональний
4	Миронівський Хлібопродукт	Київська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Вінницька, Івано-Франківська, АР Крим	320	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
5	Українські інвестиції	Всі області України, крім Волинської, Житомирської, Київської, Херсонської, Одеської, Закарпатської, Львівської, Рівненської	261	Диверсифікований, національний
6	Астарта -Київ	Полтавська, Харківська, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська та Житомирська області	245	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
7	Мрія Агрохолдинг	Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська області	210	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
8	HarvEast	Донецька область та АР Крим	170	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
9	Індустріальна молочна компанія	Чернігівська, Сумська, Полтавська області	136,7	Вертикально інтегрований, диверсифікований, національний
10	Агретін	Житомирська, Київська, Одеська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області	130	Диверсифікований, національний

Таблиця Д.2
ТОП -10 найбільших агропромислових і аграрних компаній світу, 2014 р. (систематизовано автором за матеріалами офіційних сайтів агрохолдингів та з використанням [6, с 18])

Назва компанії	Земельний банк компанії, тис. га	Країна заснування компанії	Географічне розміщення земельного банку компанії або її активів	Якісні ознаки компанії
S. Kidman & Co	10700	Австралія	-	Національна, диверсифікована та вертикально інтегрована
AACo (Australian Agricultural Company)	7200	Австралія	-	Національна, диверсифікована та вертикально інтегрована
NAPCO (The North Australian Pastoral)	5800	Австралія	-	Національна, вертикально інтегрована
Terra Firma	5600	Великобританія	Австралія	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
Weidahuang Groop	5400	Китай (2,1 млн. га)	Аргентина, Австралія	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
Іволга -Холдинг	1500	Казахстан	Російська Федерація	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
КазЕкспорт Астик	1000	Казахстан	Україна (терміналу Херсонському річному порту)	Транснаціональна, диверсифікована
Ei Teyor	1000	Аргентина	Бразилія, Уругвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
Cresud	1000	Аргентина	Бразилія, Парагвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
NCH Capital*	820	Україна (дочірні агрохолдинги)	РФ (250 тис. га), Молдова (120 тис. га) Україна (450 тис. га)	Транснаціональна, диверсифікована
Агроцентр -Астана	700	Казахстан	-	Національна, диверсифікована та вертикально інтегрована
UkrLandFarming Група Разгуляй	670	Україна	-	Національна, вертикально інтегрована
Кернел Груп*	500	РФ	-	Національна, вертикально інтегрована
	420	Україна	Російська Федерація	Транснаціональна, вертикально інтегрована

*дані 2013 р., дані за 2014 р. компаніями не оприлюднені

ДОДАТОК Е

Таблиця Е. 1

Результати критеріальної оцінки національної системи ефективності управління земельними ресурсами за 2014 р.

Показники	Умовне позначення	Фактичне значення	Значення, що відповідає 10 балам (0 балів для дестимуляторів) за нормативною оцінкою	Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
Землевіддача	3	-	-	2,4	10
Додана вартість на 1 га сільгоспугідь, грн.	31	4027,48	>12500	3	10
Маса прибутку на 1 га сільгоспугідь, грн.	32	1943,02	>6250	3	10
Різниця між темпом приросту вартості землі і темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість, %	33	-23,8	>10	0	10
Різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ, %	34	3,4	>20	2	10
Ставка орендної плати, % від нормативної оцінки землі	35	3,03	≥12	3	10

Продовження табл. Е.1

Показники	Умовне позначення	Фактичне значення	Значення, що відповідає 10 балам (0 балів для дестимуляторів) за нормативною оцінкою	Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
Продуктивність	П	-	-	1,9	8,5
Кількість населення, що фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь, чол.	П1	1,37	>2	4	10
Різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту земельності робочого місця, %	П2	-6,0	>5	0	10
Додана вартість на одного працівника, тис. грн./чол.	П3	139,7	>625	3	10
Різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту заробітної плати, %	П4	4,1	<-5	-9	0
Продуктивність праці, тис.грн./чол.	П5	227,8	>260	8	10
Антропогенне навантаження	АН	-	-	-3,35	1,5
Внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі, кг д.р. (до 130 кг/га - дестимулятор)	АН1	82	>130	-5	0
Застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі, л	АН2	2,7	0	-6	0
Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції, га/тис.грн.	АН3	0,141	<0,100	-2	0
Частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ, %	АН4	22,3	<15	-3	0
Щільність худоби, ум. гол./100 га сільгоспугідь (передбачає можливість переробки надлишків гною на біогаз)	АН5	31,5	>200	2	10

Продовження табл. Е.1

Показники	Умовне позначення	Фактичне значення	Значення, що відповідає 10 балам (0 балів для дестимуляторів) за нормативною оцінкою	Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
Продуктивна вмотивованість	ПВ	-	-	7,9	10
Різниця між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності і середньою ставкою за депозитними вкладками, %	ПВ1	18,1	>25	7	10
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	ПВ2	26,4	>50	6	10
Темп приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг, %	ПВ3	172,5	>50	10	10
Питома вага агродоходів в загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора, %	ПВ4	43,4	>30	10	10
Обсяг чистого прибутку, що припадає на 1 засновника підприємства на рік, тис. грн.*	ПВ5	419,7	>500	8	10
Мотивація	М	-	-	4,4	10
Співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства з середньою по економіці	М1	0,71	0,96-1	5	10
Питома вага заробітної плати у доданій вартості, %	М2	15,1	>30	5	10
Соціальна активність на селі, бал	М3	5	91-100	1	10
Питома вага бажаних займатися товарним виробництвом на власній землі, %	М4	16,3	>30	5	10
Питома вага витрат на соціальні заходи у загальних витратах, %	М5	2,7	>5	5	10
Відтворення	В	-	-	1,25	8,5
Еколого -агрохімічна оцінка ґрунтів, бал	В1	49	>60	5	10

Продовження табл. Е.1

Показники	Умове позначення	Фактичне значення	Значення, що відповідає 10 балам (0 балів для дестимуляторів) за нормативною оцінкою	Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
Баланс гумусу, т/га (за від'ємного значення бал від'ємний)	В2	-0,20	>90	-2	10
Питома вага посівної площі удобреної органічними добривами, %	В3	2,1	>50	0	10
Питома вага посівної площі удобреної мінеральними добривами, %	В4	78,2	>90	6	10
Коефіцієнт антропогенної навантаженості	В5	3,42	<3	-9	0
Диверсифікованість	Д	-	-	1,45	8,5
Питома вага продукції тваринництва в структурі валової продукції, %	Д1	29,3	>55	4	10
Питома вага багаторічних насаджень в структурі сільгоспугідь, %	Д2	2,0	>10	2	10
Частка ріллі домогосподарств, що не була засіяна, %	Д3	55,3	<10	-10	0
Забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств, енергетичні потужності на 100 га посівної площі, кВт	Д4	208	>1000	2	10
Економічна активність на селі, бал	Д5	55	95-100	5	10
Сталість	С	-	-	-1,25	10
Темп приросту чисельності сільських жителів, % (за від'ємного значення бал від'ємний)	С1	-0,57	>4,5	-2	10
Темп приросту кількості працівників сільського господарства, % (за від'ємного значення бал від'ємний)	С2	-6,2	>4,5	-10	10

Продовження табл. Е.1

Показники	Умовне позначення	Фактичне значення	Значення, що відповідає 10 балам (0 балів для дестимуляторів) за нормативною оцінкою	Фактичне значення в балах	Максимальне значення в балах
Кількість фермерів на 10000 сільських жителів, од.	C3	30	>25	10	10
Кількість працівників на 1000 га сільгоспугідь, чол./га	C4	28,8	>80	3	10
Темп приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства),%	C5	-1,34	2,26-3	-6	10
Гармонізація	Г	-	-	-1,2	6
Питома вага площі еродованих земель в структурі сільгоспугідь, %	Г1	38,4	<10	-6	0
Кількість органічних господарств на 10000 сільгоспідприємств (включаючи фермерів), од.	Г2	23	>100	2	10
Частка сіножатей і пасовищ в загальній площі сільгоспугідь, %	Г3	12,1	45-50	2	10
Питома вага багаторічних трав в структурі посівних площ, %	Г4	3,8	>20	0	10
Екологічна активність на селі, бал	Г5	4,5	10	4	10
Інтегральна оцінка	I	-	-	4,145	23,9